

M. Piusconi

Максим Рильский. 1936

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

*

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

*Зібрання
творів
у двадцяти
томах*

*Художні твори
Томи 1—11*

НАУКОВА ДУМКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

Том п'ятий
Поетичні переклади

КИЇВ • 1984

Редакційна колегія
Л. М. НОВИЧЕНКО
(голова)

М. П. БАЖАН

І. К. ВІЛОДІД

В. А. БУРБЕЛА
(секретар)

Г. Д. ВЕРВЕС
М. М. ГОРДІЙЧУК
(заступник голови)

О. І. ДЕЙ

І. О. ДЗЕВЕРІН

С. Д. ЗУБКОВ

С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ
(заступник голови)

Н. Є. КРУТІКОВА

Б. М. РИЛЬСЬКИЙ

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

М. П. СТЕЛЬМАХ

А. А. ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ

Упорядкування та примітки

Д. Т. ВАКУЛЕНКО

Редактор тому

Н. Є. КРУТІКОВА

Редакція художньої літератури

Р $\frac{4702590200-240}{M221(04)-84}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1984,
упорядкування, примітки

**ПЕРЕКЛАДИ
ІЗ СТАРОРУСЬКОЇ
ТА РОСІЙСЬКОЇ
ДОЖОВТНЕВОЇ
ПОЕЗІЇ**

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Чи не гоже було б нам, браття,
Розпочати давніми словами
Скорбну повість про Ігорів похід,
Ігоря Святославовича?
А зачати нам отую пісню
По сьогоднішніх бувальщинах,
Не по намислу Бояновім.
Боян бо наш віщий
Як хотів кому пісню творити,
Розтікався мислю по дереву,
Сірим вовком по землі,
Сизим орлом попід хмарами.
Спогадає перших днів усобиці —
Випускає він десять соколів
А на зграю лебединую:
Котру сокіл доганяє,
Та перша і пісню зачинає —
Чи старому князю Ярославіві,
Чи Мстиславіві хороброму,
Що зарізав Редедю
Перед полками касозькими,
А чи красному Роману Святославовичу.
Боян же, браття, не десять соколів
Напускав на зграю лебединую, —
Накладав він на живі струни
Віщі персти свої,
І самі вони славу князям рокотали.
Зачнемо ж ми, браття,
Від старого Володимирова
До Ігоря сьогоднішнього.
Ігор сей, славен князь,
Міццю розум оперезав,
Мужністю сердечною нагострив,

Ратного духу виповнився
Та й повів полки свої хоробрі
На землю Половецьку,
За землю Руську.

О Бояне, солов'ю наш давній!
Тобі б сей похід ощебетати,
По дереву мислі пурхаючи,
Розумом ширяючи під хмарами,
Давню славу звиваючи з новою,
Летючи тропою Трояною
Через степи на море.
Тобі б співати пісню Ігореві,
Ігореві, Олега внукові:
«Не буря ясних соколів
Занесла через поля широкі,—
Галич лине зграями
К Дону великому».
А чи так би заспівати тут,
Віщий Бояне, внуче Велесів:
«Іржуть коні за Сулою,
Слава дзвенить у Києві,
Сурми сурмлять в Новгороді,
Стяги мають у Путивлі-граді,
Дожидає Ігор брата Всеволода.
Каже йому буй-тур Всеволод:
«Один брат, один світ світлий, Ігорю,
Обидва ми Святославовичі.
Сідлай, брате, свої коні бистрі,
Мої бо вже готові стоять,
Під Курськом осідлані.
А мої куряни — вправні воїни,
Під сурмами сповиті,
Під шоломом викохані,
З кінця списа годовані.
Всі путі їм відомі,
Яруги їм знайомі,
Луки в них напружені,
Сагайдаки відкриті,
Шаблі нагострені;
Самі скачуть, як вовки сірі в полі,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави».

Глянув Ігор на ясне сонце
Та й побачив — військо тьма покрила,
І сказав до дружини-вояцтва:
«Браття мої, друзі вірні!
Лучче нам порубаними бути,
Ніж полону зазнати!
А сядьмо, браття,
На бистрі свої коні,
На синій Дон погляньмо».
Зажадалося князеві
На провіщання не зважати,
Пошукати долі на Дону великім.
«Хочу,— каже,— з вами, русичі,
Чи списа зломити
При полі Половецькому
Та й наложити головою,
Чи шоломом пити воду з Дону».
Ой же ступив та Ігор-князь
У золоте стремено
Та й поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою шлях закрило,
Буря розбудила птаство,
Звіра в табуни ізбила свистом.
Див кричить на верху дерева,
Велить послухати землі незнаній,—
Волзі та й морю,
Сулі та й Сурожу,
Корсуню ще й тобі,
Тмутороканський ідоле!

А половці дорогами небитими
Помчалися к Дону великому.
Риплять вози опівночі,
Мов ті лебеді ячать сполохані.
Ігор на Дон війська веде,
А вже лихо його тяжкее
Підстерігають птахи на дубах,
Вовки грозу в ярах навивають,
Орли-білозерці клеткотом
Звірину скликають на кості,
Лисиці брешуть на щити багряні.

О Руська земле,
Уже ти за могилою!

Довго ніч темніє.
Зоря-світ запалала.
Сивий туман покриває поле,
Примовкає солов'їний щебет,
Галчиний гомін здіймається.
Загородили русичі
Поле щитами багряними,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави.

* *
*

У п'ятницю рано-пораненьку
Розтоптали вони полки погані,
Полки половецькі,
Стрілами у полі розсипались,
Умикали красних дівчат половецьких,
Тканинами, оксамитами та кожухами
Ще й уборами пишними половецькими
Мости по болотах вимощували.
Багряне древко, а корогва біла,
Багрян бунчук, а держало срібне —
Відважному Святославовичу!

Дрімає в чистому полі
Олегове гніздо хоробре,
Далеко залетіло-залинуло!
Не вродилось воно кривду терпіти
Ні від сокола, ні від кречета,
Ані від чорного того ворона,
Від поганого половчанина!
Біжить Гзак, сірим вовком стелеться,
Кончак слід йому показує
К Дону великому.

Ой рано-вранці пораненьку
Кривава зоря світ-день ізвістує,
Чорні хмари находять з моря,
Чотири сонця закрити хочуть.
Трепече в них синя блискавка —

Бути грому великому,
Литися дощеві стрілами
З Дону великого.
Тут же то списам поламатися,
Тут же то шаблям пощербитися
Об шоломи половецькі
На річці Каялі
Близько Дону великого!
О Руська земле,
Уже ти за могилою!

Се вітри, внуки Стрибогові,
Віють з моря стрілами
На хоробрі полки Ігореві.
Земля гуде,
Вода в ріках каламутиться,
Порохи поле вкривають,
Гомонять стяги,
Половці наступають від Дону,
Від Дону та й від моря
І відо всіх сторін широких,
Обступили полки руські.
Діти бісові поле чисте
Криком перегородили,
А хоробросильні русичі
Своїми щитами багряними.

Славний яр-тур Всеволоде!
Стоїш ти на полі ратному,
Сиплеш на воїнів стрілами,
Гримиш об шоломи половецькі
Мечами гартованими.
Де тільки тур виросте,
Золотим своїм шоломом посвічуючи,
Там і лежать зітнуті
Нечестиві голови половецькі,
Ще й шоломи аварські,
Шаблею посічені булатною —
Твоєю, яр-тур Всеволоде!
Чи то на рани зважати йому,
Що забув і почесні й життя своє,
І веселий Чернігів-город,
І отецький золотий престол,
І всі звичаї та обичаї
Красної своєї дружини Глібівни!

Були віки Троянові,
Минулися літа Ярославів,
Одгули війни Олегові,
Олега Святославовича.
Той-бо Олег мечем незгоду кував,
Стріли розсівав по землі.
Як ступав він в золоте стремено
У Тмуторокані,—
Дзвін той чув син Ярославів,
Великий Всеволод,
А Володимир-князь у Чернігові
Уші собі щоранку затикав.
Бориса ж Вячеславовича
Хвальба на суд привела,
На тирсі зеленій
Погребний покров слала,
Карала за кривду Олегову.
Молодого князя відважного.
Тож із Каяли тієї
Ізвелів князь Святополк
Тіло батька свого взяти,
Між іноходцями угорськими покласти,
Везти до святої Софії київської.
Отоді за Олега Гориславовича
Сіялись-росли усобиці,
Гинули внуки Даждьбогові,
В княжих чварах віку позбавлялися,
Отоді в землі Руській
Не так ратаї гукали-покликали,
Як ворони крикали-кричали,
За трупи перекір маючи,
Чорні галки одна одну кликали,
На поживу вилітаючи в поле.

Так було за битв колишніх,
А такого побою ще не чувано!
З ранку красного до вечора,
З вечора до світу ясного
Летять стріли гартовані,
Гримлять шаблі об шоломи,
Тріщать списи булатні
У полі невідомому,
Серед землі Половецької.
Чорна земля під копитами,

Кістками засіяна,
Кров'ю полита,—
Тугою війшли тії кості
На Руській землі!

Що то шумить, що то дзвенить
Перед зорею ранньою?
Ігор полки свої повертає,
Жаль йому брата любого Всеволода,
Бились день та бились і другий,
А на третій, в південну годину,
Похилились Ігореві стяги!

Тут брати розлучились
Над рікою Каялою бистрою.
Не стало вина кривавого,
Закінчили своє погуляння русичі,
Сватів своїх добре напоїли,
Самі полягли за землю Руську.
Никне трава жалоцями,
Древо з туги к землі клониться.
Невесела, браття, настала година,
А що силу руську пустиня вкрила!

Встала тоді обида
В силах Даждьбожого внука,
Дівою ступила на землю Троянову,
Сплеснула крильми лебединими,
На синьому морі
Біля Дону плещучись,
Прогнала часи достатку.
Перестали князі невірних воювати,
Стали один одному казати:
«Се моє, а се теж моє, брате!»
Стали вони діла дрібні
Вважати за великі,
На себе самих підіймати чвари,—
А невірні з усіх сторін находили,
Землю Руську долали.
Ох, далеко ж ти залетів,
Ясен соколе,
Птиць край моря побиваючи!
Ігорового війська преславного
Довіку вже не воскресити!

Зайшов тоді стогін великий,
Розтялися тяжкі прокльони
По землі Руській.
Ой покликнули Карна і Жля,
Побігли по Руській землі,
Огонь роздмухуючи
В розі полум'яному.
Жони руські заплакали,
Словами промовляючи:
«Вже ж нам про милих своїх
Ні мислю не помислити,
Ні в думці не подумати,
Ні очима їх не побачити,
Вже ж нам сребром-золотом
Довіку не тішитись!»

Застогнав тоді Київ тугою,
Заголосив Чернігів напастями,
Журба розлилась по Руській землі,
Печаль гірка розтеклася.
А князі самі на себе
Незгоду взяли кувати,
А невірні набігали на Руську землю,
По білиці з двору данини брали.
То ж бо два хоробрі Святославовичі,
Ігор та Всеволод,
Розбудили лихо недобре,
Що приспав був отець їх,
Святослав грізний великий київський.
Був же він грозою на ворога,
Приборкав його полками сильними
Ще й мечами булатними,
Наступив на землю Половецьку,
Потоптав гори та яруги,
Скаламутив ріки й озера,
Висушив болота і потоки,
А невірного Кобяка з лукомор'я
Од залізних полків половецьких
Мовби той вихор вихопив,—
І упав Кобяк у Києві,
У світлиці Святославовій.

Тут німці і венеційці,
Тут греки і морав'яни
Славу співають Святославові,
Гудять Ігоря Святославовича,
Що потопив скарби в Каялі половецькій,
Руського золота в неї насипав.
Пересів Ігор-князь із сідла золотого
В сідло невольницьке,
Мури в містах засмутилися,
Померкли веселощі.

* *
*

Смутен сон приснився Святославові
На горах київських.
«Укрили мене,— каже,— звечора
Чорним запиналом на ліжку тисовому,
Черпали мені синього вина,
З отрутою мішаного,
Сипали мені на лош
Сагайдаками порожніми поганськими
Перли великі
Та ще й мене голубили,—
А вже в моїм теремі злотоверхім
Покрівля розвалена,
З вечора до ранку самого
Сивокрилі ворони крякали
Коло Пліснянська на оболоні,
Похоронні сани їхали
До синього моря».
І сказали бояри князеві:
«Туга, князю, ум полонила!
Се ж бо злетіли два соколи
З отецького столу золотого
Пошукати города Тмуторокані,
А ще й з Дону шоломом напитись.
Повтинали поганці їм крила,
Закували їх самих у залізо.

Темно було того дня:
Померкли два сонця,
Два багряні стовпи погасли,
Ще й два молоді місяці,
Олег і Святослав,

Тьмою огорнулись.
На ріці Каялі мла світ закрила,
Розсипались по землі половці,
Мов та зграя лютих пардусів.
Потопили наших у морі,
Хану своєму велику дали потугу.
Уже ганьба славу поборола,
Уже насильство побило волю,
Уже див шугнув на землю.
Заспівали готські діви красні
На березі синього моря,
Руським золотом видзвонюють,
Співають про часи недавні,
Славлять помсту Шароканову.
А нам тепер, друзі-дружино,
Не до веселощів!

Зронив тоді великий Святослав
Золоте слово, зо слізьми змішане:
«Дітки мої, Ігорю і Всеволоде!
Рано взялись ви землю Половецьку
Мечами разити,
А собі слави шукати.
Не з честю ви ворога подолали,
Не з честю пролили кров поганську.
Серця ваші хоробрі
З булата міцного викуті,
Буйною відвагою гартовані.
Що ж бо зробили ви
З сивиною моєю срібною?
Уже не бачу я влади сильного,
На війська багатого
Брата мого Ярослава
З чернігівськими боярами,
З могутями і з горянами,
З зайдиголовами та з похожанами,—
Ті без щитів,
Із ножами захалявними
Криком війська побивають,
Прадідною славою видзвонюючи.
Ви ж сказали: «Самі мужаймось,
Самі візьмем славу прийдешню,
Колишньою самі поділимось».
Чи то диво, браття,

Старому помолодіти?
Коли сокіл перелиняє,
Високо він птахів ганяє,
Не дає гніздо своє скривдити.
Тільки ж лихо: не маю підмоги
Від князівства, братів моїх кривих.—
Невесела година настала!
Уже Римів кричить
Під шаблями половецькими,
А Володимир поранений-порубаний,
Туга і печаль сину Глібовому!

Великий князю Всеволоде!
Чи не прилинув би ти здалека
Отчий золотий престол покріпити?
Твої бо воїни можуть
Волгу веслами розплескати,
А Дон шоломами вилити,
Коли б ти був,—
Продавалась би невільниця по ногаті,
А невільник — по різані.
Ти бо можеш на суходолі
Живими стріляти самострілами —
Завзятими синами Глібовими!

Ти, буй-Рюриче, і ти, Давиде!
Чи не ваші воїни
Золотими шоломами
У крові ворожій плавали?
Чи не ваша хоробра дружина
Рикає, мов ті тури,
Ранені шаблями гартованими
В полі незнаному?
А вступіть же, панове-браття,
В золотее стремено
За кривду сьогочасну,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!

Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти
На своїм золотокованім престолі,
Підперши гори угорські

Своїми залізними військамп,
Заступивши королеві дорогу,
Зачинивши ворота на Дунаї,
Через хмари каміння кидаючи,
Суд по Дунай рядячі.
Грози твої по землях течуть.
Одчиняєш ти браму Києву,
Стріляєш із отчого столу золотого
На султанів у далеких землях.
Стріляй, господарю, Коччака,
Раба поганого,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!

А ти, буй-Романе, і ти, Мстиславе!
Мисль одважна
Покликає вам розум на діло.
Високо плаваєш ти, Романе,
В подвигах ратних,
Як той сокіл на вітрі ширяючи,
Птицю долаючи одвагою.
Маєте ви залізні нагрудники
Під шоломами латинськими.
Та й не одна країна гуннська,
Литва ще й ятвіги,
Деремела й половці
Списи свої покидали,
А голови преклонили
Під тими мечами булатними!

Та вже князю тому Ігореві
Світ-сонце примеркло,
А дерево не на добро
Листя своє зронило,
Понад Россю та й понад Сулою
Городи поділено!
Уже Ігорового війська славного
Не воскресити!
Дон тебе, князю, кличе,
Князів на подолання ззиває.
Хоробрі князі Ольговичі
Готові до бою!
Інгвар і Всеволод

І всі ви, три Мстиславовичі,
Не лихого гнізда кречети,—
Чи не в битвах,
Не в звитягах славетних
Здобули ви собі володіння?
Де ж ваші золоті шоломи,
Щити добрі і списи ляські?
Загородіть полю ворота
Гострими своїми стрілами
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!»

Уже Сула бистрая
Не рине срібними струмнями
До города Переяслава,
Двина-ріка тече болотами
Назустріч грізним полочанам,
Крик поганих розтинається!
Сам тільки Ізяслав, син Васильків,
Подзвонив мечами своїми гострими
У шоломи литовські.
Приголубив віп славу ратну
Діда свого Всеслава,
А самого його під щитами багряними
Литовські мечі приголубили.
І сходив він кров'ю юною,
Сам собі слово промовляючи:
«Дружину твою, княже,
Укрили птиці крилами,
Звірі її кров полизали».

Не було там брата Брючислава,
Ані другого, Всеволода,
Сам один зронив він перлову душу
Крізь золоте намисто.
Голоси жалобою лунають,
Навкруги веселощі примовкли,
Трублять труби городенські.
Ярославе і всі внуки Всеславоу!
Преклоніть ви свої корогви,
Укладіте в піхви мечі оганьблені,
Втратили бо ви дідівську славу!

Ви своїми чварами
Зачали наводити невірних
На землю Руську,
На життя Всеславове!
Що ж то була за наруга
Через лихі усобиці
Від землі Половецької!

На сьомім віці Трояновім
Метнув князь Всеслав жереб
На дівчину, йому любу.
Сів він на бистрого коня,
Помчався до Києва-города,
Діткнувся кінцем списа
До золотого столу київського.
Поринув він лютим звіром
Серед ночі темної
Із города Білгорода,
Окрився млою синьою,
А вранці-рано
Відчинив сокирами браму новгородську,
Розбив славу Ярославову,
Скочив вовком до Немиги з Дудуток.

Не снопи кладуть на Немизі,—
Кладуть голови молодецькі,
Молотять ціпами булатними,
Стелять на току життя,
Одвівають душу від тіла.
Береги криваві немизькі
Не добром-збіжжям засіяні,—
Засіяні кістками синів руських.
Всеслав-князь людей судив.
Городи мирив із князями,
А сам вовком серед ночі темної
Вибігав із города з Києва,
До півнів сягав Тмуторокапя,
Вовком путь перебігаючи
Великому Хорсові.
Йому в місті Полоцьку
Дзвонили дзвони до заутрені
У святій Софії раннім-рано,
А вже в Києві він чув той дзвін.

Віща душа була
В тілі його молодецькому,
А не раз, не два біди зазнавала.
Тим же то Боян віщий
І склав колись мудру приповідку:
«Ні мудрому, ні меткому,
Ні за пташку прудкішому
Суда божого не минути!»

Ой і стогнати землі Руській,
Колишні часи і князів колишніх
Пригадуючи!
Не можна ж було прикути
Того старого Володимира
До гір кийвських!
Стали бо корогви
Одні Рюрикові, інші — Давидові,
В різні боки вони розвіваються,
Списи співають на Дунаї!

* *
*

Ярославни-княгині чути голос.
Як та чайка-жталібниця,
Стогне вона вранці-рано:
«Полечу, — каже, — зозулею по Дунаю,
Умочу бобровий рукав
У Каялі-ріці,
Обмию князеві криваві рапи
На тілі його дужкому!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«О вітре, вітрило!
Чому, господарю, силою вієш?
Чому мечеш ворожі стріли
На крилах своїх легких
Проти воїнів мого милого?
Чи то мало тобі шугати під хмарами,
Кораблі на синім морі гойдаючи?
Чому, господарю, по ковилі срібній
Розсіяв ти мої радощі?»
Плаче-тужить Ярославна

Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«О Дніпре-Славуто!
Пробив ти кам'яні гори.
Крізь землю Половецьку,
Гойдаєш кораблі Святославіві,
До полків несучи Кобякових.
Принеси ж ти, господарю,
До мене мого милого,
А не слала б я сліз йому ревних
На море пораненьку!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«Сонце світле, трисвітле!
Для всіх ти тепле і красне!
Чому ж, сонце-господарю,
Простерло гаряче своє проміння
На воїнів мого милого
У полі безводному,
Спрагою їм луки посушило,
Тугою сагайдаки склепило!»

* *
*

Онівночі море заграло,
Мла іде стовпами-вихрами,
Ігореві-князю бог путь являє
Із землі Половецької
На землю Руську,
До отецького золотого престолу.
Погасла зоря вечорова,
Ігор спить, Ігор не спить,
Ігор мислю поле міряє
Од великого Дону
Та й до Дінця малого.
Овлур свиснув на коня за річкою,
Подає вістку князеві...
І нема вже князя Ігоря!
Стогне-гуде земля,
Шелестить трава,
Намети половецькі сколихнулися.
А Ігор-князь поскочив горностаєм

Між очерети високі,
Білим гоголем на воду полинув.
Іспав же він на коня бистрого
Ще й помчався вовком-сіроманцем
До лугу донецького,
Ще й полетів ясным соколом,
Гуси-лебеді в тумані сизому
На підживок собі забиваючи.
Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелиться,
Студену росу струшуючи:
Заморили ж вони бистрі свої коні.

Каже Донець: «Княже Ігорю!
Не мало тобі слави,
Кончакові — досади лютої,
А Руській землі веселощів!»

Каже Ігор: «О Донець-ріко!
Не мало тобі слави,
Що носив ти князя на хвилях,
Стелив йому траву зелену
На берегах срібних,
Окривав теплим туманом
У затінку зеленого дерева,
Стеріг на воді гоголем,
На хвилі птахом-рибалкою,
На вітрі качкою-чорнухою!»
Не така ж та річка Стугна,
Що мало води в собі має
Та чужі забирає собі потоки,
Широко в гирлі розливаючись!
Потопила вона край темного берега
Юнака князя Ростислава.
Плаче мати Ростислава
По юнакові Ростиславу-князеві!
Никли квіти жалоцями,
Дерево з туги к землі клонилося!

Не сороки заскрекотали, —
Ідуть Гзак і Кончак
Слідом Ігоревим.
Тоді ворони не крикали,
І галич примовкла,

І сороки не скрекотали,—
Тільки полози повзали,
Тільки дятли стукотом
Шлях до річки показували,
А ще соловейки співом веселим
Ясен світ віщували.

Каже Гзак Кончакові:
«Коли сокіл до гнізда відлітає,—
Не пустім молодого соколяти,
Золотими стрілами застрельмо».

Каже Кончак Гзакові:
«Коли сокіл до гнізда відлітає,—
То опутаймо соколя його
Красною дівчиною».

Каже Гзак Кончакові:
«Як опутаєм його
Красною дівчиною,
То не бачити нам ні соколяти,
Ані дівчини тієї красної,
Тоді нас птахи почнуть бити
В пелі нашому Половецькому!»

* *
*

Сказав Боян, піснетворець давній
Часу Олега ще й Ярослава,
Про дні сказав Святославові:
«Тяжко голові без плечей,
А зле тілу без голови».
Так само тяжко й Руській землі
Без князя Ігоря.

Сонце сяє в небі ясному,
Ігор-князь — у Руській землі!
Дівчата співають на Дунаї,
В'ються голоси через море
До Києва-города.
Іде Ігор Боричевим
До святої богородиці Пирогощої.
Землі раді, городи веселі,

Співають вони про давніх князів,
Про молодих виспівують.
Слава славна Ігорю Святославовичу,
Буй-турові Всеволоду,
Володимирові Ігоревичу!
Здоров'я князеві й дружині,
Що борються за народ християнський
Із військами поганями!
Князям і дружині слава!

Амінь.

Олександр Пушкін

ВІРШІ

ДО ДРУГА ВІРШНИКА

Арісте! Й ти в юрбі служителів Парнаса!
Ти хочеш осідлать упертого Пегаса;
За лаврами спішиш на небезпечний шлях
І строгу критику стрічаєш у боях!

Арісте, вір мені, покинь перо й чорнило,
Забудь струмки, ліси, смутні оті могили,
В холодних співанках любов'ю не палай;
Щоб не злетіть з гори, мерщій униз чвалай!
Без тебе віршників доволі єсть і буде;
Їх твори видадуть — і цілий світ забуде.
Можливо, і тепер, відрікшись від утих,
З дурною музою в нарадах потайних
У домі, що прийняв Мінервину єгіду *,
Хтось пише тайкома нову «Телемахіду».
О, бійся талану безглуздох співаків,
Що убивають нас вагою пишних слів!
Несправедливості потомства суд не знає:
На Пінді лаври є, та й кропива буває.
Страшись безславної! — Ну що, як Аполлон,
Почувши, що і ти поліз на Гелікон,
Золотокудрою хитне лиш головою
І надарить тебе — спасеною лозою?

Та що? Ти хмуришся, мов хочеш відказать:
«Будь ласка, не втручайсь і зайвих слів не
трать;

Як я наважився, то вже не відступаю,
Судила доля так, я ліру обираю.
Хай гудить світ мене, — зречусь його тенет;
Кричи, ганьби чи лай, — а я таки поет».

* Тобто в школі.— Прим. Пушкіна.

Арісте, не поет, хто римувати вміє
І, скриплячи пером, паперу не жаліє:
Хороші вірші, бач, складніша річ писать,
Ніж Вітгенштейнові французів побивать.
В той час, як Дмитрів, Державін, Ломоносов,
Співці уславлені, краса і гордість росів,
І розум живлять нам, і вчять зичливо нас,—
О скільки гине кпиг в появи самий час!
Писання голосні Рифматова, Графова
Із Бібрусом тяжким гниють у Глазунова;
Ніхто їх не згада, щоб ту бредню читать,
Прокляття Фебове на них немов печать!

Скажім, діставши ся на Гелікон щасливо,
Поетом можеш ти назватись справедливо:
Ласкаво читачі тебе тоді приймуть.
Чи не гадавш ти, що зразу потечуть
І ріки золота до тебе, поруч слави,
Що вже тримаєш ти на відкупі держави,
Червінці в кованих шкатулках бережеш
І, лежма на боку, їси собі та п'єш?
Ні, рід письменницький, мій друже, не багатий;
Розкішні, з мармуру будовані палати
І скрині золота не суджені йому:
Землянка півсліпа, горище у диму —
Ото палац його, ото блискучі зали.
Поетів — хвалять всі, годують — лиш журнали;
Фортуни колесо не котиться до них;
Руссо нагим родивсь — нагим навіки стих;
Постелю з жебраком Камоєнс розділяє;
Костров занедбаний у злиднях помирає,
Хреста чужа рука поставила над ним;
Життя їх — ряд страждань, гримуча слава —
дим.

Тепер ти про свою задумався дорогу.
«Одначе,— скажеш ти,— всіх судячи так строго,
Усе картаючи, як Ювенал новий,
Ти на поезію тут виклав погляд свій;
А чом же сам, на муз не жартома сердитий,
Ти віршами прийшов зо мною говорити?
Що сталося тобі? Безумний ти чи я?»
Арісте, почекай, ось відповідь моя:

В якомусь-то селі, серед мирян поштивих,
Спокійно проживав, до кіс дійшовши сивих,
В миру з сусідами, шановний панотець,
Що по околиці прославивсь як мудрець,
От якось він ішов п'яленький із гостини,
Бо на весіллі був, а там не без чарчини.

Попалися йому пазустріч мужики.
«Послухай, батюшко,— сказали простаки,—
Нам, грішним, розтлумач — ти ж пий

забороняєш

І ненастапно всіх тверезості навчаш,—
Ми вірили тобі; та що ж ти нині сам...»

«Послухайте,— сказав священик

мужикам,—

Як в церкві вас учу, так вам і слід чинити,
А з мене прикладу ви, друзі, не беріте».

Так само і мені доводиться сказати;
Не хочу виправдань для себе я шукати:
Щасливий, хто живе спокійно, без турботи,
До віршів жодної не маючи охоти,
Своїми одами журналів не тягнуть
І над експромтами по тижню не сидить!
Не любить він сягати до верховин Парнаса,
Він не шукає муз та бистрого Пегаса;
Рамаков не прийде йому труїти світ;
Щасливий, друже, віц,— тому, що не піт.

Та досить цих розмов — боюсь тобі докучить
І сатиричними писаннями замучить.

Чи за пораду ти подякуєш мені?

Признайся, друже мій: писатимеш чи ні?..

Роби хоч с'як, хоч так, а я скажу у вічі,

Що слава — добра річ, а спокій — кращий

вдвічі.

ГРОБНИЦЯ АНАКРЕОНА

Все в казковому мовчанні;
Впав на пагорб дим нічний;
У хмарок ясним убранні
Ходить місяць молодий.

Бачу: ліра на могилі
Спочиває в тихім сні,
Часом звуки легкокрилі,
Мов дрімоти співи милі
В мертвій чуються струді.
Бачу: горлиця на лірі,
В розах кубок і вінець...
Спочиває, друзі, в мирі
Любострасти тут мудрець.
Подивіться: на порфірі
Оживив його різець!
Мовить він: «Старий я, сивий,—
Сам же в дзеркало зорить.—
Дайте ще хоч дещо щасливий!
Нам не вічно, леле, жить!»
Ліру взяв свою уроче,
Аж нахмурилась брова,
Про війну співати хоче,
Про любов лише співа.
Тут готується природі
Борг останній заплатить.
Дід танцює в хоріводі,
Просить келихи налить.
Круг закоханця старого
Діви в'ються у танку;
Прагне в часу він скупого
Мить украсти ще п'янку.
От і музи, і харити
В гроб улюбленця звели;
Ігри й танці, співи й квіти
Вслід за ним туди пішли...
Зник поет, як насолода,
Як любові сон легкий.
Смертний,— каже нам природа,—
Безтурботно щастя пий;
Утішайся, утішайся,
Кубок повно наливай,
Палом ніжним утомляйся
І при чаші спочивай!

ВОДА І ВИНО

Люблю в жароту опівденну
Вологу черпать із струмка
Чи, в тінь сховавшись зелену,
Дивитись, як тече ріка.
Коли ж вино в краї поскаче
У пінній чаші круговій,
Признайтесь, друзі,— хто не плаче,
Благословляючи напій?

Хай буде прбклят той зухвалий,
Хто в непростенний гріх заправ —
Вино, що нам боги послали,
З водою прісною змішав!
Хай буде рід його проклятий!
Хай силу втратить випивать
Чи, келих зважившись підняти,
Лафїт з цимлянським розрізнять!

СПИВЕЦЬ

Чи чули ви за гаєм в час пічний
Співця журби, співця свого кохання?
Коли в полях стелилося мовчання,
Сопілки звук і простий і сумний
Чи чули ви?

Стрічали ви в безлюдній тьмі лісів
Співця журби, співця свого кохання?
Сліди від сліз, чи усміх дождидання,
Чи тихий зір, що з туги потемнів,—
Стрічали ви?

Зітхнули ви, почувши в пізній час
Співця журби, співця свого кохання?
Коли юнак, ховаючи ридання,
Померклі очі підіймав до вас,—
Зітхнули ви?

ЕЛЕГІЯ

Наслідуювання

Я бачив смерть; вона в мовчанні сіла

Біля порога тихого мого;

Я бачив гроб; відкрився вхід його:

 Душа померкла й заніміла...

 Покину друзів я своїх,

 І днів життя мого гірких

 Ніхто вже й сліду не помітить,

 І милий погляд не одвітить

 На передсмертний погляд мій.

.....
Прощай, життя земне, де темрява доріг

 Над урвищем мені лежала,

Де віра в чорні дні мене не утішала,

 Де я любив, де не любить не міг!

Прощай, світило дня, прощай, небес завісо,

Німої ночі мла, світання ніжний час,

Знайомі пагорби, струмка пустельний глас,

 Безмовність таємнича лісу

 І все... прощай в останній раз.

А ти, котра була мені у світі богом,

Предметом сліз німих, суддею серця строгим,

Прощай! минуло все... Огонь згасав мій,

 В холодну сходжу я могилу,

 І морок смерті крижаний

Стражданя всі прийме, усю жагу і силу.

А ви, моїх товаришів

Дедалі рідший гурт прекрасний!

Скажу вам: «Друзі! я любив!..»

І дух мій у знеможі згасне.

До неї ви тоді підіть,

Скажіть: поглинутий він тьмою...

Можливо, що вона в ту мить

Зітхне пад урною сумною.

ПРОБУДЖЕННЯ

О квіти мрій,
Де ваші чари?
Чом, світе мій,
Зайшов за хмари?
Навік погас
Веселий час,
І в самотині,
О чорні тіні,
Лиш бачу вас.
Все заціміле,
Навколо піч.
Похолоділи,
Вмить відлетіли
Юрбою пріч
Любові мрії.
Та ще горять
Палкі надії,
І сну печать
Душа леліє.
Любов, любов,
Почуй благання:
Щоб стрів я знов
У сні кохання,
Уяви гру
І ніжну втому,—
Нехай умру
У сні легкому.

ДО ЧААДАЄВА

Любові, слави і надії
Недовго тишив нас обман,
Забави зникли молодії,
Як сон, як вранішній туман.

Та в нас киплять іще бажання,
Під тиском влади роковим
Душею, серцем молодим
Вітчизни чуєм заклинання.

Ждемо ми з млостю уповання
Хвилини вільності святі,
Як ждуть коханці молоді
Хвилину ніжного кохання.

І поки, юні, живемо,
І поки в серці сподівання,
Мій друже, краю віддамо
Душі прекрасні поривання!

Товариш, вір, зійде вона,
Зоря принадливого щастя,
Росія збудиться від сна
І на руїнах самовластя
Напише наші імена!

БАКУНІНІЙ

Дарма б оспівував я ваші іменини,
Хоч вашу похвалу хотілось би здобути.
Не стали кращою ви в день Єкатерини
Тому, що кращою ніяк не можна бути.

СЕЛО

Вітаю я тебе, пустельний мій куток,
Притулок творчості, спокою і роботи,
Де ллється днів моїх невидимий струмок
На лоні щастя без турботи!
Я твій — я проміняв цірцей порочний двір,
Бенкети голосні, розваги та омапи
На мирний шум дібров, ланів спокійний шир,
На тихі роздуми й дозвілля пожадане.
Я твій — люблю цей сад густий,
Де холодок і пишні квіти,
Де в воду дивляться кущів зелених віти,
Ці скирти на лугах, в гаю потік дзвінкий.
Встають мені в очах картини ворухливі:
Простори двох озер, блакитні та мінливі,
Де парус мовчазний біліє рибаків,
За ними пагорки, барвисті сіножаті,
Хати в далі голубуватій,
Худоби череда на берегах струмків,

Овини у диму і вітряки крилаті;
На всьому слід достатків і трудів.
Я тут, позбавлений порожнього жадання,
Вчусь в істині блаженство здобувати
І вільним розумом закони визнавати,
Безтямної юрби минати нарікання,
З прихильністю мольбі вчувати боязкій
І зневажать злочинців рій
Та дурнів, славою звеличених неправо.
Защитую вас тут, оракули віків!
І в самотину величаву
Ваш голос чутно долетів;
Він гонить лінощі недбалі,
Труда запалює вогні,
І творчі радощі й печалі
В душевній зріють глибині.

Але жахлива мисль тут душу отемняє:
Милуючись на красний світ,
Друг роду людського печально помічає
Усюди нещастя тяжкий, ганебний гніт.
Тут панство дике та бездільне,
До стогону глухе, чуже людській мольбі,
В розкошах виросле, безчуле і свавільне,
Лозою лютою привласнило собі
І працю, і майно, і долю хлібороба.
За плугом не своїм, під канчуком панів,
Злидений раб іде, прикутий до ланів
Велінням панської жадоби.
Тут кожен у ярмі довічному росте,
Бажання криючи, зрікаючись надії,
Краса дівоча тут цвіте,
Щоб тішились розпусні лиходії.
Підпора молода потомлених батьків,
Бадьорі їх сини, товариші трудів,
З-під стріхи рідної ідуть собою множить
Челядницьку юрбу знесилених рабів.
О, коли б голос мій умів серця тривожити!
Чому в душі моїй горить даремний жар
І не припав мені витійства грізний дар?
О друзі! Чи впаде тяжке ярмо з пароду,
У прах повалене десницею царя,
І над вітчизною щасливої свободи
Чи зійде хоч колись осяяна зоря?

НЕРЕЇДА

Серед зелених вод, що пестують Таврїду,
На вранїшній зорї я бачив Нереїду.
Сховавшись між дерев, дихнуть я ледве смів:
Напівбогиня та край тихих берегів
Грудьми, за лебедя білішими, зринала /
І піну з кіс важких струмками вижимала.

* *
*

Поволі рідшає хмарок легкий туман.
І осріблила ти і спорожнілий лан,
І води стихнені, і півзаснулі гори,
Далекий друже мій, сумна вечірня зоре!
Люблю, як блимавш в небесній вишині;
Забуті думи ти пробуджуєш в мені:
Я й досі вечір той погожий пам'ятаю,
Як ти зіходила в далекім, любім краї,
Де запахущий мирт долинами поріс,
Тополі селять гнучкі, чорніє кипарис,
І плещуть солодко гучні таврїйські води.
Там, серед тихої та мирної природи,
В дозвіллі мрійному текли за днями дні.
Там юна дівчина в нічній далечині
Тебе уважливо між інших зір шукала
І іменем своїм подружкам називала.

ДО ОВІДІЯ

Овідію, живу близ тихих берегів,
Куди колись приніс ти батьківських богів
В суворе заслання, де попіл свій оставив.
І твій жалібний плач місця оці прославив.
Ще ліри піжний глас місця кругом не занімів;
Живе ще пісня тут, де ти життя скінчив.
Малюють ті пісні в моїй ясній уяві
Пустелю пахмурну, поета у неславї,
Туманний звід небес, простори снігові,
В теплі коротких днів дозвілля лугові.
Колись захоплений сумною ліри грою,
Я серцем жив своїм, Овідію, з тобою:

Я бачив човен твій в обіймах злих валів,
Прип'ятий якорем до диких берегів,
Де кара жде співця кохання і відради.
Без тіні там лани, горбки без винограду.
Народжені в снігах для подвигів війни,
Жорстокі Скіфії холодної сини,
За Істром здобичі, ховаючись, чекають
І села кожну мить навалами лякають.
Ніщо не спинить їх: в воді вони пливуть
І по льоду дзвінкім безбоязно ідуть.
Тобі (дивуйсь, Назоп, ти долі цій мінливій),
Що з юних літ не дав себе війні зрадливій,
І що троянди звук вживати для прикрас,
В безжурних пестошах провадити свій час,—
Шолом важкий тобі прийдеться одягти,
Близ ліри мирної сталевий меч тримати.
Ні діти, ні жона, ні звуки дружніх слів,
Ні музи лагідні, минулих радість днів
Вигнаного співця не переймуть печалі.
Даремно грації пісні твої вінчали,
Даремно юнаки напам'ять знають їх:
Ні слава, ні літа, ні скарги, ані сміх,
Октавія ніщо зворушити не може;
І вкриє забуття твоє старече ложе.
В країні рідній ти вшанований мистець,
Вітчизни варварів незнаний пожилець,
Ти мови рідної навкруг тепер не чуєш;
І в дружньому листі свій сум важкий тамуєш:
«О, поверни мені славетний край батьків
І мирні затінки уславлених садків!
О друзі, Августу несіть моє прохання!
І длань погрозливу відхилить хай благання!
Якщо надалі я зазнаю гнів богів
І рідних бачити не випаде країв,—
Пом'якшуючи рок покірливим благанням,
Поблизу Рима я бажав би поховання».
Чия душа черства з презирством до харит
Сумну нудьгу твою і сльози докорить?
Хто в гордошах лихих читає без хваління
Елегії оці,— вінець твого творіння,
Де ти безсилий зойк пащадкам передав?

Суворий слов'янин, я сліз не проливав,
Та розумію їх. Вигнанець самовільний,

До світу, до життя, до себе неприхильний,
В замисленні сумнів я нині побував
В країні мовчазній, де вік ти сумував.
Я мрії відживив і образи похмурні
Твої збудили тут, Овідій, співи журні,
Малюнок їх сумний очима я звір'яв;
Але надій моїх той погляд не втішав.
Вигнання зле твоє приваблювало очі,
Що звикли до снігів похмурої півночі.
Тут сяє довший час небес ясних блакить
І бурі снігові живуть коротку мить.
Цих скіфських берегів недавній гість чудовий,
Син півдня, виноград ясніє пурпуровий.
Туманний грудень вже на півночі луги,
Мов килими, кладе пухнасті сніги;
Зима буяла там, та начебто весною
Тут сонечко ясне світило наді мною;
І молодим зелом рябів зів'ялий луг;
Лани розложисті здіймав вже ранній плуг;
Легкий вітрець подув диханням схоłodнілим;
Та ще прозорий лід над озером стемнілим
Ті хвилі стишені кришталем покривав,
Бажання боязке поета я згадаю,
Той депь, відзначений окриленим натхненням,
Коли, в розгубленні, ти звав новим іменням
Застиглі хвилі вод, незнаний краєвид:
І перед мною тут, здавалось, через лід
Майнула тінь твоя і жалібні звуки
Летіли віддаля, як тоскний зойк розлуки.

Ти не сумуй! Цвіте Овідія вінець!
На жаль, серед юрби загублений співець,
Для пових поколінь залишуся незнаний,
Загине геній мій безсилий, безталанний
Зі славою на день, без радості життя!..
Шукаючи мене, крізь роки забуття,
Нащадок пізній мій у цім далекім краї
Близ праху славного самотній слід пізнає.
Покинувши сумну країв далеких сінь,
Прилине вдячлива моя до нього тінь.
І звеселить мене той спогад його рідний.
Повік лишиться хай переказ заповідний:
Як ти, схилляючись під тягарем життя,
Не в славі — у біді тобі був рівний я.

Тут, розливаючи свої північні співи,
Блукав я в ті часи, як на дунайські пиви
Великодушний грек свободу закликав,
Та пісні тій ніхто із друзів не вчував;
Проте лани чужі, горбки й діброви вільні
І музи мирні до нас були прихильні.

ПРИЯТЕЛЕВИ

Не прикидайся, друже мій,
Супернику широкоплечий:
Тобі звук ліри не страшний
І томні елегійні речі.
Дай руку: не ревнивий ти,
Я звик у лінощах цвісти,
Твоя красуня розум має;
Я бачу все і не гнівлюсь:
Вона Лаура, кожен знає,
Та я в Петrarки не годжусь.

КИНДЖАЛ

Лемноський бог тебе скував
Для Немезіди рук залізних,
Кинджале месницький, підпоро вольних прав,
Останній судіє усіх тиранів грізних.

Де Зевсів грім мовчить, де сплять мечі законів,
Ти правий суд несеш і правий гнів,
Таїшся ти в підніжжі тронів,
У згортках дорогих шовків.

Мов кари меч, мов блискавка богів,
Ти в диких оргіях жахаєш лиходія,—
І він тремтить і полотніє
Між святкових огнів.

Ти скрізь його найдеш: в наметі бойовім,
На суші, на морях, за вірними замками,
На ложі пристрасті, у храмі,
В сім'ї і в натовпі людським.

Під гордим Кесарем шумує Рубікон,
Державний Рим упав, повалено закон,—
Та блиснув ти в руках завзяття:
І Кесар падав, і мармури колон
Тирана кров'ю багряняться.

Син бунту дикого, ганьбований стократ,—
Бенкетом тішачись кривавим,
Над труном вольності безглавим
Устав потворний, лютий кат.

Він жертви рокував похмурому Аїду
Во ім'я помсти, крові й зла,—
Та вища воля принесла
Тебе і діву Евменіду.

О Занде праведний! Життя своє скінчив
На ешафоті ти страшному;
Але безсмертний, чесний гнів
У трупі сховано німому.

В твоїй Германії щодень і кожну мить
Ти кару злій віщуєш силі,—
І на торжественній могилі
Кинджал без напису горить.

* *
*

Хто бачив край, де розкішню природи
Оживлені діброви і луги,
Де весело шумлять і грають води
І пестять тихомірні береги,
Де на узгір'я, посланці негоди,
Не падають похмурливі сніги?
Скажіть мені, кому цей край знайомий,
Де я любив, вигнанець невідомий?

Чудова земле, любленко Ельвіни,
До тебе линуть почуття мої!
Я пам'ятаю скелі й верховини,
Я пам'ятаю світлі ручаї,
І тїнь, і шум — і красні ті долини,
Де тихо, серед мирної сім'ї,
Живуть татари в дружбі обопільній,
В розмовах жваві, у роботі пильні.

Все там живе, усе очам відрода:
Сади татар, і села, і міста,
Відбилася у водах скель громада,
Гойдає судна синява густа,
Здаля чутно дзвінки й ревіння стада,
Янтар міцний на лозах вироста...
І видиться могила Мітрідата,
Де заходу упала тінь крилата.
І там, де мирт сумний край урни квітне,
Чи кризь ліси побачить знов мені
Склепіння скель і моря блиск блакитний,
І небеса, як радощі, ясні?
Чи шум життя затихне, непомітний?
Чи знов моїй воскреснути весні?
Чи повернусь я під солодкі тіні,
Щоб відпочить душею в самотині?

* *
*

Я пережив свої бажання,
Я розлюбив юнацькі сни;
Лишилися мені страждання,
Порожні вицвіті весни.

Під бурями лихої долі
Зів'яв квітучий мій вінець;
Живу в самотнім, вічнім болі
І жду: чи прийде мій кінець?

Так восени, як хижим свистом
Зима з-за гаю засвистить,
Один — на дереві безлистім
Листок запізнений тремтить.

* *
*

Повірнице моїх сердечних дум,
О ти, чий голос ніжний та недбалий
Смирив чуття, що в серці бушували,
І часом веселив печальний ум,
Моя ти вірна і мрійлива ліро.

.

ПРИКМЕТИ

Учись постерігати прикмети й віщування.
Пастух і хлібороб привчаються зарання,
На небо глянувши в передвечірній час,
Вгадати, що за день чекає завтра нас:
Чи благодатний дощ остудить поле зранку,
Чи виноград поб'ють морози на світанку.
Як білі лебеді на озері яснім
Тебе вітатимуть ячанням голосним,
Як сонце ввечері закрийє хмара сива,—
Знай: од солодких снів дівчат розбудить злива
Або шумливий град, і ранній селянин,
Косить зібравшись буйне зело долин,
На заповідану не вирушить роботу
І знову в святкову затониться дрімоту.

ДЕСЯТА ЗАПОВІДЬ

Добра чужого не бажать
Мені наказуєш ти, боже;
Отож чиню я все, як гоже,
Та як жагою керувать?
Я друга скривдить не бажая,
Не хочу я його села,
Не треба і його вола,
На все спокійно поглядаю:
І дім, і скот його, і раб
Для мене марна благостиня.
Але коли його рабиня
Прекрасна... Господи, одваб!
Або коли його дружина —
Небесний ангел краси,—
О боже праведний! прости,
Хоч задрість і тяжка провина.
Як серцю можна наказат?
Як мрій позбутись полум'яних?
Хто може не кохат коханих?
Хто раю може не бажать?
Дивлюся, млію і зітхаю,
Але обов'язку корюсь,
Я серце потурать боюсь,
Мовчу... і потайки страждаю.

ЦАРСЬКЕ СЕЛО

Скарбниче світлик мрій, що в гущині зеленій
Мене одвідуєш, як добросердний геній,
О спомине, малюй мої минулі дні,
Місця укохані, для ока чарівні,
Ліси, де я любив, де пристрасть розросталась,
Де юність первісна із отроцтвом зливалась,
І де, з природою у злагоді ясній,
Я знав поезію, і щастя, й супокій.
Веди, веди мене під лип гіллястих тіні,
Що милі віддавна мої свавільній ліні,
На берег озера, на мирний схил горбів!..
Хай знов побачу я і килими лугів,
І ветхі дерева, і сонячну долину,
І пишних берегів улюблену картину,
І в тихім озері, на лоні хвиль дрібних,
Спокійних лебедів, і гордих і ставних.

Нехай співає там хтось інший про війну,
Я скромно возлюбив живу цю тишину
І, слави відректись примарної готовий,
Вам, Царського Села завітчані діброви,
Віднині присвятив свої неголосні,
В дозвіллі мирному народжені пісні.

* * *

*

Щасливе юності незнання
Збентежив геній мій лихий,
Моє навіки існування
Він підкорив душі своїй.
Дивитися його очима
Я на життя відтоді став,
З його словами неясними
Улад мій голос зазвучав.
На світ я глянув оком ясним
І здивувався в тишині;
Невже здавався він мені
Таким величним і прекрасним?
Чого у нім я, молодий,
Шукав, жаждою повитий?
Чого, в огні юнацьких мрій,

Я не стидавсь боготворити?
І на людей я погляд звів,
Пиху побачив і мерзоту,
Побачив суддів-шахраїв
І рідну злочину глупоту.
Перед юрбою боязких,
Жорстоких, суєтних, холодних
Безсилий голос благородних
І правда викликає сміх.
Я згоден — мудрі ви, народи!
Пощо свободи вільний клич?
Стадам навіщо дар свободи?
Їх різать, стригти, — певна річ!
Їх спадщина із роду в роду —
Ярмо із брязкальцем та бич.

ВИНОГРАД

Не буду я тужить по розах,
Зів'ялих ранньої пори;
До серця й виноград на лозах,
Що в гронах визрів край гори,
Краса долин, що тішить зори
Під осінь, повну ясноти,
Продовгуватий і прозорий,
Як діви юної персти.

ФОНТАНОВІ

БАХЧИСАРАЙСЬКОГО ПАЛАЦУ

Фонтане любощів живий!
Приніс я в дар тобі дві рози.
Люблю немовчний гомін твій
І поетичні чисті сльози.

Твій срібний пил свіжить мені
Чоло студеною росою.
Ах, лийся, лийсь передо мною,
Дзвени, дзвени про давні дні!

Фонтане любощів печальний!
Я також мармур твій питаю;

Хвалу почув країні дальній;
Та про Марію ти мовчав...

Світило цишного гарему!
Невже забуто промінь твій?
Чи про Марію та Зарему
Всю повість виткано із мрій?

І, може, тільки сну тремтіння,
Уяви пристрасної пал —
Скороминущі ті видіння,
Душі неясний ідеал?

ДО ЯЗИКОВА

(Михайловське, 1824)

Віддавна радісний союз
Серця поетів сполучає:
Вони жерці єдиних муз;
Один вогонь їх осяває;
Хай різні їм судились дні,
Натхнення — спільна їх корона.
Клянуся пам'яттю Назона:
Язиков, рідний ти мені.
На Дерптську вийшов би дорогу
Давно я вранці, друже мій,
І до гостинного порогу
Поніс мандрівницький свій кий,
І повернувся б, мов оживши
Від чару безтурботних днів,
В розмовах серце звеселивши
Під твій натхненно-вільний спів.
Та злобно грає мною щастя:
Давно літати мушу там,
Куди повіє самовластя,
А де спинось — не знаю сам.—
То гонений, то у вигнанні
Марную я закуті дні.
Поете, зваж на це послання,
Здійсни надії чарівні.
В селі, де жив Петрів обранець,
Царів, царицьлюбимий раб,
Сам з роду царського вигнанець,

Завзятий предок мій, арап,
Де, забуваючи бенкети
І пишній двір Єлизавети,
У темнім липовім гаю
Він думав, хилячись до Лети,
Про дальню Африку свою.
Я жду тебе. Тебе зі мною
В сільським обійме шалаші
Мій брат по крові, по душі,
Пустун, помічений тобою;
І муз окрилений пророк,
Наш Дельвіг теж нас не покине —
І наша трійця в ті хвилини
Прославить вигнання куток.
Сторожу пильну ми обманім,
Восхвалим вольності дари,
Бенкетів сяйвом полум'яним
Серед вечірньої пори
Серця ми будем розважати,
І слухать віршів передзвін,
І стуком чар, шипінням вин
Нудьгу зимову проганяти.

* *
*

В журнальну вдавшись тяганину,
Зоїл, що сон всім навіва,
В чорнильний опіум влива
Скаженого собаки слину.

АНДРЕ ШЕНЬЕ

Присвячено М. М. Раввському

Ainsi, triste et captif, ma
lyre toutefois s'éveillait...*

В той час, як світу, мов кумир,
Гробниця Байрона сіяє
І хору європейських лір
Близ Данте тінь його вчуває,

* Так, коли я був сумний і ув'язнений, ліра моя, проте, прокидалась (франц.).— Ред.

Мене хвилює інша тінь,
Що без пісень і без ридання
Із ешафота в дні страждання
В могильну канула глибінь.

Співцю дібров, любові й миру
Я хочу квіти принести,
Незнану оживити ліру,
Співаю. Чув він і ти.

Знов піднялась натомлена сокира
І кличе жертву чергову.
Співець готов; його мрійлива ліра
Востаннє пісню лле нову.

Уранці страта, втіха для народу;
Та ліра юного співця
Про що співає? Співає про свободу:
Не відмінилась до кінця!

«Вітаю я тебе, моє світило!
Твій лик небесний я вславляв,
Коли він з іскри запалав,
Коли ти в бурі заясніло.

Я славив твій священний грім,
Коли він розметав зганьбовану твердищу
І влади древньої гординю
Пустив у полум'я і дим;
Я бачив громадян, синів твоїх одвагу,
Я чув їх братський заповіт,
Великодушну їх присягу
І самовладності безтрепетний одвіт.
Я бачив, як вали могутні
Усе крушили в бурній млі,
І вогняний трибун прорік часи майбутні,
Нове народження землі.
Вже цвів твій геній в благостині,
Уже в безсмертний Пантеон
Вигнанців-страдників ішли священні тіні,
Покрови лжі спадали тлінні
І оголявся ветхий трон;
Кайдани рвалися. Закон,
На волю спершися, проголосив братання,

І ми гукнули: *Раювання!*
О горе! о безумний сон!
Де вільність і закон? Над нами
Сокира — владарка одна.
Ми скинули царів. Убивцю із катами
Обрали ми в царі. Ганьба яка страшна!
Але не винна ти, свободо,
Богине чиста, ні — вини не мавш ти
В поривах буйних сліпоти,
В шаленстві темному народу;
Сховалась ти від нас; твою високу путь
Закрили марева криваві;
Але ти прийдеш знов із помстою, у славі,—
І вороги твої впадуть;
Народ, що скуштував твій нектар, повний сили,
Все хоче знов упитись ним;
Немов од Вакха роз'ярілий,
Він бродить в прагненні тяжкім.
Так — він пайде тебе. Під рівності покровом
Спочине солодко в обіймах він твоїх;
Кінець настане днів страшних!
Та вже не втішусь я тим сявом чудовим,
На плаху я піду, що знала стільки страт.
Уранці смерть моя. Кривавою рукою
Відтяти голову підійме завтра кат
Понад байдужою юрбою.
Прощайте, о брати! Мій безпритульний прах
Не буде спочивать в саду, де пробували
Ми в безтурботності, в бенкетах і трудах
І місце напих урн зарання визначали.
Та, милі друзі,— по мені
Як будете ви сумувати,
Прошу мій заповіт останній пам'ятати:
Оплачте жереб мій у тайні, в тишині;
Підозру викликать ви можете сльозами;
В наш вік є злочином і сльози над мерццями:
По братові тужить не сміє нині брат.
Благання ще одно: ви слухали стократ
Пісні, летючих дум породження недбалі,
Стобарвні вицвіти і радості й печалі
Моїх весняних днів. Надії чисті там;
І сльози, і любов віддав я тим листкам,
Усе життя моє. У Авеля, у Фанні,
Молю, найдіть ви їх; ясної музи дані

Зберіть. Суворий світ і поголос людський
Не будуть знати їх. Покину шлях земний
Дочасно, друзі, я: мій геній незорілий
Для слави не дійшов ні зросту, ані сили.
Умру. Як тужите ви щиро по мені,—
Для себе збережіть оті мої пісні!
Коли гроза мине, в своїй громаді мирній
Збирайтесь іноді читать писання вірні,
І довго слухавши, промовте: так, це він;
Це спів його. А я, переборовши тлін,
Незримо увійду і сяду поміж вами,
І сам заслухаюсь, і вашими сльозами
Уп'юся... Може, знов кохання втіху я
Зустріну... Може, знов *Ув'язнена* моя,
Бліда й засмучена, моє почувши слово...»
Та, повну ніжності нараз урвавши мову,
Співець поник чолом прекрасним, молодим.
Пора весни його промчалась перед ним
З любов'ю, з тугою. Красунь імлісті очі,
Бенкети і пісні, і полум'яні ночі,
Все разом ожило; і серце зайнялось,
І віршування знов потоком полилось:
«Куди, куди мене завів недобрий геній?
Народжений, щоб жить у тишині священній,
Чому безвісності я кинув мирну тінь
І друзів, і любов, мою свободу й лінь?
Я долі пестоців зазнав у юні літа,
Дорога радості була мені відкрита,
Цвіла поезія в душі, як світлий луг.
На буйних вечорах, для друзів любий друг,
Я дзвінко звеселяв і сміхом, і піснями
Куток, бережений домашніми богами.
Коли ж я, стомлений у Вакховім огні,
Чув полум'я нове в сердечній глибині
І вранці обійнять приходив милу діву,
І заставав її в риданнях, повну гніву;
Коли, з погрозами, зі слізьми на очах
Вона кляла мене за мій безумний шлях,
Відгонила мене, корила і прощала,—
О як ріка життя чудесно протікала!
Навіщо це життя, і просте, і ясне,
Змів на бурі я, на море те страшне,
Де дикі пристрасті, невігласи жахливі,
Злоба й зажерливість? Надії чарівливі,

Куди ви завели! Що діяти я мав,
Той, хто в душі любов і голос муз плекав,
На поприщі низьким з безчесними бійцями?
Чи кіньми правити, що сповнені нестями,
Я міг жорстокістю сталесвої вузди?
І що ж я залишу? Занедбані сліди
Безумних ревнощів, нікчемного держання.
Хай згине голос мій, хай прийде мить остання
Моєму співові...

О ні!

Хай змовкне ремство малодушне!
Поете, не умруть пісні!
Ганьбі, непаче раб послушний,
Ти не клонився в чорні дні;
Ти не скорився лиходію;
Стояв ти в бурю, у завію,
Твій грізний світоч осявав
Юрбу правителів безславних;
Твій бич нещадно їх карав,
Отих катів самодержавних;
Громив ти деспотизму храм;
Ти закликав до помсти Немезиду,
Віщав Маратовим жерцям
Кипджал і діву Евменіду!

Коли святий старик від плахи відривав
Віщачну голову холодною рукою,
Ти сміливо обом їм руку дав,
І перед вами трепетав
Їх суд, немов перед грозою.

Тож гордий будь, співець. Ти ж, звірю-

кровожер,

Стинай цю голову тепер,
У пазурах твоїх вона. Та знай, неситий,
Мій крик, мій ярий сміх загрожують тобі.

Пий нашу кров, живи в злобі:

Ти все пігмей, і розчавити
Тебе настане час... Вже недалекий він,
Падеш, тиране! Грізний фатум
Ударить над чолом, вітчизною проклятим,
І гряне помсти гравий дзвін.

Тепер іду... пора... і ти рушай за мною;
«І жду тебе».

Скінчив захоплений поет,
І все покоїлось. Небес блідий намет

Зорею запалав ясною,
І ранком віяло в темницю. І співець
Підняв до ґрат поважні зори...
Враз шум. Прийшли, зовуть. Вони! Настав
кінець!
Гримлять ключі, замки, запори.
Зовуть... Стривай, стривай; день, тільки, день
один —
І буде, славлячи свободу,
Великий жить громадянин
Серед великого народу.
Ідуть. Не чують. Жде страшний рубач.
Та дружба смертну путь поета зачарує.
От плаха. Він зійшов. Він славу іменує...
Плач, музо, плач!

САФО

Юначе! Всім мене ти, любий, полонив:
Душею гордою, незлобною й палкою,
І півжіночсю невинною красою.

* *
*

Під небом голубим, у рідному краю
Вопа томилась, зав'ядала...
Зав'яла, піби квіт, і в самоту мою
Тінь юна, вірю, прилітала.
Але межа навік між нами пролягла.
Чуття даремне викликав я.
Із уст холодних вість про смерть її прийшла —
І холодно її сприймав я.
Так от кого любив я серцем огняним
З таким напруженим бажанням,
З такою мукою і запалом таким,
З таким безумством і стражданням!
Де муки, де любов? Нема в душі моїй
Для тіші бідної, легкої,
Для спомину про дні безповоротних мрій
Ні скарги, ні сльози гіркої.

АРІОН

Пливли ми радісним гуртом;
Ті парус прямо напинали,
Ті одностайно ударяли
Об воду веслами. Кругом
Сяніло море. Наш стерпичий
Байдак у далеч мудро вів;
А я — безжурний, для плавців
Пісні співав... Аж налетів
Шумливий вихор таємничий,
І все поглинули вали!..
Мене одного принесли
На берег хвилі білошпінні;
По-давньому співаю я,
І риза змочена моя
Під сонцем сохне па каміпні.

* *
*

В степу життя, сумнім та безбережнім,
Три джерела пробились потайні:
Струм юності із розмахом безтежним
Кипить, біжить у шумі та вогні;
Кастальський струм, натхнення благородне,
В степу життя вигнанців веселить;
Останній струм — струм забуття холодний,
Він найсолодше душу нам свіжить.

СОЛОВЕЙ І ТРОЯНДА

В безмовності садів, у вогкій млі ночей,
Співає навесні троянді соловей.
Троянді й байдуже, вона й не помічає,
І під кохання гімн колишеться й дримає.
І ти співаєш так на славу краси:
Отямся, друже мій, до чого прагнеш ти?
Її поетова не потривожить мука;
Подивишся — цвіте; покличеш — ані звука.

Чудова роза є: вона
На диво світлої Кіфери
Цвіте, і пишна й вогняна,
Під ясным поглядом Венери.
Кіфери не страшний мороз,
Пафосові — зими погроза...
Блищить серед хвилинних роз
Краси нев'янучої роза...

КНЯГИНИ З. О. ВОЛКОНСЬКІЙ

В московських гульбищах бучних,
При гуках віста і бостона,
У бальнім шумі, між утїх
Ти любиш ігри Аполлона.
Царице муз і красоти,
В руді ласкавій держиш ти
Натхнення скіпетр величавий,
І над задумливим чолом,
Подвійним скрашеним вінком,
Витає чистий геній слави.
Слівця, що в бран потрапив твій,
Не відкидай палкої дані,
Хоч усміхнись на голос мій,
Як мимоїздом Каталани
Вчува циганці кочовій.

В гаї карійським, що любий ловцям, таїться печера,
Сосни високі навкруг схилились гілками, і тінню
Вхід закрито до неї плющем, що блукає та в'ється,
Любленцем скель і ущелин. На камінь із каменя рине,
Як срібнозвучна дуга, і дно заливає в печері
Бистрий потік. Він, русло проложивши глибоке,
струмує
В даль по гаю густім, веселить його ніжним дзюрчанням,

СПОМИН

Коли для смертного замовкне день труда
І на німі майдани міста
Напівпрозорчаста наляже ніч бліда
І сну крило повіє чисте,
Тоді в самотності, легких не знавши снів,
Тривожної я повен муки:
В безсонні устає сумління темний гнів,
Шиплять докори, як гадюки;
Душа горить, в умі — схвильовані думки
Одна по одній виникають,
І давні спомини, безмовні та тяжкі,
Сувої довгі розгортають.
І я, читаючи свою облуду й гріх,
Життя минуле проклинаю,
І тяжко скаржуся, проте в сльозах гірких
Рядків печальних не змиваю.

* *
*

Дар порожній, випадковий,
Нащо ти, життя, мені?
Нащо доля у закови
Узяла найкращі дні?

Хто з таємною злобою
З небуття мене позвав,
Душу виповнив жагою,
Розум сумнівом проїняв?

В далині мети немає,
Серце спить, в неробстві ум,
Темну тугу навіває
Життєвий щоденний шум.

* *
*

Кохання мова балаклива
В одвертій простоті своїй,
Неначе проза недбайлива,
Тебе дратує, друже мій.

Але чарує серце діви
Солодковзвучний Аполлон;
Їй любі лагідні мотиви
І мирних рим співучий тон.
Страшне тобі палке **признання**,
Листа любові ти порвеш,
Але віршоване послання
Увагою не проминеш.
Благословен хай буде нині
Моєї долі скромний дар,
Що досі в життєвій пустині,
Розпалюючи серця жар,
На мене накликав покари,
.....
Чи клевету, чи темні хмари
І тільки часом похвалу.

* * *

*

Місто пишне, місто бідне,
Дух тюрми, палат черга,
Це склепіння неба блідне,
Камінь, холод і нудьга, —
Все ж до вас у мене звичка,
Бо в пустелі цій сумній
Ходить ніжка невеличка,
В'ється локон золотий.

* * *

*

В солодкім затінку **фонтанів**
І стін, оббрижканих **кругом**,
Поет бувало тишив ханів
Перлових наспівів **разком**.

На нить веселої **хвилини**
Низав він в хитрій **простоті**
Прозорих лесток **памистини**
І мудрість — **чотки золоті**.

Любили Крим сини **Сааді**,
Майстри в поезії **тонкій**,

І розгорнуть бували раді
В Бахчисараї зошит свій.

Поєми їхні розстигались,
Як еріванські килими,
На учтах ними прикрашались
Гіреїв пишні тереми.

Та жоден чародійник милий,
Володар співів і думок,
Не появив такої сили
В складанні віршів та казок,

Як той, хто мислі мав крилаті,
Хто в тій родився стороні,
Де мужі грізні та кошлаті,
А жони — гурії земні.

* *
*

Римо, друже повсякденний
І в дозвілля час натхненний,
І в натхненний час труда,
Ти примовкла, заніміла;
Ах, невже ти, дзвінкокрила,
Відлетіла без сліда?

А колись твій ніжний лепет
Присипляв сердечний трепет,
Муки втишував мої,
Ти сміялась, ти манила,
І вела від світу, мила,
В зачаровані краї.

Ти, було, мені вчувала,
Як дитина, доганяла
Мрію радісну сама;
З нею, вільна і ревнива,
Непокірна і лінива,
Сперечалась жартома.

Я з тобою побратався,
Скільки я разів скорявся

Живим пустошам твоїм,
Мов коханець без догани,
Добродушний і слухняний
В щасті й розпачі гіркім.

О коли б ти появилась,
Як на світі веселилась
Небожителів сім'я!
Ти б із нею проживала,
І божественно б сіяла
Слава сонячна твоя.

Взявши ліру голосисту,
Повістили б урочисто
Гезіод або Омір:
Якось Феб, пастух Адмета,
Стадо пас біля Тайгета,
Де шумить одвічний бір.

Він блукав у самотині,
Ні боги, ані богині,
Як Зевес їм заповів,
З ним не важились зустрітись —
З богом ліри і цівниці,
З богом світла й мудрих слів.

В пам'ять давнього кохання
Всолодить його страждання
Мнемозіна прибула.
І дружина Аполлона
В тихім гаї Гелікона
Любу доню сповила.

* *
*

Чи серед вулиць гомінливих,
Чи в людний увійшовши храм,
Чи в колі юнаків гульливих, —
Я віддаюсь моїм думкам.

Я говорю: кінець незримий
Чатує кожного із нас,
І під німе склепіння всі ми
Зійдемо в визначений час.

Чи де побачу дуб могутній,
Я мислю: патріарх лісів
Переживе мій вік забутній,
Як пережив і вік батьків.

Чи з немовляти утішаюсь,
Уже я думаю: рости!
Тобі я місцем поступаюсь:
Мені вже тліть, тобі цвісти.

І так щохвили й щогодини,
У думу вдавшись одну,
Я вгадую: коли прилине
Той день, що ляжу я в труну?

І де умру я: на чужині?
У битві, у морських валах?
Чи недалеко у долині
Сховають мій холодний прах?

І хоч однаково, де тліти,—
Але хотілось би мені
Сном віковичним опочити
У рідній, милій стороні.

І там, де намогильні сходи,
Хай молоде життя кипить
І цвіт байдужої природи
Красою вічною блищить!

КАВКАЗ

Кавказ підо мною. Один в вишині
Стою над снігами край яру страшного;
Орел, зо шнися підлетівши стрімкого,
Ширяє недвижно зо мною врівні.
Тут бачу, як струмні з-між гір вишкають,
Як грізні обвали додолу шугають.

У мене в погах тут збіговища хмар,
І скель понад ними мертвотні громади,
І ривуть шумливі крізь них водоспади;
А нижче — лиш мох та посохлий чагар;

А там уже — розкіш зеленого гаю,
Де пташка щебече, де олень плигає.

Ще далі, мов гнізда, і житла людські,
І вівці пасуться в гірській долині,
І ходить пастух по веселій долині,
Де хвилі Арагви шумують легкі,
Де вбогий здобичник з-за скелі чатує,
І Терек кипучий реве та лютує;

Шумить він та вис, як звір молодий,
Що їжу побачив крізь ґрати холодні,
Він б'ється об берег у злості неплодній
І лиже підступно він камінь німий...
Дарма! ні поживи йому, ні розради:
Навік його грізні затисли громади.

* * *

*

(2 листопада)

Зима. Що на селі робити нам? Стрічаю
Слугу, що подає уранці чашку чаю,
Питаннями: ну, як? Чи ще мете, чи ні?
Пороша випала? чи варто встать мелі
І сісти у сідло, чи краще до обіда
Возиться з давпіми журналами сусіда?
Пороша. Встаємо, і миттю на копя,
І риссю по полях при першім світлі дня;
Гаранники в руках, собаки вслід за нами;
Уважно стежимо за лігвами й слідами;
Кружляєм, нишпорим, шукаємо зайців —
І двох прогавили. Додому час наспів.
Ото пак весело! Вже й вечір: хуга вис,
Свіча ледь блимає: у тузі серце вис;
Ковтаю краплями нудоту я гірку.
Читати? Ні! Рядок чорніє по рядку,
А думка десь літа... Я книгу закриваю,
Беру перо, пишу; насильно вириваю
У музи сонної розтріпані слова.
До звука звук не йде... Втрачаю я права
Усі над римою, служницею чудною:
Вірш в'яло тягнеться, немов повитий млою.
Змагання з лірою я облишаю сам

І до вітальні йду; розмову чую там
Про вибори близькі, про сахарні заводи;
Хазяйка хмуриється за прикладом погоди,
І шпицям сталевим увагу приділя
Чи па червового ворожить короля.
Нудьга! Так день по дню у самоті мипає.
Та як увечері в садибу завітає,
Коли за шашками куняєм тихо ми,
Сім'я кибиткою чи древніми сапьми —
Старенька з буклями і з нею дві дівчиці
(Дві панночки стрункі, біляві дві сестриці),—
Як міниться тоді похмура сторона,
Як, боже мій, життям займається вона!
Спочатку погляди, пемовби випадкові,
А далі жвавості все бідше у розмові,
А там і дружній сміх, і співанки гуртом,
І вальси, й пустощі, і шепіт за столом,
І млосні погляди, і жарти, й ніжний подих,
І зустріч потайна десь на вузеньких сходах;
І діва в присмерку на ганку вже стоїть:
Відкриті шия й груди, в обличчя сніг летить,
Та бурі півночі не шкодять руській розі.
Цілунок як жаркий палає на морозі!
Як руська дівчина цвіте серед спігів!

* * *

*

Жив на світі рицар бідний,
Простий серцем, мовчазний,
З виду хмурий, непогідний,
Духом смілий і прямий.

Мав він видиво єдине,
Непіддаване уму,
І воно з тії хвилини
В серце врзалося йому.

Близ Женеви, в мить щасливу,
На шляху біля хреста
Бачив він Марію-діву,
Матір господа Христа.

Повен думкою палкою,
На жінок він не зважав

І до гробу ні з одною
Ані слова не сказав.

Він увесь свій вік короткий
Сталлю лоб свій закривав
І собі на шию чотки
Замість шарфа прив'язав.

Ні Отцю, ні Духу й Сину
Не молився паладин,
Мав молитву лиш єдину,
Дивна був людина він.

Він проводив цілі ночі
Перед образом святим,
Лиш на Діву зводив очі
Він у захваті сумнім.

Повен вірою й любов'ю,
Вірний обрапій меті,
Аве, Mater Dei * кров'ю
Написав він на щиті.

І в той час, як паладини,
Страх і помста ворогам,
По рівнинах Палестини
Мчались в честь коханих дам —

Lumen coelum, sancta rosa! **
Він ревів, як ураган,
І, мов грім, його погроза
Побивала мусульман.

Він вернувся у замок дальній,
До похмурих, давніх стін,
І в любові вмер печальній
Без дарів причастя він.

Як із світом він прощався,
Дух лукавий прилетів,
Душу рицаря збирався
До своїх забрать країв:

* Радуйся, матір божа (лат.).— *Ред.*

** Світло небес, свята трояндо (лат.).— *Ред.*

Він, мов, богу не молився,
Він не відав, мов, поста,
Непристойно залюбився
Він у матінку Христа.

Та пречиста захистила
Від докорів тих його,
В царство вічне впустила
Діва рицаря свого.

СОНЕТ

Scorn not the sonnet, critic.
Wordsworth *

Суворий Дант не зневажав сонета;
Петрарка в нім кохання виливав;
Кохався в грі його творець Макбета;
Про сум гіркий Камоєнс ним співав.

І в наші дні чарує він поета:
Вордсворт його за речника обрав,
Змівши світу марного тепета
На хвилювання вільних вод і трав.

У горами лямовай Тавріді
В його рядки, суворіші від міді,
Співець Литви чуття свої вкладав.

У нас іще його не знали діви,
Коли для нього Дельвіг забував.
Гексаметра священного мотиви.

МАДОННА

Не безліччю картин уславлених майстрів
Я завжди скрасити хотів свої кімнати,
Щоб гості їх могли побожно оглядати,
Здала вслухаючись у вироки знавців.

* Не зневажай сонета, критику. *Вордсворт (англ.)*.— *Ред.*

У простім закутку, серед німих трудів,
Одну картину я хотів би споглядати,
Одну: щоб з полотна, як з неземних країв,
Спаситель кроткий наш і непорочна мати —

Вона з величністю, він з розумом в очах —
Дивились лагідно, у приязних огнях,
Самі, без ангелів, під пальмою Сіона.

Збулось бажання це в житті моїм. Творець
Тебе мені послав, тебе, моя Мадонна,
Краси небесної божественний взірець.

ЕЛЕГІЯ

Безумних літ веселощі свавільні
Тяжкі мені, як спогади похмільні.
Та як випо — печаль моя стара,
Що старшає, то сили набира.
Мій шлях сумний. Віщує труд і горе
Прийдешності розбурханої море.

Але не хочу, друзі, умирати;
Я хочу жити, щоб мислити й страждати,
І відаю, у дні турботи й лиха
Життя мені скрашатиме утіха;
Не раз іще, у радості й сльозах,
Гармонію ловитиму в піснях,
І — мариться — смугне моє смеркання
Любов осяє усміхом прощання.

ОТРОК

Невід рибак розстилав над краєм студеного моря.
Хлопчик йому помагав. Отроче, батька покинь!
Івні мережі тебе дожидають і клоцоти інші:
Будеш уми уловлять, будеш царям помічник.

* *

*

Я тут, Інезільє,
Я тут, під вікном.
Повита Севілья
І млою, і спом.

У серці відвага,
Стою я в плащі,
Гітара і шпага —
Це друзі вночі.

Чи спиш ти? Я співи
Дзвінки заведу.
Прокинеться сивий —
Мечем укладу.

Покинь своє ложе.
Кохання мое!
Мовчиш ти... А може,
Суперник тут є?..

Я тут, Інезільє,
Я тут, під вікном.
Повита Севілья
І млою, і сном.

* *

*

Рум'яний критику, дотепнику пузатий,
Ти спів наш день при дні ладеи на посміх брати
За сум та жалощі. А йди-но, глянь сюди,
Попробуй, може б, нас ти визволив з біди.
Дивись: он там хаток сіріє ряд убогий,
А далі стелиться долини схил розлогий,
І хмари котяться, як смуги вовняні...
Де ж ниви радісні? Діброви де ясні?
Де річка? Сірий тин, та — щоб розважить око —
Два бідних деревця схилились кривобоко,
Та й то на першому ані листка нема,
А друге тільки й жде, аж надлетить зима,
Щоб листя, змочене водою крижаною,
Немов брудне сміття розсипать під собою,
Та й годі! Пса нема живого на дворі.
Он, правда, мужичок та баби дві старі.

Без шапки він; несе в труні своє дитятко
І кличе здалека ледаче попелятко,
Щоб батька привело, бо треба ж поховать:
Мерщій, робота є, нема коли чекать!
Чого ж ти хмуришся? Таж геть до біса смуток,
Давай веселощів та жартів нам і шуток!

Куди ж ти? — До Москви — щоб графських
іменин

Отут не прогулять.—

Чекай — а карантин!
Прислала Індія у руський край заразу.
Сиди, як біля стін похмурого Кавказу
Сидів за оних днів покірний твій слуга;
Що? Не до жартів тут, печаль бере — ага!

* *
*

Перед гробницею стою,
Склонивши голову свою...
Все спить навкруг; лише лампади
Блищать у щільній темноті,
Стовпів осяявши громади
І давні прапори святі.

Під ними спить довічно віп,
Північних володар дружин,
Могутній страж в землі державній,
Смиритель буйних ворогів,
Останній вождь у зграї славній
Єкатерининських орлів.

Безсмертя у труні твоїй!
Тут чути руський глас живий;
В нім відгомін пори тієї,
Коли народу віщий глас
Воззвав до сивипи твоєї:
«Іди, спасай!» Ти встав — і спас.

Почуй же й нині вірний глас,
Устань, рятуй царя і нас,
О старче грізний! На хвилину
У двері вийди гробові,
З'явись, єднай в одну дружину
Полки незрадні бойові!

З'явись, назнаменуї того,
Хто годен взятъ меча твого,
Твою успадкувати славу!
Але безлюдний храм стоїть,
Повитий в тишу величаву,
У сон, з якого не збудить...

* *
*

Чим відзнача лицей частіш
Свої священні роковини,
Тим сходиться несміливіш
Сердечних друзів гурт єдиний,
Тим рідший він; тим празник наш
У радощах своїх сумніший,
Глухіший дзвін заздравних чаш
І щирий спів усе хмурніший.

Холодні крила бур земних
І нас, товариші, торкались,
І ми на бенкетах гучних
Не раз журбою окривались;
Змужніли ми; зазнати й нам
Тяжкі судилося удари,
І смерті дух між нами сам
Ходив і визначав покари.

Шість місць порожніх серед нас,
Шести нам друзів не зустріти,
Вони померли в різний час —
Той ратним димом оповитий,
Хто вдома, хто на чужині,
Хто від печалі, той з недуги
Кінчив свої останні дні,—
Ми всіх згадали словом туги.

Кінець настане скоро й мій,
До себе кличе Дельвіг милий,
Весни товариш мій палкий,
Весни товариш осмутнілий,
Що з нами і пісні ділив,
І думи, й гульбища шалені,
Й між рідні тіні відлетів,
Як чистий і прекрасний геній.

Тісніше, братія моя,
Тісніше коло поєднаймо.
Згадав про опочилих я,
Живих з надією вітаймо,
З надією в сім'ї одній
На святі нашому зібратись,
Обняти знов, хто ще живий,
І жертв надалі не боятись.

ГНЄДИЧУ

З Гомером довго ти пробув на самоті,
Чекали довгі ми години,
І, світлий, виніс ти скрижалі пам святі,
Зійшовши в діл із верховини.
І що ж? Знайшов ти нас в пустелі під шатром,
Де буйний ми танок водили
В безумстві бенкету, вклоняючись чолом
Кумиру, що самі створили.
Великий сором нас і жах тоді поймав.
В пориві гніву і печалі,
Пророче, ти дітей заблуканих прокляв,
Розбив святі свої скрижалі?
Ні, нас ти не прокляв. Ти любиш з висоти
Зіходить в тіняві долини,
Ти любиш грім небес, але зчливо ти
І бренькіт слухаєш бджолиний.
От справжній де поет! Душею тужить він
На пишнях іграх Мельпомени,
Та пильно слухає і вільний передзвін
Базаром любленої сцени.
То кличе Рим його, то гордий Іліон,
То древні скелі Оссіана,
І враз легкий його помчати може сон
У слід Бови чи Єруслана.

* * *

*

І

І далі ми пішли — і страх мене обвив.
Моторний бісик там, підкорчивши копито,
Якогось лихваря над полум'ям крутив.

Гарячий падав жир в закопчене корито,
І лопавсь на вогні обсмалений лихвар.
А я: «Скажи мені, що в карі сій відбито?»

Віргілій же мені: «Є зміст у кожній з кар,
Мій сину: лиш користь державши на приміті,
Жир боржників своїх смоктав сей батько скнар

І їх безжалісно крутив на вашім світі».
Тут грішник смажений протяжно заквилив:
«О, краще б я тонув у Леті льодовитій!

О, коли б зимний дощ цю шкуру остудив!
Сто я на сто терплю: відсоток нечуваний!»
Тут звучно лопнув він — я очі опустил.

Почувся дух тоді (о диво!) препоганий,
Немов зіпсоване розбилося яйце,
Чи сіркою курив челядник лікарняний

Я поса затулив, я відвернув лице,
Та мудрий вождь мене провадив далі й далі
І каменя підняв за мідне він кільце,

Зійшли ми вниз — і я узяв себе в підвалі.

II

Тоді я демонів побачив чорний рій,
На зграю віддалік схожий мурашину —
Ті біси тішились у грі якісь гидкій:

В склепіння пекла там підніспи верховину,
Скляна підносилась, як Арарат, гора —
І відкидала тінь на хмуру всю рівнину.

Розпикши на вогні тяжкий чавун ядра,
Котили вниз чорти смердючими руками
Ядро — і в тім була ота пекельна гра.

Гора розпалася колючими зірками.
Тут інших роганів нетерпеливий рій
По жертву кинувся з жахливими словами.

Жону з сестрицею взяли вони мерщій
І заголили їх, і вниз пустили з криком —
Ті покотилися по площині скляній...

Волали — я почув — вони з одчаєм диким;
А скло їх різало, впивалось в тіло їм —
Чорти ж стрибали вкруг із реготом великим.

Дививсь я віддалік у роздумі тяжкім.

КРАСУНЯ

Все в ній гармонія, все диво,
Все пристрастям чуже земним;
Вона покоїться стидливо
В краси величчі крижанім;
Вона круг себе поглядає:
Суперниць, подруг їй нема;
Красунь уславлених юрма
В її промінні погасає.

Хоч би куди ти поспішав,
Хай і до радощів кохання,
Якого б в серці не плекав
Ти потаємного бажання, —
Її зустрівши, станеш ти,
Зніяковівши мимовільно,
Щоб уклонитись богомільно
Ясній святині красоти.

ОСІНЬ

(Уривок)

Днів пізніх осені не вміють шанувати,
Та дуже їх люблю я, читачі мої,
За тиху їх красу і за непишні шати.
Дитина так мала, занедбана в сім'ї,
Мене приваблює. Одверто вам сказати,
Над всяку пору я люблю її;
Багато доброго, коханець непримхливий,
Зумів знайти я в ній, лагідній і пестливій.

Як пояснити це? Сподобалась мені;
Так інший з юнаків, бува, сухотну діву
Сподоба інколи. Живе останні дні
Сердешна дівчина без нарікань, без гніву,
І сяють усміхом уста її марні,
Не відчува вона ще смерть страшну, квапливу,
Співає; щоки ще червоні і ясні,
Сьогодні ще вона жива, а завтра — ні.

Засмутлива пора! Очей зачарування!
Приємні дні її прощальної краси,
Люблю природи я розкішне завмирання,
В багрець і золото одягнені ліси,
У вітті вітру шум та свіже повівання,
В імлі багристій ледве чутні голоси,
Проміння нерясне, і перші ще морози,
І сивої зими віддалені погрози.

ПІСНІ ЗАХІДНИХ СЛОВ'ЯН

I

ВИДІННЯ КОРОЛЯ¹

Король ходить важкою ходою
Взад і вперед по палатах;
Люди сплять — королю лиш не спиться;
Короля султан облягає,
Голову грозить йому відтяти
І в Стамбул відіслать її хоче.

Часто він підходить до віконця,
Чи не чути там якогось шуму?
Чує, птиця нічна десь виє,
Провіщає біду неминучу,
Скоро їй шукать нової стріхи
Для своїх пташат бідолашних.

Не сова виє в Ключі-граді,
То не місяць на Ключ-город світить,
В церкві божій гримлять барабани.
Вся свічками осяяна церква.

Та ніхто барабанів не чує,
Ніхто світла в церкві божій не бачить,
Лиш король те чув і те бачив;
Із палат своїх він виходить
Та й іде він сам в церкву божу.

Став на паперті, двері відчиняє...
Серце стислося йому від жаху,
Та велику він творить молитву
І спокійно в церкву божу ввіходить.

Тут він бачить дивне видіння:
На помості валяються трупи,
Поміж них кров струмками хлюпоще,
Як потоки дощові осінні,
Кров по кісточки йому доходить.

Горе! В церкві турки і татари,
Та ще й зрадники ті, *богуміли* ².
На амвоні сам султан безбожний,
Держить він паголо шаблю,
Кров по шаблі свіжа струмує
Од вістря по саму рукоятку.

Короля поїняв раптовий холод:
Тут же бачить він отця і брата.
Що отець від султана праворуч,
Опустився старий на коліна,

Подає йому свою корону;
А ліворуч, теж на колінах,
Його син, Радивой окаянний,
Бусурманською чалмою повитий
(З тою самою мотузкою, що нею
Задушив він нещасного батька),
Край поли у султана цілує,
Мов холоп той, *фалангою* ³ битий.

І султан безбожний усміхнувся,
Взяв корону, розтоптав ногами
Та й промовив тоді Радивою:
«Будь у Боснії моїй можновладцем,
Для гяур-християн беглербесм» ⁴.
І відступник б'є чолом султану,
Тричі діл скривавлений цілує.

І султан своїх слуг покликав
І сказав: «Дать каптан Радивою⁵,
Та не з бархату каптан, не парчевий,
А здеріть на каптан Радивою
Шкуру з рідного його брата».
Бусурмани короля оточили,
Роздягли догола його всього,
Ятаганом йому шкіру розпороли,

Стали дерти руками й зубами.
Оголили м'ясо і жили
І до самих костей обідрали,
Одягли вони шкурою Радивою.

Заволав тоді мученик до бога:
«Правий боже, заслужив я кари!
Плоть мою віддай на розтерзання,
Тільки душу помилуй, Ісусе!»

При тім імені церква задрижала,
Все зненацька затихнуло, померкло,—
Зникло все — немов і не бувало.

І король навпомацки із церкви
Якось вибрався в 'тьмі глибокій
І з молитвою на вулицю вийшов.

Було тихо. З високого неба
Місяць біле освітлював місто.
Враз метнулась із-за міста бомба⁶,
І пішли бусурмани на приступ.

ПРИМІТКИ *

1. Хома І був таємно убитий своїми двома синами Стефаном і Радивоєм у 1460 році. Стефан йому наслідував. Радивою, гніваючись на брата за захоплення влади, розголосив жахливу таємницю і втік у Туреччину до Магомета II. Стефан з памови папського легата вирішив воювати з турками. Він був розбитий і втік у Ключ-город, де Магомет обложив його. Захоплений у полон, він не погодився прийняти магометанську віру, і з нього здерли шкіру.

2. Так називають себе деякі іллірійські розкольники.

3. *Фаланга* — палочні удари по п'ятах.

4. Радивою ніколи не мав цього сану, і всі члени королівської родини були знищені султаном.

5. *Каптан* — звичайний подарунок султанів.

6. Анахронізм.

* Належить Пушкіну.— М. Р.

* *
*

Час, милий друже, час! душа спокою просить —
Летять за днями дні, і кожна мить відносить
Частинками буття,— а ми усе ждемо,
Що завтра житимем, та мить — і померемо.
На світі щастя де? Є спокій лиш та воля.
Давно малюється мені принадна доля:
Давно, знебулий раб, замислив я втекти
В далеке селище труда і чистоти.

* *
*

...Знов одвідав я
землі куточок той, де я відбув
у вигнанні два роки непримітних.
Вже десять літ з тих пір пройшло
й чимало
для мене одмінилося в житті,
і сам, підвладний спільному закону,
я одмінився теж — та знову тут
мигущина жива мене проймає
і, видається, вчора ще блукав
в оцих я пуцах.

Ось домок опальний,
де бідна няня при мені жила,
уже її нема — вже за стіною
не чую я важких старечих кроків,
Ані її дозору кропіткого.
Ось горб лісистий, над яким, бувало,
сидів я непорушно й задивлявся
на озері, замислюючись сумно
про інші береги, про інші хвили...
Між злотних нив і пасовиськ зелених
воно широко стелиться й синіє,
через його невідомі води
пливе в човні рибалка й тягне свій
убогий волок. В берегах похилих
розсіялися села. Там за ними
прокривлений вітряк надсилу крила
ворочає при вітрі...

На розміжжі
дідівських володінь при місці тім,
де вгору піднімається дорога,
дощами зрита чисто, три сосни
стоять — одна навідлі, інші двоє
близенько в парі. Тут, коли повз них я
переїздив при місячному світлі,
знайомим шумом шерех їх вершин
мене привітував. По тій дорозі
тепер поїхав я й перед собою
побачив знову їх. Вони ті самі ж,
той самий їх знайомий вуху шерех,—
та коло прикорнів їх постарілих
(де здавна все було мов пустка голо)
тепер маленька пуца розрослась,
сім'я зелена. Куці товпляться
під тінню їх, мов діти. А здаля
стоїть один похмурий їх товариш,
немов бурлак старий. Йому навкіл,
як і раніше — пустка.

Драстуй, роде,
мені не знає та молод! Вже не я
побачу твій могутній пізній розквіт,
коли переростеш моїх знайомих
і голову стару заслониш їм
од віч прохожого. Та хай онук мій
почує ваш привітний шум, коли,
вертаючи із дружньої розмови,
він пройде мимо вас у п'ятьмі вночі
і пригада про мене.

* *
*

В осінні дні, коли готовий
Я на дозвіллі віршувать,
Мені ви радите, братове,
Роман мій далі посувають.
Ви кажете і недаремно,
Що не годиться, ба й нечемно,
Урвавши оповіді звук,
Її мерщій давати в друк.
Що мав своєму я герою
Дружину хоч яку знайти,

Чи у труну його звести,
Та й попрощатися з юрбою
Осіб роману дійових.
І вивести на світло їх.

Ви кажете: «По божій волі
Іще живе Онегін твій,
Отож іди вперед поволі,
Півсонні лінощі розвій.
Зі слави, як статечні люди,
Збирай оброк хвали й огуди,
Малюй і франтів городських,
І милих панночок своїх,
Війну і бал, палац і хату,
І келью... і гарем,
Бери тим часом день за днем
Із публіки помірну плату,
За том карбованців по п'ять —
Легеньке мито, що й казати».

* *
*

Отці пустинники і жони непорочні,
Щоб серцем залітять у селища заочні,
Щоб покріплять його і гамувати кров,
Зложили господу багато молитов.
Та пі одна із них мене так не втішає,
Як та, що з вірою священник промовляє
У сумовиті дні великого поста;
Частіше все мені приходять на уста
Те слово, що мені упалі живить сили.
Владико днів моїх! Неробства дух похилий,
Любоначалія, страшного, ніби змії,
І марнословія не дай душі моїй.
Та дай побачити гріхи мої й облуди,
Щоб я на ближнього не накидав огуди,
І дух смиренності, й терпіння, і любов,
І чистоту мені даруй, о боже, знов.

* * *

*

Elegi monumentum *.

Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
Тропа народна там навіки пролягла,
Олександрійський стовп, в гордливості незборний,
Йому не досягне чола.

Ні, весь я не умру, я в лірі жити буду,
Від праху утече нетлінний заповіт,—
І славу матиму, допоки серед людю
Лишиться хоч один піт.

Про мене відголос пройде в Русі великій,
І нарече мене всяк суцїй в нїй язик,
І гордий внук слов'ян, і фїнн, і нині дикий
Тунгус, і друг степів калмик.

І довго буду тим я дорогий пароду,
Що добрість у серцях піснями викликав,
Що в мій жорстокий вік прославив я Свободу
І за упалих обставав.

Викопуй божеське, о музо, повеління,
Огуди не страшись, вінця не вимагай,
Спокійна завжди будь на кривди й на хваління
І в спір із дурнем не вступай.

* Я воздвиг пам'ятник (лат.).— Ред.

ПОЕМИ

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ФОНТАН

Багато людей, так як і я, відвідували цей фонтан; але одних уже нема, а інші мандрують далеко.

Savi

Гірей нахмурений сидів;
Янтар в устах його димився;
Блискучий гурт вельмож-рабів
На хана з острахом дивився;
В палаці тиша залягла;
Усі читали святобливо
Ознаки і журби, і гніву
У тінях грізного чола.
Та раптом володар гордливий
Махнув рукою нетерпливо,
І всі, склонившись, ідуть.

В чертогах сам він, і зітхнуть
На самоті вільніше може.
Жвавіше почуттів пожар
Лицю тепер явити гоже.
Так відбива затон погожий
У склі зибучім зграї хмар.

Що він замислив, гордовитий?
Які думки в душі горять?
Чи Польщу прагне він скорити?
Чи з Руссю хоче воювать?
Чи помста мариться кривава,
Чи змова сталась у військах,
Горяни навівають страх,
Турбує Генуя лукава?

Ні, вже не вабить ратна слава,
Стомилась від боїв рука;
На серці інша мисль тяжка.
Невже сліди свої злочинні
В гаремі зрада провела

І втіх та пристрасті рабиня
Гяуру серце віддала?

Ні! Жони ханові прекрасні
Думки і поривання власні
В мовчанні мусять берегти;
Сторожа пильна і холодна
Охороняє їх, щоб жодна
Не сміла серцем розцвісти.
Їх криє затінок темниці,
Не бачить їх окольний світ;
Так аравійський пишний квіт
Живе за шибамі теплиці.
Для них в самотності гіркій
Дні, місяці, літа минають
І в необорний обіг свій
Любов і юність забирають.
Тече їх днів одноманіть
Без хвилювання, без пригоди,
І сон гарему розбудить
Не здатен привид насолоди.
Красуні, прагнучи на мить
Хоч будь-чим серце обманить,
Міняють одяги шовкові,
В розвагах тішаються, в розмові,
Або під гомін вод живих
Над їх прозорими струмками
У тіні яворів густих
Літають світлими роями.
Між ними ходить злий євнух *,
І уникає його даремно;
Його ревнивий зір і слух
Простежить кожну мить таємну.
Давно тут запровадив він
Порядок вічний. Воля хана —
Твердий закон його один.
Священну заповідь корана
Не береже пильніше він.
Нездатний прагнути й любити,
Мов кам'яний, він звик терпіти
Зненависть, насміхи, докір,
Нескромних пустощів буяння,

* Такий наголос у Пушкіна.— М. Р.

Зневагу, сльози, тихий зір,
І пізнє ремство, і зітханнє.
Натуру він жіночу зна,
Що скрізь лукавити ладна —
На волі вольний і в неволі;
Благанням, поглядом німим —
Не опукать його нічим,
Чужого й радості, і болю.

Коли в пекучі літні дні
Купатись, розпустивши коси,
Ідуть невільницьі ставні
І ллється струм срібноголосий
На їх принади чарівні,—
Розваг їх сторож невідступний,
Він тут. Байдужий, непідкупний,
Красунь вабливу голизну
Він спогляда. В добу нічну
Він по гарему тихо бродить;
Нечутно для людських ушей
Крадеться мовчки до дверей,
До лож по килимах підходить;
Всякчасно ханових дружин
Розкішний сон вартує він,
Нічний підслухуючи лепет;
Зітханнє, подих, піжний трепет —
Все ловить між німотних стіц.
І горе тій, чий голос сонний
Чуже наймення називав
Чи про кохання беззаконне
Подружці крадькома шептав!

Чому ж печаллю хан окутий?
Чубук в руках його потух;
Німий, не сміючи й дихнути,
У дверях знаку жде євнух.
Весь повен думою одною,
Встає вельтель; мовчки він
Іде до пишного покою
Недавно любих ще дружин.

Вони, чекаючи на хапа,
Біля грайливого фонтана,
Прославши килими рясні,

Юрбою жвавою сиділи
І оком радісним ловили,
Як риба в ясній глибині
На мармуровім грала дні.
Їй не одна пустунка мила
Сережки золоті ронила.
Навколо срібним поставцем
Щербет невідьниці носили,
І раптом співи задзвеніли,
На весь лунаючи гарем:

Татарська пісня

1

Дарує небо путь далеку
Тому, хто мучивсь і терпів:
Блажен факір, що бачив Мекку
На старості печальних днів.

2

Блажен, хто береги Дунаю
Сподобивсь кров'ю освятить:
Йому пазустріч діва раю
З жагучим зором полетить.

3

Стократ блаженний той, Заремо,
Хто в чарах ніжного півспу
Голубить в затишку гарему
Тебе, троянду запашну!

Співають. Де ж ти, о Заремо,
Зоря кохання, цвіт гарему?
Бліда, ой леле, і сумна,
Похвал не слухає вона.
Як пальма, зігнута грозою,
Вона поникла головою,
В журбі не зводячи очей:
Зарему розлюбив Гірей.

Він зрадив! Але хто з тобою,
Грузинко, рівний тут красою?
Навкруг лілейного чола
Ти косу двічі обвила;

Твої принадливі очі —
Як сяйво дня, як морок ночі;
Чий голос висловить сильніш
Огненні пориви жадання?
Хто вміє ранили гостріш
Цілунок, повним раювання?
Як серцю, що скорила ти,
Любов до іншої знайти?
Проте, байдужий і жорстокий,
Тебе зневажив хан Гірей,
В холодній темряві ночей
Він бродить хмурий, одинокий,
Не знає спокою, відколи
Князівну польську привезли.

Недавно лиш Марія мила
Блакить чужих небес уздріла;
Недавно цвітом чистих мрій
Вона цвіла в землі своїй.
Був сивий батько гордий нею
І звав відрадою своєю.
Закон для нього був один —
Її невинна юна воля.
Одну турботу віддав він —
Щоб доньки любленої доля
Була, як майський день, ясна,
Щоб і хвилинною журбою
Їй не затьмарено спокою,
Щоб навіть замужем вона
В замилюванні споминати
Могла про вік дівочий свій,
Що пролетів, як сон крилатий.
Усе було принадне в ній:
І вдача тиха, й рухи жваві,
І очі голубі, ласкаві.
Природи щедрої дари
Вона мистецтвом прикрашала:
На арфі вивчилася гри
І учти в замку оживляла.
Юрба вельмож та багачів
Жадала з нею шлюб узяти,
Палких багато юнаків
Тасмно мусили страждати.
Але жагучих почуттів

Душа не відала невинна
І в колі подруг молодих,
Серед веселоців та втіх,
Котилась юність бистроплинна.

Минуло все... Орда татар
На Польщу кинулась рікою:
З пожерливістю не такою
Ланами стелиться пожар.
І от, сплюндрований війною,
Квітучий край осиротів;
Ні гри, ні сміху, ні розмови,
В печалі села і діброви,
І княжий замок спорожнів.
Смутна Марііна світлиця...
В домашній церкві, де кругом
Сплять предки віковичним слом,
Нова, з короною й гербом,
Висока виросла гробниця...
В землі ясповельможний пац,
Дочка в певолі. Хазайиує
Скуний пащадок, вщент руйнує,
Ярмом неславить рідний лан.

Ой леле! Хап Бахчисарая
Князівну юну взяв у бран.
Марія тихо зав'ядає,
Німа гризе її печаль.
Гірей до неї має жаль:
Її мольби й плачі безкраї
Йому пічний тривожать сон,
Гарему строгого закон
Він задля неї пом'якшає.
Похмурий сторож ханських жон
В її кімнату не ввіходить
І в сутінь вишитих запон
На ложе сну її не зводить.
Не сміє очі він свої
Підняти на красу її.
Вона сама в купальні зрапку,
Лише невільниця при ній;
Боїться хан на полонянку
Звести жагучий погляд свій.
В кімнаті дальній, самотою,

Живе і мучиться вона,
Мов залетіла до покою
Якась істота неземна.
Перед лицем святої діви
Горить лампада там ясна
І вирок долі нещасливий
Промінням облива своїм,
Смирешна віра там витає —
І в серці спомин виникає
Про рідне поле, рідний дім...
Гіркі там сльози лле Марія,
Там подруг задрісних нема;
Вона в скорботі там сама,
А все навколо шаленіє
В розкошуванні. Там надія
Зорею чистою горить.
Там серце, жертва сил гріховних,
Серед пороків невгамовних
Одно святе чуття таїть,
Одну божественну поруку...
: : : : : : : : : :
: : : : : : : : : :

Настала ніч; укрили тіні
Тавриди пишної поля;
Солодкі співи солов'їні
Між темних лаврів чую я;
Сіяють зорі, місяць сходить
І з сиплої височини
На ліс, на гори, на лани
Томливе сяєво наводить.
В серпанку білім та легкім,
Мов тіней тиховійна зграя,
По вулицях Бахчисарая
Одна до 'дної, з дому в дім,
Квашливо йдуть татарки прості
За давнім звичаєм у гості.
Палац затих; заснув гарем
У несказанній млості мирній;
Натомлена шумливим днем,
Земля дримає. Сторож вірний,
Дозором обійшов євнух.
Він спить; та, ханові покірний,
І в сні чатує пильний дух.

Всякчасне зради дожидання
Спокою не дає йому;
То ніби шелест, то шептання,
То крики чуються крізь тьму.
Ошуканий невірним слухом,
Він прокидається, тремтить,
Наляканим припавши ухом...
Але навколо все мовчить.
Фонтани лиш солодкозвучні
У мармуровій б'ють тюрмі;
Троянди друзі перозлучні,
Лиш солов'ї дзвенять у тьмі.
Євнух ще довго прислухався,
Та знов, натомлений, здрімався.

Які чудові мрії й сни
У ночах казкового Сходу!
Як ллються солодко вони
Для мусульманського народу!
Які розкоші у домах,
В пахучих росяних садах,
В гаремах, створених для щастя,
Де все під місяцем пімим
Стає примарним і хистким,
Де все в обіймах любострастя!

.

Всі жони сплять. Не спить одна.
Встає, ледь дишучи, вона;
Іде і двері відчиняє
Ївапливо; в темряві нічній
Ступає легко: все тут їй
Тасмний острах навіває.
На ложі спить євнух старий.
Ах, серце в нього невмолиме,
І навіть сон його страшний!..
Як дух, вона проходить мимо...

.

Ось двері знов. Вона підбігла.
Її песмілива рука
Торкнулась вірного замка...
Ввійшла — і в подиві застигла...
Її поймає тасмний страх.

Лампади сяйво золотої,
Ківот в печальному спокої,
Пречиста з сином на руках
І хрест, любові знак святої,—
Грузинко, все в душі твоїй
Щось рідне раптом пробудило.
Все звуками забутих мрій
Неясно вмить заговорило.
Вві сні покоїлась княжна,
Невишна й світла, як весна,
І ніжні лиця рожевіли;
Їх томний усміх осявав,
Хоч сльози ще на пих тремтіли:
Так світло місячних заграв
Блищить на росах буйних трав.
Здавалося, що, син едему,
Із неба ангел прилетів
І сльози променисті лив
Над полонянкою гарему...
Заремо бідна, що тобі!
Як серце стислося в журбі!
Склопились мимохить коліна,
Слова злилися у мольбі:
«О, зглянься, чиста і невишна!..»
Цей стогін молоду княжну
Зценацька розбудив од сну.
Якусь жону перед собою
Враз бачить з острахом вона.
Підводить боязко рукою
І каже тихо їй княжна:
«Хто ти? Північною порою
Чого прийшла?» — «До тебе я:
Врятуй мене. Уся моя
В руках у тебе доля нині...
Жила я в радіснім сп'янінні,
Я знала щастя чарівце...
Тепер нема від нього й тіні:
Я гижу; вислухай мене.

Вродилась я пе в цьому краї,
Далеко... Та минулий час
І досі в пам'яті не згас,
І досі в серці виникає.
Мов бачу спіг шпилів стрімких,

Гірея серце ти тривожиш?
Він був, він мусить быть моїм!
Печать пезрадного кохання
Він на уста мої поклав,
Давно всі думи, всі бажання
Гірей з моїми поєднав.
Він зрадить — вмерти я повинна!
Я плачу; бачиш, на коліна
Перед тобою я стаю.
Благаю і молю тебе я:
Віддай мені мого Гірея!..
Прощу я співчуття твого;
Він мій — засліплений тобою!
Презирством, тугою, мольбою,
Чим хочеш, одверни його,
Клянись (хоч я для Алкорана,
Поміж певільниціями хана,
Забула віру давніх днів;
Та віра у моїх батьків
Була твоя) — клянися пею
Зарему повернуть Гірею.
Коли ж... мені ти хочеш зла...
Разить кинджалом я умію:
Біля Кавказу я зросла».

Сказала й зникла враз. Марія
Услід ступити не змогла.
Невинній, їй незрозуміла
Розмова пристрастей тяжких,
Але якась в них дивна сила,
Страшне для неї щось у них.
Які слова, які моління
Її врятують від падіння?
Чи долі вирок їй судив
Гіркий останок юних днів
Ганьбою й соромом укрити?
Коли б Гірей її лишив
Самотньо в цій темниці жити,
Забув нещаспу, занедбав
Чи, гнівом чорним оповитий,
Життя їй нитку перетяв!
З якою б радістю Марія
Покинула цей марний світ!
Усе минуло, і надія

Зів'яла, як прибитий цвіт!
Земля чужа, страшна надміру!
Вже їй пора, Марію ждуть
І в небеса на лоно миру
Ласкавим усміхом зовуть.

.

Минули дні; нема її,
Марії, в падолі земному;
У світлих ангелів сім'ї
Радіють ангелу новому.
Та що в труну її звело?
Життя в неволі, в безнадії,
Недуга а чи інше зло?
Хто відає? — Нема Марії!..
Палац похмурий опустів;
Ізнов Гірей його покинув,
Знов у шалепий вир боїв
Він із татарами полинув.
У хижих наскоках він знов
Шугає, як у бурю птиця,
Та ще в душі горить любов,
Ще рознач у душі таїться.
Не раз, ллючи ворожу кров,
Підійме шаблю він — і з маху
Застигне, ніби кам'яний,
Безумно зводить зір німий
І полотніс, мов зі страху,
І шепче щось, і сліз ріка
По виду темному стіка.

Гарему ханського палати
Не бачать більш його лица;
Там, вічно змушені страждати,
Під зимним поглядом скопця
Красуні в'януть. Поміж ними
Нема грузинки вже. Вона
Рабами вкинута німими
В пучину вод, і глибина
Взяла її, коли княжна
Лишила цю юдоль пороку.
Хто вна, яка її вина,
Та скарано її жорстоко!
Спустошивши огнем війни

Кавказькі саклі та лани
І села мирної Росії,
В Тавриду повернувся хап
І, в пам'ять бідної Марії,
Поставив з мармуру фонтан
В палацу закутку глухому.
Там хрест отіює святий
Магометанський золотий
Півмісяць (в символі такому —
Нерозуміння дух сліпий).
Є напис: нищений роками,
Він залишивсь, хоч неясний.
За дивними його значками
Дзюрчить у мarmorі вода;
Вона холодними сльозами
Немовчно ніч і день спада.
Так матері не раз ридали
У дні нещадної війни.
Стару бувальщину прознали
Дівчата тої сторони,
І хмурий пам'ятник вони
Фонтаном сліз найменували.

З гучним розлучений життям
В південнім опинившись краї,
Одвідав я в Бахчисараї
Палац, повитий забуттям.
Серед німотних переходів
Бродив я там, де бич народів,
Татарин бенкети справляв,
Криваві довершивши дії,
І в любострасті утонав.
Ще й досі пестощами віє
В пустих покоях та садах;
Там грають води, квітнуть рози,
І в'ються виноградні лози,
І стіни в золоті й килимах.
Я там побачив ветхі ґрати,—
За ними, на своїй весні,
Янтарні чотки розбирати
Рабині мусили сумні.
Я бачив кладовище ханів,
Останнє селище тиранів.
Стовпи ці, думалось мені,

Під мармуровою чалмою
Про долі вироки страшні
Вели розмову між собою.
Де хани ті? Де той гарем?
Куди все зникло, відлетіло?
Та іншим марив я лицем,
І серце з іншого боліло.
Троянди м'ясо-запахні
І водограї срібнопінні
Давали забуття мені,
Несли солодке оп'яніння,
І дівчарівною тінню
З'являлась у легкому сні...

.

Чия ж була то, друзі, тінь?
Чье лице крізь морок чорний
З'являлось між німих склепінь
Непереможне, непоборне?
Марії образ осяйний
Я бачив чи палку Зарему
В безмежній муці вогняній
Серед безлюдного гарему?
Таку ж я вроду, ще земну,
І милий погляд пам'ятаю —
До неї думу я сумну
В вигнанні щоразу звертаю.
Безумче! годі! перестань,
Не оживляй свого страждання,
Шалевим поривам кохання
Ти заплатив достойну дань.
Отямся; чи ще довго в муках
Тобі кайдани цілувать
І в ліри невстидливих звуках
Своє безумство виливать?

Прихильник муз, прихильник миру,
Забувши й славу, і любов,
О, скоро вас побачу знов,
Веселі береги Салгіру!
Прийду на схил приморських гір,
Видіння згадуючи милі,
І знов таврійські сині хвилі
Мені утішать спраглий зір.

Чудовий край, очей відрада!
Все там живе: сади, ліси,
Янтар і яхонт винограду,
Долини, сповнені краси,
Де оновитись серце раде;
Все кличе мандрівця спочить,
Коли між горами стрімкими,
Над моря водами дзвінкими
Навиклий кінь його біжить,
І в серці покій та відвага,
І хвиля зелено кипить
Навкруг бескетів Аю-Дага...

БЕНКЕТ У ЧУМУ

Уривок з Вільсонової трагедії

«The city of the plague» *

Вулиця. Накритий стіл. За столом бенкетує
декілька жінок та чоловіків.

Молодий чоловік

Шановний голово! я нагадаю
Про того тут, кого ми добре знали,
Чиї слівця, цікаві приповідки,
Дотепні жарти, відповіді влучні,
Уципливі в поважності забавній,
Бенкети наші сміхом приправляли
І гнали морок, що чума безжальна,
Негадано в гостину завітавши,
На пайясніші посила уми.
Два дні тому, як вигадками тішив
Він збори наші; тож не може быть,
Щоб ми на цім гулянні безтурботнім
Забули Джаксона! Його тут крісло
Стоїть порожнє, ніби дожидає
Веселуна — а він пішов уже
У попідземні селища холодні...
Ніколи красномовніший язик
Не замовкав іще у домовині;
Та ми тим часом живемо, і нам
Нема чого смутитися. Дзвінкі
Візьмемо кубки, в вигуках веселих
Згадаймо Джаксона, немов між нами
І досі він живий!..

Голова бенкету

Покинув перший
Він коло наше, і тому в мовчанні
Ми вип'єм в честь його.

* Чумне місто (англ.).— Ред.

Молодий чоловік

Хай буде так!

Усі п'ють мовчки.

Голова

Твій голос, дівчино, у рідних співах
Дійшов межі довершеності. Пісню
Зачни нам, Мері, дику і тужливу,
Щоб потім ми в веселощі пірнули
Ще запальніш, як той, хто в дивнім сні
Був розлучився з нашою землею.

Мері (співає)

Мирна праця, втіхи милі
В краї нашому цвіли.
Юрми люду щонеділі
До церков побожно йшли;
Наших діточок у школі
Щебетали голоси,
І з серпом блищала в полі
Криця гострої коси.
Та тепер — заперто школу,
Обезлюділи церкви,
Жито клониться додолу,
Ліс мовчить, як неживий.
На селі людей немає,
Мов пожежа перейшла, —
Тільки цвинтар всіх приймає
До останнього житла.

Щохвилини мертвих носять,
А моління ще живих
Крізь ридання бога просять
Упокоїть душі їх!
Щохвилини іше тіло
Похоропу дожида,
І збиваються могили,
Наче в бурю череда!

Як судила доля рано
Одцвісти моїй весні,
Я молю тебе, коханий,
Ти не суджений мені:

Не цілуй у мертві губи,
Не доторкуйся руки,—
Проведи в могилу, любий,
Вірну Дженні здалеки.

А тоді — покинь ці луки!
І піди в далеку путь,
Щоб душі безмежні муки
Десь розвіять і забудь.
А коли чума відхлине,
Мій німий одвідай прах,
А Едмонда не покине
Дженні й там, у небесах!

Г о л о в а

За пісню цю спасибі, люба Мері,
За пісню, повну смутку та скорботи!
Колись чума, як бачиться, так само
Одвідала поля й долини ваші,—
І стогони та зойки розлягались
На берегах потоків і струмків,
Що в наші дні дзюркочуть супокійно
У дикім раї вашої землі;
Той чорний рік, коли в страшні покоси
Лягли одважні, чисті, молоді,—
Яку він пам'ять по собі лишив?
Хіба що в простій пісні відгомони,
Тужливі та приємні. Ні! ніщо
Так не печалить нас серед бепкету,
Як ніжний звук, відлунений в серцях!

М е р і

О, я б воліла не співать ніколи
Оподаль хати вбогої батьків!
Батьки любили слухать юну Мері,
І я тепер неначе наслухаю
Саму себе в далекій бідній хаті...
Мій голос був тоді солодший: він
Був голосом невипності.

Л у ї з а

Не в моді
Тепер такі пісні. Та й досі ще
Є прості душі: їм сльоза жіноча

Довірливі розчулює серця.
Здається їй, що тут ніхто не встоїть
Перед її плачем. Коли б же сміхом
Хотіла взяти, то, мабуть, усе
Сміялась би. Хвалив тут Вальсінгам
Красунь північних, — ну, вона тепер
І розстогпалася. О, ненависпа
Шотландських кіс лукава жовтизна!

Голова

Стривайте-но: коліс я чую стук!
Іде віз, повний мерців. За погопича на ньому негр.

Луїза, бач, зомліла! А здавалось, —
Тверде у неї серце, як у мужа.
Жорстокий проти ніжного кволіший,
І страх живе у пристрасній душі!
Водою збризпи, Мері! Так, їй краще!

Мері

Ганьби моєї та печалі сестро,
Схились до мене.

Луїза

(приходячи до пам'яті)

Демон уявився

Мені вві сні — весь чорний, білоокий,
У свій візок мене він кликав. Там
Лежали трупи й хрипло белькотали
Незрозумілі і страшні слова...
Скажіть мені: цей віз проїхав справді
Чи тільки снівся?

Молодий чоловік

Годі-бо, Луїзо,
Розвеселись. Хоч вулиця вся наша —
Німотний схов од смерті та одчаю,
Безжурності та забуття притулок,
Та, може, скрізь візок той проїздить,
І ми його перепинять не смієм, —
А щоб кінець покласти цій розмові
Та втішити жіноцтво, — заспівай
Нам, Вальсінгаме, не сумної пісні,

Що від журби шотландської вродилась,
А пісні, де панує буйний Вакх,
Що виникла над келихом кипучим!

Голова

Того не вмію. Заспіваю гімн
Чумі на честь. Я вчора склав його,
Коли вночі додому повернувся.
Уперше за життя мене охота
Взяла до рим! То слухайте ж пильніше:
Мій хриплий голос тут якраз пасує.

Голоси

Гімн в честь чуми! послухаймо його!
Гімн в честь чуми! Чудесно! Bravo! bravo!

Голова

(співає)

Коли погрозлива зима,
Як гордий вождь, веде сама
На нас жорстокі та суворі
Полки морозів і снігів,—
Огні ми світимо бадьорі
І бенкетуєм круг огнів.
Цариця гнівная, Чума
Тепер іде на нас сама,
На жпитво важачи багате,
І в наші вікна день за днем
Могильна стукає лопата...
Куди ж од неї ми втечем?
Як од примхливої зими,
Замкнемось, друзі, од Чуми!
Креслім огню, чарки налйємо,
Повиймо пристрастю уми
І, шалу кинувшись в обійми,
Прославмо царствіє Чуми.

Є дивні чари у бою,
Страшної прірви на краю,
В безмежнім, грізнім океані,
В ревінні хвиль, в диханні тьми,
І в аравійськiм урагані,
І в лютiм подиху Чуми.

Все, що загибеллю грозить,
Для серця смертного таїть
Незрозуміле чарування,
Безсмертя, може, відчуття! —
Щасливий той, хто в дні страждання
Ним осолоджував життя.

Хвала ж тобі, Чумо, хвала!
Нам не страшна могильна мла!
Уже йдучи по смертних сходах,
Підносим пінні кубки ми
І діви-рози п'ємо подих,
Хоч, може... сповнений Чуми!
Входить старий священник.

Священник

Безбожний спів, безбожні нечестивці!
Бенкетами, розпусними піснями
Глузуєте з німої тиші ви,
Що всюди смерть посіяла похмура!
На цвинтарі, під похоронний плач,
Під голосіння ревно я молюся,—
А ваші гульбища ці ненависні
Тривожать супокій могил,— і землю
Над мертвими тілами потрясають!
Коли б жінок і стариків моління
Загальної не освятили ями,—
Сказав би я, що духи тут лукаві
Безбожника вхопили грішну душу
І в вічну темряву зо сміхом тягнуть.

Кілька голосів

Про пекло ловко він оповіда!
Йди, старий! Тут не до тебе, діду!

Священник

Святою вас я заклинаю кров'ю
Спасителя, розп'ятого за нас:
Безбожну киньте гулянку, коли
Ви хочете зустріть на небесах,
Кого любили у житті земному.
Розходьтесь по домах своїх!

Голова

Доми

Смутні у нас — а юність прагне втіхи!

Священик

Це, Вальсінгаме, ти? Невже забув,
Як на колінах — так іще недавно —
Труп материн сльозами обливав
І в муках бився на її могилі?
Що ж, думаєш, вона тепер не плаче,
Побачивши з небес, як син в розпусті
Гріховній тоне, чувши голос твій,
Що тут пісні вигукує скажені
Серед плачів та співів молитовних?
Іди ж за мною!

Голова

О, навіщо ти

Прийшов мене тривожити? З тобою
Я не піду. Мене сюди назавжди
Одчай і муки міцно прикували,
Свідомість непростеного гріха,
Жах порожнечі, що стрічаю я,
У дім свій повернувшись змертвілий,—
І цих розваг незнані солодоці,
І кубка цього золота трутизна,
І пестоці (хай бог мене простить) —
Хоч грішної, та любої істоти.
Тинь матері не викличе мене
Відсіль. Запізно ти сюди прибув.
Зусилля марні, хоч за них я вдячний...
Іди ж, старик! Та хто з тобою піде,—
Хай буде проклят пшні і повік!

Голоси

Bravo, bravo! Достойний голова у нас!
От так сказав! Геть, діду, геть іди!

Священик

Матільдин кличе дух тебе святий!

Голова

(встає)

Заприсягнись, піднявши в небеса
Бліду, зів'ялу руку, залишить

В трупі ім'я, навіки заніміле!
Коли б од неї, чистої, схватись
Я силу мав!.. Вона мене вважала
За чесного, за гордого, і щастя
В моїх обіймах знала неземпе...
Де я?.. о, благовіснице небесна!
Тебе я бачу там, куди мій дух
Уже повік не досягне...

Ж і н о ч и й г о л о с

Безумець:
Йому ввижається померла жінка!

С в я щ е н и к

Ходім за мною...

Г о л о в а

Ні, мій отче,

зглянься.

Лиши мене!

С в я щ е н и к

Хай бог тебе спасе!

Прощай, мій сину.

Виходить. Бенкет іде далі. Голова залишається,
глибоко замислений.

МІДНИЙ ВЕРШНИК

Петербурзька повість

ПЕРЕДМОВА

Пригода, описана в цій повісті, основою має собі дійсність. Подробиці повіді запозичено з тогочасних журналів. Цікаві можуть звіритись, заглянувши до відомостей, що подає В. М. Берх.

ВСТУП

Край темних вод стояв *вн* сам,
Беликим віддавий думкам,
І вдаль зорив. Поперед нього
Котилась річка. Тихо там
Плив човен, зладнаний убого.
Уздовж багнистих берегів
Там хат похилих ряд чорнів,
Притулок бідного чухонця,
І ліс, де промінь не світив
У млі захованого сонця,
Кругом шумів.

І думав він:
Тут зрипе місто крізь тумани,
І швед, війни чванливий син,
Зустріне опір нездоланний.
Природні сили тут велять
Вікно в Європу прорубать ¹;
При морі непохитно стати.
Сюди із всіх кінців землі
Прилинуть в гості кораблі, —
І процвіте наш край багатий.

Сто літ пройшло, і диво з див,
Перлина у північнім краї,
З тяжких боліт, з густих лісів
Високий город виростає;
Там, де колись понурий фінн,

Природи пасерб нещасливий,
Край берегів низьких один
Свій невід закидав драптивий
В таємні води, — подивись:
Шпилями в небо піднеслись
На велелюдному помості
Палаці й вежі; кораблі
Сюди з усіх кінців землі
Пливуть, закликані у гості;
Нева вдяглася у граніт;
Мости пад нею простяглися;
На островах її сплелися
Сади в мережі темних віт, —
І віку юного столиці
Стара вклопилася Москва,
Як нововінчаній цариці
Порфіроносна удова.

Люблю тебе, дитя Петрове,
Люблю твій гордий, строгий взір,
Неви одінця гранітове
І хвиль її державний шир,
Твоїх чавунних грат узори,
Ночей задумливих твоїх
Безсаянний блиск, туман прозорий,
Коли серед книжок німих
Пишу, читаю без лампади,
І вулиць видяться громади,
І око бачить звідусіль
Адміралтейський ясний шпиль,
І, не пускавши мли пічлюї
На неба золоту твердінь,
Зоря, чергуючи з сестрою,
Жене короткочасну тінь².
Люблю морозний день застиглий
Після жорстоких сніговиць,
Санки, що по Неві побігли,
Дівочих рожевіння лиць,
І танці, й шум, і барви строїв,
А в колі друзів молодих
Шипіння пінявих напоїв
І пуншів племінь голубих.
Люблю на Марсовому полі
Вояцьку гру спостерігать,

Коли і кінна, й піша рать
Хвилюється на видноколі,
Коли в шикованих полках
Корогви мають нездоланні,
Шапки виблискують мідяні,
Наскрізь прострелені в боях.
Люблю, столице пишнозбройна,
Фортечних мурів дим і грім,
Як півночі цариця гоїна
Дарує сина в царський дім,
Чи по тріумфі голоснім
Росія свято людне править,
Чи в море лави крижані
Нева односить навесні
І животворне сонце славить.

Красуйся, городе Петрів,
Будь непоборний, як Росія.
Хай стихне на віки віків
Тобі підборкана стихія,
Хай фінських вод злоба стара
В своїй замовкне ворожнечі,
І не стривожать марні речі
У сні довічному Петра!

Був час лихий, страшна пора...
Живі про неї спогадання...
Про неї, друзі, розпочну
Для вас я це оповідання,
Про долю розкажу сумну...

ЧАСТИНА ПЕРША

Над охмарнілим Петроградом
Шугала осінь листопадом.
В струнку ограду кам'яну
Страшні вергаючи навали,
Нева пручалась, як зо сну
В жорсткій постелі нездужалий.
Майдани морок оповив;
У вікна дощ сердито бив,
І вітер плакав за стіною.
Додому в пізній час нічний
Прийшов Євгеній молодий...
Ми знову нашому герою

Дамо наймення це. Воно
Лунає мило; з ним давно
Мої зріднилися писання.
Не треба нам його прозвання,
Хоч, може, у прадавній час
Воно по всім гриміло краї,
І Карамзін його для нас,
Як літописець, воскрешає;
Але минувся гомін той,
І слава зникла. Мій герой
Жіве в Коломні, десь там служить,
Мипа вельможних і не тужить
Ні по схоропеній рідні,
Ні по забутій давнині.
Отож, вернувшись, Євгеній
Струспув шинель, роздягся, ліг,
Та довго він заснуть не міг,
Думки утишити щоденні.
Об чім же думав він? Об тім,
Що вбогий, що трудом тяжким
Йому судилось добувати
І незалежну долю, й честь;
Що міг би бог йому додати
Ума і грошей,— в світі ж єсть
Нероби, гультяї щасливі,
На розум бідні та ліпиви,
Яким живеться хоч куди!
Що, певно, він за два лиш роки
Дістане чина; що води
Все більше має прибувати;
Що звелено мости підняти —
І що Параші з тих причин
Днів зо три не побачить він.

Тут він розніжився сердечно
У поетичній маячні:
«Женитись? А чому ж бо й ні?
Воно не легко, безперечно;
Та я людина молода,
Здорова, не боюсь труда;
Тож сяк чи так собі владною
Гніздечко просте, затишне,
І з нею щастя там зазнаю.
Можливо, рік чи два мине —

Посаду випрошу; Параші
Препоручу всі справи наші,
Хазяйство й догляд за дітьми...
І будем жити ми в супокої,
І тихо помремо обоє
Між унучаток любих ми...»

Так мріялось. І стало сумно
Йому в ту ніч, і він бажав,
Щоб вітер вив не так безумно
І дощ у вікна калатав
Не так сердито...

Врешті очі
Йому склепилися! Пройшли
Години буряної ночі,
І день блідий встає з імлі...³
Жахливий день!

Нева ревла
Всю ніч і рвалась проти бурі
У моря займища поцурі,
Та на світанні знемогла...
Уранці вільний та цікавий
Збивався юрмами народ,
Милуючись на гпівні лави,
На шумування чорних вод.
Та вітри в море не пускали
Нетерпеливої Неви,
І хвилі буйні заливали
Потоком пінним острови.
Дедалі буря скаженіла,
Нева зростала і кипіла,
В нестримний обернувшись вир.
І враз, неначе хижий звір,
На город кинулась. Від неї
Усе побігло. Спорожнів
Довкола берег... Шум валів
Підземні виповнив підвали,
До ґраток полились капали,
І сплив Петрополь, як Тритон,
По пояс серед водних лон.

Облога! Штурм! Вали ордою
У вікна тиснуться. Кермою
Човни з розгону б'ють шибки.

В покрові воднім рундуки,
Уламки стін, дахи, баляси,
Купецтва дбалого запаси,
Пожитки з голого житла,
Мости, що буря рознесла,
З могил розмитих домовини
Пливають по вулицях!

Бідар

Гнів божий зрить і жде покар.
Усе — і скарб, і статок гипе!
А де ж узять?

Покійний цар

Ще посідав тоді в Росії
У славі славній отчий трон;
Він вийшов смутен на балкон
І мовив: «Божої стихії
Царям не подолати». Сів
І в думі скорбними очима
Лихе видовище ловив.
Річками улиці буйними
В озера линули, що ними
Майдани розлились. Сумним
Здавались островом палати.
Цар мовив — і по слову тім
Пливають одважно рятувати
Серед бурхливих чорних вод
Його покірні генерали ⁴
І страхом нелюдським опалий
І лихом спітканий народ.

А на Петровому майдані,
Де височіє у тумані
Збудований недавно дім
І непорушно перед ним,
Достоту на живих похожі,
Стоять два леви на сторожі,—
У думи вдавшися страшні,
На звірі, наче на коні,
Сидів блідий, згорнувши руки,
Євгеній. Не загину й муки
Боявся він. Він не зважав,
Що вир навколо бушував,
Йому доходячи по ноги,
Що дощ в лице його шмагав,

Що вітер нависний у нього
І шапку з голови зірвав.
У непорушному відчаї
Очей не зводив віп своїх
З одного місця. Там бурхає
Юрба несита хвиль страшних,
Що повстають, як гори чорні,
Несуть там води непоборні
Уламки... Боже! боже! Там
Безумним видяться очам
Внизу, над самою водою,—
Домочок з тихою вербою
Та тин убогий: там живуть
Вдова й дочка, його Параша,
Його зоря... Чи серце рвуть
Примарні сни? Чи й доля наша,
І все життя — лиш сон пустий,
Німого неба насміх злий?
І він, мов чарами повитий,
Немов до мармуру прибитий,
Зійти не може! Навкруги
Лиш води, спінені з жаги!
І, повен гордого спокою,
У непохитній вишині,
Над роз'ярілою Невою
Сидить з простертою рукою
Кумир на бронзовім коні.

ЧАСТИНА ДРУГА

Аж от, наситившись гульбою,
З буяння дикого п'яна,
Нева вертається грізна,
З гучного тішачись розбою
І славу здобич за собою
Недбало кидаючи. Так
Ватага лютих розбишак,
Село опавши, ломить, ріже,
Грабує, рве; ревіння хиже,
Виття, насильство, грім проклять!..
І враз, на бистрі спавши коні,
Од невідкличної погоні
Додому вбійники спішать,
Поживу ронячи по полю.

Вода зійшла, і скрізь поволі
Одкрився брук. Жадний спізнать
І боячися знати долю,
Євгеній мій не біг — летів
До ще не втихлих берегів.
Та з перемоги охмелілі

Ще грали й пінилися хвилі,
Немов кипіла вся глибінь,
Ще піна їх поймала сива,
І дихала Нева бурхлива,
Як, з бою повернувшись, кінь.
Євгеній глянув: бачить човен;
Тривоги і надії повен,
Він перевізника гукнув —
І перевізник через річку
Із ним за плату невеличку
Між води збурені майпув.

І довго з лютими валами
Боровся звичений гребець,
І зникнути між їх рядами
З необережними плавцями
Міг легко човен — та кінець
Тому прийшов.

Біжить Євгеній,
Знайомі вулиці мипа
І дивиться. Яка страшна
Картина! Сили скрізь шалені
По всьому потоптом пройшли,
Те скинули, а те змели;
Там похилилася хатина
Безсило набік; там руїна
Одна лишилася; мерці,
Немов подолані бійці,
Кругом лежать. В гіркім одчаї,
У тугу вдавнився німу,
Туди Євгеній поспішає,
Де уготовано йому
Щасливі чи недобрі вісті,
Як нерозкритого листа.
Уже й знайоме передмістя
Навколо нього вироста,
Де дім... Та що це?

Він спинився.

Пройшов, вернувся, подивився.
Ще глянув... ще... і похолов.
Тут дім стояв; отут ішов
Тинок, а тут були ворота,
Їх знесло, бачиться. А дім?
І, повен чорної турботи,
Все ходить він на місці тім,
Про щось говорить із собою,—
І, в лоб ударивши рукою,
Зареготав.

Нічна імла
Тривожне місто повила,
Та довго люди ще не спали
І поміж себе міркували
Про день погаслий.

Наче жар,
Із-за блідих з утоми хмар
Світанок блиснув у столиці,
Та не найшов уже й слідів
Біди тяжкої; багряниця
Уже покрила темне зло.
Все по-колишньому пішло.
Уже з байдужою душею
По пішоходах комашнею
Снували люди. Із нічних
Службовці закутків своїх
На працю йшли. Купець завзятий,
Віддавши вчора дань Неві,
Принади розкладав нові
І марив з ближнього узяти
За збитки. Край поріччя знов
Човни гойдались.

Граф Хвостов,
Поет, улюблений богами,
Співав безсмертними рядками
Про день, що карою пройшов.

А бідний, бідний мій Євгеній!..
Шкода! Його нещасний ум
Нанівець муки незлічепні
Розбили. Бунтівливий шум
Неви та вітру оддавався
Йому в ушах. Од хмарних дум

Безоборонний, він тинявся,
Ясних не відавши годин.
Минувся тиждень, місяць, — він
Усе додому не вертався.
Його нескрашене житло
Найняв, як терміну дійшло,
Хазяїн бідному піїті.
Євгеній там і залишив
Добро своє. Його на світі
Забули. Він удень бродив,
А спав край річки; підживлявся
З черствих подаваних шматків.
На ньому одяг весь зотлів
І геть подерся. Камінцями
Жбурляли в нього хлопчак
І підганяли батогами
Нетерпеливі візники,
Бо він ні місця, ні дороги
Не розбирав; тягар лихий
Давив його. Він був глухий
Од шуму вічної тривоги.
І жив безтямно він з тих пір,
І не людина, і не звір,
Ніщо — ні гість у цьому світі,
Ні привид мертвий...

Якось він
Заснув на пристані. По літі
Вже йшло на осінь. З-поза стін
Бив дикий вітер. Чорний плин
Об сходи бився грапітові
І скаржився в тужливій мові,
Неначе при порозі люд,
Що марно жде на правий суд.
Бідак проснувся. Було похмурно;
Дош капав, вітер скиглив журно,
І з ним у темряві нічний
Перекликався вартовий...
І все Євгеній пережите
Згадав виразно: він бродити
Пішов по вулицях лунких;
Спинився враз; в очах німих,
Що чудно бігали з нестями,
Майнув непереможний жах.
Він опинився під стовпами

Нового дому. При дверях,
Достоту на живих похожі,
Леви стояли на сторожі,
І прямо в темній вишині,
На грані брили кам'яної
Кумир з простертою рукою
Сидів на бронзовім коні.

Здригнувсь Євгеній. Прояснились
Гадки жахливо. Він пізнав
І місце, де потоп шугав,
Де роз'ярілі води бились,
І тих левів, і той майдан,
І вершника, що крізь туман
Підносив голову мідяну,
Що владним помахом руки
Узкрай приморської луки
Воздвиг столицю нездоланну...
Страшний він в наокружній млі!
Яка могутність на чолі!
Яка залізна міць долопі!
А що в коні за дивний пал!
Куди ж зірвався ти учвал
І де ти станеш, гордий коню?
О можний владарю віків!
Чи ти над прірвою глухою
Не так залізною рукою
Росію ставма підхонив? ⁵

Округ підніжжя кам'яного
Безумець обійшов блідий
І глянув, дикий та німий,
На лик державного півбога.
Забракло віддиху. Чоло
До ґрат холодних прилягло,
Заслались очі темнотою,
Огонь у серці запалав,
Скипіла кров. Він хмуρο став
Перед подобою грізною
З заціпенілим кулаком
І, мов улеглий силі чорній,
«А, будівниче чудотворний! —
Шепнув, забувши все кругом.—
Буде ж тобі!..» — і враз бігом
Метнувсь відтіль. Йому здалося,

Немовби цар одкрив уста
І тихо-тихо поверта
Лице, що гнівом зайнялося...
І він у безлюді нічнім
Біжить і чує, як за ним —
Неначе грому грюкотання —
Тяжке видзвонює скакання
По чорнім бруку кам'янім.
І в місячній заграві блідій,
Простерши руку в вишині,
Погрозно рипе Вершник Мідний
На громоносному коні.
І цілу ніч безумець бідний,
Куди стопи свої звертав,
За ним усюди Вершник Мідний
В тяжкому тупоті скакав.

Відтоді, як йому бувати
В місцях доводилося тих,
Міг кожен по йому пізнати
Тривогу. До грудей своїх
Поквапно притискав він руку,
Немов утишуючи муку,
Кашкет поношений скидав ..
І погляду не підіймав
Ніколи.

Есть на узбережжі
Маленький острів. Рыбаки,
Коли додому не з руки,
Там сушать іноді мережі
Та їсти варять, чи, бува,
Самотній мрійник заплива
В легкому човнику із міста.
Нема там жодного зела.
Неначе жартом, повідь греста
Туди домочок занесла
Старий і трухлий. Над водою
Чорнів він, ніби куц, з імлі.
Його мигулою весною
Забрали відти. Не нашли
Нікого там. Лиш край порога
Безумця знайдено мого,
І схолоднілий труп його
Поховано заради бога.

ПРИМІТКИ

(Пушкіна)

¹ Альгаротті десь сказав: «Pétersbourg est la fenêtre par laquelle la Russie regarde en Europe»*.

² Дивись вірші кн. Вяземського графині Завадовській.

³ Міцкевич чудовими віршами описав день перед петербургською повіддю в одній з кращих своїх поезій — Oleszkiewicz. Шкода тільки, що опис його не точний. Снігу не було — Пева не була вкрита льодом. Наш опис вірніший, хоч у ньому і немає яскравих фарб польського поета.

⁴ Граф Милорадович і генерал-ад'ютант Бенкендорф.

⁵ Дивись опис пам'ятника у Міцкевича. Він запозичений у Рубана, як зауважує сам Міцкевич.

* «Петербург — це вікно, через яке Росія дивиться в Європу».

КАЗКИ

КАЗКА ПРО ПОПА І НАЙМИТА ЙОГО БАЛДУ

Жив собі піп,
Околоту сніп.
Пішов піп по ринку,
Чи не купить яку дешевинку.
Назустріч йому Балда
Іде, навкруги погляда.
«Здоров, попе-борода,
Чого так рано скопився,
По що спорядився?»
Піп йому: «Шукаю служника такого,
Не вельми ціною дорогого,
Щоб зпав і коні доглядати,
І шить, і варить, і майструвати».
Балда відказав:
«Служитиму рік тобі славно,
Щиро ще й дуже справно
За три щиглі тобі в лоб од мене,
А їсти буду ячмінь варений».
У попа від тих слів
Зразу лоб засвербів,
Затряслася з ляку борода,
А проте подумав: не біда!
Каже піп Балді: «Добре, згода!
Не вийде з того обом нам шкода,
Іди ж до двору мого ти,
Покажи, який ти до роботи».
Живе Балда в поповім домі,
Спить собі на соломі,
Їсть за чотирьох,
Працює за сімох.
Ще з ночі в нього все ходором ходить,
Виоре нивку, заскородить,
Піч затопить, усе заготує, закупить,
Яєчко спече та сам і облупить».

Попадя Балдою не нахвалиться,
Попівна без Балди сохне і печалиться,
Попеня зове його татком;
Кашу зварить, бавиться з дитятком.
Тільки піп Балду не любить,
Ніколи його не приголубить,
За розплату думає частенько.
Дні минають, уже й строк близенько.
Піп не їсть, не п'є, ночі не спить,
Лоб йому заздалегідь тріщить.
От він попаді признається:
«Так і так, що робить застається?»
Бистрий розум жіночий
До усяких хитрощів охочий,—
Каже попадя йому стиха:
«Ось ми як того позбудемось лиха:
Загадай ти роботу Балді таку,
Що ніхто б не зробив на людським віку.
Тим ти і лоб захистиш від побою,
І рахунки свої закінчиш з Балдою».
Тут зробилося попові веселіше,
Поглядає він на Балду сміливіше,
Став він, гукає до Балди:
«Вірний мій слуго, а йди-но сюди!
Слухай: чорти мені подать велику
Підписалися платити довіку.
Луччого прибутку не бажати,
Та недоплатників за три роки багато.
Як наїсися ячменю свого ти,
Іди, виправ подать із бісоти».
Балда, не чувши піякого горя,
Пішов та й сів край берега моря;
Там узявся він мотузку крутити
Та кінець її в морі мочити.
От вилазить з моря старий Біс,
Каже: «Який тебе вітер заніс?»
«Та от мотузкою хочу море морщить
Та вас, прокляте плем'я, корчить».
Впала Бісові на серце туга:
«Скажи, за що така нам наруга?»
«Як за що? Почали ви нас гнівити,
Податі не хочете платити.
Добра ж тут буде нам утіха,
Вам, собакам, не утекти від лиха».

«Балдонько, зажди ще час-годину,
Матимеш подать за всю нашу родину.
Постривай, вишло свого внука».
Балда мислить: «Чортика обдурить не штука!»
Виринуло те бісенятко,
Занявчало, як голодне кошенятко:
«Здоров, Балдо-селючок, здоров!
А по яку то ти подать прийшов?
Жодних податів чортячому народу
Не доводилося платити зроду.
Ну, та дарма,— бери; лишень умова
З нашого обопільного слова,
Щоб надалі уникнути нам горя:
Хто скоріше з нас обіжить круг моря,
Той і подать візьме сповна;
У мішку там готова буде вона».
Засміявся Балда лукаво:
«Ех, ти ж, нерозумна прояво!
Де тобі змагатись зо мною,
Зо мною, з самим Балдою?
От уже послали супостата!
Пожди лишень мого меншого брата».
Пішов Балда в близький лісок,
Спіймав двох зайчиків та — в мішок.
Знов до моря він приходить,
Чортеня край моря знаходить.
Держить Балда одного зайка за вуха.
«От тепер ти нашої музики послухай!
Ти, чортенятко, іще хлопченятко,
Супроти мене і зовсім малятко.
Змагатись зо мною — часу даремна трата.
Ану, дожени спочатку мого брата.
Раз, два, три! Ну-бо, швидко!»
Побігли вони, ледве видко,—
Чортеня по березі морському,
А заїнько в ліс додому.
От, море все обкруженявши,
Висунувши язик, мордочку піднявши,
Прибігло бісеня, задихаючись,
Мокре геть, лапкою втираючись,
Мислить: «Нічим Балда собі не зарадить!»
Зирк — а Балда свого братика гладить.
«Братяку,— каже,— любий та милий,
Утомивсь, бідолашний! Відпочинь, наберись
сили!»

Чортик отетерів,
Хвостика підібгав, геть присмирнів,
До братика боком заходить.
«Почекай,— шепоче,— принесу зараз подать».
Пішов чортик до діда, каже: «Біда!
Перегнав мене менший Балда!»
Старий чорт узяв тут думати думу,
А Балда наробив такого шуму,
Що все море замутилось,
Хвилями так і розходилося.
Вилізло чортеня.— «Годі,— кричить,—
Подать тобі принесемо вмиць.
Тільки слухай: бачиш цього дрюка?
Кинути його — нехитра штука,
А хто далі цей дрюк закине,
Подать візьме тієї ж хвилини.
Що ж? Боїшся ти ручки пошкодить?
Чого ж ти ждеш?» — «Та он хмарка

підходить.

Закину на пеї твого дрюка,
А тоді почнеться вам, чортам, наука».
Побігло бісеня до діда старого
Розказати про Балдину перемогу.
А Балда знов море розтривожує
Та чортам мотузкою загрежує.
Вилізло чортеня. «Стривай,— пищить,—
Буде тобі подать умиць!..»
«Ні,— каже Балда,—
Тепер мені черга припада,
Умову я сам призначу,
Завдам тобі, враження, задачу —
Побачимо, яка в тебе сила.
Дивись, он там сива кобила,
Кобилу підійми-но ти,
Спробуй хоч трохи з нею на спині пройти.
Піднесеш кобилу — подать твоя,
Не піднесеш кобили — то буде вже моя».
Бідолашний біс
Під кобилу підліз,
Та натужився,
Та напружився,
Підняв кобилу, два кроки ступнув,
На третім упав, ніжки простягнув.
А Балда йому: «Дурненьке, дурне ти,

Нічим ви, чорти, мене не поб'єте!
Ти й руками не підняв кобилу,
А я ось ногами покажу свою силу».
Верхи Балда на кобилу сів,
Проскакав верству, аж куряву збив.
Бісеня тут до діда біжить,
«Переміг нас Балда!» — криком кричить.
Чорти подумали, погадали,
Повний мішок податі зібрали,
Балді принесли — забирай, — сказали.
Іде Балда, несе, аж зігнувся,
А піп, як побачив, — ужахнувся,
За попадею ховається,
Од ляку корчиться-здригається.
Балда його відшукав,
Віддав податі, про плату йому нагадав.
Що ж піп робити має?
Лоба він підставляє.
Раз йому Балда щигля дав —
Підскочив піп, стелі дістав;
Удруге Балда щигля дав —
Мову людську піп утерав;
Утретє Балда щигля дав —
Старий геть з розуму спав.
А Балда похитав з докором головою:
«Не вганяв би ти, попе, за дешевиною!»

КАЗКА ПРО ЗОЛОТОГО ПІВНИКА

Десь-то, в тридев'ятім царстві,
В тридесятім володарстві
Жив-був славний цар Дадон.
Змолоду, посівши трон,
Розважався він війною,
Для сусідів був грозою,
А на старість захотів
Одпочити від боїв,
З упокоєм їсти-пити;
Тут сусіди ну водити
На царя за раттю рать,
Шкоди й лиха завдавать.
Щоб кінці землі своєї
Від наруги від тієї
Боронити день при дні,
Цар війська держав грізні.
Воводи не дрімали,
Та ніяк не потрапляли:
Ждуть із півночі, аж на —
Лізе з півдня рать буйна;
Збудуть там — недобрі гості
Морем сунуться; зо злості
Навіть плакав цар Дадон,
Навіть забував і сон.
Де вже тут спокійно жити!
От, щоб горю пособити,
Вдався він до мудреця,
Зорезнавця і скопця.
Шле до нього він з поклоном.

От мудрець перед Дадонем
Став, торбину разв'язав,
Золотого півня дав.

«Посади оцю ти птицю,—
Проказав мудрець,— на шпицю;
Золот-півник всі краї
Пильнуватиме твої:
Як не ждять нізвідки лиха,—
Буде пташка мирна й тиха,
А як тільки б відкілясь
Ворогів орда взялась,
Чи війна б де починалась,
Чи яка біда складалась,—
Закричить мій співунець,
Підійнявши гребінець,
І повернеться до того
Місця лютого й страшного».
Цар, як тее зачував,
Гори злота обіцяв
Зорезнавцеві старому.
Мовив: «Я слуги такому,
Як для себе, без жалю
Все віддам і все зроблю».

Став же півник той на шпиці,
Стереже його границі,
Скоро тільки щось не так —
Подає тривоги знак,
Наче зо сну, стрепенеться,
Повернувшись, озоветься,
Закричить: «Кири-ку-ку!
Царствуй лежма на боку!»
І сусіди присмирніли,
Воювати вже не сміли.
Отаких-то цар Дадон
Їм наставив перепон.

Рік і два спливає мирно,
Півник наш сидить сумирно.
Тільки ж якось цар Дадон
Чує крик і шум крізь сон.
«Царю! Батьку милостивий! —
Вовода стогне сивий.—
Встань, велителю! Напасть!»
«Що таке? Заснуть не дасть! —
Цар крізь позіхи до нього.—
Га? Хто там? Чого й до чого?»

Воввода ж не мовчить:
«Наш когутик знов кричить,
Страх і шум по всій столиці».
Цар до вікон, зирк — на шпиці
Б'ється півник-вістівник,
Повернувся в східний бік.
Вже ж тут годі зволікатись:
«Всі на коні! Гей, рівнятись!»
Цар до сходу шле війська,
Старший син за ватажка.
Півник тут угамувався.
Стихло все, Дадон здрімався.

От минуло вісім днів,
А не чуть про вояків:
Як проходить оборона? —
Не сповіщено Дадона.
Золот-півень в крик ун'ять,—
Цар нову скликає рать,
Сина меншого із нею
Шле правицею своєю.
Півник знов сидить, притих,
А вістей нема від них.
Знову вісім день минає;
Люд боїться, сну не знає;
Золот-півень в крик ун'ять,—
Цар скликає третю рать,
Сам уже стає на чблі,
Хоч не як-то й вірить долі.

От ідуть та йдуть війська,
Шуть-доріженьська тяжка.
Ні ворожої ж то сили,
Ні побою, ні могили
В далині не вирина.
Мислить цар: ну й дивина!
От і восьмий день минає.
Цар у гори прибуває
І з усім своїм полком
Опинивсь перед шатром.
Все німе, як на картині,
Круг шатра; в тісній долині
Рать побита скрізь лежить.
До шатра Дадон спішить...

Ой, якої страховини!
Перед ним його два сини
Без шоломів і щитів
На землі. Меча встромив
Один одному у груди.
Їхні коні — як прибуду,
На столоченій траві,
На кривавій мураві...
Цар у плач: «Ох, соколята!
Що за доля розпроклята!
Вже не тішитись на вас!
Ох! Настав мій смертний час!»
Плаче цар, бійці ридують,
Аж долипи всі здригають,
Аж тремтить усе нутро
Гір високих... Враз шатро
Відслонилось — і дівиця,
Шамаханська цариця,
Наче ясна зоря,
Тихо вийшла до царя.
Як нічна змовкає птаха
Перед сонцем, — так бідаха
Перед нею занімів —
Цар забувся про синів.
А вона перед Дадонем
Усміхнулась — і з поклоном
За правицю узяла
І в шатро його ввела.
Там за стіл його саджає
Та частує-пригощає
І кладе на відпочин
Між гаптованих тканин.
Цілий тиждень, як годину,
Їй покірний до загину,
В любий здавшись полон,
Бенкетує цар Дадон.

Аж нарешті він по всьому
Каже війську йти додому,
Сам красуню забира
І рушає, бо пора.
Перед ним чутки, як пгиці,
Носять правду й небилиці.
Біля міста, край воріт

Люди збіглись на привіт.
Всяк летить прудким погоном
За царицею й Дадоном.
Цар Дадон вітає всіх.
Гульк — із натовпів людських,
В сарачинській шапці білій,
Наче лебідь посивілий,
Друг його, старий звіздар.
«А, добридень,— каже цар,—
Як живеш і що нам скажеш?
Підійди-но, що накажеш?»
«Царю,— в відповідь мудрець,—
Треба скласти нам кінець.
Як тобі я прислужився,
Ти сказав, ще й побожився:
Все тобі я без жалю,
Як для себе, ізроблю.
Подаруй мені дівицю,
Шамаханськую царицю...»
Цар поглянув, сам не свій:
«Що ти,— каже,— навіспий!
Чи нечиста, може, сила
В тебе розум затемпила?
Що за біс тебе опав?
Я не криюсь, обіцяв,
Та таке вже не годиться...
І нащо ж тобі дівиця?
А чи знаєш ти, хто я?
Воля царська тут моя —
Хочеш золота дзвінкого?
Чи коня мого прудкого?
Чи півцарства, хочеш, дам?»
«Не цікаво теє нам.
Подаруй мені дівицю,
Шамаханськую царицю»,—
Так відказує мудрець.
Плюнув цар: «На тебе грець!
Як таке, не дам нічого!
Мучиш сам себе, старого!
Одійди, як хочеш жить!
Ну-бо діда відтягніть!»
Дід почав був сперечатись,
Та не з кожним слід змагатись:
Цюкнув цар його жезлом

Просто в лоб. Упав мішком
Бідолаха.— Вся столиця
Іздригнулась, а дівця
Хи-хи-хи та ха-ха-ха!
Не боїться, бач, гріха.
Цар, лихе забувши слово.
Усміхнувся їй медово.
От в'їздить до міста він...
Раптом чує тихий дзвін,—
І як стій серед столиці
Півник, зринувши зо шпичі,
Над царем залопотів
І йому на тім'я сів,
Стрепепувся, в тім'я клюнув
Та й з очей... Униз посунув
З колісниці цар Дадон,
Відійшов на вічний сон.
А цариця десь поділась,
Наче й зовсім не родилась.
Казка вигадка, проте
Щось тут, браття, не пусте!

ЄВГЕНІЙ ОНЄГІН

Роман у віршах

Pétri de vanité il avait encore plus de
cette espèce d'orgueil qui fait avouer avec
la même indifférence les bonnes comme
les mauvaises actions, suite d'un senti-
ment de supériorité, peut-être imaginaire.

*Tiré d'une lettre particulière **

Не світ хотівши звеселити
У гордості його пустій,
Поруку б я хотів явити,
Тебе гіднішу, друже мій,
Гіднішу мислей величавих,
Душі, де мрія розцвіта,
Де в шатах простих, нелукавих
Живе поезія свята;
Та що ж — лиш кілька глав пістрявих
Тобі в дарунок я зібрав,
Напівсмішних, напівпечальних,
Простонародних, ідеальних,
Недбалий плід моїх забав,
Хвилин натхнення бистрольотних,
Зів'ялих рано літ моїх,
Досвідчень розуму холодних
І серця записів гірких.

ГЛАВА ПЕРША

І жити квапиться, і почувать спішить.

П. Вяземський

I

«Мій дядько чесний без догани,
Коли не жартом занеміг,
Небожа змусив до пошани

* Пройнятий марнолюбством, він, oprіч того, мав особливу гордість, що примушує визнавати з однаковою байдужістю як добрі, так і лихі вчинки, внаслідок почуття вищості, може, гда-вої. *З приватного листа (франц.).— Ред.*

І краще вигадать не міг,
Воно й для інших приклад гожий;
Але яка нудота, боже,
При хворім день і ніч сидить,
Не покидаючи й на мить!
Яке лукавство двоязике —
Напівживого розважать,
Йому подушку поправлять,
Журливо подавати ліки,
Зітхать і думку берегти:
«Коли ж візьмуть тебе чорти!»

II

Так у пилюці, на поштових
Гадав гульвіса молодий,
Що з волі Зевса прав спадкових
Набрав по всій рідні своїй.
Людмили друзі та Руслана!
З героєм нашого романа
Без передмов, у цей же час
Дозвольте познайомить вас.
Онегін, — друг мій, я зазначу, —
Родивсь на берегах Неви,
Де народились, може, й ви,
Чи вславилися, мій читачу.
Гуляв і я там в давні дні:
Та північ вадила мені ¹.

III

Служивши чесно, без пороку,
З боргів покійник батько жив,
Три бали він давав щороку
І все за вітром розпустив.
Життя Онегіну сприяло:
Madame його гляділа дбало,
А там Monsieur узяв до рук, —
І всім на втіху ріс малюк.
Monsieur l'Abbé, француз убогий,
Щоб хлопчик сил не витрачав,
Всього, жартуючи, навчав,
В моралі був не дуже строгий,

Так-сяк за пустоці корив
І в Літній сад гулять водив.

IV

Коли ж юнацьких літ бурхливих
Прийшла Євгенію пора,
Пора надій і мук щасливих,
Француза прогнано з двора.
Дістав Онегін мій свободу,
Остригся під останню моду,
Як dandy² той причепурився
І в колі вищому з'явивсь.
Він по-французьки, як годиться,
Міг розмовляти і писать,
Мазурку легко танцювать,
Умів незмушено вклониться;
Тож присуд був йому один:
Люб'язний і розумний він.

V

Ми всі навчались небагато,
Абияк і абичого,
Тож вихованням здивувати
В нас можна легко хоч кого.
Про юнака судці суворі
В загальнім присудили хорі:
Учений хлопець, та педант.
Він зроду любий мав талант
Про будь-що довго не шукати
В розмові гострого слівця,
З ученим виглядом знавця
В поважних справах німувати
І викликати усміх дам
Огнем нежданих епіграм.

VI

Латинь із моди вийшла нині;
Отож, як правду говорить,

Він знав доволі по-латині,
Щоб епіграфи розуміть,
Поміркувать об Ювеналі,
В кінці листа черкнути vale *,
З Вергілія процитувать
Умів сяк-так рядків із п'ять,
Копатись він не мав охоти
У хронології тяжкій,
Та завжди в пам'яті своїй
Часів колишніх анекдоти
Від Ромула до наших днів
Держав для всіх папготовів.

VII

Високої не мавши сили
Життя натхненню присвятить,
Не міг він, хоч і як ми вчили,
Хорей од ямба відрізнить.
Гомера лаяв, Феокріта;
Зате читав Адама Сміта
І сильний був економіст,
Тобто доводити мав хист,
На чім держава багатіє,
І чим живе, і як вона
Бува без золота міцна,
Коли *продуктом* володіє.
На все те батько не зважав
І, знай, мастки заставляв.

VIII

Всього, що знав іще Євгеній,
У повісті не ознаймиш;
Та в чому він був справжній геній,
Що знав з усіх наук твердіш,
Що вибрав трохи чи не зроду,
Як труд, як муку й насолоду,
Чим виповняв він по краї

* Бувай здоровий (*лат.*).— *Ред.*

Нудьгу і лінощі свої,—
Була наука милування,
Яку прославив ще Назон,
За що скінчив, як марний сон,
В Молдавії, в краю вигнання,
У чужодальній стороні
Блискучі та бентежні дні.

ІХ

• • • • •
• • • • •
• • • • •

Х

Як рано міг він хитрувати,
Ховать надію, ревнують,
Зневіру й віру викликати,
Здаваться хмурим, умлівать,
Являться гордим і слухняним,
Холодним бути, полум'яним!
Як він томливо німував,
Як пломенисто промовляв,
Які листи писав недбали!
В одній меті, з одним чуттям,
Як забував себе він сам!
Як очі й ніжні, і зухвалі
Умів звести і опустить
Чи послухняні сльози лить!

ХІ

Як він умів новим здаваться,
Вражать невинність жартома,
В готовий розпач удаваться,
Годити силами всіма,
Як він належної хвилини
Передсуд юності невинний
Умом і пристрастю боров,
Як чатував він на любов,
Молив і вимагав признання,
Як, серця вчувши перший звук,

Добитися без довгих мук
Умів таємного стрівання,—
І, досягнувши милих прав,
Уроки в тиші їй давав!

XII

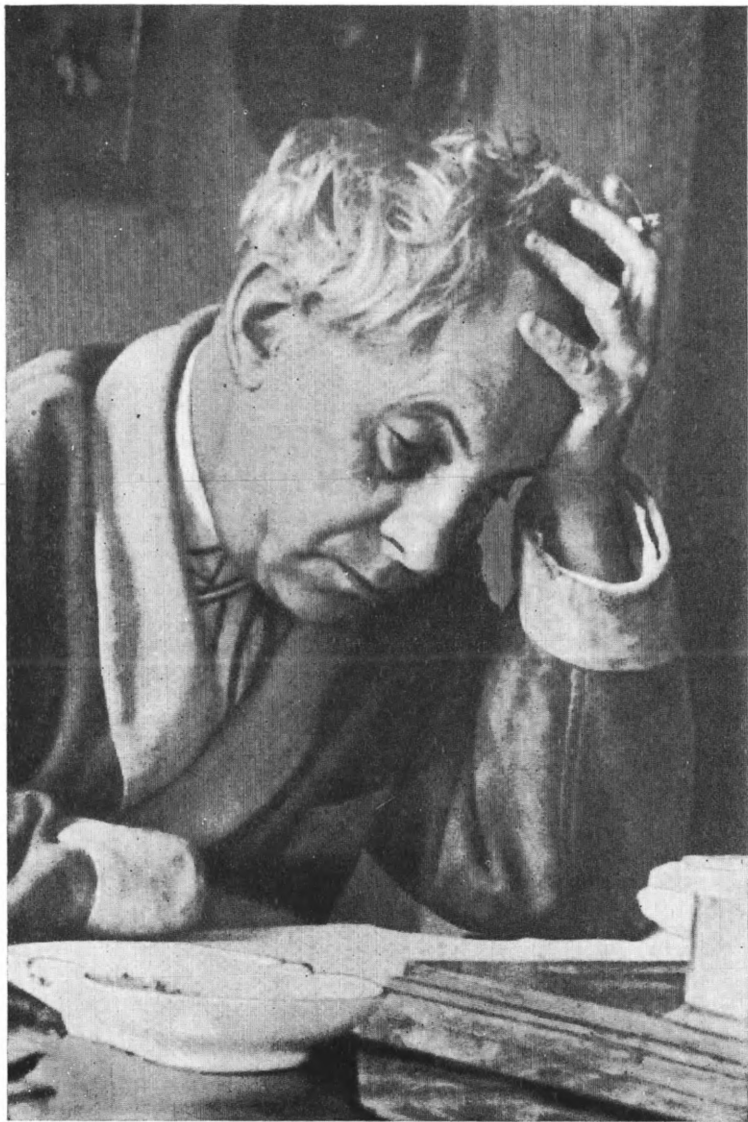
Як рано міг він хвилювати
Серця кокеток записних!
Коли ж хотілось покарати
Йому суперників своїх,—
Як він отруйно лихословив!
Які пастки на них готовив!
Та ви, володарі дружин,—
Був з вами другом завжди він:
Його любив і муж лукавий,
Фобласа давній ученик,
І недовірливий старик,
І роконосець величавий,
Що шанував, як то і слід,
Себе, жону і свій обід.

XIII. XIV

.
.
.

XV

Іще в постелі він, бувало:
Йому записочки несуть.
Запросини? Та ще й чимало:
На трьох вечірках просять бути,
Там буде бал, там іменини.
Куди ж гульвіса наш полине?
Почне він як? Дарма питать!
Усіх він встигне облітать.
Тим часом в ранішнім уборі,
Надівши модний болівар³,
Онегін їде на бульвар
І там гуляє на просторі,

Максим Рильський. За роботою.
Друга половина 40-х років

Максим Рильський і Остап Вишня
в Ленінграді. 1945

Аж поки про обідній час
Брегет * не нагадає враз.

XVI

Вже темпо: в сани він сідає.
«Агей!» — зачувся крик гучний.
Морозним сріблом одливає
Широкий комір бобряний.
Блискучий любленець химерин,
Йде у Talon ⁴ його Каверін.
Ввійшов: і корок геть летить,
Вина комети струм кипить **,
Roast-beef чекає їх сочистий
І трюфлі, розкіш юних днів,
Французьких гордість кухарів,
І страсбурзький пиріг пашистий
Між сиром лімбурзьким живим
І аманасом золотим.

XVII

Ще спрага келихів жадає
Залить гарячий жир котлет,
А дзвін брегета сповіщає,
Що вже почавсь новий балет.
Театру злий законодавець
І перемінливий ласкавець
Найчарівливіших актрис,
Почесний зівсідник куліс,
Онегін наш уже в театрі,
Де всяк, щоб вільність показати,
За entrechat *** ладен плескати,
Свистіти Федрі, Клеопатрі,
Моїну викликати — аби
Його почули між юрби.

* Брегет — кишеньковий годинник з майстерні французького майстра Брегета. Ці годинники відзвонювали хвилини.

** «Вино комети» — вино збору 1811 року, вельми врожайного, що люди забобонні пояснювали впливом комети, дуже яскравої та близької до землі.

*** Стрибок, антраша (франц.). — Ред.

XVIII

Чудовий край! Колись там, щирий
І незрадливий волі син,
Гримів Фонвізін, бог сатири,
І запозичливий Княжнін;
Там Озеров хвалу народну
І сліз данину благородну
З Семеновою поділяв;
Там наш Катенін воскрешав
Корнеля геній величавий;
Там вивів Шаховський їдкий
Своїх комедій жвавий рії,
Там і Дідло домігся слави,
Там, там, у присмерках куліс,
Минали дні мої колись.

XIX

О де ви, де, мої богині?
Скажіть — ті самі ви в цей час,
Чи іншим довелось нині
Змінить, не замінивши, вас?
Чи знов почую вас у хорі?
Чи славу руській Терпсіхорі
Складу за пломенистий літ?
А чи побачу інший світ,
Чужі та нецікаві лица,
І, глянувши, сумний поет,
Крізь розчарований лорнет,
Як та дрібнота веселиться,
Безмовно буду позіхатъ
Та про минуле споминатъ?

XX

В театрі повно; ложі сяють;
Партер і крісла, все кипить;
В райку і плещуть, і гукають,—
І от завіса вже шумить.
Осяяна, напівефірна,
Смичкові владному покірна,
Між німф, струнка і вогняна,
Стоїть Істоміна. Вона

На 'дній нозі посеред кола
Кружляє звільна — і за мить
Легкий стрибок, і вже летить,
Летить, як пух від уст Бола,
То вигне стан свій, то зів'є,
І ніжкою об ніжку б'є.

XXI

Всі плещуть. Наш Онегін входить,
Іде поміж рядами сам,
Лорнет подвійний свій наводить
На ложки незнайомих дам;
Всі яруси окинув зором,
Все бачив: лицями, убором
Загал його роздратував;
Уклін мужчинам він оддав,
А далі погляд гордовитий
На сцену знехотя звернув,
Одвівши очі, позіхнув,
І каже: «Всіх пора змінити!
Балети я тернів як зло,
Та вже набрид мені й Дідло!»⁵

XXII

Іще амури, біси, гноми
На сцені скачуть і шумлять;
Ще слуги з марної утоми
На шубах у прихожій сплять;
Іще не кинули плескати,
Шипіти, кашляти, гукати,
Іще і в залі, й на дворі
Блищать мигтючі ліхтарі;
Померзлі ще басують коні,
І кучери навкруг огнів
Зібрались, лаючи панів,
Та, щоб зігріться, б'ють в долоні,
А вже Онегін знов у путь,—
Вбрання до балу надягнуть.

XXIII

Як змалювати вам, панове,
Той самотинний кабінет,
Де вихованець мод зразковий

Вершить свій мудрий туалет?
Все, що на вигадки безкраї
Купецький Лондон виробляє,
Щоб через Балтику свій крам
За сало й лїс возити нам,
Все, що в Парижі смак голодний,
Про зиски дбаючи всякчас,
На втіху створює для нас,
На примхи, на блищання модне,—
Все мав, добірності взірець,
Лїт вісімнадцяти мудрець.

XXIV

Люльки янтарні з Цареграда,
Фарфор і бронза на столі
І — ніжним почуттям відрада —
Парфуми в чистім кришталі,
Гребінки, шпички предивні,
І рівні ножиці, й нерівні,
І щіточки на сто лаців
Для нігтів, також для зубів.
Руссо (на пам'ять він прийшов нам)
Гнівився, що поважний Грім
Смів чистить нігті перед ним,
Химерником прекрасномовним⁶.
Захисник вольності і прав
Тут права сердитись не мав.

XXV

Людина слава бути може
І дбать про нігті разом з тим:
Хто вік сучасний перемаже?
Царює звичай над усім.
Євгеній мій, Чадаєв другий,
Боявшись осуду й наруги,
В своїй одежі був педант
І те, що ми назвали франт.
Щоденно він по три годині
Перед свічадом пробував,—
Зате ж і вигляд потім мав,
Як у пафоської богині,
Коли під чоловічий лад
Вона вдяглась на маскарад.

XXVI

Явивши перед ваші зори
Ряд туалетних таємниць,
Я міг би тут його убори
Намалювати до дрібниць;
Воно було б, щоправда, сміло,
Хоч малювати — наше діло,
Та *панталони, фрак, жилет*
Не чув по-русьському поет;
Проте покаюсь перед вами,
Що склад моїх пісень і книг
Рябіть не так би густо міг
Іноплеменими словами,
Хоч я й копався на віку
В Академічпім словнику.

XXVII

Та це, сказати б, не до діла:
На бал ми краще поспішім,
Куди карета полетіла
З моїм героєм молодим.
Перед померклими домами
По сонній улиці рядами
Карет подвійні ліхтарі
Горять, як промені зорі,
І райдуги на сніг наводять;
У гроні плошок золотім
Сіяє блискотливий дім,
В яскравих вікнах тіні ходять,
Мелькають профілі голів
І дам, і модних диваків.

XXVIII

Онегін в сінях покойових;
Швейцара мимо, як стріла,
Злетів по сходах мармурових,
Волосся він змахнув з чола,
Ввійшов. Навкруг юрба велика;
Гримить стомилася музика;
Усе в мазурці проліта;
Навколо й шум, і тіснота;

Дзвенять кавалергарда шпори;
Мітають піжки милих дам;
Вабливим навздогін слідам —
То строгі, то ласкаві зори,
І глушить рев скрипок гучних
Шептання модниць чарівних.

XXIX

За днів юнацького буяння
Від слова бал я шаленів:
Найкраще місце для признашся,
Для потай даваних листів.
О ви, чоловіки статечні!
Прийміть поради ці доречні:
Я залюбки вам поможу
І де в чому остережу.
Та й вам, матусі, допоможе
Суворий погляд крізь лорнет
На ваших Мері та Аннет,
А то... а то рятуй нас, боже!
Тому про все це я пишу,
Що сам давно вже не грішу.

XXX

Шкода, у втіхах та в марноті
Найкращі дні мої спливли!
Проте коли б не дань чесноті,
Любив би й досі я бали.
Люблю я молодість безумну,
І тиск, і радість мпогошумну,
І дам обдуманий наряд;
Люблю їх ніжки; та навряд
Чи пар хоч три на всю Росію
Найти струнких жіночих ніг.
Ах, довго я забудь не міг
Дві ніжки!.. Серцем я старію,
Холону, — а й тепер вони
Мені тривожать тихі спи.

XXXI

Коли ж і де, в якій пустині,
Безумче, ти забудеш їх?

Ах, ніжки, ніжки! Де ви нині?
Де мнете квіти лук ясних?
Під східним пещені промінням,
Ви на снігу, для вас чужиннім,
Не відпечатали слідів:
Любили ніжних килимів
Ви голубливе дотикання.
Чи не для вас я забував
Жадобу слави, шум забав,
І отчий край, і край вигнання?
Та зникло щастя те в очах,
Як слід легкий ваш у лугах.

XXXII

Діани перса, щічки Флори
Скрашають, друзі, нам життя!
Одначе ніжка Терпсіхори
Сильніш хвилює почуття.
Вона, віщуючи зараня
Непорівнянне раювання,
Умовною красою вміть
Нам серце може запалить.
Люблю її, моя Ельвіно,
Під довгим накриттям столів,
Весною на шовку лугів,
Зимою на краю каміша,
На тлі паркету світлянім,
На узбережжі кам'янім.

XXXIII

Згадав я час перед грозою:
Як задрив морю я тоді,
Що мчалось лавою живою
Лягти під ноги молоді!
Як прагнув разом з бурунами
Діткнутись милих піг устами!
Ніколи у кипучі дні
На золотій моїй весні
Не прагнув я з таким тремтінням
Ні уст рум'яних, ніби цвіт,
Ні вкритих розами ланіт,

Ні перс, хвилюваних томлінням;
Ніколи рій бажань палких
Так не терзав грудей моїх!

XXXIV

І другий спогад миготливий
Перебігає у думках:
Держу я стремено щасливе...
І ніжку чую я в руках;
І знов кипить моя уява,
Знов сила дотику ласкава
В холоднім серці палить кров,
Росте печаль, росте любов!..
Та, ліро! Струнами гучними
Про гордовитих не дзвони!
Не варті пристрастей вони,
Ані пісень, натхненних ними!
Слова і зір привабниць тих
Оманливі... як ніжки їх.

XXXV

Що ж мій герой? Утоми повний,
Додому швидко полетів,—
А Петербург непогамовний
Під барабанний стук ожив.
Встає купець, візник чвалає,
Прудкий рознощик поспішає,
Із глеком охтенка спішить,
І під ногами сніг рипить.
Збудився ранок благодатний.
Із коминів прозорий дим
Стовпом зростає голубим;
І пекар, німець акуратний,
У ковпаку, як і всякчас,
Вже відкривав свій *васісдас*.

XXXVI

Але, стомившись від балу,
Зробивши ніч з годин ясных,
Ще спить, розкинувшись недбало,
Дитя розкошів та утіх.

Опівдні встане, і готову
Дорогу починає знову,
І днів пістрява маячня
Та сама й завтра, і щодня.
А чи щасливий був Євгеній,
Розцвівши вільно, без тривоги,
Серед блискучих перемог,
У насолоді кожноденній?!
Чи марно він серед забав
Хвороб і острахів не знав?

XXXVII

Ні: почуття пригасли юні;
Докучив рано світський шум;
Недовго вабили красуні
Нудьгу його всякчасних дум;
Лукаві зради натомили,
І друзі, й дружба обманили;
Та й справді, вічно він не міг
Beef-steaks та страсбурзький пиріг
Шампанським пінним обливати
І сипать дотепів слова,
Коли боліла голова;
А хоч і був гультай завзятий,
Та розлюбив він під кінець
І чвари, й шаблю, і свинець.

XXXVIII

Недуга, що її причину
Давно пора б нам відшукать,
Подоба англійського *спліну*,
Нудьга, по-нашому сказать,
Його взяла в свою облогу;
Застрелитись він, слава богу,
Не міг наважитись ніяк,
Та до життя утратив смак.
Як Child-Harold, похмурий, томний,
Він увіходив у салон;
Ні шум пліток, ані бостон,
Ані зітхання — знак нескромний,—
Ні млосьть у зорі молодім
Його не вабили нічим.

.

XLII

Химерниці великородні!
 Йому ви навівали сон.
 Воно ж і правда, що сьогодні
 Докучить може вищий тон.
 Хоча, буває, певна дама
 Тлумачить Сея чи Бентама,
 Та їх розмова, як на глум,
 Нестерпний, хоч невинний шум.
 А ще й такі ж то непорочні,
 Такі вони величні всі
 У тому розумі й красі,
 Такі завбачливі і точні,
 Такі суворі до мужчин,
 Що й вигляд їхній родить *сплін*?

XLIII

І ви, красунечки грайливі,
 Що бистро об нічній порі
 Несуть вас коні густогриві
 Повз петербурзькі ліхтарі,—
 І вас покинув мій Євгеній.
 Утіхи зрадивши шалені,
 Він, позіхаючи, засів
 У себе вдома, нагострив
 Перо тонке, хотів писати,—
 Та здався труд йому нудним,
 І все кінчилося нічим,
 І не ввійшов він в цех затятий
 Людей, що змовчу я про них,
 Бо сам належу до таких.

XLIV

Тоді, в душевній порожнечі,
 Неробством мучений тяжким,
 Узявсь до хвальної він речі —

Живитись розумом людським;
Загін книжок розставив гарно,
Читав, читав, а все намарно:
Там дурість, там облудна тьма;
Там змісту, честі там нема;
На все накладено вериги;
І застара старовина,
І пристаріла новина.
Лишив він, як жіноцтво, книги,
І їх зашплені ряди
Закрив тафтою назавжди.

XLV

Зненавидівши марнослів'я
І світські приписи дрібні,
Його зустрів і полюбив я.
Припали до душі мені
І мрій жадоба мимовільна,
І своєрідність непохильна,
І ум, холодний та їдкий;
Він був похмурий, я — лихий;
Обидва пристрасті ми знали,
Обох життя гнітило нас;
В серцях огонь юнацький згас;
Обох підступно чагували
Злоба Фортуни і людей,
Як тільки в світ прийшли ми цей.

XLVI

Хто жив і мислив, зневажає
Людське поріддя мимохіть,
Хто почував, той муку знає —
За днями вмерлими тужить:
Йому чуже зачарування,
Йому гадюка споминання
Влива трутизну каюття.
Це часто додає життя
І чару дивного розмові.
Мене бентежив попервах
Опегін різкістю в словах,
Та все прощав я дивакові:
І жарти з жовцю пополам,
І злість похмурих епіграм.

XLVII

Як часто літньою порою,
Коли прозоре та ясне
Нічне склепіння над Невою⁸
І лоно вод лежить скляне,
Не відбиваючи Діани,
Згадавши давніх літ романи,
Згадавши молоду любов,
Чутливі, безтурботні знов,
Диханням ночі голубливим
Німотно упивались ми.
Як в ліс зелений із тюрми
Колодник лине в сні щасливим,
Так ми у мріях золотих
До днів летіли молодих.

XLVIII

У тузі споминів щоденній,
Обпершись легко на граніт,
Стояв задумливо Євгеній,
Як описав себе пііт⁹.
Навколо тиша, ніч погожа,
Лиш озивалася сторожа,
Та на Мільйонній стук коліс
Раптово виникав і ріс;
Лиш човен з веслами легкими
По задрімалій плыв ріці,
І душу надили гребці
Піснями вольними своїми...
Та спів Горкватових октав
Іще б солодше чарував!

XLIX

Адріатична срібна хвиле,
О Бренто! Ні, побачу вас,
І голос ваш чудовно-милий
Почую я в натхнення час!
Святий він внукам Аполлона;
По гордій лірі Альбіона
Мені знайомий, рідний він.
Блаженством любосних годин

Я упиватимусь на волі
З венеціанкою вночі,
По тихих водах пливучи
В тасмно-мовчазній гондолі,
І серце щасне заспіва
Петрарки й любощів слова.

L

Чи дочекаюсь я свободи?
Пора, пора! Той час насців!
Броджу над морем, жду погоди ¹⁰,
Маню вітрила кораблів.
Коли, змагаючися з морем,
Його розпуттям неозорим
Помчуся, сповнений жаги?
Пора покинуть береги
Мені ворожої стихії,
І там, де ясно мерехтить
Мосї Африки блакить ¹¹,
Зітхати по смутній Росії,
Де я страждав, де я любив,
Де серце я похоронив.

LI

Ми вдвох з Онегїним хотїли
В далеких побувать краях;
Та примхи долї повелїли
Йому на інший стати шлях.
Без батька він тоді зостався.
Перед Онегїним зібрався
Неситих кредиторів рїй.
З нас має кожен розум свій:
Євгенїй, позвів не любивши,
Усе, що в спадщину дістав,
Їм добровільно передав,
По тїй утраті не жалївши,—
А може, чув він оддаля,
Що дядька кличе вже земля.

LII

Що ж? Управитель словїщас
Його писанням жалїбним,

Що дядько смерті виглядає
І попрощатись хоче з ним.
Листа проглянувши сумного,
Євгеній рушив у дорогу,
Валдайську слухаючи мідь,
І позіхав задалегідь,
Приготувавшись лукаво
Заради грошей до оман
(Цим і почав я свій роман),—
Та смерть уже скінчила справу:
Застав він дядька на столі,
Як дань, приречену землі.

LIII

В покоях челядь метушилась;
Щоб честь покійному віддять,
І друзі, й недруги з'їздились,
Людей охочі поминать.
Небіжчика похоронили.
Попи та гості попоїли,
Статечно випили, а там
Зостався наш Онегін сам.
До господарства мусить братись
Хазяїн поля та лісів,
Ставів та лук, що досі жив,
Як неоправний марнотрапець,
І радий, що на іншу путь
Йому судилося звернуть.

LIV

День, два — нові були для нього
Самотні ниви та сади,
І сутінь бору вікового,
І плескіт тихої води;
На третій поле, гай і трави —
Усе було вже нецікаве,
А там хилило і до сну;
Збагнув він істину сумну,
Що й на селі відради мало,
Хоч там ні вулиць, ні двірців,
Ні карт, ні віршів, ні балів.
Нудьга на нього чатувала,

І бігала за ним вона,
Як тінь чи вірная жопа.

LV

Я був народжений для миру
Та для сільської глушини:
Там краще чути горду ліру,
Буйніше квітнуть творчі сни.
Дозвіллям тішачись невинним,
Ходжу над озером пустинним
І far niente * мій закон.
Розвіявши ранковий сон,
Я віддаюсь життю легкому:
Читаю мало, довго сплю,
Хисткої слави не ловлю.
Хіба ж у віці молодому
Не так прожив я в тишині
Свої найщасливіші дні?

LVI

Село, любов, дозвілля, квіти,
Поля! Я вірний вам давно.
Тут радий дати я зрозуміти,
Що я й Онєгін — не одно,
Щоб недовірливий читальник
Або лукавий постачальник
Спліток злостивих та дрібних,
До рис приглянувшись моїх,
Не запевняв людей брехливо,
Що я подав тут свій портрет,
Як Байрон, гордості поет, —
Неначе б зовсім неможливо
Поєму написати нам,
Як не герой у ній ти сам.

LVII

Поети всі, я б тут зазначив,
Кохають мріючи, як я.
Колись у снах красунь я бачив,

* Безділля (*ital.*).— Ред.

І образ їх душа моя
Навік таємно заховала;
Їх муза потім оживляла:
Так оспівав мій давній пал
І діву гір, мій ідеал,
І полонянок на Салгирі.
Тепер питання повсякчас,
Братове, чую я від вас:
«Хто будить плач у ніжній лірі?
Кому, в юрбі ревливих дів,
Її ти голос присвятив?»

LVIII

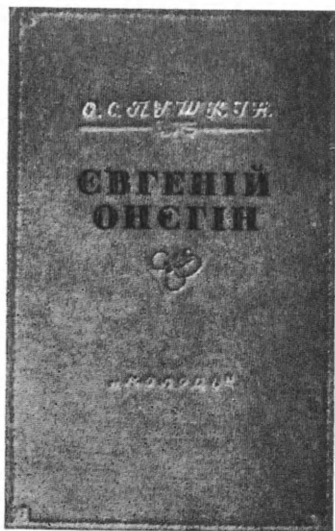
Чий погляд, чулий та пестливий,
Натхнення окриливши мить,
Нагородив тебе за співи?
Кого твій вірш боготворить?»
Нікого, друзі, їй же богу!
Любові огню тривогу
Я безвідрадно почував.
Блажен, хто з нею сполучав
Гарячку рим: він тим подвоїв
Поезії священний шал,
Петрарки взявши ідеал,
А муки серця заспокоїв
І слави децицію дістав;
Та я, любивши, німував.

LIX

Провів любов, стрічаю музу,
І прояснився темний ум.
Шукаю, вільний, знов союзу
Мелодій, почувань і дум;
Пишу, і серце не нудьгує;
Перо в задумі не рисує
Край недописаних рядків
Жіночих ніжок та голів.
Погаслий попіл не займається;
Я ще сумний, та сліз нема;
Небавом буря задріма,
Душа на спочив покладеться:
Тоді ж то я почну писати
Поему глав на двадцять п'ять.

Максим Рильський виступає з словом
про Олександра Пушкіна, 1949

Обкладинка видання перекладу
«Євгенія Онєгіна». 1956

Максим Рильський виступає на пушкінських торжествах у колгоспі «Жовтень» с. Кам'янки на Кіровоградщині

Обкладинка видання перекладу казки В. Жуковського, 1956

LX

Вже думав я про форму плану
І як героя назову;
Тим часом цього от роману
Вступнцю довершую главу.
Раз, двічі переглянув дбало,
Побачив протиріч чимало,
Та їх не хочу виправлять;
Цензурі хочу борг віддати
І журналістам на поживу
Метнути плід своїх трудів.
Іди ж до невських берегів,
Нове створіння, в мить щасливу
І заслужи, як слави дань,
Тягар неправих дорікань!

ГЛАВА ДРУГА

О rus!..

*Нор.**

О Русь!

I

Село, де нудьгував Євгеній,
Було мов створене для втіх;
Там ворог пристрасті шаленій
Благословити б небо міг.
Будинок панський самотою,
Від бур захищений горою,
Стояв над річкою; здаля
Лились, як золото, поля
І луки квітами рябіли,
Хати мелькали по горбах,
Блукали череди в лугах,
І розпускав гілля похиле
Занедбаний великий сад,
Житло задумливих дріад.

* О село! *Гор[ацій]* (лат.).— Ред.

II

Поважний замок фамілійний
Чимало добрих мав ознак:
Тривалий, вигідний, спокійний,
Під старовинний мудрий смак.
Високі скрізь опочивальні,
Шпалери штофні у вітальні,
Царів портрети на стіні,
Пістряві грубки кахляні.
Усе це нині застаріло,
Не знаю вже, з яких причин;
А врешті, мій Євгеній, — він
На все дивився збайдужіло
І в залах позіхав старих
Так, як і в модних та нових.

III

Він у кімнаті оселився,
Де старожилець тих країв
Весь вік з ключаркою сварився,
Дививсь у вікна й мух чавив.
Там, на дубовому помості,
Був стіл, диван, дві шафи прості,
Ніде чорнила й ні сліда.
В шафи Онєгін загляда —
Видачків зошит там подертий,
Пляшок з наливками ряди,
Глеки фруктової води
І календар за рік четвертий.
Старий, багато мавши справ,
До інших книг не заглядав.

IV

Євгеній, сівши панувати
В селі, на лоні самоти,
Щоб якомсь час промаршувати,
Новини здумав завести.
Мудрець пустинний, без турботи
Ярмо кріпацької роботи
Легким оброком замінив;
І раб життя благословив.

Сусід ощадний аж здригнувся —
В такий страшений гнів заправ
На те зламання панських прав;
Лукаво інший усміхнувся,
І разом вирішили так,
Що небезпечний то дивак.

V

До нього спершу заїжджали;
Та з двору іншого кінця
Звичайно слуги подавали
Йому донського жеребця,
Почувши здалеку, з-за річки,
Сімейної гурчання брички.
Усі, образившись тим,
Порвали приятельство з ним.
«Сусід наш неук, химерує,
Він фармацевт; він п'є одно
Червоне склянкою вино;
Він дамам ручки не цілує;
Все *прбшу, прбшу*, — а нема
Уклінно», — визнано всіма.

VI

Тоді ж таки в село дідизне
Новий поміщик прибува,
Про нього теж говорять різне,
Рішучих присудів слова.
На ймення Володимир Лепський,
Душею мрійник геттінгенський,
Красунь, стрункий, як очерет,
Поклопник Капта і пост.
Він у Німеччині туманний
Засвоїв, ученик палкий,
І дух, тривожний та чудний,
І волелюбні поривання,
Натхненну щохвилини річ
І чорні кучері до пліч.

VII

Іще під подихом пороку
Зів'януть серцем він не встиг,
То й дружбу, і любов високу
Ще цінувати щиро міг;
Він серцем був невіглас милий,
Ще марева його манили,
І полонили юний ум
Нові для нього блиск і шум.
В часи печалі й неспокою
Плакав він мрію золоту,
Життя розгадував мету;
Його загадливою млою
Він голову собі сушив
І сподівався різних див.

VIII

Він вірив: є душа єдина,
Яка з'єднатись має з ним;
Тривожна, чиста і невинна,
Вона живе лише одним;
Він вірив: друзі без омани
За нього приймуть і кайдани,
І в них рука не задрижить
Сосуд наклепника розбить;
Був певен він: обранці долі,
Що возлюбили люд земний,
Ставлять той союз святий,
Який промінням щастя й волі
Колись, у пожаданний час,
Осяє землю цю і нас.

IX

І гордий гнів, і жаль ласкавий,
І до добра свята любов,
І пайсолодша мука слави
У нього хвилювали кров.
Мандрівець, як усі поети,
Під небом Шіллера і Гете
Він їхнім полум'ям зайнявсь
І дзвону лірному віддавсь.
І муз прекрасної науки
Він осоромою не вкрив:

Проміння світлих почуттів
Слухняні зберігали звуки,
І мрії, повні чистоти,
І чар високий простоти.

Х

Співав він про любов, і співи
Були невинні та ясні,
Як сон маляти, пісня діви,
Як у небесній вишині,
В пустелі безтурботно-синій,
Діана, таємниць богиня.
Співав про муки і печаль,
Про *щось* і про *туманну даль*,
Про дивні романтичні рози,
Про дальні пущі та лани,
Де довго в лоно тишини
Лились його гарячі сльози,
Співав, що в'яне серця цвіт,
Не мавши й вісімнадцять літ.

ХІ

В пустині, де лише Євгеній
Збагнув би вдачу цю тонку,
Сусідів гульбища буденні
Були йому не до смаку;
Він утікав од їх розмови.
Знай, міркували ті панове
Про сіножаті, про вино,
Про псарню, про своє майно,—
Тож не було в речах статечних
Ні поетичних пориваць,
Ні в бистрих дотехах змагань,
Ні висловів розумно-гречних;
Але в розмові їх дружин
Ще менше глузду бачив він.

ХІІ

На вроду красень, ще й багатий,
Був Ленський хоч куди жених;
Тому не треба й дивувати,—
Всі дочок ладили своїх

Оддать *півруському сусіді*;
Тож у гостях він при обіді,
А хтось уже і натяка,
Що жить без пари — річ тяжка:
Або сидять круг самовара,
А Дуня наливає чай,—
Йї шепчуть: «Дупю, примічай!»
А там з'являється гітара,
І скаглить панна (боже мій!):
«*Прийди в чертог мій золотий!..*» ¹²

XIII

Та не хотівши, мов па зло їм,
Кайдани шлюбні волокни,
Памнелив із моїм героєм
Знайомство Ленський завести.
Вони зійшлися. Тьма і промінь,
Пісні і проза, лід і племінь
Ховають більше схожих рис;
Тож день знайомства їм приніс
Лиш обошльне нудьгування;
Та з часом приязнь розцвіла
І незабаром перейшла
У нерозлучне другування.
Так люди з *нічого робить* —
Сам каюсь — друзі мимохить.

XIV

Та й дружби вже нема між нами.
Без пересудливої тьми
Усіх ми числимо нулями,
А одиниці — тільки ми.
Ми всі — от-от Наполеони;
Тварин двоногих міліони
Знаряддя лиш для нас одне,
А щире почуття — смішне.
Євгеній, серцем не злостивий,
Людей, щоправда, добре знав,
А через те і зневажав,
Та всюди ж виняток можливий:
Він інших сильно відзначав
І почуття їх шанував.

XV

Ласкава усмішка стрівала
Поета речі запальні;
І думка, трохи ще нестала,
І очі, завжди вогняні,
Були Онєгіну за диво;
Він стримувався терпеливо,
Щоб зимним словом їх не збить,
І думав: гріх мені труїть
Оце хвиливне раювання;
Настане і без мене час;
Нехай же, поки не погас,
Горить він, повен милування;
Пробачмо юності палкій
Шаленства юний буревій.

XVI

Ні в чім вони не мали згоди,
Усе до роздумів вело:
Племен розвіяних угоди,
Плоди наук, добро і зло,
Освятий віками звичай,
І смерті вирок таємничий,
Життя і доля, щастя й труд
Щод їхній підпадали суд.
Поет у творчому натхненні
Читав з осяяним лицем
Північних розділи поем;
Слухач поблажливий, Євгеній,
Хоч і не все в них розбирав,
Проте уважно вислухав.

XVII

Найбільше ж прирастї манили
Уми пустельників моїх;
Зламавши їх бентежні сили,
Онєгін згадував про них
Крізь ледве сховане зітхання.
Блажен, хто знав ті хвилювання
І вчасно знати перестав;
Тому ще краще, хто не знав,
Хто вмів розлукою — кохання,

Гнів — лихослів'ям холодить,
Хто, позіхаючи, прожить
Міг без ревнивого страждання,
І те добро, що дід надбав,
Лукавій двійці не звіряв!

XVIII

Коли ми станем під знамена
Розсудливої тишини,
І пристрасть вигорить шалена,
І нам уже смішні вони,
Оті її свавольні хвилі
Та серця відгуки спізнілі,
Приборкані, хоч не без мук, —
Ми радо слухаємо звук
Чужих візнань; душа вбачає
У них свого щастя слід.
Так часом сивий інвалід
Охоче вухо прихилиє
До мови юних усанів,
Дарма що вік його відцвів.

XIX

Зате і юність пломениста
Не може почувати таїть;
Любов, печаль, надія чиста —
Усе на язиці горить.
Дочасний інвалід любові,
Онєгін речі юнакові,
Ту сповідь щирих почуттів,
Поважно слухати умів.
Свою простосердечну совість
Поет одверто викривав;
Євгеній незабаром знав
Його кохання юну повість,
Щоденні радощі й жалі,
Давно відомі на землі.

XX

Ах, він любив, як ми любити
Уже не здатні; лиш один

Поет, безумством оповитий,
Таких подобиться годин:
Усюди, скрізь одно бажання,
Одно незмінне поривання,
Одна незмінлива печаль.
Ніщо: ні охолодна даль,
Ні літа довгої розлуки,
Ні музам віддані часи,
Ні блиск чужинної краси,
Ні шум бенкетів, ні науки
Не загасили день по дню
Його цютливого вогню.

XXI

Коли він, отрок нелукавий,
Сердечних мук іще не знав,
Дитячі Ольжині забави
Він з милуванням споглядав;
В ласкавім затишку діброви
Він з нею перші мав розмови,
І провіщали їм вінки
Сусіди-друзі, їх батьки.
У глушині, невинна й чиста,
Вона в смиренності села
Під рідним доглядом росла,
Як та конвалія пашиста,
Незнана в тінявій імлі
Метеликові та бджолі.

XXII

Вона співцю подарувала
Блаженство молодечих мук,
Про неї думка окриляла
Його цівниці перший звук.
Прощайте, втіхи безтурботні!
Він полюбив гаї дрімотні,
І тишу самотинних мрій,
І зорі, й місяць золотий,
Той світоч у безодні темній,
Що божествили ми колись,
Коли відрадно так лились
Солодкі сльози потаємні...

Тепер ми бачимо в цьому
Заміну ліхтарів саму.

XXIII

Слухняна завжди, непримхлива,
Весела завжди, як весна,
Як сні поетові, правдива,
Як поцілунок, чарівна;
Блакитні очі, чистий голос,
Непаче льон, білявий волос,
І рухи, й усмішка, і стан,—
Все в Ользі... Та візьміть роман
Хоч би який, і дуже вірно
Там подано її портрет:
В нім любих без кінця прикмет,
Та він набрид мені безмірно.
Про старшу Ольжину сестру,
Читачу, слово я беру.

XXIV

Сестру ту названо Татяна...¹³
У перший раз таке ім'я
На ніжні сторінки роману
Свавільно запроваджу я.
І що ж? Воно присміє, миле,—
Та з ним, я знаю, сполучили
Ми спомини про давнину
Чи про дівочу. Не мину
Сказати, що смаку замало
У нас і в наших іменах
(Ще менше — в віршових рядках);
Освіти в нас мов не бувало,
Лише манірність ми по ній
Сховали, як здобуток свій.

XXV

Тож названо її Татяна.
Ні врода, що в сестри цвіла,
Ні свіжість на виду рум'яна
У ній привабить не могла.
Печальна, дика, мовчазлива,

Неначе сарна полохлива,
Вона росла в сім'ї своїй,
Немовби зовсім у чужій.
Вопа горнутися не вміла,
Як інші діти, до батьків;
Маленька ще, між малюків
Стрибать і гратись не хотіла,
І часто край вікна сама
Сиділа журна та німа.

XXVI

Задума, друг її незримий,
Злюбивши вірно це дитя,
Скрашала мріями легкими
Сільське забарливе життя.
Не знали голки піжні пальці;
Схилившись над покірні п'яльці,
Шовками світлими вона
Не оживляла полотна.
Прикмета потягу до влади:
Слухняну ляльку ще дівча
Звичаїв гречності навча —
Закону людської громади,
І материнський заповіт
Їй шепче, лиш уздрівши світ.

XXVII

Та ляльки, ще в літах дитини,
Вона ні разу не взяла;
Речей про моди, про новини
Ніколи з нею не вела.
Були чужі їй пустотливі
Розваги; повісті жахливі
В зимовій темряві нічній
Збавляли більше серце їй.
Як няня іноді скликала
У теплий день на муріжок
Всіх Ольжиних товаришок, —
Вона в горю-дуба не грала,
Нудний для неї був і сміх,
І шум їх вигуків дзвінких.

XXVIII

Вона любила на балконі
Стрічати сонце в тишині,
Як на блідім небеснім лоні
Згасають зорі вогняні,
І тихо край землі ясніє,
І, вісник ранку, вітер віє,
І день поволі випливає.
Коли ж, бувало, зимова
На простір тиха ніч лягає,
І довго в місячній імлі
На затуманеній землі
Лінивий схід одпочиває, —
У звичний час, по любих снах
Вона вставала при свічках.

XXIX

Їй заміняли все романи
Ще з юних літ, як милий сон;
Вона злюбила всі омани,
Що дав Руссо чи Річардсон.
Отець її, добряга милий,
В минулім віці запізнілий,
Її від того не беріг;
Він не читав ніколи книг,
Бо бачив там лиш марнослів'я.
Його, бувало, й не кортить,
Який у домі том лежить,
Покладений під узголів'я.
А неня — та була сама
Від Річардсона без ума.

XXX

Вона любила Річардсона,
Хоч і не встигла прочитати,
Хоч із Ловласом Грандісона ¹⁴
Не мала змоги порівняти;
Та ще колись княжна Аліпа,
Московська модниця-кузина,
Все говорила їй про них;
А муж її ще був жених,

Ішлося мимохить до шлюбу;
Вона ж зітхала не за ним,
Бо інший серцем запальним
Панянку божеволив любу;
Той Грандісон був славний франт,
Картяр і гвардії сержант.

XXXI

Як він, усе вона вдягалась
По моді, гарно й до лица,
Та в неї ради не спитались,
Як виряджали до вінця.
Щоб швидше їй розвіять горе,
Муж, анітрохи не суворий,
Її в село своє одвіз.
Чимало там пролито сліз;
Вона пручалася, ридала,
Розлуку вже хотіла брать,
Але взялась хазяйнувать,
Навикла — і спокійна стала.
Навичка — неба дар ясний:
Заміна щастю нам у ній...¹⁵

XXXII

Навичка пригасила муку,
Що не розвіяти нічим.
А тут іще одну науку
Найшла вона в житті своїм:
Спізнала досвідом великим,
Як волю взять над чоловіком
Та самовладно управлять,
І стала жити-поживать,
Людей ганяла на роботу,
Солила про запас гриби,
Гєлила кріпакам лоби,
Бувала в бані щосуботи
І наймичок навчилась бить —
Це все без мужа, самохить.

XXXIII

Колись вона писала кров'ю
Тендітній подрузі в альбом,

«Поліна» — звала Парасков'ю
Співучим завжди голоском,
Корсет найвужчий надівала
І *Н* російське вимовляла
Як *Н* французьке, тобто в ніс;
Та шлюб усе це геть заніс:
Корсет, альбом, княжну Поліну,
Чутливих віршиків слова
Вона поволі забува,
Зове Акулькою Селіну
І поновляє під кінець
На ваті шлафор і чепець.

XXXIV

Та муж любив дружину щиро,
Ні в чім перечеить не хотів,
До неї повну мав довіру,
А сам в халаті пив та їв;
Спокійно дні його спливали;
Надвечір часом найжджали
Сусіди з приязних родин,
Нецеремонні, як і він,
Полихословить, потужити,
Пожартувать собі гуртом.
Минає час; гостей чайком
Накажуть Ользі пригостити,
А там вечеря, спать пора —
І гості їдуть із двора.

XXXV

Вони ретельно зберігали,
Що давній звичай освятив,
І масниці не проминали
Без руських наїдних млинців;
По двічі кожен рік говіли,
Кружисту гоїдалку любили,
Купальські грища, веснянки;
Коли на троїцькі святки
Куняли ратаї нехитрі,
Молебень слухавши,— вінок
Вони святили з нагідок;

Ім квас був милий, як повітря,
І за столом, по старшині,
Там страви ношено смачні.

XXXVI

Отак життя їх тихо плине, —
Та настає всьому кінець.
Розкрились двері домовини,
І муж прийняв новий віпець.
Умер він саме під обіди,
Його оплакали сусіди,
Слізьми дружина провела
Щиріш, як інша б те могла.
Він був на мудрість незугарен,
Та добросердий чоловік,
Над ним написано повік:
*«Смиренний грішник Дмитрій Ларін,
Господній раб і бригадир
Вкушає в сій могилі мир».*

XXXVII

Вернувшись до своїх пенатів,
На цвинтар Ленський поспішив
І над сусідом, що утратив,
Біля надгробка потужив;
І серце так журливо билось!
«Poor Jorgick! ¹⁶ — слово проходило, —
Він на руках мене держав,
Мені погратися давав
Медаль вояцьку за Очаків!
Він Ольгу готував мені,
Казав: «Діждуся я чи ні?!» —
Тут Ленський мало не заплакав
І мадригалом жалібним
Навіки попрощався з ним.

XXXVIII

Тоді ж в елегії печальній
Він батька й матері, в сльозах,
Увічнив прах патріархальний...
Ох! На житейських борознах

Скороминуці покоління,
З небес таємного веління,
Як жниво, стигнуть і падуть;
Наступні їм услід ідуть...
Так наше плем'я безтурботне
Росте, хвилюється, кипить
І до могил дідів тіснить.
Та прийде він, наш день скорботний,
І наші внуки в добрий час
Із світу витіснять і нас!

XXXIX

Тим часом упивайтесь, друзі,
Життям, як мабво, легким!
Я знаю: в радості і тузі
Не варто дорожити ним;
Закрив я очі на омани;
Та ще надія, дар жаданий,
Здалека часом вигляда:
Без непримітного сліда
Я не хотів би світ лишити.
Живу, пишу не для хвали;
Та марю, щоб пісні могли
Мій день печальний пережити,
Щоб друг мій вірний серед мук
Про мене нагадав хоч звук.

XI

І хтось, у роздуму хвилини,
Здрігнеться над рядком моїм,
І тиха Лета не поглине
Моїх співучих строф і рим.
І може (о солодка мріє!) —
Гучною славою окриє
Якийсь невіглас мій портрет
І скаже: то ж то був поет!
Прийми ж мою подяку щирю,
Прихильче мирних аонід,
Що віднайнеш мій тихий слід
І давню пошанувш ліру,
Чия незаздрісна рука
Потріпа лаври старика!

ГЛАВА ТРЕТЯ

Elle était fille, elle était amoureuse.

*Malfilatre **

I

«Куди? Ох, ці мені поети!»
«Пора, Онєгіне, мені!»
«Я не держу тебе, та де ти
Марнуєш вечір день при дні?»
«У Ларіних». — «Йй-богу, диво!
Та чи воно ж таки можливо
Туди так пильно учащать?»
«Звичайно». — «Чудно, що й казати!
Я бачу й без твого визнання:
По-перше (ну, вгадаю я?),
Російська проста це сім'я,
Гостей певиншне частування,
Розмови про вчорашній сон,
Про дощ, про скотний двір, про льон...»

II

«Я тут біди ще не вбачаю».
«Нудота, друже, от біда!»
«Я світ ваш модний зневажаю;
Серед родинного гнізда
Я можу...» — «Ох, ізнов еклога!
Та годі, любий мій, на бога!
Ну що ж? Ти їдеш: хай щастить!
Ах, слухай! Як би хоч уздрить
Оту Філлїду, слави варту,
Оту натхненницю пера,
І сліз, і рим, et cetera?..
Представ мене!» — «Тебе?» — «Без
жарту!»
«Гаразд». — «Коли ж?» — «Хоч зараз.
Там,
Звичайно, раді будуть нам.

* Вона була дівчина, вона була закохана. *Мальфілатр*
(франц.). — Ред.

III

В дорогу ж». Рушили другове,
З'явились; розіслав для них
Закон гостинності готовий
Ряд послуг, іноді й тяжких.
Відомий звичай стародення:
Несуть на блюдечках варення,
На стіл воскований мерцій
Брусничний подають наші.

.
.
.
.
.
.

IV

Додому, вже пори нічної,
Вони не їдуть, а летять ¹⁷.
Підслухаймо ж, про що герої
Між себе тихо гомонять:
«Ну, що, Онєгін? Позіхаєш?»
«Це звичка, Ленський». — «Та скучаєш
Ти більше». — «Ні, як і раніш.
Одначе пізно вже. Скоріш,
Скоріше поганяй, Андрюшко!
Дурні місця! Дурна пора!
До речі: Ларіна сгара
Пресимпатична, хоч простушка;
Ох! Від брусничної води
Мені б не сталося біди!

V

Скажи: котра із них Татьяна?»
«А та, задумлива, смутна
І мовчазлива, як Світлана,
Що все сиділа край вікна».
«Невже ти в меншу залюбився?»
«А що?» — «На другій я б спинився,
Коли б поетом був, як ти.

Життя в тій Ользі не найти.
Як у Вандіковій Мадонні;
Червоний вид її — немов
Дурний цей місяць, що зійшов
На цім дурнім небеснім лоні!»
Поет щось холодно сказав
І потім цілу путь мовчав.

VI

Візит Онєгіна чимало
Збудив у Ларіних розмов,
Сусідство теж до діла встряло,
І прослух між людьми-пішов.
Найшлася язикам робота!
Усяко міркували потай
І ладили не без гріха
Татьяні, звісно, жениха;
Поважно деякі казали,
Що вже й весілля вийшов строк,
А тільки модних обручок,
Мовляв, і досі не дістали.
Про Ольгу й Ленського у них
І поговор уже затих.

VII

Татьяну молоду гнівили
Людські пересуди й чутки,
Та чар якийсь незрозумілий
Закрався у її думки;
У серці мрія зародилась;
Прийшла пора — любов явилась.
Так зерно під огнем весни
Росте з земної глибини.
Давно палало поривання,
Уяві снівся молодій
Чуття палкого дар страшний;
Давно сердечне умлівання
У груди стиснені лилось,
І ждала дівчина... когось.

VIII

Діждалася... Відкрились очі;
«Це він!» — подумала вона.
Тепер, ой леле! дні і ночі,
І сну жарота самотна.
Все повне ним; чудесна сила
Мрійливу діву охопила
Тісним кільцем. Докучні їй
І гомін лагідний людський,
І погляд челяді дбайливий,
З журбою в глибині очей
Вона не слухає гостей,
Клене в душі їх рій шумливий,
І їх одвідини гучні,
І всі розмови їх пудні.

IX

Тепер з яким вона тремтінням
Солодкий розгорта роман!
З яким кипучим оп'янінням
П'є чашу пристрасних оман!
Диханням творчості живої
Одухотворені герої,
Коханець Юлії Вольмар,
Малек-Адель і де Лінар,
І Вертер, мучень бунтівливий,
І незрівнянний Грандісон¹⁸,
Що нам лиш навіває сон,—
Усі в уяві нетерпливій
В єдиний образ одяглись,
Усі в Онєгіні злились.

X

Взірець узявши з героїні
Своїх улюблених творців,
Подібна Юлії, Дельфіні,
Татьяна в тишині лісів
Із томом небезпечним бродить,
В ньому шукає і знаходить
Свій пал таємний, вицвіт мрій,
В душі народжених живій,

Зітхає тугою чужою,
Чужим захопленням горить
І все напам'ять шепотить
Листа коханому герою.
Та наш герой, як знає всяк,
Не Грандісон був аніяк.

ХІ

Поважний тон узявши строго,
Колись, було, палкий творець
Героя нам являв свого
Як досконалості взірець.
Він малював його прекрасним,
Неправо гоненим, нещасним,
З чуттям і розумом тонким,
З обличчям, звісно, чарівним.
Священним вірний пориванням,
Герой ладеп був полягти
В ім'я високої мети,
І завжди в розділі останнім
Покараний бував порок,
Добру достойний був вінок.

ХІІ

А пині голови в тумані,
Мораль лиш навіває сон,
Порок нас вабить і в романі,
І там посів найвищий трон.
І муз британських небиллиці
Тривожать сон отроковиці,
І вже тепер її кумир
Або задумливий Вампір,
Або Мельмот, бродяга хмурний,
Чи Вічний жид, а чи Кюрсар,
Чи вкритий тайною Сбогар¹⁹.
Лорд Байрон, цей примхливець бурний,
Одяг у тьмянний романтизм
І безнадійний егоїзм.

ХІІІ

Та, друзі милі, що по тому?
А може, вийде рішечень —

В обладу бісові новому
Поет потрапить під кінець,
Зневажить Фєбові загрози
І смирно знизиться до прози;
Тоді роман на давній стрій
Розважить ясний вечір мій.
Не лиходійові страждання
Я в ньому грізно покажу,
А просто вам перекажу
Родини руської подання,
Любові чарівливі сни
Та звичаї старовини.

XIV

Перекажу немудру мову
Отця чи дядька-старика,
З дівчатком зустріч юнакову
Між лип столітніх, край струмка;
Нещасних ревнюців томління,
Розлуку, радісне мирішня,
Знов посварю,— а під кінець
Весільний присуджу вінець...
Згадаю ті признання юні,
Ті речі ніжно-запальні,
Що на життя мого весні
В ногах у милої красуні
Мені спадали на язик,—
Тепер від того я одвик.

XV

Татьяно, друже мій Татьяна!
З тобою разом сльози ллю:
У руки модному тирану
Ти долю віддала свою.
Загинеш, друже мій, та **нині**
Ти у сліпучім оп'янінні
Солодке кличеш забуття,
Ти спізнаєш жагу життя,
Ти п'єш отруйний чар бажання,
Тобі спокою не знайти;
В уяві скрізь малюєш ти
Місця щасливого стрівання;

Усюди, всюди в сяйві мрій
Фатальний спокуситель твій.

XVI

Любові сум Татьяну гопить,
Вона журливо йде в саду
І нерухомі очі клонить,
І втома сковує ходу.
Піднеслись груди, блідні лица
Заграли, ніби зоряниця,
Завмерли віддихи в устах,
В очах огоп'ї і дзвін в ушах...
Настане вечір; місяць ходить,
Ясну вартуючи блакить,
Серед імливих верховіть
Свій виспів соловей заводить, —
І з нянею в безсонну ніч
Веде Татьяна тиху річ.

XVII

«Не спиться, няню: дихать важко!
Відкрий вікно, хоч одітхну».
«Що, Таню, що тобі?» — «Так тяжко!
Поговорім про давнину».
«Про що ж бо, Таню? Я, бувало,
Ховаю в пам'яті чимало
Бувальщин давніх, небилиць,
Про духів злих і про дівиць;
А нині все забулось, Таню,
Потьмарилось. Лиха пора!
І недолуга я, й стара!
Минулось...» — «Розкажи-но, няню,
Хоч дещо про минулі дні;
Кохала ти кого чи ні?»

XVIII

«І, годі, Таню! Я ж бо й знати
Про те кохання не могла;
А то б свекруха, злая мати,
Зо світу білого звела».
«Та як же ти вінчалась, няню?»

«Так, певно, бог велів. Мій Ваня
Пізніш, як я, побачив світ,—
Мені ж було тринадцять літ.
Приймали тижнів зо два сваху,
А далі батько навпростець
Велів зряджати під вінець.
Я гірко плакала зо страху;
З плачем і косу розплели,
З піснями в церкву повели.

ХІХ

І от серед сім'ї чужої...
Та ти не слухаєш, либонь!»
«Ах, няню, серце в неспокої,
У грудях мов пече вогонь.
Я плакати, я ридати готова!»
«Дитя моє, ти нездорова;
Промилуй, господи, спаси!
Чого ти хочеш, попроси...
Скроплю свяченою водою,—
Гориш ти...» — «Нянечко моя,
Не хвора, ні — кохаю я!»
«Дитя моє, господь з тобою!» —
І хрестить Таню молоду
Вона, щоб одвернуть біду.

ХХ

«Кохаю»,— Таня шепотіла
Сама, здавалось, не своя.
«Недужа ти, голубко мила!»
«Облиш мене: кохаю я!»
А місяць під німим склепінням
Томливим облива промінням
Красу її поблідлих рис,
І сльози, й хвилі довгих кіс,
І пасупроти героїні
Стареньку на низькім стільці
З тривоги тінню на лиці,
У тілогрійці та в хустині;
І світ, що навкруги дрімав,
Натхненник-місяць осявав.

XXI

І серцем Таня залітала
У невідому далечінь...
Враз думка в голові постала...
«Іди, саму мене покинь.
Подай перо мені й чорнило
Та стіл присунь; добраніч, мила,
Прощай!» — І от сама вона.
Їй ніч присвічує ясна.
Обпершись ліктем, Таня пише,
Євгеній, як живий, в очах.
В необміркованих рядках
Любов її невинна дише.
І от закінчено листа...
А хто ж, Татьяно, прочита?

XXII

Красунь я бачив неприступних,
Холодних, чистих, як зима,
Неутомлених, непідкувних,
Незрозумілих для ума;
Я дивувався з їх пишноти,
Із їх природної чесноти,
І, признаюсь, од них тікав
І над бровами їх читав
Слова, що в пеклі біля входу:
*Навік зречись надій усіх*²⁰.
Будить любов біда для них,
Жахать людей їм любо зроду.
Мабуть, на берегах Неви
Подібних дам стрічали й ви.

XXIII

Вигадниць я ще й інших знаю
Із самолюбством крижаним;
Ні шум хвали, ні зойк одчаю
Не потривожать серця їм.
І що ж помітив я, на диво?
Вони, жахаючи примхливо
Несмілу молоду любов,
Її приваблюють ізнов

Жалем, хоча б і лицемірним,
Хоча б ласкавістю речей
Та ніжним поглядом очей,—
І в засліпінні легковірнім
Коханець знов марнує дні
У любій серцю метушні.

XXIV

А чим же більший гріх Тат'яни?
Чи тим, що в щирості своїй
Вона не відає омани
І вірить витворові мрій?
Чи тим, що хитрощів не знає,
Тим, що без роздуму кохає,
Тим, що довірлива вона
І що уява вогняна
Заполонила розум жвавий,
Що своєвільна голова
Її всякчасно порива,
А серце і палке, й ласкаве?
Невже не здатні ви простить
Душі, що юністю кипить?

XXV

Кокетка холодно міркує,
Тат'яна любить, як дитя,
І щире серце офірує
Для молодого почуття.
Вона не каже: слід заждати,
Щоб пристрасті ціну підняти,
В тенета вірно упіймать;
Спочатку слід покепкувать,
Надією, розчаруванням
Помучить серце, далі знов
Огось ревнивий влити в кров;
А то, упившись раюванням,
Невольник пута розірве,
Про щастя мріючи нове.

XXVI

Іще утруднення я бачу:
Щоб честь отчизни врятувать,

Татьянин лист я, мій читачу,
В перекладі повинен дати.
Вона-бо зле по-руськи знала,
Журналів наших не читала,
І для думок та почуттів
Їй бракувало рідних слів.
Отож писала по-французьки...
Ну що ж! Признатись я готов:
Жіноцтва нашого любов
Не розмовляє ще по-руськи,
Вживати гордий наш язик
Поштову прозу ще не звик.

XXVII

Я знаю: дам хотять навчити
Читати по-руськи. Просто жах!
Хіба ж їх можна уявити
З «Благонамеренным»²¹ в руках!
Пошлюсь на вас, мої поети:
Чи то ж не всі, кому несете
Ви полум'я чуттів своїх
І вірші, писані за гріх,
Кому ви серце присвятили,—
Чи то ж не всі вони підряд
Свої мови звук і склад
Калічать в спосіб дуже милий,
Чи здавна звуки слів чужих
Не стали рідними для них?

XXVIII

Не дай нам боже стріть на балі
Чи між гостей на рундуці
Семинариста в жовтій шалі
Чи академіка в чепці!
Як без усмішки уст рум'яних,
Я граматично бездоганних
Російських речень не люблю.
Можливо, на біду мою,
Красунь теперішніх порода,
Щоб журналістам догодить,
Нас до граматики привчить;
На віршування вийде мода;

Та я... до того що мені?
Я вірний буду давнині.

XXIX

Легке, недбале лепетання,
Вимови огріхи дрібні
І досі будять хвилювання
І серце радують мені;
Розкаяться я не при силі,
Що галліцизма серцю милі,
Як літ юнацьких помилки,
Як Богдановича рядки.
Та годі. Лист пора дівочий
У віршовий укласти лад.
Я слово дав, — і що ж? Назад
Тепер би взяв його охоче.
Я знаю: ніжного Парні
Перо не в моді в наші дні.

XXX

Мій друже, що журбу й Бенкети ²²
На лірі вславив золотій,
Я б попросив тебе, поете,
Допомогти в біді моїй:
Щоб ти на милозвучні співи
Моєї пристрасної діви
Чужинні переклав слова.
Де ти? Прийди: свої права
Передаю тобі з уклоном...
Шкода! Між скель, в самотині,
Забувши похвали гучні,
Над фінським тінявим затоном
Він бродить, і душа його
Не чує поклику мого.

XXXI

Татьянин лист передо мною;
Мов скарб, його я бережу,
Читаю потайно з журбою
І кожним словом дорожу.
Хто ніжність їй таку навів,

Палких чуттів недбалий вияв?
Хто їй навів ту бредню,
Безумну серця маячню,
Чар небезпечний і принадний?
Не розумію я. Подам
Лише блідий переклад вам,
Картини список педоладний,
Фрейшца гармонійний звук
З-під боязких учнівських рук.

Лист
Татяни до Овєгіна

Я вам пишу — чи не доволі?
Що можу вам іще сказати?
Тепер, я знаю, в вашій волі
Мене презирством покарати.
Та як мене в нещасній долі
Хоч пожаліти ви ладні,
То відгукнетеся мені.
Спочатку я мовчати хотіла;
Повірте: сором свій од вас
Я б заховала навсякчас,
Коли б надія хоч бриніла
Лиш раз на тиждень, в певний час,
У нашім домі стріти вас,
Щоб тільки слухати вашу мову,
Слівце сказати, — а за тим
Все думати, думати об однім
І зустрічі чекати знову.
Та ви гордуєте людьми,
Вам на селі і тяжко, й душно,
А ми... нічим не славні ми,
Хоч вам і раді простодушно.

Нащо ви прибули до нас?
У самоті села глухого
Ніколи б я не знала вас,
Не знала б я страждання цього.
Душі дівочої тривогу
З часом приборкавши (хто зна?),
Могла б я з іншим шлюб узяти
І стала б дітям добра мати
І вірна мужеві жона.

Не ти!.. Ні, серцем полюбила
Лише тебе навіки я!
Так вища рада присудила...
То воля неба: я твоя;
Життя могого всі години —
Порука зустрічі одній;
Сам бог послав тебе, єдиний,
Повік ти охоронець мій.
У снах мені ти привиджався,
Незримий, душу ти палив,
Твій дивний зір мене томив,
Твій голос в серці відбивався
Давно... ні, то було не в сні!
Ти увійшов, і я впізнала,
Вся обімліла, запалала,
Шепнула: він явивсь мені!
Чи правда ж: я тебе вчувала,
Зо мною вів розмову ти,
Коли я бідним помагала
Або молитвою втішала
Тривожні муки самоти?
Хіба крізь морок зацікалений
Не ти, неначе привид милий,
У цю хвилину промайнув
І став тихенько в узголов'ю?
Не ти з відрадою й любов'ю
Слова надії тут шепнув?
Хто ти: чи ангел мій ласкавий,
Чи спокуситель мій лукавий:
Розвій ці сумніви до дна.
Таж, може, все це марні болі,
Душі дівочої мана!
І зовсім інший вирок долі...
Але дарма! Тобі свою
Віднині душу доручаю,
Перед тобою сльози ллю,
Твого заступництва благаю...
Ти уяви: я тут сама,
Ніхто мене не розуміє,
В знеможі думка туманіє,
І порятунку вже нема.
Я ждучи тебе: єдиним зором
Надії в серці оживи,

Чи сон гнітючий мій урви,
На жаль, заслуженим докором!

Кінець! перечитать боюсь...
На серці сором, страх і мука...
Але ні з чим я не таюсь,
І ваша честь мені порука...

XXXII

Татьяна то зітхне, то охне;
Дрижить листок в її руці;
Облаточка рожева сохне
На гарячковім язичі.
К плечу голівкою склонилась.
Легка сорочка опустилась
Із прехорошого плеча...
Вона того й не поміча,
Що місяць гасне. Там долина
Крізь пару сяє. Там струмок
Заграв, як срібло; там ріжок
Пастуший будить селянина.
Світає: люд устав уже,
Моїй Татьяні байдуже.

XXXIII

Вона зорі не помічає,
Сидить з похиленим чолом
І до листа не прикладає
Печатки з вирізним гербом.
Уже Пилипівна похила
Тихенько двері відчинила,
Несе їй на підносі чай.
«Пора, дитя моє, вставай!
Та ти, красунечко, готова!
О пташко ранняя моя!
А вчора як злякалась я!
Та, слава богу, ти здорова!
Журба нічна майнула в світ,
Лице твоє як маків цвіт».

XXXIV

«Ах! няня, прошу, будь ласкава...»
«Та добре, серце, все зроблю!»

«Не думай... бачиш-бо, ця справа...
Підозри... Не відмов, молю!»
«Мій друже, бог тобі порука!»
«Отож пошли тихенько внука...
Листа до О... ну, знаєш ти...
Сусіда... потай віднести,
Не говорити там пі слова,
Мовчати про мов ім'я...»
«Кому ж, голубонько моя?
Стара вже я, пустоголова!
Багато є сусідів тих,
Мені й не полічити їх».

XXXV

«Та й недогадлива ти, няню!»
«Тепер я, друже, нешвидка,
Стара; тупіє розум, Таню;
А то, бувало, я метка:
Словечка панського одного...»
«Ах, няню, що мені до того?
Що в розумі мені твоїм?
Ідеться ж об листі оцім
Онегіцу...» — «Ну, зрозуміла.
Не гнівайсь, ластівко моя,
Кажу ж — тепер безтямна я...
Чого ж ти знову побліділа?»
«Ні, пняню, то здається лиш...
Пошли ж онука, та скоріш!»

XXXVI

Та день минув без відповіді,
Минає другий — знов нема.
Бліда, одягшись ще до світу,
Татьяна жде його, німа.
Надвечір Ленський приїжджає.
«А де ж ваш приятель? — питає
Хазяйка. — Він давно вже був,
Неначе зовсім нас забув».
Татьяна вся аж затремтіла.
«Сьогодні він приїхав мав,—
Старенькій Ленський одказав,—
Та, певно, пошта забарила».

Татьяна опустила зір,
Немов почувши злий докір.

XXXVII

Смеркало; самовар вечірній
Шипів дрімотним голоском;
Вилися випари прозорі
Попід китайським чайником.
Під Ольги білою рукою
Вже лився цівкою густою
Напій пахучий у чашки,
І хлопчик подавав вершки.
Татьяна край вікна стояла,
На шиби дмухала, сумна,—
І на туманнім склі вона
Коханий вензель рисувала
Прегарним пальчиком своїм:
Все *O* та *G* спліталось в нім.

XXXVIII

Але душа у неї вилла
І сліз був повеп млосний зір.
Враз тупіт!.. Кров їй заніміла.
Ось ближче... В'їхали у двір...
Євгеній! «Ах!» — Як тінь пташини,
Татьяна скок у другі сіни,
Там на подвір'я, далі в сад
Летить; поглянути назад
Не сміє; миттю перемчала
Куртини, мостики, лужок,
Алею липову, лісок,
Кущі бузкові поламала
І врешті з віддихом тяжким
На лаву, над струмком дзвінким

XXXIX

Упала...

«Тут він! тут Євгеній!
О боже! що подумав він!»
Таїть вона в душі стражденній
Надію, як живлющий плин;

Вона тремтить і наслухає,
Чи не надходить? Ні, немає!
В саду служниці, на грядках,
Збирали ягоди в кущах
І по наказу всі співали.
(В наказі тим була мета,
Щоб то лукаві їх уста
У співанках розвагу мали,
Не ївши панських ягідок:
Сільської мудрості зразок!)

Пісня дівчат

Дівоньки, красунечки,
Душеньки, подруженьки,
Розгуляйтесь, дівоньки,
Розгуляйтесь, краснії!
Заведіть ви пісеньки,
Пісні заповітної,
Заманіть ви парубка
Та й до кола нашого.
Як заманим парубка,
Як набачим здалеку,
Розбіжімось, дівоньки,
Та обсиємо вишнею,
Вишнею, калиною,
Спілою малиною.
Не ходи ти підслухом,
Де співають дівоньки,
Не ходи ти назирцем,
Де гуляють краснії!

XL

До всього на землі недбала,
Байдуже слухаючи спів,
Татьяна нетерпляче ждала,
Щоб трепет серця занімів,
Щоб ніжні щоки не горіли.
Та перса бурно тріпотіли,
І жар на лицях не згасав,
А все ясніш, ясніш палав.
Отак метелик нещасливий,
До рук узятий пустуном,

Тріпоче райдужним крилом;
Так часом зайчик полохливий
Дрижить в густій озимині,
Стрільця уздрівши вдалині.

ХЛІ

Нарешті дівчина зітхнула
І з лави підвелась, сумна;
Пішла, та тільки-но звернула
Між липи, — враз, як тінь грізна,
З блискучим зором проти неї
Євгеній став серед алеї, —
І, ніби в полум'ї страшнім,
Вона спинилась перед ним.
Та їх наступної розмови
Переказать не годе я,
Бо затяглася річ моя;
Тож відпочити слід, панове,
Зітхнути повними грудьми:
Іще зустрінемося ми.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

La morale est dans la nature des choses.

Necker *

I. II. III. IV. V. VI.

VII

Що менше жінку ми кохаєм,
То більше ми до серця їй
І то вірніш її вловляєм
У згубне плетиво надій.
Колись розпуста схоłodнїла
В науці любощів гримїла,
Про славу власну скрізь гула
І, не любивши, мед пила.
Але поважна ця забава
Годилась лиш мавпám старим
В минулім віці голоснім:
Ловласів підупала слава
Як і червоний закаблук
Та пишні кучері перук.

* Моральність — у природі речей. Неккер (франц.). — Ред.

VIII

Кому не нудно лицемірить,
Казать по-різному одно,
В тім намагатися завірить,
Що вже відоме всім давно,
Стрічать ті самі перепони,
Перемагати забобони,
Яких нема, відколи світ,
У дівчинки в тринадцять літ!
Кого не вимучать погрози,
Благання, клятви, вданий страх,
Записки на шести листах,
Сплітки, омани, персні, сльози,
Дозор тіток і матерів
І дружба докучна мужів!

IX

Євгеній думав так от саме.
Він на світанку літ своїх
Був жертва пристрастей без тям
І серця заблудів палких.
З колиски відданий дозвіллю,
Тим зачарований на хвилю
І розчарований у цім,
Бажанням томлений палким
І втомним відданий утіхам,
Ловивши в шумі й тишині
Душі зітхання неясні
І повіхи глушивши сміхом,—
Так змарнував він вісім літ,
Так стратив свій найкращий цвіт.

X

В красунь він більш не залюблявся,
Лиш залицяючись на мить;
Відмовлять — хутко розважався,
А зрадять — привід одпочить.
Він їх шукав без оп'яніння,
А залишав їх без тужіння,
Забувши і любов, і злість.
Достоту так байдужий гість

За карти ввечері сідає
До столу, а кінчиться гра,—
Він їде повагом з двора,
Спокійно дома засинає,
Нездатний вранці сам сказать,
Де буде вечір гостювать.

XI

Та лист од скромної Татъяни
Мого героя зворушив:
Дівочий порив полум'яний
Рої думок у нім збудив;
Згадав він Тані личко миле,
Таке бліде та посмутніле,
І заглибивсь, як у затон,
В солодкий і безгрішний сон.
Можливо, знов полуменисту
Спізнав він бурю почуттів,
Та ошукати не хотів
Її душі довіру чисту.
Тепер ми в сад перелетім,
Де стрілася Татъяна з ним.

XII

Хвилину-дві вони мовчали,
Тоді Онєгін ближче став
І каже: «Ви мені писали,
Не відмовляйтесь. Я читав
Душі невинне сповідання,
Любові чистої признання;
Одвертість ваша — чарівна;
У серці підняла вона
Чуттів колишніх вир яскравий;
Та вас не хочу я хвалить
І вам повинен тут зложить
Признання також нелукаве;
Прийміть же сповідь і мою:
Себе на суд вам оддаю.

XIII

«Коли б життя в домашнім колі
Навік замкнути я хотів;

Коли б щасливий вирок долі
Отцем і мужем быть велів;
Коли б родинності картину
Злюбив я на одну хвилину, —
То, вірте, тільки б вас одну
Узяти марив за жону.
Скажу без лесток мадригальних:
Свій ідеал найшовши знов,
Лише б із вами я пішов,
Як з другом днів моїх печальних,
І, склавши вам любов до ніг,
Щасливий був би... скільки міг!

XIV

«Та я не створений для раю,
Йому чужа душа моя;
Сама довершеність ви, знаю;
Що ж! — вас не вартий зовсім я.
Повірте (совість в тім порука),
З одруженням нам буде мука.
Я, хоч і як любив би вас,
Як звикну — розлюблю в той час;
Зачнеге плакати: ваші сльози
До серця не дійдуть мого,
А роздратують лиш його.
Подумайте ж, які нам рози
В дарунок Гіменей прирік,
Ще й не на день і не на рік!

XV

«На світі гіршого немає,
Аніж родина, де жона
Тужливо мужа виглядає,
Щодня самотня і сумна;
Де чоловік, ціну їй знавши,
Хоч проклинає долю завше,
Щораз похмурий, мовчазний,
Ревнивий, зимний і лихий!
Такий от я. Невже шукали
Того ви серцем молодим,
Коли мені з чуттям таким,
Розумно й просто так писали?»

Чи вам такий судив кінець
Суворий долі рішенець?

XVI

«Літа і мрії — вічна втрата;
Душі тепер не воскресил...
Я вас люблю любов'ю брата
І, може бути, ще ніжніш.
Послухайте ж мене без гніву:
Не раз іще зчарують діву
Принади легкокрилих мрій;
Так лист переміняє свій
Берізка з кожною весною.
Судило, певно, небо так.
Полюбите ви знов; однак...
Учіться володіть собою, —
Як я, вас розуміть не всім;
Біда в недосвіді таім».

XVII

Так говорив Євгеній строго.
Спинивши віддих, мовчазна,
Крізь плач не бачивши пічого,
Ту мову слухала вопа.
Він руку їй подав. Печально
(Як то говорять, *машинально*)
Татьяна сперлась і пішла,
Не звівши томного чола.
Пішли під садом, обіч поля;
З'явилися разом, і нічим
За те не докоряли їм:
Сільська віддавна має воля
Свої вигоди та права,
Як і погордлива Москва.

XVIII

Читач мій згодиться зо мною,
Що дуже мило учинив
Наш друг із Танею сумною;
Не вперше тут він появив
Дух благородний і правдивий,

Хоча ніколи люд злостивий
Не визнавав у нім того:
І друзі, й вороги його
(А це одно й те саме, може)
Його ганьбили й так і сяк;
З нас має ворогів усяк,—
Від друзів порятуй нас, боже!
Ох, друзі, друзі! Недарма
Про них і забуття нема.

ХІХ

А що? Та так. Я присипляю
Думки порожні і смутні;
В *дужках* лише додати маю:
Нема найгідшої брехні,
Що склав наклепник, раб чорнида,
А світська чернь благословила,
Нема беззубих епіграм,
Дурниць із брудом пополам,
Які ваш друг, узявши слово
Серед шанованих людей,
З незлобним полиском очей
Не повторив би випадково;
А втім, за вас він завжди сам,
Він любить вас, він... рідний вам!

ХХ

Гм! Гм! Шановний мій читачу,
Здорова ваша вся рідня?
Дозвольте: хочеться вам, бачу,
Почуť від мене цього дня,
Що, власне, означає *рідні*.
Тут справи зовсім очевидні:
Нам треба рідних огрівать,
Любити ніжно, шанувать
І, як ведеться у народі,
Під час різдва у них бувають,
Або листом поздоровлять,
Щоб на весь рік сказати: годі!
Що я їм, що вони мені!..
Тож дай їм, боже, довгі дні!

XXI

Зате любов красунь вабливих
Певніша, знаємо, бува:
Над нею й серед бур шумливих
Ви зберігаєте права.
Звичайно, так. Та вихор моди,
Та примхи людської природи,
Та світських осудів ріка...
А мила статъ, як пух, легка.
Та й те: дружина чеснотлива
Кориться мужеві всякчас,
І відлітає вмиль од нас
Коханка ваша незрадлива,
Як перемінлива весна:
Любов'ю грає сатана.

XXII

Кого ж любить? Кому нам вірить?
Хто нас не зрадить хоч один?
Хто все ладен на світі мірять
Послужливо на наш аршин?
Хто наклепів про нас не сіє?
Хто нас голубить і жаліє?
Хто не вбачає наших вад?
Кому з нас кожен завжди рад?
Примар шукачу невгамовний,
Свої ви сили бережіть,
Себе самого лиш любіть,
Читачу мій вельмипановний.
Для серця кращої мети,
Йй-богу, в світі не зпайти!

XXIII

Що сталося по тій розмові?
Ах, це не тяжко відгадать!
Безумні пориви любові
Не перестали хвилювать
Душі, що прагнула страждання.
Від безнадійного кохання
Татьяна ще палкіш горить;
Вночі від неї сон летить;

Здоров'я, цвіт життя і сила,
Дівочий спокій, ясний сміх
Пропали, не вернути їх.
І меркне Тані юність мила:
Так буря отіняє день,
Що повен сонця і пісень.

XXIV

Нещасна від печалі в'яне,
Блідніє, гасне і мовчить.
Ніщо не знаджує Татьяни,
Нічим душі не зворушить.
Похитуючи головою,
Сусіди шепчуть між собою:
Пора, пора вже заміж їй!..
Та годі. Слід мені мерщій
Любов щасливу змалювати,
Щоб звеселити вам серця,
Хоч мимохить нещасна ця
Мене пече, як біль утрати;
Простіть мені: я так люблю
Татьяну дорогу мою!

XXV

Любивши Ольжині принади
Все в більшій пристрасті палкій,
Був Ленський підкоритись радий
Такій неволі чарівній.
Він з нею вічно. У покої
Вони сидять надвечір двоє;
Вони уранці, в холодку,
Під руку ходять по садку.
І що ж? В закоханні сп'янівши
Від соромливих почуттів,
Вряди-годи він тільки смів,
Зичливу посмішку зловивши,
Їй кучері перебирать
Чи край одежі цілувать.

XXVI

Читав він Ользі вечорами
Добропоучливий роман,
Де автор знає більше тями
В природі, як Шатобріан,
Сторінок дві чи три, одначе
(Там і невинна річ, неначе
Та серцю дівчини страшна),
Почервонівши, він мина.
Сховавшись од людського шуму,
Вони за шахматним столом
Сидять з нахмуреним чолом,
Запавши у глибоку думу,
І Ленський пішкою ладью
Бере з недогляду свою.

XXVII

До себе вернеться,— і вдома
Слугує Ользі він своїй.
Летючі аркуші альбома
Ретельно прикрашає їй:
Сільські малює краєвиди,
Надгробний камінь, храм Кіпріди —
І ліру з ніжним голубком
Виводить фарбами й пером;
Чи на листах, де хтось признання
У вічній дружбі залишив,
Він пише декілька рядків,
Безмовну пам'ятку кохання,
Крилатих мрій тривалий слід,
Той самий через кілька літ.

XXVIII

Не раз ви, певно, розглядали
Сільської панночки альбом,
Що подруги його списали
З кінця, з початку і кругом.
Сюди, на зло шкільній науці,
З поправним віршем у розлуці,
Рядки, римовані так-сяк,
Наляпані на дружби знак.

На першому листку стрічаєш:
Qu'écrivez-vous sur ces tablettes? *;
І підпис: t. à. v. Annette **;
А на останнім прочитаєш:
*«За мене любить хто міцніш,
Нехай напише тут пізніш».*

XXIX

Там двоє серць є неодмінно,
Квітки і факел біля них;
Там заприсягся хтось невинно
Любить до гроба днів своїх;
Армійський там *пійга* хвацький
Черкнув експромта по-вояцьки.
В такий альбом, признаюсь вам,
Писати радий я і сам,
Щасливий думкою одною,
Що, хоч дурницю там скажу,
Ласкавий погляд заслужу
І що з усмішкою лихою
Ніхто не буде міркувать,
Чи я мастак дотепувать.

XXX

Та ви, що прикрашали доти
Бібліотеку сатані,
Альбоми дивної пишноти,
Тортури віршників страшні,
Ви, що оздобив вас моторний
Толстого пензель чудотворний
Чи Баратинський освятив,—
Нехай би вас господь спалив!
Коли високосяйна дама
Мені in-quarto *** свій дає —
І дроз, і злість із серця б'є,
Жорстока, вбивча епіграма
В душі клекоче через край,—
А мадригали їм давай!

* Що ви напишете на цих листках?.. (франц.).— *Ред.*

** Вся ваша Аннета (франц.).— *Ред.*

*** In-quarto — в четверту частину аркуша (великий книжний формат).— *Ред.*

XXXI

Не мадригали Ленський пише
На спомин Ользі молодій;
Його перо любов'ю дише,
Чуже дотепності черствій;
Що лиш побачить, що почує
Про Ольгу,— він про те й віршує:
І, тільки правдою жива,
Ріка елегій вплива.
Так ти, Язиков невгамовний,
В натхненні пориву свого
Оспівуєш хтозна-кого,
І знай: елегій том коштовний
Колись тобі твій власний шлях
Покаже в запальних рядках.

XXXII

Та тихше! Чуєш? Критик строгий
Наказує зірвати нам
Елегії вінок убогий
І нашій братії співцям
Кричить: «Та переставте плакати
І про одне й те саме квакати,
Жаліти, що *було колись!*
Покинь! До інших тем берись!»
«Гаразд. Ти, певне, нам покажеш
Сурму, личину та кинджал
І мислей мергвий капітал
Побожно воскресить накажеш:
Чи правда, друже?» — «Зовсім ні!»
«Пишіть-но оди лиш мені,

XXXIII

Як їх писали в літа давні,
Як те заведено колись...»
«Писати оди лиш прославні!
Та годі, друже, схаменись!
Згадай-но, що сказав сатирик!
Хіба *«Чужої тямі»* лірик
Миліший для смаків твоїх

За наших віршників сумних?»
«Та все в елегії нікчемне;
Мета у ній така дрібна;
А в оді все — височина
І благородство...» — Надаремне
Я б заперечував тобі:
Нащо сварити дві доби!

XXXIV

Прихильник слави і свободи,
У вируванні дум своїх,
Писав би Володимир оди,
Та Ольга не читала їх.
Поети слізні тасмничі,
Коханим ви читали в вічі
Свої писання? Гомонять,
Що втіхи кращої не знають.
Блажен, хто в сміливості скромний
Читає ніжний утвір свій
Пісень обранці неземній,
Красуні чарівливо-томній!
Блажен... хоч, може, — хто те зна —
Про інше думає вона.

XXXV

Та я свої рядки примхливі,
Що в гармонійний злиті рій,
Читаю тільки няні сивій,
З дитинства подрузі моїй,
Чи після довгого обіду
Свого поважного сусіду
За полу у кутку зловлю
Й трагедією там давлю
Або (тут жарти залишаю)
У нападі нудьги та рим
Ходжу над озером моїм,
Качок полохаючи зграю:
Почувши гармонійний спів,
Вони злітають з берегів.

XXXVI. XXXVII

А що ж Онегін? Не гнівiться!
Терпiння вашого прошу:
Я вам докладно, як годиться,
Весь день його тут опишу.
Анахоретом живши в домі,
Вставав улiтку він о сьомій
І, в одiж вдягшися легку,
Рушав пiд гору, на рiку;
Там, як співець Гюльнари знаний *,
Сей Геллеспонт перепливав,
А потiм каву випивав,
Журнал гортаючи поганий,
І одягався...

XXXVIII. XXXIX

Дозвiлля, книги, сон глибокий,
Дiброва, струмiнь лiсовий,
А часом — личко чорнооке
І поцiлунок молодий,
Слухняний кiнь дзвiнкокопитий,
Обiд доволi розмаїтий,
Та пляшка свiтлого вина,
Та самота і тишина,—
Святе життя мого героя;
До нього він нечутно звик,
Забувши дням чергу і лiк
Ясною лiтньою порою,
А мiсто й друзiв занедбав,
Як і марноту їх забав.

XL

Але пiвнiчне наше лiто,
Карикатура теплих зим,
Майне — й нема, хоч гордовито
Ми і ховаємося з цим.
Вже в небi осiнь повiвала,
Вже рiдше сонечко блищало

* Байрон, що року 1810 переплив Дарданелльську протоку.—
Ред.

І до ущербу день ішов,
Таємна глибочінь дібров
З печальним шумом оголялась,
На ниви налягав туман,
Гусей крикливих караван
На південь тягся; наближалась
Нудна, безрадісна пора:
Стояв листобпад край двора.

ХЛІ

Горять зоря в імлі холодній;
На нивах праці шум замовк:
Удвох з вовчихою голодний
Виходить на дорогу вовк;
Його почувши, кінь тривожний
Хропе — і мчиться подорожній,
Аж вітер забиває дух;
На ранішній зорі пастух
Корів не гонить по долині,
І в час південний на лужок
Не кличе їх його ріжок;
З піснями діва²³ у хатині
Пряде, і, праці друг нічний,
Миглива скалка світить їй.

ХЛІІ

І от уже тріщать морози,
У тиші срібляться лункій...
(Читає мій жде тут рими *рози*;
На от, візьми її мерщій!)
Чистіші за паркети модні
Ріки просторища холодні,
І креслить ковзанками лід
Хлопчаток гомінливий рід²⁴;
Червонолап, гусак дебелий,
По лону вод пливти схотів,
На кригу повагом ступив,
Слизнувсь і падає; веселий
Мелькає, в'ється перший сніг,
Ляга зірками вздовж доріг.

УА.

і от уже трічарь матори,
і зрота ~~срідина~~ ^{у тійсь срідинісея мурки} і зрота ~~срідина~~
~~і ти він ~~власна~~ рідна реди,~~
Виселу, ма іє ширині!)
і сарби

(Дарому! ~~Власна~~ ~~ма~~ ~~рідна~~ ~~реди~~?)
(Імтал мій ноза на рілицу: ~~рече~~)
Ка от, вірши іє маторий!)

Паркети ноза обиди матору
Ближній рика в ноза матору.

~~Клопота ~~рідна~~ ~~срідина~~ ~~матору~~~~
~~Узора ~~рідна~~ ~~срідина~~ ~~матору~~~~

Вскіати за паркетни матору
Вона ~~рідна~~ ~~срідина~~ ~~матору~~
Ртка проста мика колада,
~~Власна~~ ~~рідна~~ ~~срідина~~ ~~матору~~

і (крає ~~кавказам~~) нозу ~~залишивши~~
У матору ~~радісам~~ (матору) нозу
← ~~матору~~ ~~радісам~~ ~~матору~~

Автограф Максима Рильського. Фрагмент перекладу роману «Євгеній Онегін» О. С. Пушкіна

XLIII

Як взимку тут прожить безжурно?
Гулять? Та вколо пустота,
Мов тім'я лисого Сатурна
Або кріпацька біднота.
Чи верхи мчатися стрілою?
Та кінь, підковою тупою
За лід чіпляючись хрусткий,
Спіткнеться і впаде як стій.
Сиди в обіймах самотини,
Ось Прадт, ось W. Scott — читай,
А то рахунки провіряй,
Гнівись чи пий; минуть години,
Заснеш — і дня уже нема... —
Так славно промине зима.

XLIV

Як Чайльд-Гарольд, запав Євгеній
В задуму, схожу до півсна:
У вапні з кригою студеній
Щораз він день свій почина,
А потім, з пильністю науки,
Тупого кпя взявши в руки,
На біліарді грає сам,
І так до вечора. А там,
Дивись, надворі вже смеркає:
Стола накрито, і в камін
Дубових кинуто полін.
Він жде: от Ленський над'їжджає
На чалій тровці своїй;
Давай обідати мерщій!

XLV

Вдови Кліко або Моета
Благословеннеє вино
У пляшці мерзлій для поета
Вже приготоване давно.
В ньому кипучість Іпокрени²⁵;
Його прозорий струм шалений
(Подобу і того, й сього)
Я божествив; було, свого

Останнього не пожалію
Я лепта за його бокал!
Яких сперечок юний шал,
І жарти, й дурощі, і мрію
Цей чарівничий плин будив,
А скільки віршів, скільки снів!

XLVI

Та плунок мій в іскристій піні
Став небезпеку примічать,
І я *бордо* статечний нині
Волю, друзі, споживать.
Я більше до аї не здібний;
Він до коханої подібний,
Що в'ється, міниться, кипить,
Полюбить і покине вмить...
А ти, *бордо*, на друга схожий,
Що завжди, в горі і в біді,
На суходолі й на воді
Пораду дасть і допоможе,
Утишить біль тяжких недуг...
Нехай живе *бордо*, наш друг!

XLVII

Огонь погас; лиш під золою
Ще тліє золото жарин;
Лиш пара хвилию тонкою
Струмує. Розлива камін
Тепло остає. Дим пахучий
Іде з люльок. Вино кипуче
Іще шумить серед стола;
Вечірня налягає мла...
(Люблю, як зійдуться друзяки
Потеревенить при вині
У присмерковій тишині,
У час «між вовка та собаки»,
Як звикли ми чомусь казати).
Тож наші друзі гомонять:

XLVIII

«Ну, як там Ларіни-панянки?
Як Ольга пожива твоя?»

«Налий-но ще мені півсклянки...
Доволі, друже... Вся сім'я
Здорова; кланялись, до речі.
Ах, що за груди, що за плечі
У Ольги! А душа яка!
Стара щоразу заклика
Тебе у гості, милий друже.
А й справді, слід поїхать нам,
А то зміркуй лише ти сам:
Ти так поставився байдуже...
Стривай-но... дурень я з дурних!
Тебе ж запрошено до них!»

XLIX

«Мене?» — «Татьянині йменини
В суботу. Велено сказать,
Щоб ти приїхав — і причини
Нема тобі не завітать».
«Але ж там буде, безумовно,
Невігласів усяких повно...»
«Нікого, запевняю я!
Хто буде там? Своя сім'я!
Поїдьмо, друже мій коханий!
Ну що ж?» — «Я згодеп». — «Це-то так!»
І склянку вихилив юнак
За Ольги личенько рум'яне,
І далі річ почав ізнов
Про неї: отака любов!

L

Думки його були веселі:
Два тижні — визначено строк,
І тайна шлюбної постелі,
І ніжних пестощів вінок
Поета ждали молодого.
Гімена прикрості й тривоги,
Холодні позіхи нудні
Йому не снились і вві сні.
Ми, давні вороги Гімена,
У шлюбнім бачимо житті
Картини, втомні і пусті,
Роман в мапері Лафонтена...²⁶

Та Ленський, читачі мої,
Немов родився для сім'ї.

LI

Його кохали... Так він щиро
Принаймні думав завжди сам.
Блажен, хто в серці має віру,
Хто з неостудженим чуттям
Запав у раювання миле,
Як на ночівлі гість підпилий,
Або ж метелик той, скажім,
Що сів на квіті веснянім;
Але нещасний, хто вбачає
Холодним розумом усе,
Хто в серці сумніви несе,
Хто кожен рух перевіряє,
Чий досвід серце остудив
І забуття заборонив!

ГЛАВА П'ЯТА

О, не знай страшних цих снів
Ти, моя Світлапо!

Жуковський

I

Довгенько осінь гостювала,
І забарився перший сніг;
Його природа ждала, ждала,
А він лишень у січні ліг
Під третій день. Уставши зрана,
В вікно побачила Татьяна
Недавно побілілий двір,
Дахи, куртини, косогір,
Химерні на шибках узорі,
У сріблі дерев'я старі,
Сорок веселих на дворі
І м'яко вистелені гори
Зими покровом осяйним
Під небом ясно-голубим.

II

Зима!.. Радіючи, в гринджоли
Конячку селянин запряг;
По первопуттю через поле
Вона чвалає, вчувши сніг;
Пухнаті краючи рівнини,
Кибитка відчайдушна лине:
Візник сидить на передку
В червонім пасі, в кожушку.
От хлопчик бігає дворовий:
Жучка в санчата посадив,
Себе в коня перетворив;
Сміяться й плакати він готовий:
У пальцях зашпори давно,
А мати лає крізь вікно...

III

Та, може, всі такі дрібниці
Вам погляду не звеселять:
Даремна річ в природі ницій
Нам елегантного шукать.
Натхненням божеським зігрітий,
Поет найшовся знаменитий,
Що пишно і принадно зміг
Намалювати перший сніг²⁷.
Зчарує вас він, я пророчу,
В рядках малюючи дзвінких
Гуляння на санках легких;
Та я змагаться з ним не хочу,
Як і з тобою, друже мій,
Співець Фінляндки запальний!²⁸

IV

Татьяна (руську душу мавши,
Сама не знаючи чому)
Любила зиму руську завше,
Таку величну та німу,
В морозний день на сонці іній,
І на зорі змагання тіней
З рожевим полиском снігів,
І млу хрещенських вечорів.
По-старовинному любили
Цей вечір святкувати в них:

Служниці в закутків усіх
Гуртом панянкам ворожили
І провіщали з перших слів
Війну й військових женихів.

V

Татьяна вірила не жартом
Усім простолюду казкам,
І снам, і ворожійним картам,
І місяцеві, і зіркам.
Її тривожили ознаки;
Звичайне явище усяке
Вістило їй добро чи зло,
Передчуття її пекло.
Маніжний кіт було вмивав
Свій писок лапками,— вона
Напевно вже по тому зна,
Що їдуть гості. Впливає
Ліворуч місяць-молодик,—
Вона, легкий стримавши крик,

VI

Тремтить і з жаху полотніє.
А як падучої зорі
Стріла огниста залеліє
У небі темному вгорі,—
Тоді Татьяна поспішала,
Ще поки зірка та не впала,
Шепнуть бажання серця їй.
Коли, було, чернечий стрій
Вона побачить на дорозі
Чи засць, бистрий та легкий,
Перебіжить дорогу їй,—
Недобрій вірячи загрозі,
Вона не знала вже й сама,
Чи є рятунок, чи нема.

VII

Що ж? Потаємний чар ловила
Вона і в страхах самих;
Так нас природа сотворила
У суперечностях своїх.

Святки! Пора, для серця мила!
Ворожить молодь легкокрила,
Якій нічого ще не жаль,
Перед якою ясна даль
У світ прослалася великий;
Старі при вході гробовім
Ворожать оком півсліпим,
Усе вже стративши навіки:
Надія бреше тим і тим
Дитячим лепетом своїм.

VIII

Татьяна стежить пильним зором
За воском жовтим у воді;
Він їй чудним своїм узором
Чуття бентежить молоді.
Із блюда повного з водою
Обручки тягнуть за чергою,
І вийнялась обручка їй
Під старовинний спів такий:
*«Усяк там мужичок багатий,
Гребе лопатою срібло;
Кому співаєм, того зло
Минає!»* — Та віщує втрати
Протяжний, жалісний цей спів;
Миліша *киця* серцю дів²⁹.

IX

Морозна ніч, у небі ясно;
Тече величний хор світил
Так гармонійно, так прекрасно...
В широкий двір, повз частокіл
Татьяна в сукні лиш виходить,
На місяць дзеркало наводить;
Але з небесних височин
Одбився місяць лиш один.
О!.. Сніг тріщить!.. То перехожий;
Вона на пальчиках біжить,
І голосок її бринить,
На флейту милозвучну схожий:
*Як ваше ймення?*³⁰ Їй не в тон
Одповіда він: Агафон.

Х

Щоб ворожити до світання,
Як няня радила зробіть,
Стола на двох веліла Таня
У бані звечора накрить;
Та жах узяв нараз Тат'яну.
І я — на згадку про Світлану —
Собі від ляку задрижав...
Та що нам до дівочих справ?
Вона тремтячою рукою
Зняла одіжку і лягла;
Торкнувся Лель її чола;
А під подушкою м'якою
Дівоче дзеркало лежить.
Затихло все. Тат'яна спить.

ХІ

І сниться дивний сон Тат'яні.
Їй сниться, нібито вона
Іде по сніговій поляні;
Навколо ночі мла сумна;
В заметах сніжних перед нею
Водою сивою своєю
Реве, немов луна погроз,
Потік, що не скував мороз.
Тат'яна бачить дві жердини:
Подоба згубного містка
Лежить над хвилями, хистка;
Край виру, що шумить і рине,
Спинилась дівчина, і страх,
І подив у її грудях.

ХІІ

Як на негадану розлуку,
Гнівиться Таня на потік;
Нікого, хто подав би руку,
Її легкий почувши крик;
Аж тут замет заворушився,
І хто ж з-під нього появився?
Ведмідь, кудлатий і тяжкий.
Тат'яна: *ах!* — а він, страшний,
Реве — і лапу з пазур'ами

Простяг. За лапу мимохить
Вона взялася, хоч тремтить,
І боязкими ступенями
Зійшла через місток на лід,
Біжить,— а він за нею вслід.

XIII

Татьяна кинулась тікати,
Легку прискорює бігу,
Та все біжить лакей кошлатий,
Провалюючись у снігу;
Він крекче в тупоті важкому;
Ліс перед ними; нерухомо
Похмурих сосон ряд стоїть...
Звисає низько з верховіть
Лапатий сніг; кризь віття голе
Осик, беріз та лип старих
Сіє промінь зір нічних;
Шляху немає; гори й доли
Метелицею занесло,
Усе снігами повило.

XIV

Татьяна в ліс; ведмідь за нею,
Не відриваючи очей;
То сосна гілкою своєю
Її зачепить, то з ушей
Сережки вирве. Ніжка мила
В снігу хрусткому загубила
Маленький вогкий черевик;
Хустина впала в чагарник;
Вона її не сміє взяти,
Бо звір ступає їй услід;
Боронить їй дівочий стид
Край сукні навіть підійняти;
Біжить, налякана, німа,—
І сили бігти вже нема.

XV

Упала в сніг; ведмідь квапливо
Вхопив нещасну і поніс,
Нечулу, тиху, мовчазливу,

Через пустинний, дикий ліс,
Уздовж безлюдної дороги
Враз між дерев курінь убогий;
Його з усіх боків обліг,
Усе покрив глибокий сніг,
І світло б'є з вікна малого,
І в курені і крик, і шум.
Ведмідь промовив: *«Тут мій кум:
Погрійся, відпочинь у нього!»*
І в сіни просто він іде
І на поріг її кладе.

XVI

Нараз отямилась Татяна:
Ведмідь подівсь не знати де;
Розмова за дверима п'яна,
Немов на поминках, іде;
Її цікавість огорнула,
У шпарку Таня зазирнула,
І що ж побачила?.. Кругом
Сидять потвори за столом:
З рогами там собача морда,
Голівка півняча мала,
Он суміш відьми та козла,
Он кістякова постать горда,
Он карлик, он дивує світ
На журавлиних лапках кіт.

XVII

Від дива й жаху серце мліє:
Он верхи рак на павуці,
Он череп на гусиній шиї
Стирчить в червонім ковпаці,
Вітряк павприсядки гасає,
Тріщить і крилами махає;
Сміх, гавкіт, крики, свист і стук,
І людська річ, і кінський грюк!³¹
Та що подумала Татяна,
В юрбі побачивши чудній
Того, хто наймиліший їй,—
Героя нашого романа!
Онегін за столом сидить
І в двері крадькома зорить.

XVIII.

Він знак подасть — і всі тупочуть;
Він п'є — всі п'ють і всі кричать;
Він засміється — всі регочуть;
Насупить брови — всі мовчать;
Він там хазяїн, річ видима:
І з пожвавленими очима
Татьяна, хоч іще тремтить,
Насміла двері прочинить...
Враз вітер поривом нежданим
Згасив тремтячий ряд огнів,
Жахаючи домовиків;
Онегін зором полум'яним
На них поглянув, далі встав
І до дверей попрямував.

XIX

І страшно стало; і квапливо
Метнулась Таня утікати:
Несила! Рветься нетерпливо
І з жаху хоче закричати,—
Дарма! Євгеній на порозі.
Перед потворами, в тривозі,
З'явилась діва; дикий сміх
Перекотився; очі всіх,
Копита, хоботи пістряві,
Всі роги та хвости чудні,
Всі ікла й пальці косяні,
Всі вуса й язика криваві —
До неї! Вся страшна сім'я
Кричить одно: моя! моя!

XX

— *Моя!* — сказав нараз Євгеній,
І все розвіялось як дим.
Сама у темряві студеній
Татьяна зосталася з ним.
Нема й сліда страшної зграї!
Онегін Таню пригортає³²,
До лави у кутку веде
І голову свою кладе
Їй на плече. Аж Ольга входить

І Ленський; огник враз майнув;
Онегін руку замахнув,
І дико він очима водить,
Грізні вигукує слова,—
Ні мертва Таня ні жива.

XXI

І раптом гнівною рукою
Ножа Онегін ухопив —
І Ленський пада; все імлою
Заслалось; жахно продзвенів
У п'ятмі крик... земля здригнулась...
І Таня злякана проснулась...
А ясне сонце вже зійшло
І крізь шибок замерзле скло
Промінням пурпуровим грає;
Немов Аврора, осяйна,
Легка, як ластівка дрібна,
В кімнату Ольга прибігає,
«Ну,— каже,— признавайсь мені,
Кого ти бачила вві сні?»

XXII

А та сестри й не помічає,
В постелі з книгою лежить,
Листки у ній перегортає
І, заклопотана, мовчить.
Хоч сторінки ті й не містили
Поетів чарівної сили,
Ні мудрих істин, ні картин,
Але й Вергілій, і Расін,
І Скотт, і Байрон, і Сенека,
І навіть Дамських Мод Журнал
Будив у серці менший пал:
То, друзі, був Мартин Задека³³,
Глава халдейських мудреців,
Тлумач, одгадник людських спів.

XXIII

Сеї мудрий твір, достойний шани,
Купець мандрований завіз
І для мрійливої Татьяни,

По торзі мало не до сліз,
Оддав за три ще й половину,
Докинувши стару *Мальвіну*
І, від щедротної руки,
Ладу базарного байки,
Граматику, дві Петріади
Та Мармонтеля третій том.
Задека порваний кругом,
Для Тані — джерело розради,
Всякчас він серце веселить
І нерозлучно з нею спить.

XXIV

Щоб зрозуміти сон таємний,
Татьяна книгу ту взяла
І зміст розгадувати темний
З тривожним серцем почала.
Вона порядком абетковим
Знаходить слово там за словом:
Бір, буря, вал, ведмідь, гора,
Місток, метелиця, мара
І далі. Та Мартин Задека
Сказав лиш дівчині сумній,
Що у житті судилась їй
Путь, невесела і далека.
По тому кілька днів вона
Була тривожна і сумна.

XXV

Та от багряною рукою³⁴
Світанок з ранішніх долин
Виводить з сонцем за собою
Веселе свято іменин.
Ще зранку Ларіни стрічали
Гостей-сусідів; під'їжджали
Вони в кибитках, у бричках,
В тяжких дормезах і в санях.
Весь дім у гаморі, в тривозі;
Десятки одягів і лиць,
Собачий гавкіт, писк дівиць,
Шум, гомін, натовп на порозі,
Уклони, поцілунки, сміх,
Крик годувальниць, плач малих.

XXVI

Пан Пустяков, масний та ситий,
З товстою жінкою приспів;
Гвоздін, хазяїн знаменитий,
Володар голих мужиків;
Скотиніни при діток зграї —
Найменше лиш два роки має,
Найстарший — в тридцять увійшов;
Франт повітовий Петушков;
Мій брат двоюрідний Буянов,
В пуху, в кашкеті з козирком ³⁵
(Усім відомий він кругом),
І радник вислужений Флянов,
Шахрай, хабарник, лепетун,
Обжера, блазень і брехун.

XXVII

З сім'єю пана Харликова
З'явивсь в рудому парикю
Мосье Тріке, що із Тамбова
Прибув у глушину сільську.
Француз правдивий, він зарані
Куплет приготував Татьяні
На спів, що зняли й ви самі:
Réveillez vous, belle endormie *,
В кінці старого альманаху
Містився давній цей куплет;
Тріке, догадливий поет,
Його на світ явив із праху,
І сміло — замість belle Nina **,
Поставив belle Tatiana ***.

XXVIII

Аж от, серед вітань веселих,
Паянок вистиглих кумир,
Утіха матінок дебелих,
Приїхав ротний командир.
Ввійшов... Ах, новина велика!

* Прокинься зо сну, красуне (франц.) — Ред.

** Прекрасна Ніпа (франц.) — Ред.

*** Прекрасна Татьяна (франц.) — Ред.

Приїде полкова музика!
Наказ полковника такий.
О, радість: буде бал гучний!
Дівчиська загодя стрибають³⁶;
Та мить обіду надійшла.
Простують пари до стола.
Панни з Татяною сідають;
Мужчини проти. Хрест кладуть
І круг стола, як рій, гудуть.

XXIX

Притихли голоси веселі,
Уста жують. З усіх боків
Бриплять чарки, гримлять тарелі,
Лунає передзвін ножів.
Та незабаром гості знову
Здіймають запальну розмову.
Ніхто не слухає, кричать,
Сміються, сваряться, пищать.
Враз двері навстіж. Ленський входить,
І з ним Онегін. «Пізно як!» —
Кричить хазяйка. Чемно всяк
Гостям новим стільці відводить,
Велика метушня зайшла;
Двох друзів садять до стола.

XXX

Вони сидять навпроти Тані.
Бліда, як місяць-молодик,
І тріпотливіша від лані,
Вона, не зводячи повік,
Немов застигла: дише важко,
Горить огнем; їй душно, тяжко;
Вітань запізвених гостей
Вона не чує; із очей
Сльоза политися готова;
От-от зомліть вона могла,
Але до рук себе взяла
І, тихе прошептавши слово,
Мовчуца, при столі гучнім,
Лишилась в розпачі німім.

XXXI

Всіх явищ трагіко-нервічних,
Зомлів дівочих та плачів,
Як ворогів своїх одвічних,
Євгеній здавна не любив.
Гостей веселих рій шумливий
Уже гнівив його, та діви
Тривога млосна і палка
Розпотувала дивака.
Ні, Ленському не подарує
Він цеї послуги повік!
Йому відплату він прирік
І загодя вже тріумфує.
Тим часом він гостей усіх
У мислях підійма на сміх.

XXXII

Звичайно, Танину тривогу
Він не один помітить міг,
Та всіх цікавив, слава богу,
В хвилину ту масний пиріг
(На горе, трохи солоний).
Та от після м'ясної страви
Перед солодким бланманже
Цимлянське подають уже;
За ним чарки топкі, довгасті,
Як ніжна талія твоя,
Зізі, укоханко моя,
Кристал душі моєї, щастя,
Любові звабної фіал,
Що викликала п'яний шал!

XXXIII

Пляшки засмолені відкрито
З веселим ляскотом; вино
Шипить; поважно й гордовито,
Куплетом мучений давно,
Мосє Тріке встає; розмова
Нараз ущухла бенкетова.
Татьяна ніби нежива;
Француз, фальшуючи, співа
Куплет свій. Оплески і крики

Його вітають. Віддала
Уклін Татяна, як могла;
Поет і скромний, і великий
За неї перший чарку п'є
І їй куплет передає.

XXXIV

Зайшли привіти, побажання;
Складає Таня дяку всім;
Євгеній мусив привітання
Сказати теж, але чудним
Жалем забилось серце в нього:
Побачивши її тривогу,
Він мовчки уклонився їй,—
Та дивно глянув із-під вій.
Хто зна — чи на сердечні болі
Він спочуття в ту хвилину мав,
Чи, може, лиш кокетував;
Хто знає, мимохіть чи з волі,
Та ніжність погляд той явив:
Він серце Тані оживив.

XXXV

Всі до вітальні йдуть шумливо,
Встають, стільцями грюкотять;
Так бджоли з улика на ниву
З гудінням радісним летять.
Задовольнившися обідом,
Сусід сопе перед сусідом;
Розмова дам — при коминку;
Панянки шепчуться в кутку;
Столи зелені вже розкрили:
Завзятих кличуть картярів
Бостон і ломбер стариків
І віст, що й досі серцю милий,—
Одноманітні з давнини
Нудьги жадібної сини.

XXXVI

Вже восьмий робер догравали
Герої віста, сім разів
Вони місця переміняли,—

І чай приносять. Я злюбив
Час визначать обідом, чаєм,
Вечерею. Години знаєм
Ми з певних на селі прикмет:
Тут шлунок — вірний наш брегет;
До річі, висловлю признання,
Що мову я свою веду
Так само часто про їду,
Напої, бѣнкети, гуляння,
Як сам божественний Омір*,
Він, тридцяти століть кумир!

XXXVII. XXXVIII. XXXIX

Круг столу гречно посідали
Панянки — мирно чаювать;
Аж несподівано із зали
Фагот із флейтою бринять.
Утішений музики громом,
Забувши чашку чаю з ромом,
Паріс тутешній, Петушков,
До Ольги прудко підійшов,
До Тані — Ленський, Харликову,
Панянку переспілих літ,
Бере тамбовський наш піїт,
Помчав Буянов Пустякову,
І в залу висипали всі,
І бал пишається в красі.

XL

Колись у цьому я романі
(Прошу початок пригадать)
Хотів на жвавий лад Альбані
Бал петербурзький описать;
Шкода! Удавшись в марнослів'я,
Про дамські ніжки лиш зумів я
Припом'янути в тих рядках.
По ваших люблених слідах,
О ніжки, годі вже блукати!
Пора, забувши юні дні,
Набратись розуму мені,

* Омір — Гомер. — Ред.

Діла і мову виправляти,
І в зошиті під знаком п'ять
Ліричні відбіги сплять.

ХІІ

Одноманітний і безумний,
Як вихор юних днів і мрій,
Кружляє вальса вихор шумний,
Мелькають пари по одній.
Провчити Ленського поклавши.
Онєгін, усміх заховавши,
Іде до Ольги, стан обвив,
У бистрім танці закрутив
І на стілець її саджає,
Тихенько, ніби віч-на-віч,
Про те про се заводить річ.
І знов танець розпочинає.
Всі здивувались. Ленський сам
Не хоче вірити очам.

ХІІІ

Мазурка розляглась. Бувало,
Як заgrimить мазурки звук,
У пишній залі все дрижало,
Ламав підлогу закаблук,
Тряслися, деренчали рами;
Тепер не те: і ми, і дами
Паркетом плинемо сковзьким;
Лишень у закутку глухим
Мазурка й досі зберігає
Ознаки давні: і стрибки,
І довгі вуса, й каблуки
Ті самі; тут їх не змінє
Химерна мода, наш тиран,
Біда сучасних росіян.

ХІІІ. ХІV

Буянов, братик мій завзятий,
Враз до Онєгіна підвів
Татьяну й Ольгу — вибирати
Одну до танцю повелів.

Онегін Ольгу вибирає
Схилившись, ніжно промовляє
Якийсь банальний мадригал
І руку тисне. Юний пал
Дівочих гордощів розлився
Рум'янцем на її щоках.
Все бачив Ленський. У грудях
Огонь ревнивий розгорівся;
Проте, стримавши гнівний тон,
Він кличе Ольгу в котильйон.

XLV

Не може Ольга. Що? Не може?
Так, так, бо слово вже дала
Онегіну. О боже, боже!
Що чує він? Вона могла...
Іще дитя, — а вже зрадлива,
Уже кокетка пустотлива!
Уже навчилась хитрувать,
Уміє слово вже ламать!
Яка образа і покара!
Мов грім серед ясного дня! —
Він вибіг, скочив на коня
І мчить. Пістолетів пара,
Дві кулі — рада лиш одна,
Щоб змити кривду цю до дна!

ГЛАВА ШОСТА

Lá, sotto i giorni nubilosi e brevi,
Nasce una gente a cui l'morir non dole.
*Petr.**

I

Онегін, з Ольгою сидівши,
Відсутність друга постеріг;
Бажання помсти вдовольнивши,
Нудьгу прогнати він не міг.
За ним і Ольга позіхала,

* Там, де дні хмарні й короткі, родиться плем'я, якому вмрати не боляче. *Петр [арка] (італ.) — Ред.*

Очима Ленського шукала,
І нескінченний котильйон
Її томив, як прикрий сон.
Нарешті кличуть до вечері.
Постелі стелять; для гостей
Широке місце від сіней
Аж до дівочої, по двері.
Онегін тільки з-між усіх
Додому рушив на нічліг.

II

Все спить: у залі для гостини
Хропе дебелий Пустяков
Біля дебелої дружини.
Гвоздін, Буянов, Петушков
І Флянов, трохи занепалий,
В їдальні на стільцях лежали,
А на долівці, у кутку,—
Тріке в фуфайці й ковпаку.
Панянки в горницях Татъяни
Та Ольги сплять невинним сном.
Сама журливо під вікном,
Повита променем Діани,
Татъяна лиш не спить бліда,
На темне поле погляда.

III

Його негадана поява,
І ніжність погляду чудна,
І мова з Ольгою ласкава,—
Таке це дивне все! Вона
Його не може зрозуміти;
Та як у серці погасити
Пекучі ревнощі! Стиска
Їй серце, як страшна рука,
Печаль. Безодня роз'яріла
Немов під нею клекотить...
«Загину,— Таня шепотить,—
Від нього і загибель мила.
Навіщо марно нарікать?
Від нього щастя не чекать!»

IV

Вперед, вперед, моя істор'є!
Особа кличе нас нова.
В п'яти верстах од Красногор'я,
Де виріс Ленський, прожива
Та благоденствує й донині
По-філософському в пустині
Зарецький, за минулих днів
Отаман зграї картярів,
Гультяй і зух, трибун трактирний.
Тепер — з початком сивини —
Сімейства батько без жони,
Надійний друг, поміщик мирний
І навіть чесний чоловік:
Так виправляється наші вік!

V

Облесний люд колись в околі
Його за смілість вихваляв:
На п'ять він сажнів із пістоля
У туза справді поціляв.
Та й те сказати, у справжнім бої,
Одваги повний огняної,
Він одзначився, серед дня
В багно звалившись з коня,
Мов хлюща п'яний, і дістався
В полон французам без тривоги
Новітній Регул, честі бог,
Він знов би у неволю дався,
Щоб кожен ранок, по зорі,
Хилити наборг у Вері³⁷.

VI

Умів він друзів веселити,
Дурного підіймать на сміх,
Розумного у дурні шити
Чи спотайна, чи при усіх,
Хоч деякі дотепні штуки
І не минались без науки,
І він, на радість ворогам,
Вклепатись часом міг і сам.

Він майстер був посперечатись,
І гостро, й тупо відказать,
І передбачливо мовчать,
І передбачливо змагатись,
Підбити друзів молодих
І на бар'єр поставить їх,

VII

Або до миру нахилити,
Щоб пообідати в гурті,
А потім наклеп розпустити,
Як то поводитьсь в житті.
Sed alia tempora! * Буяння
(Як і солодкий сон кохання)
Минає по весні людській.
Як я сказав, Зарецький мій
Під тіль черемшин та акацій
Від бур сховався під кінець
І там, як істинний мудрець,
Капусту садить, мов Гораций,
Качок розводить та гусей
І учить азбуки дітей.

VIII

Був не дурний він; мій Євгеній,
Не шанувавши серця в нім,
Любив думки його — не вчені,
Та глуздом натхнуті живим.
Він залюбки з ним зустрічався,
Отож ніяк не здивувався,
Коли об ранішній порі
Його побачив на дворі.
Той увійшов, почав розмову,
Почавши, скоро сам урвав
І, усміхаючись, подав
Йому записку юнакову.
Онегін, ставши при вікні,
Проглянув літери дрібні.

* Але часи інші! (лат.).— Ред.

ІХ

То був приємний, благородний,
Короткий виклик, чи *каргель*:
Поет, узявши тон холодний,
Ним кликав друга на дуель.
Онегін у недовгій мові
Того доручення послові
Сказав, що *завжди радий він*.
Оддавши ввічливий уклін,
Зарецький вийшов із покою;
Багато дома мавши справ,
Він бути довше не бажав.
А що Євгеній? Самотою
Себе він гостро засудив,
Що нерозважно так чинив.

Х

І справді: зміркувавши строго,
Він визнав у думках своїх,
Що досить наробив лихого:
По-перше, підійняв на сміх,
Досаді давшись понад міру,
Любов несміливу і щиру;
По-друге: хай собі юнак
Шаліє; це ж природно так
У раннім віці. Занехав
Євгеній дружбу, що велить
Себе в цій справі появить
Не м'ячиком дурних звичаїв,
Не самолюбним хлопчаком,
А мужем з честю та умом.

ХІ

Він мав би злагоду явити,
А не їжачитись, як звір.
Повинен був він пом'якшити
Юнацьке серце. «Та про мир
Тепер шкода вже і гадати...
До того ж,— мислить він,— завзятий
Устряв до цього дуеліст,
На брехні й наклепи артист.

Звичайно, я б зневажить радий
Всі вигадки лепетуна,—
Та людський сміх, юрба дурна...»
І от уже вам суд громади! ³⁸
Пружина честі, наш кумир!
От владар світу з давніх пір!

XII

Тяжкого нетерпіння повний,
Поет на відповідь чекав,—
І от сусід багатомовний
Її з поважністю подав.
Тож любо ревності шаленій!
Боявся Ленський, щоб Євгеній
На жарт усього не звернув
І хитрощами не минув
Його погрозного пістоля.
Тепер умовлено, щоб їм
Зустрітись при млині старім,
Де навзаєм судила доля,
Як тільки-но займеться світ,
Ціляти в скроню чи в живіт.

XIII

Кокетку кленучи душею,
Кипучий Ленський намір мав
Не зустрічатись більше з нею;
То він на сонце поглядав,
То на годинник свій дивився —
І у сусідок опинився.
Таївши задуми свої,
Хотів збентежить він її,
Та де там! Оленька зустріла
Його на отчім рундуці
З веселим сміхом на лиці,
Немов надія легкокрила,
Рум'яна, жвава, чарівна,
Як і раніш, була вона.

XIV

«Чому втекли ви так зарання?» —
Від неї перший запит був.
І всі недавні почування

Бідаха, змішаний, забув.
Що діять ревнощам жорстоким
Перед таким невинним оком,
Перед дитячим цим чолом,
Перед душі її теплом!..
І Ленський, чарами повитий,
Її кохання бачить знов,
І гнів у нього перейшов,
І він ладен її простити,
Тремтить і не знаходить слів,
Він знов щасливий, знов ожив...

XV. XVI. XVII

І знову хмурий, посмутнілий
Від дум, що мучать і гнітять,
Не має Володимир сили
Вчорашне Ользі нагадать;
Він мислить: «Буду їй спаситель;
Не стерплю я, щоб спокуситель
Огнем зітхання і похвал
Збудив у ній гріховний пал;
Щоб ніжну лілії стеблину
Гробак отруйний підточив,
Щоб доранковий квіт одцвів,
Розцвівшися наполовину».
Це значило, читачу мій:
Піду я з другом на двобій.

XVIII

Коли б то знав він, що за рана
Татьяну мучила й пекла!
Коли б то відала Татьяна,
Коли б дізнатися могла,
Що за холодний склеп могили
Змагаться з Ленським вийде милий;
Ах, може б, ще її любов
Їх дружбу воскресила знов!
Але чуття її палкого
Іще ніхто не відгадав.
Онегін, знаючи, мовчав;
Вона таїла муку строго;
Одна б лиш няня знать могла,
Та недогадлива була.

XIX

То говіркий, то сумовитий,
Весь вечір Ленський примхував;
Та звісно — муз натхненні діти
Усі такі: то він сідав,
Нахмурившись, за клавикорди
І брав на них самі акорди,
То, в Ользі утопивши зір,
Шептав: «Щасливий я, повір!»
Та їхати пора. Стискалось
У нього серце, як вона
Із ним прощалась, чарівна;
Воно неначе розривалось.
Вона в обличчя зазира:
«Що з вами?» — «Так!» — І геть з двора.

XX

Удома він свої пістолі
Оглянув, потім їх відклав
І, щоб утишити серця болі,
З полиці Шіллера узяв;
Та мисль одна його тривожить,
Чуття примовкнути не можуть.
І Ольги образ молодий
Стоїть в очах, немов живий.
Тож книгу Ленський закриває,
Бере перо; його рядки,
Бредні любовної зразки,
Дзвенять і ллються. Їх читає
Поет в ліричному огні,
Як Дельвіг п'яний в час гульні.

XXI

Ті вірші й досі уціліли,
На спогад перейшли мені:
«Куди, куди ви відлетіли,
Весни моєї красні дні?
Що день новий мені готує?
За ним даремно зір слідкує,
В глибокій тьмі таїться він.
Байдуже: є закон один.

Впаду я, вражений стрілою,
Чи мимо пролетить вона,
Все благо: діяння і сна
Свій час надходить за чергою;
Благословен і день ясний,
Благословен і час нічний!

XXII

«Заграв промінь зоряниці,
І день яскравий заблищить,
А я — в таємну тінь гробниці
Зійду, як доля повелить,
І пам'ять юного поета
Поглине тиховода Лета,
Забуде світ мене; а ти .
Чи прийдеш, діво краси,
Сльозьми скропити вінця урни
І думать: він мене любив,
Мені єдиній присвятив
Сумного дня світання бурне!
О друже мій, о раю мій,
Прийди, прийди, навек я твій!..»

XXIII

Так *в'яло й темно* він, читачу,
Писав (це романтизмом звать,
Хоч романтизму тут не бачу
Нітрохи я; та далі в путь!)
Аж перед ранньою порою,
Схилившись тихо головою,
На моднім слові *ідеал*
Заснув він, вичерпавши пал;
Та тільки сонна одволога
Йому торкнулася чола,
Сусіда постать увійшла
І каже Ленському з порога:
«Вже сьома: уставати час.
Онєгін, певно, жде на вас».

XXIV

Та помилявся він. Євгеній
В той час немов убитий спав;
Уже в напівімлі студеній

Аврору півень привітав,—
Онегін спить собі глибоко.
Вже сонце котиться високо,
І сніг летючий мерехтить
І в'ється,— він іще лежить,
М'якою ковдрою покрившись,
Ще над ним літає сон.
Нарешті шовк легких запон
Він одкриває, пробудившись,
І бачить, що давно пора
Йому рушати із двора.

XXV

Він швидко дзвонить. Прибігає
Француз Гільйо, його слуга,
Халат на пана накидає,
Надіть пантофлі помага.
Спішить Онегін одягатись,
Слузі наказує зібратись
Із ним в дорогу снігову,
Шкатулу взявши бойову.
Готові коні нетерпливі.
Він сів і до млина летить.
Примчались. Він слuzі велить
*Лепажа*³⁹ вироби жахливі
Нести за ним,— а коням стать,
Де в полі два дубки стоять.

XXVI

Тим часом, як у неспокої
Фатальних Ленський ждав хвилини,—
Знавець механіки сільської,
Зарецький правив щось про млин.
Аж от Онегін. Він пробачить
Їх просить. «Але що ж це значить,
Мій пане? Де ваш секундант?» —
В дуелях класик і педант,
Методі вірний був Зарецький
І дозволяв людину в рай
Послать не на галай-балай,
А як велить закон мистецький,
Як наші предки завели
(За це він вартий похвали).

XXVII

«Мій секундант? Прошу, панове:
Ось він, *monsieur Guillot*, мій друг.
Я певен: згодитесь його ви
Прийняти в наш високий круг;
Хоч невідома він людина,
Та чесний, далебі, хлопчина».
Зарецький губу прикусив,
Онегін Ленському повів:
«Що ж, почнемо?» — «Я рад почати».
Пішли за млин. Зарецький взяв
Хлопчину чесного, почав
З ним договора укладати.
Тим часом вороги самі
Стояли, хмурі та німі.

XXVIII

Так... вороги! Чи то ж давно їм
Серця ненависть повила?
Чи то ж давно із супокоем
Трапезу, мислі і діла
Ділили друзі? Нині крові,
Неначе вороги спадкові,
Жадають, як в страшному сні,
Один одному в тишині
Вони готують кулю згубну...
А що, як сміхом це кінчить,
Як рук своїх не багрянить,
Як розійтися миролюбно?..
Та серце слухати своє
Фальшивий сором не дає.

XXIX

От пістолети заблищали,
Гримить об шомпол молоток.
Дві кулі у стволи загнали,
І цокнув зведений курок.
От на полицю сіруватий
Посипавсь порох — і зубчатий,
Надійний креміль звівся зпов.
За пень високий одійшов
Monsieur Guillot зніяковілий.

Останні сказано слова.
Ретельно кроків тридцять два
Зарецький виміряв умілий;
Плащі двобійники зняли
І пістолети узяли.

XXX

«Зіходьтесь!»

І вони поволі
Проїшли, спокійні, мовчазні,
Ще не підводячи пістоля,
Чотири кроки ті страшні,
Чотири сходини смертельні.
Як приписи велять дуельні.
Євгеній зброю підійняв
І націляється почав.
Ще кроків п'ять — одна хвилинка —
І Ленський теж підводить бронь, —
Та раптом вибухнув огонь —
Онегін вистрілив... Година
Прийшла рокована: поет
Безмовно ронить пістолет,

XXXI

Кладе собі на груди руку
І падає. Туманний зір
Відображає смерть, не муку.
Так іноді по схилу гір,
У сляві раннього світила,
Поволі падає сніжна брила.
Облитий холодом страшним,
Онегін нахилився над ним,
Говорить, кличе... та намарне:
Його немає вже. Співець
Найшов дочасний свій кінець!
Дихнула буря, квіт прегарний
Зів'яв на ранішній зорі,
Погас огонь на вітарі!..

XXXII

Недвижно він лежав. Тасмна
Була печать його чола.

В грудях димилась рана темна,
І струмнем відти кров текла.
Ще тільки-но хвилину тому
В натхненні жив він молодому,
Ненавість відав і любов,
Цвіло життя, кипіла кров;
Тепер, як в домі спорожнілім,
Запала вічна тишина;
Сім'я роз'їхалась гучна,
Забито двері, вікна білим
Замазано. Усюди тьма.
Хазяйки і сліда нема.

XXXIII

Приємно лезом епіграми
Невдаху-ворога дражнить,
Коли, сердитий до нестями,
Схиливши роги, він стоїть
І в дзеркалі свого виду
Пізнати не хоче, повен стиду,
Чи простодушно визнає:
Обличчя, друзі, це моє!
Ще приємніше сталь холодну
На нього тихо підіймать
І в білий лоб йому цілять,
Узявши відстань благородну;
Та розлучить його з життям,—
Навряд чи це приємно вам.

XXXIV

Коли ж од вашого пістоля
Ваш юний приятель поліг,
Що слова, може, мимоволі,
Стримати на устах не міг
І вас образив при чарчині,
Чи й сам, піддавшись хвилині,
Вас гордо викликав на бій,—
Скажіть: які в душі своїй
Ви затаїли б почування,
Його уздрівши на землі
З печаттю смерті на чолі,
Як непорушний, без дихання,

Поволі він закостенів
І вже не чує марних слів?

XXXV

Страждання сповнений тяжкого,
Євгеній схилений поблід,
На друга дивлячись німого.
«Ну що ж? Умер»,— сказав сусід.
Умер!.. Страшне почувши слово,
Здригнувся Онегін і раптово
Покликав слуг своїх і йде.
Зарвцький бережно кладе
На сани труп похолоділий,
Додому скарб везе страшний.
Почувши мертвого, як стій
Од жаху коні захропіли,
Удила півнять і гризуть
І, як стріла, помчали в путь.

XXXVI

Вам жаль поета, друзі милі,
Що в самім розквіті надій,
У свіжій молодості й силі,
Дитя в дорозі життьовій,
Зав'яв! Де молоде буяння,
Де благородне поривання
Чуттів і мислей молодих,
Високих, ніжних, огвяних?
Де хвилі буйної любові,
Жадоба чесного труда
І страх пороку і стида,
І ви, примари юнакові,
Ви, мрії першої весни,
Поезії святої спи!

XXXVII

Можливо, для добра людського
Чи хоч для слави він родивсь,
І оддзвін співу голосного
Не умовкаючи б котивсь
У даль віків. По сходах світу

Він на вершину гордовиту
Ступив би, гордість покоління.
Його многотрадальна тінь
Забрала, може, із собою
Святу, велику таїну,
Животворящу і ясну,
І за могильною стіною
Не долетить прославний дзвіг,
Благословення всіх племін.

XXXVIII. XXXIX

А може, й так: поета ждало
Звичайне на землі життя.
Натхнення б юне відбувало,
Огонь би згас без вороття.
Багато в чім би він змінився,
Розстався б з музами, женився,
Ріжки на лоб собі придбав,
В халаті б жив та поживав,
Спізнав би світ цей без оман,
Пив, їв, товстішав, спав, потів,
В подагрі ногу волочив
І врешті, як отець коханий,
На ліжку б вік свій закінчив
Між баб, дітей та лікарів.

XL

Та хай у далечі темпіла
Чи інша доля, чи така,—
Поета мрійного убила,
Читачу, другова рука!
Є місце: в тиші староденній,
Де жив улюбленець натхнення,
Корінням дві сосни зійшлись;
Струмки під ними розлились
І в луг розбіглись недалеко.
Там ратай любить спочивать
І жшиці воду набирать
Опівдні у дзвонисті глеки;
Там під покровом верховіть
Немудрий пам'ятник стоїть.

XLI

Під ним (як дощик починає
Весняний прибивати пил)
Про Волгу-матінку співає
Пастух, ладнаючи постіл,
І городянка чепуриста,
Прибувши спочивати з міста,
Як верхи проїздить вона,
Між нивами сама одна,
Коня свого там зупиняє,
І, від лиця одвівши флер,
Наймення того, хто помер,
Очима бистрими читає,—
І сльози, блиснувши з-під вій,
Туманять ясні очі їй.

XLII

І тихо їде в чистім полі,
Пойнята мріями, вона;
Тоді про Ленського, про долю
Думки снувати почина,
Гадає: «Як-то Ольга нині?
Тужила довго в самотині,
Чи скоро сліз пройшла пора?
І де тепер її сестра?
Де той відлюдник і злостивець,
Той ворог модний модних дам,
Дивак, розсварений з життям,
Поета юного убивець?»
Колись, за кілька, може, літ,
Складу про все докладний звіт,

XLIII

Та не тепер. Хоч я, читачу,
Мого героя і люблю,
Та інший час йому призначу,
А зараз кину без жалю.
Літа до прози нахиляють,
Грайливу риму проганяють,
І я за нею — жаль сказати —
Став лівіше упадати.

Нема колишньої охоти
На давній віршувати лад;
Нових думок суворий ряд,
Нові, не знані ще труботи
В житейським шумі, в тишині
Тривожать мирний сон мені.

XLIV

Спізнав я інші поривання,
Спізнав невідану печаль;
Нема для перших уповання,
А давньої печалі жаль.
О де ви, де, солодкі мрії?
Де ваша рима — *молодій*?
Невже і справді під кінець
Зав'яв юнацький мій вінець?
Невже признати довелось
Без мудрих елегійних слів,
Що не вернуть весняних днів
(Як жартома казав я досі)?
Невже зав'яв мій юний цвіт?
Невже надходить тридцять літ?

XLV

Так, південь мій настав, панове,
Це мушу вам сказати я.
Що ж, попрощатись я готовий,
О люба молодість моя!
Спасибі за хвилини щасні,
За сум, за пориви прекрасні,
За бурі, за бенкетний грім,
За все, за все в житті моїм
Спасибі щире. В самотині
У шумі людським я прожив
З тобою досить милих днів.
Доволі! З чистим серцем нині
Я рад на шлях новий ступить,
Пора настала відпочить.

XLVI

Дай оглянусь. Прощайте, ниви,
Де в тиші пропливали дні,

Де знав я пристрасті, щасливий,
Чи марив у лінивім сні.
А ти, натхнення, ти, крилате,
Тебе прошу я прилітати!
Дрімоту серця оживляй,
У закуток мій прилітай,
Не дай заснуть душі співцевій,
Похолодіти й зачерствіть,
А далі й зовсім скам'яніть
У людській метушні дешевій,
У цім багнищі, де загруз
Між друзів і служитель муз! ⁴⁰

ГЛАВА СЬОМА

Москва, Росії дочко-люба.
Де рівну ми тобі пайдем?

Дмигрієв

Як рідну не любить Москву?

Баратинський

Зневага до Москви!
З мандрівки педарма!
Де ж ліши?

— Де нас чема.

Грибоедов

I

Весняним гопені промінням,
Із гір потоками сніги
Вже позбігали з буркотіпням
На позаливані луги.
Крізь ясний сон природа мила
Свій ранок усміхом зустріла;
Палають сині небеса;
Лісів прозора ще краса
Немовби пухом зеленіє.
На поле бджілка золота
Збирати подать виліта,
Долина сохне і рябіє,
Стада шумлять, і соловей
Співає в німоті ночей.

II

О весно, весно! Час любові!
Який несеш мені ти сум,
І млосне хвилювання крові,
І хвилювання млосних дум!
З яким тяжким замилуванням
Я упиваюся диханням
Солодковійної весни
Серед сільської тишини!
Чи не для мене раювання,—
І все, що серце веселить,
Все, що сіяє, що блищить,
Утому лиш і нудьгування
Вливає в душу цю німу,
Що всюди бачить тільки тьму?

III

Чи ми не раді повороту
Листків, опалих восени,
Гірку лиш чуємо скорботу
В новому шелесті весни?
Чи наше око, що вбачає,
Як цвіт природи воскресає,
Пригадає зів'ялий цвіт
Навіки вмерлих наших літ?
І, може, серце наше знову
У поетичнім бачить сні
Своїї молодості дні,
І далеч мрії загадкову,
І образ милої живий,
І ніч, і місяць чарівний...

IV

Не гайтесь, ліноухи дрімливі,
Епікурейці-мудреці,
Ви, учні Левшина ⁴¹ щасливі,
Ви, тиші красної співці,
Ви, сіл околицьних Пріами,
І ви, чутливо-ніжні дами,
Весна до себе кличе вас,
Тепла, квіток, роботи час,

Пора проходок в чистім лузі,
Пора спокусливих ночей!
В поля, утіху для очей,
Спішіть, спішіть, кохані друзі,
В бричках, каретах, на візках,
Міський отрушуючи прах!

V

І ви, читачу мій ласкавий,
В своїй колясці виписній
Покиньте місто і забави,
Порі пристойні зимовій;
З моєю музою легкою
Над безіменною рікою
Послухаємо шум гаїв
Там, де недавно, взимку, жив
~~Євгеній мій на самотині,~~
В неробстві тихім і гіркім,
Де Таня стрілася із ним
І де його немає нині...
Нема! Печальний тільки слід
Лишив він для майбутніх літ.

VI

Між гір, що піднеслися півколом,
Туди ходімо, де струмок,
В'ючись, біжить зеленим полем
Крізь юний липовий гайок.
Там ніжна пісня солов'їна
Дзвенить всю ніч; цвіте вишпшина
І чути плескіт джерела,—
Плита могильна там лягла
В тіні двох сосен пристарілих,
І напис так нам промовля:
«Взяла тут Ленського земля,
Що згинув рано смертю смілих,
Тоді-то, у таких літах.
Хай мирно спить поетів прах!»

VII

Там віти сьбсна нахиляє,
І ранній порив вітерця,

Бувало, там вінок гоїдає
Над гробом бідного співця.
Бувало, пізньою порою
Сестра приходить із сестрою,
І плачуть в сяєві нічним
Удвох над каменем тяжким.
Та нині... пам'ятник журливий
Забуто. Весь він в бур'яні.
Вінка нема вже на сосні.
Пастух лиш немоцний і сивий
Сидить там, лико плетучи
Та пісню довгу ведучи.

VIII. IX. X

Мій бідний Ленський! Сумування
Було не довге по тобі.

Не молодій, квітучій папні
Без краю плакати в журбі.
Шкода! Найшовся скоро другий,
Що юне серце, повне туги,
Любовним шепотом приспав,
Улан її зачарував,
Улан скорив її красою...
І наша Оля під вінцем
З ним поруч перед вітарем,
З похиленою головою,
З огнем в опущених очах,
Таїть усмішку на устах.

XI

Мій бідний Ленський! За межею,
Де вічність криє таїну,
Чи засмутився ти душею,
Фатальну вчувши новину,
Чи, може, тихі води Лети
Приспали муки всі, поете,
І в сні блаженному твоїм
Здається світ увесь нічим?..
Так! Забуття чекає в гробі
Усіх нас. Мовкне відгук слів
Коханок, друзів, ворогів,—

І тільки в непристойній злобі
Хор спадкоємців не вгава,
Свої доводячи права.

XII

Тож скоро любий голос Олі
В родині Ларіних змовка.
Улан, своїй покірний долі,
Із нею їде до полка.
Слізьми гіркими умивавшись,
Старенька, з донею прощавшись,
Здавалось, ледь жива була,—
А Таня плакати не могла;
Лише смертельно поблідніло
Її лице з тасмних мук,
Коли всі вийшли на рундук
— І все, прощаючись, шуміло
Округ карети молодих,
Проводячи в дорогу їх.

XIII

І оком, сповненим туману,
Вона дивилась їм услід.
Шкода! Покинула Татяну
Подружка найлюбіших літ,
Її голубка яснокрила,
Її сестра, порада мила,
У даль полинула навік,
Як присуд долі їй прирік.
Мов тінь, без цілі Таня бродить,
Зорить на опустілий сад...
Ніде, ні в чім нема відрад,
І думам пільги не знаходить
Вона в приглушених сльозах,
І рветься серце у грудях.

XIV

І в цій жорстокій самотині
Сильніш любов її горить,
І про Онегіна віднині
Говорить серце їй щомить.

Уже його їй не стрічати,
Вона повинна проклинати
Того, хто Ленського убив;
Та вмер поет... туман покрив
Про нього спомин. Наречена
Уже за іншого пішла.
Поета пам'ять проплила,
Як диму смужка золочена,
Два серця тільки ще за ним
Сумують, може... Що ж по тім?

XV

Був вечір. Небо меркло. Води
Струмились тихо. Хрущ гудів.
Уже замовкли хороводи;
Уже за річкою горів
~~Огонь рибальський. В полі чистім,~~
У сьйві місяця сріблестім,
Повита мріями, смутна
Татьяна довго йшла одна.
Йшла, йшла. Перед собою
Вона зненацька бачить дім,
Село й діброву поїд ним
І сад над світлою рікою.
Побачила — і серце в пій
Тривозі віддалось чудній.

XVI

Ваганя душу їй словняють.
«Піти вперед, піти назад?
Його нема. Мене не знають...
Поглянути на дім, на сад...»
І з пагорба Татьяна сходить,
Дух затаївши; далі зводить
Зачудування повний зір...
І входить на безлюдний двір,
Собаки кинулись до неї;
Двірських десятків хлопчаків
Приборкав розлютілих псів
І, гордий з послуги своєї,
Побивши за поділ прав,
Панянку під опіку взяв.

XVII

«Кімнати бачить я б хотіла...»
І до Анісії дівора
Ключі просити полетіла;
Сама їх винесла стара,
І перед Танею блідою
Відкрила двері від покою,
І Таня входить в дім пустий,
Де жив герой наш молодий.
Спирнула: забутий в залі,
Кий на більярді спочивав,
На зм'ятім канапе лежав
Манежний прутик. Таня далі;
Старенька їй: «А ось камін;
Тут пан сидів, було, однн.

XVIII

Із ним обідав тут зимою
Небіжчик Ленський, наш сусід.
Сюди, паняночко, за мною.
Ось кабінет: після обід
Він тут, бувало, спочивав,
Свого прикажчика приймає;
Тут кофій пив він і читав...
Тут і покійний проживав
Наш пан. Бувало, споміпаю,
Він, щоб годину змарнувать,
Зо мною в дурня зволив грать.
Хай прийме бог його до раю,
І кісточкам в землі сирій
Хай дасть він мир і супокій!»

XIX

Татьяна в захваті невиннім
Навколо погляд водить свій,
Здасться все їй неоцінним,
Усе томливу душу їй
Тяжкої сповнює відради:
І стіл, і мирний блиск лампади,
І книги в неладі кругом,
І ліжко, вкрите килимком,

І в шибі хмарка срібнорунна,
Що заглядає в кабінет,
І лорда Байрона портрет,
І лялька на стовпці чавунна
В трикутці, з грозовим чолом,
З руками, що лежать хрестом.

XX

Татьяна в келії тій модній
Як зачарована стоїть.
Та пізно. Віє в тьмі холодній
Нічний вітрець. Діброва спить
Над стуманілою рікою;
Сховався місяць за горою,
І піліgrimці молодій
Пора вертатися мерщій.

І, потаївши хвилювання,
Не втримавшись, щоб не зітхнуть,
Татьяна вирушає в путь,
Зложивши ключниці прохання,
Щоб їй у замку цім бувають
І книги тут самій читать.

XXI

Апісья провела Татьяна
Аж за ворота. День пройшов,
І героїня наша рано
З'явилась у садибі зпов;
І в кабінеті мовчазному,
Віддавшись захвату чудному,
Нарешті зосталась одна,
І довго плакала вона.
До книг по тому узялася.
Було їй спершу не до них,
Та трохи дивним вибір їх
Їй здався. Ревно віддалася
Вона друкованим рядкам;
Їй світ новий одкрився там.

XXII

Хоч нам відомо, що читання
Давно Євгеній розлюбив,

Одначе деякі писання
Із-під неласки він одвів:
Співець Гяура та Жуана,
Та зо два, зо три ще романи,
Де віддзеркалився наш час
І де змальовано для нас
Його героїв досить вірно,
Без віри й честі у ділах,
З холодним серцем у грудях,
Химерам відданих безмірно,
Чия озліла голова
На марні дії порива.

XXIII

Відзначок нігтем там чимало
Було на книжних берегах,—
І око пильне оживало
Ще більше на таких рядках.
Татьяна з трепетом зважає,
Що мій Онгін відзначає,
На чім увагу він спинив
І з чим погодився без слів.
То там, то там на білім полі
Лишились олівця сліди,—
Душа Онгіна завжди
В них одбивалась мимоволі —
В короткім слові чи в гачку,
Чи в запитальному значку.

XXIV

Належну знайдено дорогу;
Дається Тані зрозуміть
Усе ясніше — слава богу,—
Кого судилось полюбить,
Кому віддати пал сердечний:
Дивак сумний і небезпечний,
Що в небі чи в безодні зріс,
Цей ангел чи гордливий біс,—
Що ж він? Наслідування вдале,
Нікчемна тінь? Невже-бо він
В плащі Гарольдовім москвин,

Химер чужих тлумачник дбайий,
Слів модних збиранка нова?
Чи не пародія, бува?

XXV

Невже-бо загадку збагнула?
Невже те *слово* — ось воно?
Час лине; дівчина забула,
Що дома ждуть її давно,
Де із сусідами розмова
Іде статечна вечорова.
«Що діять? Таяна не мала,—
Стара з крєктінням почала,—
Молодша Оленька за неї.
Віддати заміж, далєбі,
Пора,— але куди тобі!
Усім співає однієї:
Не вийду! І, завжди сумпа,
Все бродить по лісах вона».

XXVI

«Чи не закохана?» — «В кому-бо?
Буянов — одкоша дістав.
За Пєтушкова — теж нєлюбо.
Гусар Пихтін тут гостював;
То ж як до неї він лицявся,
Як, наче бісик, увивався!
Я думала собі: ось-ось;
Куди там! Знову розійшлось!»
«Що ж, матіпко, за чим же стало?
В Москву, на рпнок відданок!
Там що ступи, то й женишок».
«Ох, батечку! Прибутків мало».
«На зиму вистачить, а там
І я позичу радо вам».

XXVII

Старенькій Лариній припала
Розумна рада до смаку,
І до Москви вона поклала
На зиму повезти дочку.

І Таня мліє від турботи.
На осуд світської пишноти
Провінціальний лад і стрій
Явити дівчині сільській,
І запізнілі вже убори,
І запізнілий склад речей;
Московських франтів і цірдей
Зустріть насмішувати зори!..
О страх! Ні, краще в глушині,
В лісах промарнувати дні.

XXVIII

Тепер, прокинувшись зарання,
Біжить сама вона в поля,
І не таїть замилювання,
І потихеньку промовля:
«Прощайте, тіняві долини,
І ви, знайомі верховини,
І ви, знайомі дерева!
Прощай, красо небес жива,
Прощай, жива моя природо!
Міняю тишу милих дум
На блискотливий, марний шум!
Прощай і ти, моя свободо!
Куди, до чого лину я?
Що доля вирекла моя?»

XXIX

Проходки довшають дедалі.
Тепер то пагорб, то струмок,
Раніш без погляду zostали,
В ній будять тихий рій думок.
Вона, як з друзями, з братами,
З гаями рідними, з лугами
Приходить ніжно розмовлять.
Та літа красні дні летять,
І осінь злото розсипає.
Природа трепетна, сумна,
Неначе жертва осяйна...
Аж північ хмари наганяє,
Завила враз,— і от сама
Йде чародійниця-зима.

XXX

Прийшла, розсипалась; жмутками
Повисла на гіллі дубів,
Лягла хвилястими ковдрами
У полі, навкруги горбів;
Зрівняла береги з рікою
Розпушеною пеленою;
Блещить мороз. І раді ми
З цих жартів матінки зими.
Не раде їй лиш серце Тані.
Вона по йде її стрічать,
Морозну куряву вдихать
І першим снігом на світанні
Обличчя, груди, плечі вмить;
Зимова путь її страшить.

XXXI

Давно пора вже від'їздити,
Минувся і останній строк;
Вже верх новий давно прибитий
До рідко вживаних санок.
Обоз домашній, три кибитки,
Везуть домашні всі пожитки,
Каструлі, дзиглики, скриньки,
Гриби, варення, сіпники,
Перини та клітки з півнями,
Горшки, миски et setera,
Ну, безліч різного добра.
Зібралась челядь і сльозами
Майбутню окропляє путь;
От вісімнадцять шкап ведуть,

XXXII

В боярські сани запрягають,
Сніданок варять кухарі,
З верхом кибитки накладають;
Сварки і гомін на дворі.
На шкапі, миршавій, кудлатій,
Сидить форејтор бородатий.
Всі слуги збіглись до воріт
Папів проводити у світ.

От сіли, і під крик стокротний
Дідівські поповзли санки.
«Прощайте, затишні кутки!
Прощай, притулку мій самотній!
Чи ще побачимось колись?» —
І сльози в Тані полились.

XXXIII

Коли освіті добродійній
Ми більше відведем границь,
То з часом (висновки надійні
Із мудро складених таблиць —
Літ за п'ятсот) дороги, певно,
Налагодить Росія ревно:
Шосейний переріже шлях
Її в найдальших напрямках,
~~Мости чавунною дугою~~
Окриють вод блакитний шир,
Розриємо підніжжя гір;
Пройдем зухвало під водою,
І заведе хрещений мир
На кожній станції трактир.

XXXIV

Тепер нема цього нітрохи ⁴²,
Мости занедбані гниють,
Блощиці в станціях та блохи
Заснути людям не дають;
У хаті, завсігди холодній,
Високомовний, та голодний
На показ преїскурант виспть,
Щоб апетит лише дражнить,
І повагом сільські циклопи
З напівзотлілим фартухом
Лікують руським молотком
Легенькі вироби Європи
І славлять бога, що завів
Дороги з безліччю ровів.

XXXV

Зате в зимові дні холодні
Їзда нам серце веселить;

Як вірш без думки в пісні модній,
Гладкий усюди шлях лежать.
Моторні в нас автомедони,
Стомити важко наших коней,
І верстви через гори й діл
Мелькають, ніби частокіл⁴³.
Та Ларіна, щоб не платити
Прогонів, надто дорогих,
На шкапах їхала своїх,
І дівчина могла зажити
Нудьги дорожньої до дна:
Сім день промучилась вона.

XXXVI

Та вже близенько. Перед ними
Білокамінної Москви,

Як жар, хрестами золотими
Старі поблискують церкви.
Ах, друзі! З радістю якою
Побачив я перед собою
Півколо кам'яних домів,
Церков, чертогів і садів!
Як часто у гіркій розлуці,
Печаль стрічаючи нову,
Я думав потай про Москву!..
Москва... О, скільки в цьому звуці
Для серця руського злилось!
О, скільки спогадів зійшлося!

XXXVII

Ось гай розрісся кучерявий,
Петровський замок свій фронтон
Над ним підносить, гідний слави.
Даремно ждав Наполеон,
Сп'янілий від бряжчання криці,
Коліноклонної столиці
З ключами древнього Кремля;
Ні, не пішла Москва моя
З похиленою головою.
Не свято, не гостинний дар —
Вона готовила пожар
Нетерпеливому герою.

Відсіль, забувши лік годин,
Дивився на пожежу він.

XXXVIII

Прощай, старої свідку слави,
Петровський замку. Ну! Не стій,
Вперед! Уже стовпи застави
Біліють; от і по Тверській
Провінціальний повіз мчитьсья.
Мелькають скрізь баби, крамниці,
Будки, хлоп'ята, ліхтарі,
Двірці, сади, монастирі,
Бухарці, візники, городи,
Купці, халуни, мужики,
Бульвари, башти, козаки,
Аптеки, магазини моди,
Леві камінні при домах
І зграї галок на хрестах.

XXXIX. XL

Отож добрались до притулку,
Проїхавши чималий світ;
Близ Харитонія в завулку
Зверпули сани до воріт
Старого дому. Без пишпоти
Живе тут хора на сухоти
Московська тітка. До дверей
Біжить, стрічаючи гостей,
Старий слуга старої папі,
В подертім каптані калмик.
Лунає привітальний крик
Княжни на ветхому дивані.
З плачем старенькі обнялись,
І речі бистрі полились.

XLI

«Княжно, mon ange!» * — «Pachette!» — **
«Аліпо!»
«Ну, хто б подумав?» — «Як давно!»

* Мій ангеле! (франц.).— Ред.

** Пашето! (франц.).— Ред.

«Надовго? Серденько! Кузино!
Сідай — та дивно ж як воцо!
Йй-богу, сцена із романа...»
«А це дочка моя, Татъяпа».
«Ах, і не віряться мені —
Немов я все це бачу в сні...
А пам'ятаєш Грандісона?»
«Як, Грандісон?.. а, Грандісон!
Та де ж він? Все неначе сон!»
«В Москві, неподаль Симеона;
Кутю таки у мене їв;
Недавно сина він женив.

XLII

А той... та все пізніш розкажем...
Гаразд? Усій її рідні
Ми Таню завтра ж і покажем,
Шкода, несила вже мені, —
Ох, волочу насилу поги!
Та ви замучені з дороги,
Ходімо разом одпочить,
Зморилась... в грудях так болить...
Нелегко нині вже й радіти,
Отак, голубонько моя...
Вже ні на що не здатна я...
Старому гидко в світі жити...»
І тут, з утомою в очах,
Закашлялась вона в сльозах.

XLIII

Татъяні серце зворушила
Ласкавість хорої; та їй
Нова домівка все ж немила,
Самотній мрійниці сільській.
Під шовком ніжної запони
Вона в солодкім сні не тоне,
І рано-вранці передзвін,
Предтеча трудових годин,
Її з постелі підіймає.
Сідає Таня край вікна.
Поволі дніє; та вона

Ланів дідизних не вбачає:
Сіріють тільки крізь туман
Конюшня, кухня та паркан.

XLIV

І от від ранку аж до ночі
Татьяну возять там і там,
Щоб лінощі її дівочі
Явить бабусям та дідам.
Куди лиш повіз їх прибуде —
Ласкаві зустрічі усюди,
Хліб-сіль, розмова гомінка.
«Велика Таня вже яка!
Чи я ж давно тебе хрестила?
— А я за уші наскубла!
— А я медяника дала!
— А я так на руках посила!»
І хором сиві гомонять:
«Ох, як же то роки летять!»

XLV

Та в них не видно переміни;
Усе в них на старий взірець:
У тітоньки княжни Поліни
Той самий тюлевий чепець;
Все білється Лукер'я Львівна,
І бреше все Любов Петрівна,
Іван Петрович все дурний,
Семен Петрович все скупий,
В Авдотї Карпівни від шлюбу
Той самий друг, мосьє Фінмуш,
Той самий шпіц, той самий муж;
А він все член ретельний клубу,
Глухий і смирний жінчин гість,
За двох так само п'є та їсть.

XLVI

Їх дочки Таню обнімають.
Розквітлі грації Москви
Спочатку мовчки оглядають
Татьяну з ніг до голови;

Вона здається їм чудною,
Худою надто та блідою,
Провінціального взірця,
А втім, гарненькою з лиця;
Тоді, скорившись природі,
До себе приязно ведуть,
Цілують, серденьком зовуть,
І роблять зачіску по моді,
І ніжно повіряють їй
Дівочих таємниці мрій,

XLVII

Секрети юного кохання,
Надії, пустощі дрібні:
Скрашає їхнє лепетання
Легенька домішка брехні.
Тоді, в одплату за довіру,
І Таню просять душу щиру
Одкрити без вагання їм.
А Таня, наче в сні чуднім,
Думками десь далеко лине,
Не розуміє їхніх слів,
І тайну власних почуттів,
Страждань і щастя скарб єдиний
У серці криючи своїм,
Його не ділить ані з ким.

XLVIII

Татьяна слухає в вітальні
Гостей розмови голосні,
Та все слова такі загальні,
Такі утерті та нудні;
Нема ні серця, ні уяви,
Усе байдуже, нецікаве,
І навіть наклепи у них
Чуттів позбавлені живих.
Шкода вже й розуму шукати,
Не те що там великих дум;
Не посміхнеться томний ум,
Не вгріє серця й жарт крилатий.
Бо й дуροців смішних нема
В цім панстві, де нудьга сама!

XLIX

Архівні юнаки юрбою
На Таню споважна зорять
І неприхильно між собою
Про неї стиха гомонять;
Один якийсь блазнюк печальний
В ній бачить образ ідеальний
І потай в метушні людській
Елегію складає їй.
Якось у тітоньки нудної
До неї Вяземський підсів
І зацікавити зумів.
Про ймення панночки нової,
Свій поправляючи парик,
Тоді питається старик.

L

А там, де Мельпомена вие
Протяжним голосом своїм,
Де плащ мішурний багрянє
Перед збіговищем людським,
Де тихо Талія дримає
І на плескання не зважає,
Де Терпсіхорі лиш одній
Глядач дивує молодий
(Про це ви спомин бережете,
Як я, панове, бережу),—
На дівчину, усім чужу,
Не поверталися лорнети
Ревливих наній і знавців
Із лож блискучих та з рядів.

LI

Її привозять і в зібрання.
Задуха, гомін, шум і сміх,
Музики грім, свічок блищання,
Мелькання, вихор пар легких,
Красунь прозорчесті убори,
Людьми уцерть залиті хори,
Півколо панночок і дам,—
Усе вражає очі там.

Тут франти появляють чари —
Своє нахабство, свій жилет
І неуважний свій лорнет.
Сюди відпущені гусари
Спішать прибути, прогрімить,
Заполонить і полетить.

ЛII

Зірок багато єсть у ночі,
Багата на красунь Москва,
Але найбільше вабить очі
Сріблиста зірка ранкова.
Але вона, перед котрою
Я мовкну з лірою дзвінкою,
Зорею ранньою, ясна,
Блищить серед красунь одна.

Як по-небесному гордливо
Землі торкається вона!
Як від грудей пашить весна!
Як очі дивляться томливо!..
Та годі, годі; перестань:
Ти заплатив безумству дань.

ЛIII

Шум, метушіння, сміх, уклони,
Галоп, мазурка, вальс... А там,
Між двох тіток, біля колони,
Чужа усім людським очам,
Татьяна дивиться й не бачить,
Що серцю суєта ця значить!
Їй душно тут... Вона в думках
Перелітає по полях
Туди, де бідні поселяни,
Де самотинності куток,
Де світлий котиться струмок,
Де квіти, де її романи,
Де в тінях липових алей
Ввижався він у темі ночей.

LIV

Так мисль її далеко бродить:
Забуто й світ, і пишний бал;

Очей тим часом не відводить
Якийсь од неї генерал.
Лукаво тітоньки моргнули
І ліктем Таню підпитовхнули,
І кожна прошептала їй:
«Ліворуч подивись мерщій!»
«Ліворуч? Де? А що там саме?»
«Та що вже є, туди поглянь...
Он, недалечко тих-от пань...
Там поруч двоє з орденами...
Недавно увійшов він в зал...»
«Хто — він? товстий той генерал?»

LV

Тут переможниці Татьяні
Ми поздоровлення складім
І знов ходу свою в романі
На путь колишню повернім...
До речі, тут сказати маю:
*Про друга юного співаю
І дивину його химер.
Благослови ж мене тепер,
О музо епосу висока!
І, з вірним посохом в руці,
Не дай зійти на манівці.
Доволі! Скінчена морока!
Віддав я класицизму честь,—
Хоч пізно трохи, заспів єсть.*

ГЛАВА ВОСЬМА

Fare thee well, and if for ever,
Still for ever, fare thee well.

*Byron **

I

В ті дні, коли в садах Ліцея
Я безтурботно розцвітав,
Читав охоче Апулея,
А Ціцерона не читав,

* Прощай, і вже як назавжди, то назавжди прощай. *Байрон*
(англ.).— *Ред.*

В ті дні, при співах лебединих,
В повитих тайною долинах,
Край вод прозорчастих мені
З'явилась муза навесні.
В студентській келії проміння
Враз засіяло: муза в ній
Відкрила юний бенкет свій,
Забави вславила дитинні,
Діла славетні давнини
І серця трепетного сви.

II

І світ зустрів її зичливий;
Нас перший успіх окрилив;
Помітив нас Державін сивий
І край труни благословив.

.
.
.
.
.
.
.
.
.
.

III

І я, закон єдиний мавши,
Примхливу волю почуттів,
З юрбою мислі поділявши,
Я музу пустотливу ввів
На бенкет, в шум сперечок вічних,
Грозу дозорів опівнічних;
І їм веселої пори
Вона несла свої дари
І, як вакханочка, сміялась,
Гучний вела при чаші спів,
І молодь одлетілих днів
До неї палко залицялась,
А я пишався, що знайшов
Такої подруги любов.

IV

Та присудила доля мстива
Мені вигнання — муза вслід.
Не раз, було, ласкава діва,
Німотний ділячи похід,
Мене таємно чарувала!
Не раз вона зо мною мчала
Вночі, в кавказькій стороні,
Немов Ленора, на коні!
Не раз на берегах Тавриди
Вона мене у тьмі нічній
Водила слухать шум морський,
Немовчний шепіт Нерейди,
Глибокий, вічний шум валів,
Прославний гімн отцю світів.

V

І, занедбавши гомін дальній
Столичних бенкетів і втіх,
В глухій Молдавії печальній
По вбогих шатрах кочових
Вона зо мною гостювала,
І серед диких дика стала,
Забула мову там богів,
На степовий змінивши спів,
На дивний звук чужого слова...
Та все змінилося по тім,
І от вона в саду моїм —
Журлива панна повітова,
З сумною думою в очах,
З французьким томиком в руках.

VI

Тепер веду я музу вперше
На світський раут гомінкый ⁴⁴;
В ревнивім остраху завмерши,
Дивлюсь на чар її сільський.
Крізь ряд тісний аристократів,
Військових франтів, дипломатів
І гордих дам пливе вона;
От сіла й стежить, мовчазна,

За блискотливою юрбою,
Мельканням суконь і речей,
Ходою вільною гостей
Перед хазяйкою стрункою,
Живими рамами мужчин
Круг дам, немов округ картин.

VII

Їй до вподоби лад бадьорий
Олігархічних вільних слів,
І холод гордощів суворий,
І суміш років та чинів.
Та хто ж ото в юрбі шумливий
Стоїть, туманний, мовчазливий?
Для всіх здається він чужим.
Мигтять обличчя перед ним,
Як надокучні сні щоденні.
Чи сплін, чи самолюбства біль
На цім обличчі? Як, відкіль?
Хто він такий? Невже Євгеній?
Невже це він?.. Так, справді він.
— Давно прибув з чужих країн?

VIII

Той самий він, чи вгамувався?
Чи грає й досі дивака?
Яких іще там рис набрався?
Чи переміна з ним яка?
Чим нині з'явиться? Мельмотом,
Космополітом, патріотом,
Гарольдом, квакером, чи знов
Ще іншу маску він знайшов,
Чи буде так собі людина,
Як от, приміром, ви та я?
Принаймні думка ось моя:
Набридла мода старовинна
І всі ті вибрики смішні...
— Знайомі ви? — І так, і ні.

IX

— Чому ж бо так ви неласкаво
Про нього мислите, скажіть?

Чи не тому, що без угаву
Ми звикли все і всіх судить,
Що сміливість душі палкої
Для себелюбності дрібної
Образлива або смішна,
Що вільна думка нам страпна,
Що надто часто ми розмови
Ладні вважати за діла,
Що дурість легковажна й зла,
Що розум наш — пустоголовий
І що нікчемність лиш одна
По зросту нам і не чудна?

Х

Блажен, хто в юності був юний,
Блажен, хто в слупний час дозрів,
Хто несподіванки фортуни
З літами стерпіти зумів;
Хто в сні химерні не вдався,
Хто з черню світською братався,
Хто в двадцять літ бенкетував,
А в тридцять — посаг добрий взяв;
Хто в п'ятдесят боргів позбувся,
Приватні й інші заплатив;
Хто слави, грошей і чинів
Спокійно, повагом добувся,
Про кого казано весь вік:
N. N. прекрасний чоловік.

ХІ

Та сумно, що, як привид милий,
Минулась молодість ясна,
Що ми всякчас її дурили,
Що зрадила і нас вона;
Що наші смілі сподівання,
Що наші світлі поривання
Зотліли рано, за весни,
Мов листя мокре восени.
Нестерпно, як перед тобою
Самих обідів довгий ряд,
А все життя — немов обряд,

І ти статечно за юрбою
Ідеш, чужий її думкам
І дріб'язковим почуттям.

XII

У гаморі людського суду
Нестерпно (річ ясна така)
Серед розсудливого люду
Придбати славу дивака,
Безумця, гідного покари,
Чи сатанічної почвари,
Чи навіть демона мого.
Онегін (знов черга його),
Убивши друга на дуелі,
Доживши марно, без трудів
До двадцяти шести років,
Літа пройшовши невеселі
Без служби, без жони, без діл,
Не знав, де діти решту сил.

XIII

Заволоділа нпм рухливість,
Жага небачених країв
(Болюча, визнаймо, властивість,
Свідомий хрест одинаків).
Покниув він спадкові ниви,
Дібровний морок мовчазливий,
Де тінь скривавлена за ним
Ходила з присудом німим,
І подорож почав без цілі
В якимсь тривожнім почутті;
Та, як і все у цім житті,
І мандри стали вже немилі;
Отож прибув оригінал,
Як Чацький, з корабля на бал.

XIV

Нараз усі захвилювались,
Шептажня виповнило зал...
До господині наближались
У парі дама й генерал.

Була вона не гомінлива,
І не холодна, й не кваплива,
Без гри зухвалої в очах,
Без нарочитості в речах,
Без тих-от витівок манірних,
Без мавпування рис чужих...
Вона була з-поміж усіх
Зразком усіх чеснот добірних,
Du comme il faut...* (Даруй, Шишков:
Російських слів я не знайшов).

XV

До неї тислись дами ближче,
Бабусі посміхались їй;
Мужчини кланялися нижче,
Ловили зір її ясний,
Панни проходили тихіше,
І задирав за всіх пишніше
І носа, й плечі генерал,
Що з нею увійшов на бал.
Ніхто б не міг її назвати
Прекрасною; а водночас
Ніхто б не зважився із нас
Отих прикмет у ній шукати,
Що світський Лондон недарма
Взиває vulgar **. (Сил нема...

XVI

Люблю я дуже це от слово,
Та сил нема його віддати;
У нас воно лунає ново,
І хто зна, чи йому лунать.
Воно б годилось в епіграму...)
Та далі річ про нашу даму.
В красі байдужній край стола
Вона розмову почала
Із Ніночкою Воронською,
Із Клеопатрою Неви.
Напевне, згодилися б ви,

* Доброго тону, доброго смаку... (франц.).— Ред.

** Вульгарний (англ.).— Ред.

Що Ніна зимною красою
Її затьмарить не могла,
Хоч і затьмарлива була.

XVII

«Невже ж то, — думає Євгеній: —
Невже вона? Та справді... Ні...
Як! Зрóbла в типі староденній...»
І свій лорнет у метушні
Він обертає знову й знову
На ту, чию ходу і мову,
Чиє лице немовби знав.
«Ти б, князю, часом не сказав,
Хто то в береті малиновім
З послом іспанським там сидить?»
Князь усміхнувся мимохіть:
«Ага! Зустрітись б давно вам!
Стривай, вас познайомлю я».
«Та хто ж вона?» — «Жона моя».

XVIII

«То ти жонатий? Річ неждана!
Давно?» — «Та близько двох років».
«Хто жінка?» — «Ларіна».
«Татьяна?»
«Знайома?» — «Я в сусідстві жив».
«О, то ходімо ж!» — Князь підходить
І до дружини він підводить
Під руку родича свого.
Княгиня, вбачивши його,
Відчула дивне хвилювання,
Повита трепетом палким,
Та жодним поглядом своїм
Не виявила почування:
Зберігся в неї рівний тон,
Смаку хорошого закон.

XIX

Їй-богу, так! І не здригнулась.
Не стала рада, ні сумна...

Брова — і то не ворухнулась,
Не стисла навіть уст вона.
Було її обличчя знане,
Але від давньої Татяни
Не залишилось і слідів.
Зайти в розмову він хотів
І — і не міг. Вона спитала,
Чи він давно прибув, чи ні,
Чи був у рідній стороні;
Тоді поглянула, недбала,
На мужа — і майнула вмить...
Немов прикутий він стоїть.

XX

Невже та сама це Татяна,
Кому в недавні дні оті,
В початку нашого романа,
В глухій, далекій самоті,
Обравши путь добродюбиву,
Читав він проповідь зичливу,
Та, від якої він листа
І досі інколи чита,
Де все одверте, все на волі,
Та дівчинка... Чи це вві сні?..
Та дівчинка, кого в ті дні
Зневажив він в смиренній долі,—
Невже вона була це з ним,
Спокоєм дивна чарівним?

XXI

Він їде з рауту тісного,
У думи вдавшись чудні.
То сум, то мрії серце в нього
Тривожать у спізнілїм сні.
Прокинувся; слуга приносить
Листа: князь N. уклїнно просить
Його на вечір. «Боже мій!
До неї! — Буду!» — і мерщїй
Він пише відповідь квапливу.
Що з ним? Немов мана якась!
Що за тривога полилась
У душу зимну та лїниву?

Досада? Гордощі? Чи знов
Турбота юності — любов?

XXII

Онєгін лічить знов години
І вечора тривожно жде.
Та от десяту б'є; він лине,
Летить по сходах, а не йде,
І тихо до княгині входить;
Татьяну він саму знаходить,
І мовчки декілька хвили
Вони сидять. Німує він,
Собі дивуючись. Похмурий,
Ніяковий, найти слова
Він не уміє. Голова
Думок ховає натиск бурний.
Уперто він зорить: вона
Сидить спокійна і ясна.

XXIII

Приходить муж. Він уриває
Цей неприємний tête-à-fête*.
З Онєгіним він починає
Якийсь пригадувать бенкєт.
Вони сміються. Входять гості.
От сіль їдка тонкої злості
Розмову приправляє їм.
У тому гомоні легкім
Не почувалось ошуканства,
З манірним і пустим лицем,
Торкалися поважних тем,
Без вічних істин, без педантства,
І вільність не здавалась там
Страшпою нічиїм ушам.

XXIV

Тут був, одначе, цвіт столиці,
І знать, і модності зразки,
І кілька дурнів, як годиться,
І всюдисущі диваки;

* Розмова сам на сам (*франц.*).— *Ред.*

Були там досить літні дами
В чіпцях, із пишними квітками;
Панянок декілька було,
Що гордо хмурили чоло;
Тут був посол, що з розумінням
Про речі говорив значні;
Був у пахучій сивині
Старик, що в душі старовиннім
Дотепно й тонко жартував.
Наш вік од цього вже відстав.

XXV

Був епіграм збирач завзятий,
Сердитий на усе й на всіх:
На те, що чай холоднуватий,
На дамські зачіски, на сміх,
На згадку про роман туманний,
На вензель, двом сестрицям даний,
На зміст журналів, на війну,
На сніг і на свою жону.

.
.
.
.
.
.

XXVI

Тут був Проласов, між знайомих
Низької підлості вірець,
Що притупив по всіх альбомах,
St.-Priest, тонкий твій олівець;
В дверях стояв диктатор бальний,
Немов малюночок журнальний,
Рум'яний верблій херувим,
З лицем недвижним і німим,
І, геть засушений крохмалем,
Чужих країв нахабний птах
Будив усмішку на устах
Величним рухом, надто дбалим,—
І всі, зирнувшись, йому
Оцінку склали тим німу.

XXVII

Але Онегіна манила
Татьяна вечір весь одна,
Не давня дівчинка несміла,
На вдачу проста і сумна,
А можновладна ця княгиня,
А неприступна ця богиня
Пишновеличної Неви.
О люди! Всі на вдачу ви,
Як ваша прабабуся Єва:
Що дане вам — не вабить вас;
Лукавий змії зове всякчас
До забороненого древа:
Вам яблук звідти подавай,
Без цього вам і рай — не рай.

XXVIII

Як відмінилася Татьяна!
Як твердо в роль свою ввійшла!
Як надокучливого сана
Манери скоро прийняла!
Хто б упізнав дівчатко миле
У гордій цій, свідомій силі,
Законодавиці балів?
І він-бо серце їй палив!
Вона про нього в п'яті ночі,
Коли не прилітав Морфей,
Гадала потай від людей,
На місяць томні звівши очі,
І марила, що вдвох підуть
Вони верстати скромну путь!

XXIX

Коханню кожен вік підвладний;
Але незайманим серцям
Воно живлюще і відрадне,
Як буря весняним полям:
Дощами пристрасті їх миють,
Вони оживлюються, спіють —
І подих зрошує живий
І цвіт, і овоч золотий.

Та в віці пізньому, безпліднім,
На повороті наших літ
Любов кладе мертвотний слід:
Так осінь повівом холодним
В болото обертає луг
І оголяє ліс навкруг.

XXX

Шкода й казати: наш Євгеній
Татьяну любить, як дитя;
В тривозі й ревності шаленій
Він їй присвячує життя.
Забувши розум, він щоранку
Вбігає до скляного ганку,
Іде під накриттям склепінь;
За нею всюди він, як тінь;
Щасливий він, коли пухнатий
Боа накине на плече,
Руки діткпється гаряче,
Хустинку встигне їй подати
Чи владним порухом очей
Розсуне пишний полк ліврей.

XXXI

Вона його не помічає,
Хоч би розпався він у прах.
Спокійно вдома зустрічає,
Слів зо три скаже у гостях,
Уклоном часом тільки стріне,
Не поговорить і хвилини:
Кокетства в ній нема й сліда —
Так вищий світ заповіда.
Онегін бліднуть починає, —
Їй чи не видно, чи не жаль;
Уже йому тяжка печаль,
Либонь, сухоти навіває.
Всі шлють його до лікарів,
А ті — на *води* з цих країв.

XXXII

А він не їде; він зарані
Ладен до прадідів писать,

Що буде скоро; а Татьяні
Хоч би там що (така їх статъ);
А він упертий, не здається,
Іще надія в серці б'ється;
Хоча недужий він, рука
Перо за дужих двох стиска,
Любовне пишучи визнання.
Хоч у листах не без причин
Користі мало бачив він,
Та, видно, стерпіти страждання
Євгеній більше сил не мав.
От що княгині він писав.

Лист Онегіна до Татьяни

Я знаю все: образить вас
Моя печальна таємниця.
Яким презирством загориться
Ваш погляд, гордий повсякчас!
Чого я хочу? І для чого
Відкрию душу вам свою?
Для сміху, може, ще й лихого,
Я тільки привід подаю!

Випадком вас колись зустрівши,
В вас іскру ніжності вловивши,
Я їй повірити не смів:
Не дав зростати звичці любій;
Свою набридлу волю в шлюбі
Я втратити не захотів.
Іще одно нас розлучило...
Нещасна жертва, Ленський впав...
І все, що серце полюбило,
Від серця геть я відірвав;
Чужий усім, на самотині
Я думав: воля й супокій
Замінять щастя. Боже мій!
Як помиливсь, як мучусь нині!

Ні, бачити щохвилі вас,
Ходити вслід, як тінь незрима,
Ваш усміх, погляд повсякчас
Ловить жадібними очима,

Ваш голос чути, розуміть
Усю довершеність безкраю,
У муках перед вами мліть,
Блідніти й гаснуть... о мій раю!

Та не для мене це: щомить
Слідкую марно я за вами;
Життя іде, життя летить,
А я розтрачую без тями
Від долі визначені дні.
Воли вже й так тяжкі мені.
Я знаю: довго не страждати,
Земна кінчиться путь моя,
Та мушу вранці певність мати,
Що вас удень зустріну я...

Боюсь: в мольбі моїй смиренній
Побачить ваш суворий зір
Підступні хитрощі мерзенні —
І чую гнівний ваш докір.
Коли б ви знали, як жахливо
Таїти пристрасну любов,
Палать — і розумом гнівливо
Бентежну гамувати кров;
Хотіть коліна вам обняти
І, припадаючи до ніг,
Мольби, признання вилити,
Все, все, що висловити б міг, —
А навіч холодом жорстоким
І мову, й погляд повивать,
Спокійно з вами розмовлять,
Дивитися веселим оком!..

Та годі вже: з собою сам
Не встою більше в боротьбі я;
Нехай мана — моя надія,
Та віддаюсь на волю вам.

XXXIII

Вона мовчить. Послання друге,
Послання третє — все дарма,
Вона мовчить. Він, повен туги,
В зібрання іде. Там сама

Вона назустріч. Загадкова,
Не промовляє ані слова.
У! холодом яким страшним
Ця постать віє перед ним!
Мов зацімліли, мов камінні,
Її погордливі уста!
Євгеній поглядом чита:
Де жалоці, зніяковіння?
Де сльози? Їх нема й слідів!
На цім обличчі тільки гнів...

XXXIV

Та, може, острах потаємний,
Щоб світ і муж не догадав
Про той дівочий пал даремний,
Про все, що лиш Онєгін знав...
Надій нема! Він од'їжджає,
Своє безумство проклинає,—
І хоче знову, як колись,
Життя шумливого зректись,
І в кабінеті мовчазному
Згадав він, як нудьга за ним
Гопилась привидом грізним
У світі шумному й пустому,
За комір, бідного, взяла
І в темний закут затигла.

XXXV

Він оддає без перебору
Увагу Гіббону, Руссо,
Манзоні, Гердеру, Шамфору,
Madame de Staël, Біша, Тіссо,
Скептичного читає Беля,
Читає твори Фонтенеля,
Читає й наших мудреців,
Усе приймаючи без слів:
І альманахи, і журнали,
Що мудро вміють нас повчати,
Де так тепер мене корять
І де високі мадригали
Стрічав недавно я собі:
E sempre bene *, далебі.

* І що ж, чудово (*ital.*).— *Ред.*

XXXVI

І що ж? Очима він читає,
А думи липуть геть відтіль;
Самотню душу огортає
Солодких марев ніжний біль.
Поміж рядками ненароком
Духовним він читає оком
Рядки незримі. Тільки їм
Дається він еством усім.
То нерозгадані подання
Затьмареної давнини,
Чудні, незрозумілі сни,
Погрози темні, віщування,
Чи казки таємничий зміст,
Чи діви молододі лист.

XXXVII

І от поволі западає
Він у бездумний тихий сон,
Уява перед ним метає
Свій різнобарвний фараон*.
То бачить він: юнак знайомий
Лежить в заметі нерухомий,
Немов заснув оце тепер,
І чути голос: що ж? умер!
То бачить ворогів отруйних,
Наклепників, тхорів лихих,
І коло зрадниць молодих,
І лиця давніх друзів буйних,
То дім сільський — і край вікна
Сидить вона... і все вона!..

XXXVIII

Він так оддався цим тенетам,
Що мало в безум не заправ
Чи навіть не зробивсь поетом...
Ото б то нас обдарував!
А справді: жертва магнетизму,
Російських віршів механізму

* Ф а р а о н — гра в карти.— Ред.

Він ледве не осяг в ті дні
На диво дивнее мені.
Скидавсь він сильно на поета,
Як при каміні сам один
Курникав *idol mio* * він
Або солодке *Benedetta* **,
І в полум'я, мов крізь туман,
Ронив пантофлю чи роман.

XXXIX

Дні мчались; голубливим летом
Тепло лилося крізь етер;
І не зробився він поетом,
Не збожеволів, не помер.
Весна живить його; уперше,
Покої замкнені відперши,
Де зимував він, як бабак,
Зрадівши з весняних ознак,
Він ранком ясним виїжджає
Прудкими кіньми на Неву.
Кору стемнілу льодову
Золотить сонце; струмінь грає
Із-під забруднених снігів.
Куди ж бо їхати велів

XL

Онегін мій? Це діло знане,
Ви угадали; справді так:
До неї знову, до Тат'яни,
Наш непоправний мчить дивак.
Ввіходить, на мерця похожий.
Немає ні душі в прихожій.
Він далі, двері відчинив
Одні і другі. Що ж удрів,
Що сильно так його вражає?
Княгиня перед ним одна,
Сидить неприбрана, сумна,
Листа задумано читає,
І по лицю її стіка
Гарячих, тихих сліз ріка.

* Мій кумир (*ital.*).— *Ред.*

** Благословенна (*ital.*).— *Ред.*

ХІ

Хто б слів її на самотині
В цю бистру мить не розгадав!
Хто б Тані бідної в княгині,
Смутної Тані не пізнав!
Німих од каюття й тривоги,
Упав Онегін їй у ноги;
Вона здригнулась і мовчить.
І на Онегіна зорить
Без дивування і без гніву.
Його пригаслий, тьмянний зір,
Благання і німих докір
Вона збагнула. Просту діву,
Із серцем, повним давніх мрій,
Скорбота воскресила в ній.

ХІІ

Вона йому не каже встати,
Очей не відведе своїх,
Холодну руку відірвати
Від уст не важиться палких...
Куди вона душею лине?
В мовчанні йдуть тяжкі хвилини —
І Таця стиха почала:
«Доволі, встаньте. Мить зайшла
Сказати все нелицемірно.
Чи впам'ятку, Онегін, вам,
Як ми в алеї сам на сам
Зустрілися, і так покірно
Ваш осуд вислухала я?
Настала ж і черга моя.

ХІІІ

Була молодша я в ту пору,
Здається, краща я була,
Любила вас — та, крім докору,
Що в серці вашому знайшла?
Як говорили ви зо мною?
Вам не була вже новиною
Наївна дівчинки любов?
І нині — боже! — стигне кров,

Згадавши проповідь холодну
І погляд зимний... Але вас
Я не виную: ви в той час
Поводилися благородно,
Як справжній чесний чоловік:
За це я вдячна вам повік...

XLIV

Тоді — чи правда ж? — у пустині,
Вам, вихованцеві Москви,
Була не люба я... Та нині
Чому так одмінились ви?
Чому впадаєте за мною?
Чи не тому, що між юрбою
Ношу уславлене ім'я,
Що княжий титул маю я?
Що муж скалічений у бої,
Що нас за те цінує двір?
Тому, що людський поговір,
Моєю втішений ганьбою,
Вам славу міг би голосну
Створити легко в мить одну?

XLV

Я плачу... Як своєї Тані
По цей ви не забули час,
То вірте: краще б дорікання
Тепер я прийняла від вас,
Ніж порив пристрасті шалений,
Такий образливий для мене,
Ці сльози, ці палкі листи...
Колись у грудях берегти
Хоч теплий жаль могли ви потай
До мрій невинних, молодих...
А нині — що до ніг моїх
Вас привело? Яка дрібнота!
Як з вашим серцем і умом
Буть почувань дрібних рабом?

XLVI

Весь пишний цвіт моєї долі,
Життя гучного марний грім,

Мій успіх у високих колі,
Багаті учти, модний дім,—
Що в них? Віддати могла б я радо
Нікчемну розкіш маскараду,
Увесь цей блиск, і шум, і чад
За кілька книг, за дикий сад,
За тишу закутка сільського,
За ті місця, де стріла вас
Я в юності своєї час,
За цвинтар, де піднісся вбого
Дубовий хрест між верховіть:
Моя там няня бідна спить...

XLVII

А щастя видилось безмежне
Так близько!.. Та любов моя
Розбилася. Необережний
Зробила, може, вчинок я:
Мене в тужливому риданні
Благала мати; бідній Тані
Були однакі всі шляхи.
Я вийшла заміж. Без пихи
Я вас прошу мене лишити.
Я знаю: в вашім серці єсть
І гордість, і справдешня честь.
Я вас люблю (пощо таїти?),
Та з ким я стала до вінця —
Зостанусь вірна до кінця».

XLVIII

Вона пішла. Євгеній хмурний
Стоїть, немов ударив грім;
Якої муки порив бурний
Він в серці відчува своїм!
Та враз остроги задзвеніли,
І в час, Онегіну немилий,
Татьяни чоловік ввійшов.
Тепер, читачу любий, знов
З моїм героєм розлучімося
Надовго... ба й навек... із ним
Доволі ми шляхом одним

Бродили в світі. Обіймімось,
На берег вийшовши. Ура!
Давно (чи правда ж бо?) пора!

XLIX

Хоч друг, хоч ворог ти, читачу,
Та приязно розстатись нам
Я зовсім перепон не бачу.
Прощай. Хоч би з яким чуттям
Шукав у строфах цих недбалих
Ти шуму років одбуялих,
А чи спочинку від трудів,
Малюнків жвавих, гострих слів,
Чи лиш помилок граматичних —
Дай боже, щоб у книзі цій
Для втіхи любої, для мрій,
Для серця, для боїв критичних
Ти хоч би крихту міг найти.
Прощай. Прийшли ми до мети.

L

Прощай, мій вірний ідеале,
І ти, супутнику чудний,
І ти прощай, натхнення стали
Труда малого. Чар живий,
Поету щастя принесли ви:
Забув я з вами світ бурхливий,
До милих серцем говорив.
Багато проминуло днів,
Відколи молода Татьяна
І мій герой у тьмянім сні
Враз появилися мені,—
І вільноплинного романа
Іще не ясно бачив даль
Я крізь магічний свій кришталь.

LI

А ті, кому я вечорами
Початок повісті читав,—
Одних нема, а ті не з нами,
Як Саді те давно сказав.

Без них портрет дорисував я
 З Онегіна. А та, що взяв я
 Тат'яні молодій за взір...
 О, скільки втрат було з тих пір!
 Блажен, хто міг лишити рано
 Бенкеті юності, до дна
 Її не випивши вина,
 Хто не скінчив її романа
 І враз умів розстатися з ним,
 Як я з Онегіним моїм.

ПРИМІТКИ ДО «ЄВГЕНІЯ ОНЕГІНА»

¹ Писано в Бессарабії.

² Dandy, франт.

³ Капелюх à la Bolivar.

⁴ Відомий ресторатор.

⁵ Риса охололого почуття, гідна Чайльд-Гарольда. Балети п. Дідло повні жвавості, натхнення і принадності незвичайної. Один із наших романтичних письменників бачив у них значно більше поезії, ніж у всій французькій літературі.

⁶ Tout le monde sut qu'il mettait du blanc; et moi, qui n'en croyais rien, je commençais de le croire, non seulement par l'embellissement de son teint et pour avoir trouvé des tasses de blanc sur sa toilette, mais sur ce qu'entrant un matin dans sa chambre, je le trouvai brossant ses ongles avec une petite vergette faite exprès, ouvrage qu'il continua fièrement devant moi. Je jugeai qu'un homme qui passe deux heures tous les matins à brosser ses ongles, peut bien passer quelques instants à remplir de blanc les creux de sa peau.

(Confessions de J. J. Rousseau) *.

Грім випередив свою добу: тепер по всій освіченій Європі чистять нігті особливою щіточкою.

⁷ Вся ця іронічна строфа — це є, власне, тонка похвала прекрасним дочкам отчизни нашої. Так Буало, нібито докоряючи, хвалить Людовіка XIV. Наші дами сполучають у собі освіченість із люб'язністю і сувору чистоту звичаїв з тією східною принадиною, що так зачарувала пані Сталь (див. Dix années d'exil **).

* Усі знали, що він користувався білилом; я спершу цьому не вірив, але почав схилитись до цієї думки не тільки тому, що колір його обличчя ставав кращий і що на його туалетному століку стояли слоїчки з білилом, а й тому, що, ввійшовши якось уранці в його кімнату, я побачив, що він полірує собі нігті особливою маленькою щіточкою, — він гордо робив це й далі при мені. Я подумав, що людина, яка тратить щоранку дві години на полірування своїх нігтів, може, звісно, потратити кілька хвилин на те, щоб зарівняти білилами свою шкіру («Сповідь» Ж.-Ж. Руссо) (франц.). — Ред.

** «Десять років вигнання» (франц.). — Ред.

⁸ Читачі пам'ятають прегарний опис петербурзької ночі в ідилії Гнеднча:

Вже ніч; та не меркнуть хмарок позолочені смуги.
Без зір і без місяця все у прозорому світлі.
У морі далекім сріблісті нам видно вітрила
Легких кораблів, що мов плінуть у сибьому побі;
У сяйві нетьмаренім пебо нічне височіс,
І заходу пурпур зливається з золотом східним,
Немов зоряниця за вечором тихим виводить
Рум'яний світапок. Була та година чудова,
Як літа короткого дням поступаються ночі;
Як погляд чужинця чарує на небі північним
Злиття мерехтливої тіні та ціжного сяйва,—
Південному небу окраса така невідома;
Та ясність, що схожа на знади північної діви,
Чи розрум'янені щоки та очі блакитні
Відтінені ледве волосся білявого пасмом.
Тоді над Неввою, над пишним Петрополем бачать
Без присмерків вечір і ніч бистролютну без тіші;
Тоді Філомела, північні пісні доспівавши,
Ранкові заводить, вітаючи день полум'яний.
Та пізно; повіяла свіжість на тундри надневські...
Роса олустилась
Вже північ. Нева, що шуміла під безліччю весел,
Спокійно тече; городяни вернулись до міста;
Мовчить суходіл, не хвилює вода, всюди тихо;
Лиш деколи шум од мостів пробіжить над водою;
Лиш поклик протяжний із селищ далеких пролине,
Де ратна сторожа веде перегук опівнічний.
Все спить...

⁹ Осяйні богині очі
Зрить захоплевий пііт,
Що не спить посеред ночі,
Обіпершись на граніт.
(Муравйов. Богині Невы)

¹⁰ Писано в Одесі.

¹¹ Автор, з боку матері, походження африканського.

¹² Із першої частини «Дніпрової русалки».

¹³ Пайсоллодкозвучніші грецькі імена, як наприклад: Агафон, Філат, Федора, Фекла тощо, вживані у нас лише серед простолюду.

¹⁴ Грандісон і Ловлас — герої двох славетних романів.

¹⁵ Si j'avais la folie de croire encore au bonheur, je le chercherais dans l'habitude * (*Шатобріан*).

¹⁶ Відний Йорік! — вигук Гамлета над черепом блазня. (Див. Шекспіра і Стерна).

¹⁷ (Тут Пушкін дає примітку, що має значення власне для російського тексту. Подаємо її, проте.— *М. Р.*)

У попередньому виданні, замість *зимой летят*, помилково надруковано *зимой летят* (що не мало ніякого смислу). Критики,

* Коли б я мав перозум іще вірити в щастя, я шукав би його в звичці (*франц.*).— *Ред.*

того не втямивши, бачили анахронізм у наступних строфах. Сміємо запевнити, що в нашій романі час розчислено за календарем.

¹⁸ Юлія Вольмар — Нова Елоїза. Малек-Адель — герої середнього собі роману *M-me Cottin*. Густав де Лінар — герої прехорошої повісті баронеси Крюднер.

¹⁹ Вампір — повість, невірно приписана лордові Байрону. Мельмот — геніальний твір Матюріна. *Jean Sbogar* — відомий роман Карла Пудьє.

²⁰ *Lasciate ogni speranza voi ch'entrate* *. Скромний автор наш переклав тільки першу половину славетного вірша.

²¹ Журнал, що видавав колись публіцист О. Ізмайлов досить неакуратно. Видавець одного разу друком просив вибачення у публіки, виправдуючись тим, що він на святах гуляв.

²² С. А. Баратинський.

²³ В журналах дивувались, як можна було назвати *дівою* просту селянку, тоді як благородні панни, трохи нижче, названі *дівчиськами!*

²⁴ «Це значить, — зауважує один із наших критиків, — що хлопчики бігають на ковзанах». Цілком вірно.

²⁵

За моїх щасливих днів
Я колись аї любив
Поетичні, світлі струмні:
Це — подоба почуттів,
Це — кохання сні безумні і т. д.

(Послання до Л. П.)

²⁶ Август Лафонтен, автор дуже багатьох родинних романів.

²⁷ Дивись: «Перший сніг», поезія князя Вяземського.

²⁸ Див. опис фінляндської зими в «Еді» Баратинського.

²⁹

Зовет кот кошку
В печурку спать.

Віщування весілля; перша пісня провіщає смерть.

³⁰ Таким способом дізнаються, як ім'я майбутнього жениха.

³¹ (В оригіналі 7-й і 8-й рядок звучать так:

Лай, хохот, пеньє, свист и хлоп,
Людская мольв и конский топ!

До цього місця Пушкін дає примітку, яку й перекладаємо. — *М. Р.*)

В журналах засуджували слова: *хлоп, мольв і топ* як не вдалі новотвори. Слова ці — корінні руські. «Вышел Бова из шатра прохладиться и услышал в чистом поле людскую мольв и конский топ» (*Казка про Бову Королевича*). *Хлоп* уживає простолюдна мова замість *хлопанье*, як *шип* замість *шипение*:

Он шип пустил по-змеиному.

(*Древние русские стихотворения*)

Не треба заважати свободі нашої багатой і прекрасної мови.

³² Один із наших критиків, здається, бачить у цих віршах незрозумілу для нас непристойність.

* «Облиште всяку надію, сюди входячи (із «Божественної комедії» Данте) (*итал.*). — *Ред.*

³³ Ворожійні книги видають у нас під фірмою Мартина Задеки, достойного чоловіка, що не писав ніколи ворожійних книг, як зауважує Б. М. Федоров.

³⁴ Пародія відомих рядків Ломоносова:

Зоря багряною рукою
Від ранішніх спокійних вод
Виводить з сонцем за собою,— і т. д.

³⁵

Буянов, мій сусід,
.....
Учора завітав, не голений давненько,
Розтріпаний, в пуху, в кашкеті з козирком...
(Небезпечний сусід) *

³⁶ Наші критики, вірні поклошники прекрасної статі, сильно понадалися на непристойність цього рядка.

³⁷ Паризький ресторатор.

³⁸ Ридок з Грибоедова.

³⁹ Славетний зброяр.

⁴⁰ У першому виданні шоста глава кінчалась так:

А ти, патхення, ти, крилате,
Тебе прошу я прилітати,
Дрімоту серця оживляй,
У закуток мій прибувай,
Не дай заснуть душі співцевій,
Похолодіти й зачрствіть,
А далі й зовсім скам'яніть
У людській метушні дешевій,
Серед гордівників пустих,
Серед спокусників дурних,

XLVII

Серед бездушних і лукавих,
Лихих, розбещених дітей,
Злочинців смішно-нецікавих,
Судців без розуму й очей,
Серед кокеток богомільних,
Серед холопів добровільних,
Серед щоденних, модних звад,
Серед ласкавих, чемних зрад,
Серед пересудів холодних
Жорстоких, злісних язиків,
Серед норожніх, марних днів,
Думок і діл небагородних,
У цім болоті, де загруз
Між друзів і служитель муз.

⁴¹ Левшин, автор багатьох творів із галузі господарської.

⁴²

Дороги, як сади у нас:
Дерева, з дерном вал, канава;

* В. Л. Пушкіна.— М. Р.

Роботи досить, досить слави,
 І не проїхать в інший час.
 Із тих дерев, на варту схожих,
 Проїжджим не яка користь;
 Воно краса,— та, мов на злість,
 У думці вірші: для перехожих!
 На тракті руському їзда
 Тоді лиш не гірка біда,
 Коли — красуя кришталева,
 Наш Ма к - А да м, чи то Ма к - Є ва * —
 Зима всі колії доріг
 Затягне чавуном льодистим,
 І запорошить ранній сніг
 Сліди її піском пушистим,
 Або коли дощам услід
 Така розляжеться посуха,
 Що перейде калюжу вбрід,
 Закривши очі, навіть муха.

(«Станція». Князь Вяземський)

⁴³ Порівняння, запозичене у К**, відомого грайливістю уяви. К. розповідав, нібито, бувши посланий кур'єром од князя Потьомкіна до імператриці, він їхав так швидко, аж його шпага, висунувшись кінцем із візка, стукотіла по верстових стовпах, як по частоколі.

⁴⁴ Rout — вечірнє зібрання без танців, означає, власне, патовп.

УРИВКИ З ПОДОРОЖІ ОНЕГІНА

Остання глава «Євгенія Онегіна» видала була окремо, з такою передмовою:

« Випущені строфи давали не раз привід до нарікань і пасмішок (зрештою, дуже справедливих і дотепних). Автор чистосердечно признається, що він вилучив із свого роману цілу главу, де описана була подорож Онегіна по Росії. Від нього залежало позначити цю вилучену главу крапками чи цифрами; але, щоб уникнути спокуси, намислив він краще виставити, замість дев'ятого помера, восьмий над останньою главою Євгенія Онегіна і пожертвувати одною з кінцевих строф:

Пора: спокою серце просить;
 Дев'яту пісню я кіпчив;
 Дев'ятий вал мене вносить
 До пожаданих берегів —
 Хвала вам, дев'ятом Каменам і т. д.»

П. О. Катенін (котрому прекрасний поетичний талант не перешкоджає бути і тонким критиком) зауважив нам, що це вилучення, може, й вигідне для читачів, шкодить, одначе, плапові цілого твору; бо через нього перехід од Тат'яни, повітової пан-

* Словесна гра, побудована на тому, що певний тип доріг, мостів щобем, називано макадам (за іменем їх винахідника, англійського інженера Мак-Адама).— М. Р.

ночки, до Тат'яни, значної дами, стає надто рантовим і нез'ясованим.— Увага, що виявляє досвідченого художника. Автор сам відчував справедливість його, але наважився вилучити цю главу в причині, важливих для нього, а не для публіки. Деякі уривки були надруковані; ми тут їх уміщуємо, додавши до них іще декілька строф.

Євгеній Онегін із Москви їде в Нижній Новгород.

. перед ним
Клопочеться Макар'ів шумний,
Кипить багатством голосним.
Тут перли з Індії міцливі,
З Європи — вина тут фальшиві,
Бракових коней табуни —
Із степової сторони.
Картяр привіз свої колоди,
Що будять у серцях огонь,
Поміщик — переспілих дощ,
А допі — застарілі моди.
Всяк бреше, метушілля, рух,
А всюду меркантильний дух.
Нудьга!..

Онегін їде до Астрахані, а звідти на Кавказ.

Він бачить: ріс Терек славний
Граїт високих берегів;
Орел ширяє там державний,
Там олень роги нахилив;
Верблюди одпочиває в тіні,
Черкеський кінь летить в долині,
І круг мандрованих шатрів
Пасуться вівці калмиків.
А далі — пасмо гір далеке;
Там путь відкрито. Збройна рать
Пройшла за ту природну гать,
За скелі, повні небезпеки;
Уздовж Арагви і Кури
Російські нап'ято шатри.

*

Пустелі вартовий незмінний,
Між пагорбів і світлих лук,
Стоїть Бешту гостровершинний
І весь у зелені Машук,
Машук, подавець вод цілючих;
Округ струмків його кипучих
Шумить недужих блідний ріі:
Хто жертва войовничих дій,
Хто Почечуя, хто Кіпріди;
Той прагне в чарівній воді
Роки зміцнити молоді,
Кокетка — образ миловидий
Вернуть собі; помолодіть
Старий жадає — хоч на мить.

*

В гіркому роздумі, в печалі,
Серед недобитків сумних,
Онегін оком, повним жалю,
Зорить на дим струмків живих
І мислить тяжко, як і всюди:
Чом раши не дістав я в груди?
Чом не безсилий я такий,
Як он відкупник той старий?
Чому, як засідатель кволий.
Я не лежу в паралічі?
Чому не чую я в плечі
Хоч ревматизму? Доле, доле!
Я сильний, у грудях жага;
А ждять чого? Нудьга, нудьга!

Онегін одвідує потім Тавріду.

То для уяви край священний:
З Атрідом там змагавсь Пілад,
Там заколовся Мітрідат,
Співав Міцкевич там патхпенний
І посеред приморських брил
Литовський бачив небосхил.

*

Ви пишпі, береги Тавріди,
Коли вас бачив з корабля
У сяйві ранішнім Кіпріди,
Як вас уперше бачив я;
Ви гордо зносились над морем,
На небі синім і прозорім
Палали обриси вершин,
Узор осель, дерев, долин
Стелився вдаль передо мною.
А там, серед хаток татар...
Який відчув я в серці чар!
Якою тугою палкою
Стискались груди кам'яні!
Та, музо, відлетіли дні.

*

Хоч би які чуття таїлись
Тоді в мені — їх щез і слід:
Минулися або змінились...
Засніть, тривоги давніх літ!
Були потрібні юнакові
Пустині, хвиль краї перлові,
І скелі, і шумливий вал,
І діви гордий ідеал,
І неподілені страждання...
Не ті вже дні, не ті вже сни;

Ви стихль, бурної весни
Високолетні поривання,
І в кубок поетичних снів
Води чимало я долив.

*

Не ті вже радують картици:
Люблю піщаний косогір,
Під хаткою дві горобини,
Похилий тин, зарослий двір,
Від хмар сіреньких тінь широку,
Соломи куци біля току,
Ставок у колі верб густих,
Качок роздолля молодих;
Для серця мила балалайка
Та п'яний туніт тронака
Біля пизенького шинка:
Мій ідеал тепер — хазяйка,
Мої бажання — тихий лан,
Та хліба кус, та сам я пан.

*

Якось, у дощ зайшовши зрання
До загороди для корів...
Тьху, прозаїчне лепетання,
Сміття фламандських малярів!
Змінився, правда ж, я до краю,
Бахчисарайський водограю?
Чи навівав таке на ум
Мені твій нескінченний шум,
Як я вбачав перед собою
Зарему, всю вогонь і пал...
Серед пустих розкішних зал,
Через три роки, вслід за мною,
Онегін був у тих місцях
І пригадав мене в думках.

*

В курній Одесі жив тоді я...
Там довго небеса ясні,
Вітрил купецьких там біліє
Весела зграя вдалині;
Там дух Європи повіває,
І південь там розкішно сяє,
Племен і лиць різномашість.
Там італійська річ бринить
Крізь довгих улиць гомін жвавий,
Там ходить гордий слов'янин,
Француз, іспанець, вірменин,
І грек, і молдаван смуглявий,
І з єгиптянської землі
Корсар в одставці, Моралі.

*

Одесу віршами дзвінкими
Наш друг Тумацький описав;
Небезсторонніми очима
Йі, па жаль, він споглядав.
Справдешнім будучи поетом,
Пішов блукати він з лорнетом
Один над морем голубим —
І чарівним пером своїм
Сади одеські вславив щиро,
Усе гаразд, та що робить?
Там голий степ навкруг лежить;
Там людський труд лише допіру
Примусив деревця малі
Давати затіпок землі.

*

Де пак, читачу, ми з тобою?
В курпій Одесі,— я сказав;
Але назвать її брудною
Я міг би теж не без підстав.
Щороку тижнів шість Одеса,
По волі бурного Зевеса,
Уся в болоті, у багні
Перебуває почі й дні.
Грязюки на аршин усюди,
І до сусіда йде сусід
На хідлях улицею вбрід;
Карети тонуть, грузнуть люди,
І віл рогатий заміна,
У дрожку впряжений, копя.

*

Та вже каміння дробить молот,
І незабаром брук лункий,
Мов пащиром, укріє город,
Урятувавши від стихій.
Однак в Одесі многоводній
Ще вада є одна й сьогодні.
Яка, вгадайте! — брак води.
Потрібні тут важкі труди...
Та що ж? Це не велике горе,
Коли без мита пам вино
В Одесу ввозиться давно.
А сонце золоте, а море...
Чого ж вам, друзі ви мої?
Благословенні тут краї!

*

Було, лиш гримне па світанні
Гучна гармата з корабля,—

По урвищах, у тиші ранніх
До моря вже збігаю я.
Потому, люльку закуривши,
З води солоної зміцнівши,
Я мусульманин у раю,
Я каву по-турецьки п'ю.
Іду. Casino невгомонний
Відчищено; посуду стук
Відтіть лунає; на рундук
Маркер виходить пашівсонний
З мітлюю довгою в руці,—
І вже зійшлись там два купці.

*

От і майдан ожив пістрявий,—
І скрізь, куди лиш зір упав,
Біжать у справах і без справ,
Одначе більше задля справ.
Син розрахунків та одваги,
Іде купець оглянуть флаги,
Довідатись, чи небосхил
Знайомих не несе вітрил,
Спитатися: які товари
Узято пивні в карантин?
Чи привезли запаси виш?
І як чума? і де пожари?
І чи не чути де війни,
Чи ще якоїсь новини?

*

Та ми собі, народ педбалий
Між заклопотаних купців,
Ми тільки устриць дожидали
Від царгородських берегів.
Що устриці? прийшли! Чудово!
Біжить, таке почувши слово,
Обжер ватага молодих
Ковтати самітниць живих,
Що сік оббризкав цитриновий.
Шум, суперечки; із льохів
Випа приїс для юнаків
Отоп*, на послуги готовий;
Незримо, в суеті гучній.
Рахунок вироста грізний.

*

Та вже темнів вечір спій,
Пора до оперних дверей:
За ними чарівний Росіні,
Європи люблениць — Орфей.

* Відомий ресторатор в Одесі.

До зимних критиків байдужий,
Він вічно юний, вічно дужий,
Він звуки лле — вони киплять,
Вони течуть, вони горять,
Як поцілунки запашисті,
Коханко пристраспа, твої,
Як розшумілого аї
Струмки та бризки золотисті...
Та чи не гріх, скажіть усі,
З вином рівнять do-re-mi-si?

*

А скільки там зачарування?
А непокійливий лорнет?
А за кулісами стрівання?
А ргіта donna? а балет?
А ложа, де сидить гордлива
Негодіантка чарівлива
У грі таємних почуттів
Серед закоханих рабів?
Вона вчуває й не вчуває
І каватипі, і мольбам,
І в жартах пристрасним словам...
А муж — в кутку собі дрімає,
Сиросоппа фора закричить,
І позікне, і знову спить.

*

Фінал гримить; пустіє зала;
Шумлять карети багачів;
Юрба увесь майдан заляля
У сляві зір та ліхтарів,
Дитя Авзонії щасливе
Мотив паспіває грайливий,
Що сам у пам'яті засів,
А ми ревом речитатив.
Та завмира Одеса сонна,
В повітрі млистому теплінь.
Сріблистий місяць в височінь
Пливе. Прозорчаста запона
Вкриває небо. Все мовчить;
Лиш море Чорне стугонить...

*

Отож я жив тоді в Одесі...

УРИВКИ З ДЕСЯТОЇ ГЛАВИ

I

Велитель кволий і лукавий,
Плішивий красень, друг забав,
Пригрітий помилкою слави,
Тоді над нами царював.

.

II

Його ми дуже смирним знали,
Коли не наші кухарі
Орла двоголового щипали
При Бонапартовім шатрі.

.

III

Гроза дванадцятого року...
Хто врятував нас од тривоги?
Народ, що в лють запав жорстоку,
Барклай, зима чи руський бог?

.

IV

Та бог поміг нам — і смирились
Ті, що були запали в гнів,
І ми в Парижі опинились,
А руський цар — вождем царів.

.

V

І що жирніше, то і тяжче;
Народе руський наш дурний,
Скажи мені, чому і нащо

.

VI

Ачей, о Шіболет пародний,
Тобі б я оду присвятив,

Та віршомаз великородний
Мене уже попередив.
.
Моря дістались Альбіону
.

VII

Ачей, забувши зиск для раю,
Ханжа запереться в монастир,
Ачей, покірпий Миколаю,
Родинам верне він Сибір.
.
Ачей, дороги нам поправлять
.

VIII

Сей ратний муж, приречень вісник,
Кому склонилися царі,
Кого вінчав Петрів намісник,
Хто зник, неначе тінь зорі,
.
В тяжкому примусі спокою
. *

IX

Тряслися грізно Піренеї,
Вулкан Неаполя палав,
Безрукий князь братам Мореї
Із Кишипева вже кивав.
Кинджал тінь...
.

X

«Вгамую всіх з моїм народом!» —
Наш цар в спокої говорив
.

* Тут, мабуть, ішли рядки, перенесені в вірш «Герой»:
Під глумним прівиськом героя
Він гасне в розпачі страшнім,
Плащем закрившись бойовим.

Про тебе й гадки він не має,
Ти, Олександрів раб гидкий!

.

XI

Потішний полк Петра-титана,
Дружина сивих вусанів,
Що віддали колись тирана
До рук розлючених катів.

.

XII

Росія знову присмирніла,
Утіхам цар оддавсь новим,
Та іскра вже давно горіла,
І, може, полум'ям ясним...

.

XIII

Вони єдналися до спілки,
Отож при келиху вина,
При чарці руської горілки...

.

XIV

Щоб словом почуття палити,
Вони збирались при столі
У неспокійного Микити,
У обережного Іллі.

.

XV

Друг Марса, Вакха й Афродіти,
Одважний Лунін закликав
Ні хвили більше не терпіти
І красномовно бурмотав.
Читав свої ноелі Пушкін,
Меланхолійний там Якушкін,
Запавши в благородний пал,

Підносив на царя кинджал.
Весь відданий Росії славній,
Вінцеві подумів своїх,
Кривий Тургенев слухав їх
І, слова рабство ворог давній.
Вбачав у цій юрбі дворян
Палких визвольників селян.

XVI

Було це при Неві льодистій.
Та в краї, де раніш весна
Сміється Кам'янці тинистій,
Горбам похилим Тульчина,
Де Вітгенштейнові дружини
Дніпром підмивані рівнини
І степ надбузький облягли,
Діла по-іншому пішли...
Там Пестель... для тираців,
І в рать вливав незнаний пал
Спокою повпий генерал,
І Муравйов огнем одваги,
В ім'я нових, жаданих прав
Союзу сполах приспішав.

XVII

Спочатку ці таємні змови,
При чарці доброго вина,
Були то дружні лиш розмови,
І не доходила до дна
В серця збунтовані наука.
Усе була то тільки скука,
Неробство молодих умів,
Дорослих жарти пустунів.
Здавалось: та
. вузли з вузлами
.
І сіть таємна поступово
Росію
Наш цар дрімав

Михайло Лермонтов

ПОЕТ

Коли Рафа́ель у натхненні
Мадонни обриси священні
Чудовим пензлем змалював,—
Він, власний зрозумівши геній,
Перед картиною упав!
Та скоро захват цей чудесний
Погає у серці молодім;
В утомі, в роздумі німім
Забув він про вогонь небесний.

Так і поет: лиш забринить
У нього мисль, як він розлить
Готовий душу в звуках ліри,
Чарує світ — і в тишині
Співає у солодкім сні
Про вас, душі його кумири!
Та раптом остигає жар,
Стихає серця хвилювання,
Нема й сліда хистких примар!
Та довго ще первісний чаг
Живе — можливо, до скопання.

ПРОРОЦТВО

Настане час, Росії чорний час,
Коли, царі, впаде корона з вас,
Забуде чернь свою до вас любов,
І за поживу людям буде кров;
Коли дітей, коли невинних жон
Повалений не захистить закон;
Коли чума від купи мертвих тіл
Почне блукати між печальних сіл,

Щоб бідарів хустиною скликать,
І голод буде бідний край терзать,
І заграви відіб'ються в воді.—
Могутній муж появиться тоді,
І ти його пізнаєш, і за мить
Збагнеш, чому булатний ніж блищить
В його руці. І знай: від сліз твоїх,
Від стогону йому лиш буде сміх;
І всім страшний він буде на землі,
Як плащ його, як дума на чолі.

ВОЛЯ

Моя мати — лиха недоля,
Батько в мене — тяжка неволя;
А брати мої, хоч і люди,
Не дають їм припасти на груди,
Обнятись;
Їм сором зі мною,
Бідним сиротою,
І знатись:

Тільки бог дав одну
Молодую жону,—
Волю-волюшку,
Вольність дав мені,
Найдорожчий дар.
Інша радість моя —
Батько, мати, сім'я:
Моя мати — роздолля широке,
А мій батько — небо високе;
Вони мене доглядали,
Годували, поїли, кохали;
Мої брати у лісах —
Берези та сосни.

Чи мчуся я на коні,—
Степ говорить мені!
Чи блукаю я по лугах —
Сяє місяць у небесах!
А брати мої в день ясний
Кличуть у затінок свій,
Махають здаля руками,

Мають зеленими шапками;
І воля мені гніздо звила
Як світ — неозорел!

АНГЕЛ

По небу опівночі ангел летів,
І тихо лунав його спів.
І місяць, і хмари, й зірки золоті
Вслухалися в звуки святі.

Співав про блаженство він духів ясных
У райських садах осяйних,
Про бога-творця він співав, і хвала
Його щиросердна була.

Він душу невинну, леліючи, ніс
Для світу печалі і сліз;
І звук його пісні в душі молодій
Зостався без слів, та живий.

І мучилась довго на світі вона,
Від дивної мрії сумна,
І звуків небес не могли ні на мить
Її співи земні замінить.

* * *

Люблю я пасма синіх гір,
Коли з-за них в незмірну шир,
Неначе метеор ясний,
Спливає місяць золотий,
Владар найкращих дум співця,
Найкращий перл того вінця,
Що небо чисте горде ним,
Як цар земний — вінцем своїм.
Іще палає сонця жар,
Освітлюючи ребра хмар,
І місяцеві відступить
Усе не хоче він блакить;
Та скоро захід погаса...
Панує місяця краса.

Хмарок прозорчаста імла
Чоло йому оповила,—
Оце і вся його чалма,
Убору ж іншого нема.—
Хто не стрічав ночей таких
В степах чи серед гір стрімких?
Раз у такій голубизні
Я мчавсь на бистрому коні
В простори радісних долин,
Як вітер, вільний і один.
Туманний місяць і мене,
Й коня мого, і все земне
Сріблястим блиском обсипав:
Я чув, як кінь мій трепетав,
Як пружним скоком від землі
Він одривався в свіжій млі;
І я в чудеснім забутті
Всі рухи сковував свої,
І з ним себе хотів я злити,
Щоб ще прудкіше нам летіть;
І довго линув так мій кінь...
Та глянув я у далечінь:
Все так же місяць там сіяв.
Мені, здалось, він дорікав
Холодним поглядом ясним,
Що чоловік з конем своїм
Обладу мовчазних степів
У нього відібрать хотів!

СМЕРТЬ ГЛАДІАТОРА

I see before me the gladiator lie...

*Байрон **

Шумує буйний Рим... арена вся гримить
Від оплесків гучних, у захваті єдина,—
А він — уражений — безмовно він лежить,
У крові і в пилу дрижать його коліна...
Даремно кличе він до жалощів юрбу:
І володар на час, і раб його сенатор
Вінчають усміхом звитягу і ганьбу...

* Я бачу перед собою поверженого гладіатора... *Байрон*
(англ.).— *Ред.*

Що знатним і юрбі упалий гладіатор?
Актор освистаний — він марно шле мольбу!

І кров його тече — останні вже хвилини
Мелькають — близько смерть... І він думками
липе

У рідну сторону... Шумить ясний Дунай,
І кривні люди там, далекий, вільний край;
Він бачить — у сім'ї, на тихомирнім лоні,
Там батько простяга старі свої долоні
І сина заклика, опору ветхих днів,
І діток бачить він, що ніжно так любив...
Чекають там його — і здобичі, і слави...
Дарма! Нещасний раб, мов звір той лісовий
Він згинув, римлянам розпусним для забави...
Прощай, життя земне і люде рідний мій!
Так само й ти, Європо, що була
Для мрійників зразком і сонця, і тепла,
В могилу клонишся сумною головою,
Безсила в боротьбі вагань і дум тяжких,
Без віри, без надій — на горе і на сміх
Дитячою оганьблена юрбою!

Уже конаючи, звернула погляд ти
З зітханням, сповненим печалі,
На дні, коли могла ти радісно цвісти,
На юність, що її ти знапастила в шалі
Отруйних мудрощів, пороку й суєти:
В жадобі заглушить останніх днів страждання
Ти пильно слухаєш пісні старовини,
Про рицарські часи лункі оповідання,
Гірких облесників невірогідні сні.

СУСІД

Хто б ти не був, смутний сусіде мій,
Люблю тебе, як друга юних мрій,
Товаришу мій у в'язниці,
Хоч долі вирок нас і розлучив,
Тепер — камінним муром розділив,
Надалі — млою таємниці.

Як сяєво вечірньої зорі,
Рум'яно догоряючи вгорі,

Привіт мені свій посилає,
І, спершись на рушницю, вартовий,
Спогадуючи вік свій молодий
У мріях, стоячи, дримає,—

Тоді, чолом припавши до стіни,
Я слухаю, як, ніби з даліни,
Пісні твої об камінь б'ються.
Про що вони? — не знаю, тільки мук
В них відголос, і вряд по звуку звук,
Мов сльози, тихо ллються, ллються.

І давніх літ надії та любов
У серці в мене оживають знов,
І думи, ніби птиці, в'ються,
І палить пристрасть віддихи грудей,
І кров кипить — і сльози із очей,
Як звуки ті, все ллються, ллються.

* * *

Коли хвилюється злотокомоса нива,
І свіжий ліс шумить під леготом дзвінким,
І стигне у саду малинобарвна слива
Між листям тінявим, зеленим і тугим;

Коли в росі, подібній до намиста,
В рум'яні вечори чи в ранки осяйні
Із-під куща конвалія пашиста
Привітно уклоняється мені;

Коли струмок бринить в зеленій хащі яру
І, думці даючи щасливих дар хвилин,
Слова шепоче, виповнені чару,
Про мирний край, де народився він,—

Тоді смиряється в душі моїй тривога,
Тоді розходяться всі зморшки на чолі,
І щастя можу я збагнути на землі,
І в небесах я бачу бога!

ДУМА

Печально я дивлюсь на наше покоління!
Порожнє жде його чи темне майбуття,
Під темним тягарем зневіри й розуміння
Без дії відцвіте його життя.

Багаті ми, з дитинства постарілі,
І пізнім розумом, і вадами батьків,
І томить нас життя, як рівний шлях без цілі,
Немов бенкет у ворогів.

До зла й добра ганебно ми байдужі,
Ми рано в'янемо, не знавши боротьби,
Перед погрозами — мов малюки недужі,
І перед владою — затуркані раби.

Так бідний овоч, завчасу дозрілий,
Ні ока, ні смаку не тішачи у нас,
Між квітами висить, чужак осиротілий,
І час їх розцвіту — його падіння час!

В безплідній мудрості ми розум засушили,
Ганебно криючи від друзів і братів
Надії молоді і благородні сили,

Що глум зневіри холодом побив.
Лише торкнувшись до чаші насолоди,
Її ми в юності вже розлили,
І, щастя боячись, немов тяжкої шкоди,
Його найкращий сік ми геть спили.

Ні сні поезії, ані мистецтва мрії
Солодким захватом не палять серця нам.
І рештка почуттів у грудях марно тліє,
Мов скарб занедбаний, мов запустілий храм.
Ми й ненавидимо, і любимо випадково,
Без жертв марнуючи і гнів свій, і любов,
І холод у душі панує в нас зимовий,

Коли вогнем палає кров.
І предків нам нудні утіхи та забави,
Дитяча і скупа дрібна розпуста їх,
І до труни йдемо без щастя ми і слави,
Минуле беручи на сміх.

В пустелю забуття похмурою юрбою
Пройдем по світу ми без шуму і сліда.
Не кинувши вікам ні думки осяйної,
Ні генієм зігрітого труда.

І прах наш, з вироком судді й громадянина,
Нащадок оганьбить презирством без кінця,
Скорботним насміхом ошуканого сина
Із марнотратника-отця.

НЕ ВІР СОБИ

Que nous font après tout les vulgaires abois
De tous ces charlatans qui donnent de la
Les marchands de pathos et les faiseurs
Et tous les baladins qui dansent sur la
voix,
d'emphase
phrase?
A. Barbier *

Не вір, не вір собі, поете молодий,
Натхнення бійся, як недуги...
Це — хвора маячня в душі твоїй палкій,
Буяння мислі без потуги.

То не дари небес: то кров твоя кипить,
То надмір сили життєвої...
Себе в виру турбот наважся спопелить,
Розлий отруєні напої!

Чи трапиться тобі у заповітну мить
Знайти в душі, давно безмовній,
Те чисте джерело, що б'ється і шумить
У простоті солодкій, повній,—

Не дослухай його, не вір ти звукам тим,
Нехай летять вони забуті:
Рядком розміреним і словом крижаним
Ти не розкриєш нам їх суті.

Чи туга зариди в душевній глибині,
Чи пристрасть зашумить грозою,—
Ти до людей не йди на грища їх гучні
З шаленицею запальною.

* Яке діло нам, кінець-кінцем, до грубої гавкотні всіх отих галасливих шарлатанів, торговців пафосом і майстрів пишномовності, і всіх паяців, що танцюють на фразі? *О. Барб'є (франц.)*.—
Ред.

Не принижай себе. Соромся торгувать
То гнівом, то слухняним сумом,
І гній душевних ран гордливо виставлять
На дивування недоумам.

Навіщо знати нам, чи ти страждав, чи ні,
І що твої нам хвилювання,
Що давніх, юних літ надії навісні
І розуму гіркі визнання?

Поглянь: святкуючи, юрба людська іде
Своїми звичними шляхами;
Турботи і сліда не вгледиш ти ніде,
Очей, затьмарених сльозами.

А ти подумай лиш: чи є з них хоч один,
Тяжким ударом не підтятий,
Хто не дійшов із них завчасно до сивин
Без злочину чи без утрати?

Повір: для них смішний твій плач і жар в очах,
Твій спів з докором монотонним,
Мов трагік той, актор з рум'янцем на щоках,
Що потряса мечем картонним.

ТРИ ПАЛЬМИ

Східний переказ

В піщаних степах аравійських колись
Три пальми високі й стрункі розрослись.
Між них джерело із-під ґрунту скупого
Текло, ніби хвиля із срібла дзвінкого,
Бережене тінню зелених листків
Від лютого сонця й летючих пісків.

Так рік непомітно минув не один;
Та жоден мандрівник з далеких сторін
Жаркими грудьми не схилявся до вологи
Уста відсвіжити, засмагли з дороги,
І стали вже сохнуть у спеці тяжкій
І листя розкішне, й потік голосний.

І стали три пальми до бога волать:
«Навіщо зросли ми? Щоб тут зав'ядать?
Даремно в пустелі росли і цвіли ми
Під сонцем пекучим, нікому не зрмі,
Ні разу не втішивши погляд людський...
Неправий, о небо, твій вирок святий!»

І тільки замовкли — в просторі яснім
Пісок закрутився стовпом золотим,
Дзвінків залунали незладжені звуки,
Пістрявою грою замаяли в'юки,
З'явилися верблюди. Хитались вони
В грузькому піску, як у морі човни.

Моталися в них між зибучих горбів
Мережані поли похідних шатрів;
Їх руки смагляві щораз підіймали,
І чорнії очі відтіль виглядали,
І, стан нахиливши вперед свій стрункий,
Коня гарячив бедуїн молодий.

І кінь вороний його ставма ставав
І барсом пораненим рантом стрибав;
І білого одягу складки красиві
Спадали ф'арису на плечі рухливі,
І з криком, і з свистом він мчав по піску,
Свій спис підкидав і ловив на скаку.

Із шумом підходить до пальм караван,
Веселий в їх тіні розкинувся стан.
Наповнилися глеки дзвонисті водою;
Киваючи гордо гостям головою,
Їх пальми вітають як друзів своїх,
І радий струмок, напуваючи їх.

Та тільки-но присмерк на землю упав,
Сокири по кореню гук залунав,
І впали століть вихованці високі!
Одежу з них діти зірвали жорстокі,
Порубано потім тіла їх ставні
І палено довго на хижім вогні.

Коли ж на світанку розвіявсь туман,
У путь свою далі пішов караван,

І попіл зостався в пустелі безводній,
Де вчора дерева цвіли благородні,
І сонце спалило останній їх прах,
І вітер розніс його в жовтих степах.

І нині все дике й порожнє кругом,
Не шепчеться листя з шумливим струмком:
Даремно в пророка він тіні благає,
Його лиш гарячий пісок засипає,
Та коршак чубатий в безлюдді німім
Клює свою здобич криваву над ним.

ДАРИ ТЕРЕКА

Терек вие в злобі хмурій
Між бескетів кам'яних,
Плач його — мов голос бурі,
Рипуть бризки сліз дрібних.
Та міняється лукаво
У степах він мимохить
І, всміхаючись ласкаво,
Морю Каспію дзюрчить:

«Розступись, дідусю сивий,
Місце дай моїм валам!
Погуляв я, бунтівливий,
Супокою прагну й сам!
При Казбека верховині
Я від хмар життя узяв
І перечити людині
Цілий вік би я бажав.
Зруйнував Дар'ял я рідний
Для твоїх синів-орлів
І приніс як дар їм гідний
Безліч сірих валунів».
Та, схилившись на берег,
Каспій стих, немовби спить,
І ласкаво знову Терек
В ухо сивому дзюрчить:
«В мене є тобі гостинець,
Ще й гостинець он який!
З поля битви кабардинець,
Кабардинець молодий.

Він у панцері чудовім,
В налокітниках сталєних,
Що святим з корану словом
Сяє золото на них.
Він нахмуриє чорні брови,
А на вусах, як рубін,
Непокірливої крові
Вогняний запікся плин;
В оці щирім затаївся
Благородний отчий гнів;
На потилиці завився
Чуб, як звичай повелів».

Та, схилившись на берег,
Каспій древній все мовчить;
І в тривозі буйний Терек
Знов закражливо шумить:

«Слухай, діду: дар безцінний!
Більш нема таких дарів!
Я до цього дня й години
Від усіх його таїв.
Труп козачки молодї
Я примчу, лише поклич,
З ясно-русою косою,
З блїдо-смаглим шовком пліч,
У журбі лице туманне,
Нїжний погляд тихо спить,
Кров з малесенької рани
Перса білі червонить.
По красунї-молодицї
Не вдається в сум тяжкий
Лиш один у всїй станицї
Козаченько гребенський.
Осїдав він вороного
І між гір, в нїчнім бою,
На кинджал чеченця злого
Зложить голову свою».

Замовчав — і над водою
Мов лілея розцвіла:
То з розмитою косою
Бїла втоплена сплила.

І в могутнім пориванні
Звівся Каспій, як колись,
І вологою жадання
Сині очі поїнялись.
Він устав у повній силі,
Звеселивши береги,
І прийняв набігли хвилі
З грізним рокотом жаги.

ЖУРНАЛІСТ, ЧИТАЧ І ПИСЬМЕННИК

Les poètes ressemblent
aux ours, qui se nourrissent
en suçant leur patte.

*Inédit **

Кімната письменника, опущені штори. Він сидить у великому кріслі перед каміном; читач із сигарою стоїть спиною до каміна. Журналіст увиходить.

Ж у р н а л і с т

Я радий, що недужі ви.
У світській метушні й завії
Високі вилітають мрії
З поетової голови.
Мінливі бачивши картини,
В дрібницях марних і пустих,
Як жертва загалу, він гине!
Коли йому серед утіх
Про творчі думати бажання?
Зате, яка ж то благодать,
Як небо здумає послать
Йому ув'язнення, вигнання
Або й хворобу затяжну:
Породить самоти страждання
Враз пісню ніжну й голосну!
Для нього муки — насолода,
Коли барвисто так горять...
... Ну, що ви пишете? Спитать
Дозвольте?

П и с ь м е н н и к

Та нічого.

* Поети подібні до ведмедів, що годуються, ссучи собі лапу.
З невиданого (франц.).— Ред.

Журналіст

Шкода!

Письменник

Про що писати? Південь, схід —
Ви скрізь їх описи знайдете;
Юрбу картали всі поети,
Сім'ю хвалили, як і слід,
Душею в небеса злітали,
Мольби таємні посилали
NN, укоханій красі,—
І страшно остогидли всі.

Читач

Я в цьому однодумець ширій!
Хоч би от ваш журнал, сказать,—
Таж можна руки поламать! —
— Папір отой, по-перше, сірий!
Хоч, припустімо, й чистий він,
Та страшно все ж без рукавичок!..
А тих недоглядів, дрібничок!
А вірші — марний передзвін,
Слова без думки й почування,
Краси і змісту — ні сліда;
Даруйте ще й таке визнання:
Буває й з римами біда!
А в прозі? Всяк переклада!
Коли ж, буває, й попадуться
Там повісті на рідний лад,
То так і знай: з Москви сміються,
З дрібних чиновників підряд.
Кого ці автори малюють?
Де отакі розмови чують?
А може, це й траплялось їм —
Та не цікаве ж це нічим!
Коли ж бо на Русі широкій,
Шумиху змівши всю пусту,
Знайде в нас мова простоту
І голос пристрасті високий?

Журналіст

І я так само говорю.
Як ви, з обуренням без краю

Російські вірші я читаю.
Загляньте в критику мою.

Ч и т а ч

Читав я — смішки газетярські
Про шриффт, про помилки друкарські,
Та злива натяків дрібна
На те, чого ніхто не зна.
Хоч би кого воно смішило!
Панове! В критиці такій
Не з жовчю змішане чорнило.
Лише з патьоками помий!

Ж у р н а л і с т

Що ж, і для присуду такого
Підстав є досить, це ясне.
Я б рад не ляйтесь, їй-богу,
Коли б не лаяно мене!
Хіба жалю у вас немає?
І нижче ж коло нас чита!
Не кожне вухо ображає
Різкого слова гострота!
Пристойність, добрий смак — умовні,
А всі ж дають нам гроші повні!
Повірте: долею нести
Нам дано нелегкі вериги.
Ось — прочитати мусиш ти
Всі ті дурниці, всі ті книги,
А нащо-бо? — Щоб вам сказать,
Що не потрібно їх читать!

Ч и т а ч

Зате яке ж то раювання,
Як спочиває голова,
Коли і свіжа і нова
Вам річ потрапить до читання!
Та от, для прикладу візьмім,
Мій приятель: усе є в нього,
Єднає з розумом ясним
Він і співецький дар від бога.

Ж у р н а л і с т

Усе це так. Та лихо в чім?
Не до писань панам оцим!

П и с ь м е н н и к

Про що писати? Є хвилини,
Коли турбота в серці гине,
Натхнення розцвітає в нім,
Коли і серце, й розум повні,
І рими в силі невимовній,
Обравши непомильну путь,
Одна за одною пливуть.
Прекрасне золоте світило
В душі щасливій вплива,
На думи радісно і сміло,
Як перли, нижуться слова.
Тоді в майбутнього безодні
Поет з одвагою зорить,
І світ у мрії благородній
Навколо сяє і блищить.
Та ці чудні свої писання
На самоті читає він —
І їх жбурляє без вагання,
Щоб розпалити свій камін.
Невже чуття оті безплідні,
Ті пориви дитячих літ
Мистецтво вдовольнити гідні?
Їх осміє, забуде світ...

Бувають і скорботні ночі:
Без сну горять і плачуть очі,
І серце біль німий стиска;
Холодна, тремтячи, рука
Жарку подушку обіймає,
Волосся острах підіймає;
Безумний, хоробливий крик
Клекоче в грудях — і язик
Палає у вогні нестями
Давно забутими словами;
Давно забута краса
В колишнім сяйві вироста,
У променистім ореолі;
В очах любов, в устах обман,—
І віриш знов їм мимоволі,
І радісно тривожать болі
Хтозна-коли зарослих ран.—
Тоді пишу. Диктує совість,

Пером сердитий водить ум:
Так родиться знадлива повість
Негласних діл, таємних дум;
Розпусти зимної картини,
Омани молодечих днів,
Що згинули серед пучини
Непереможних почуттів,
У битвах тайних та злостивих,
Між ошуканок чарівних,
У чорних сумнівах брехливих,
В брехливих радошах ясних.
Суддя незнаний, випадковий,
Зриваю сміло я покрови,
Що криють сором і порок,
Словами грізного докору,
Як гніву сповнений пророк.
Але гірких цих сторінок
Непідготованому зору
Я не наважусь показати...
Про що ж накажете писати?
Пощо з невдячною юрбою
У марний перекир ставати?
Щоб дати привід клеветою
Пророчий голос мій назвати?
Щоб сон збентежити дитині,
Ще не отруєній допині,
Рядком спокусливим своїм
Та серця безумом палким?
О ні! — Злочинно власне око
Я мрією не засліплю —
І за таку ціну жорстоку
У вас я слави не куплю!

РИЦАР У ПОЛОНІ

Мовчки сиджу під віконцем темниці;
Небо синіє далеким простором:
Вольні літають у синяві птиці;
Гляну на них — і пече мене сором.

Скорбним устам не відомі молитви,
Співів кохання боюсь, як трутизни:
Знаю я тільки походи та битви,
Меч свій тяжкий та свій панцер залізний.

В панцер камінний мене закували,
Голову стисли камінним шоломом,
Щит береже від лихої навали,
Кінь мій біжить по шляху невідомім.

Час бистролетний — мій кінь незамінний,
Вірна прилбиця — заржавлені ґрати,
Панцер камінний — муровані стіни,
Щит мій — то двері, яких не зламати.

Линь же, о часе, як буря, шалено!
Душу одіння нове побороло!
Смерть підтримає востаннє стремено,
Злізу — і скину з лица забороло.

О. О. СМІРНОВІЙ

Без вас у мене слів доволі,
При вас — я слухать хочу вас;
Ви глянули — і мимоволі
Ніяковію в той же час.

Що вдівш? дотепу меткого
Для вас не винайти мені...
Це речі все були б смішні,
Коли б не стільки в них сумного...

ХМАРИ

Хмарки небесні, одвіку мандровані!
Синню вогнистою, ниттю перлистою
Ви, як і я, на вигнання роковані,
Линете з любої півночі млистої.

Що ж бо вас гонить? Чи долі призначення?
Заздрість тасмна? Злоба неприхована?
Може, за злочин нема вам пробачення?
Може, від друзів вам зрада вготована?

Ні, ви з полями розстались безплідними,
Пристрастей ви і страждання не знаєте;
Вічно холодними, вічно свободними
Ви без вітчизни по небу блукаєте.

Хмари

Хмарки небесні, одвіку мандрувані!
Сильню кермінного, миттю пермистою
Ви, як і я, на високіях раковані
Минете з милаї нівночі мимотої.

Що те бо вас чашить? Чи долі пружкаєшия?
Зардронці таїні? Злюба неприкавані?
Може за злочину нема вам проваєшия?
Може від друзів отрута впадувані?

Ні! Ви ні мурки, ні калу не знаєши,
Ке поїваєши ви паша, кешідного.
Нісно блукаєте, ^{Кришайи маєте...} ~~авторство~~ ~~авторство~~
Що до гурого вам! Що вам до різного.

Автограф Максима Рильського.
Переклад вірша М. Лермонтова «Хмари»

ВИПРАВДАННЯ

Як пристрастей тяжку дорогу
Твій друг покине в смертну мить
І замість імені гучного
Лиш марні спогади лишить,

І буде спать в могилі темній
Те серце, де кипіла кров,
Де в боротьбі, такій даремній,
За щастя билася любов,

Коли чоло перед юрбою
Безмовно схилиш ти, дитя,
І стане чорною ганьбою
Твоє безгрішне почуття,—

Того, хто пристрастю й пороком
Затьмарив твій дитячий рай,
Молю: докором ти жорстоким
Його в той час не спогадай.

Почувши суд юрби лукавий,
Скажи, що судить інший нас
І що прощать священне право
Купила ти в страждання час.

* *
*

З-під таємничої, холодної півмаски
Твій голос я ловив, як у щасливім сні,
Привітно сяяли очиці, повні ласки,
Уста з лукавістю всміхалися мені.

Крізь дим серпанку я побачив мимовільно
Дівочого лица і шийки білизну.
Щасливий! Бачив я і локон своєвільний,
Що хвилику кіс покинув запапну.

І я створив тоді в палкій своїй уяві
Із тих легких ознак укоханку мою,
І риси чарівні та очі ті ласкаві
Ношу в душі своїй, лелію і люблю,

І серцю віриться, що лагідну ту мову
Ще за дитячих літ, давно я чув колись,
І шепче хтось мені, що зійдемось ми знову
Так ніжно й приязно, як ми тоді зійшлись.

БЕСКЕТ

Золота хмаринка почувала
На плечі беккета кам'яного.
Вранці знову рушила в дорогу,
У блакиті весело заграла.

Та лишився вогкий слід донині
В зморшках у старого. Самотоко
Він стоїть, задумався глибоко
І тихенько плаче він в пустині.

* * *

*

На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить:
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.

Небеса прекрасні та безкраї!
Спить земля в промінні голубім...
Чом же серце з болю завмирає?
Жду чого? Жалію я за чим?

Мрією не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть.
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснути!

Та не тим холодним спом могили...
Я б навік заснути так хотів,
Щоб живі дрімали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів;

Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про коханця ніжний спів лунав,
Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилився й листям розмовляв.

МОРСЬКА ЦАРІВНА

В морі царевич купає коня,
Чує: «Я ждала цього тебе дня!»

Пирхає кінь, ці почувши слова,
Бризкає, плеще і вдаль відплива.

Чує царевич: «Я царська дочка!
Ніч у нас буде, як схочеш, палка!»

От забіліла рука із води,
Ловить за шовк золотої узди.

Юна з'явилась по тім голова,
В косу морська заплелася трава.

Очі блакитні жагою горять,
Бризки на шиї, як перли, тремтять.

Мислить царевич: «А! Ось ти яка!»
Косу хапає ловецька рука.

Держить рука, безутомна й пружна,—
Плаче і молить, благає вона.

Витязь до берега сміло пливе,
Друзів своїх закликає й зове:

«Сходьтєся, браття, вояцька сім'я!
Гляньте, як здобич тріпоче моя!

Чом же ви стали, німуючи, там?
Вроду таку вперше бачити вам!»

Та оглянувся царевич в той час —
Погляд щасливий у нього погас.

Бачить він з дивом потвору морську,
Дивну й химерну, на мокрім піску;

Хвіст, як гадючий, у неї блищить,
І завмирає, і страшно тремтить;

Піна струмками збігає з чола,
Очі смертельна отінює мла.

Руки хапають пісок і кушир,
Шепчуть уста незбагнений докір...

Їде царевич, а сум навздогін...
Царську дочку пам'ятатиме він!

Кіндрат Рилєєв

О. П. ЄРМОЛОВУ

Любимче Марса і Паллади,
Що заслужив ім'я — Росії вірний син,
Єрмолов! Рятувать спіши синів Еллади,
Північних генія дружин!
Пізнавши вихованця слави
По змаху владної руки,
На лютих ворогів у бою вир кривавий
Помчаться грозові полки.
Порвавши пута злі невільницького страху,
Як Фенікс молодий,
Воскресне Греція із праху
І в древній доблесті удар повторить твій!..
Уже в святій землі — потомків Фемістокла
Свободи гордий стяг вогнем замаюрів,
Героїв кров'ю вже земля намокла,
Угноєна тілами ворогів!
Прокинулися приспані перуни,
Хоробрі звідусіль ідуть!
Іди ж, іди і ти, вояче юний,
Тебе герої там, тебе звитяги ждуть!..

ДО К-ГО

*(У відповідь на вірші, в яких він радив мені
назажди залишитись на Україні)*

Щоб молодечі роки
Лінивим сном я вбив!
Щоб я не поспішив
Під волі стяг високий!
Ні, ні! Слова пусті,
Пораднику лукавий!

Презирства гідні ті,
Хто не жадає слави.
Юнацьких душ кумир —
Вона мене сурмою
Гукає в буйний вир
І кличе за собою
На береги Неві!

Отож прощайте ви:
Ясна красо природи,
Заквітчані сади
І наливні плоди,
І Дону тихі води,
І злагода в серцях,
І повів самотини,
І тиша на полях
Блаженної країни,
Де, горя і сует
Не відавши, щасливий
Прожити б міг поет
Ні в чому не примхливий,
Де протікали б дні
В безшумному затоні,
На дружби ніжнім лоні,
В родинному теплі!

Усе це залишає
Запалений піїт,
Спрямовує свій літ,
Хоч друг того й не рає,
Він чарівниці вслід!
Де світ шумить бурхливо,
Турбот і мук ріка,
Від неї я щасливо
І дослужусь, можливо,
Лаврового вінка.
Коли я, посивілий,
Зустріну друзів знов,
Це буде спогад милий
Для приятних розмов.

НА СМЕРТЬ БАЙРОНА *

Над чим в жахливі дні війни
Гірка скорбота і жалоба?
Навкруг чийого стали гроба
Святої Греції сини?
Давно від сліз і крові змокла
Еллада в славній боротьбі,—
Що ж знов загрожує тобі,
Вітчизно горда Фемістокла?

Чом Сходу пишного тиран
Радіє на хисткім престолі?
Пророку вдячні чом і долі
В Стамбулі юрби громадян?
У Міссолонгу, серед храму,
Труна при олтарі стоїть,
Весь катафалк огнем блищить
В прозорім димі фіміаму.

В риданнях, скорбні і сумні,
Людей там сходяться громади.
Немов воскреслої Еллади
Лежить свобода в тій труні;
Немов погасла світла мрія
І знову чути дзвін оков,
І на поля її пішов
Грізний султан, а з ним Росія...

Царице вславлена морів!
Хвалились не силою своєю,
А волелюбною душею
І доблестю своїх синів.
Високий розум, світоч віку,
Твій син, твій друг і твій співець
Знайшов дочасний тут кінець,
За справу борючись велику.

Як в океан тече вода,
Так час нестримно пропливає.
Те, що було,— уже минає,
Що є — минеться без сліда.

* У Рилєєва — Бейрон.— М. Р.

Мов хмари, зляжуть на твердині
Спочить натовлені віки,
І від руїнної руки
Поля обернуться в пустині.

Порти поглине час німий,
Міста загинуть старовинні,
Армади зникнуть бистроплинні,
Устане Карфаген новий...
Та серця подвиг благородний
Із уст прославиться в уста,
Могила Байрона свята
Як світоч буде в тьмі холодній.

Колись похилий, сивий бритт
Могильний пагорб цей покаже
І гордим внукам гордо скаже:
Тут благородний спить піїт!
Він прославляв отчизну щиро
І волі людської закон,
Він був Сократ, він був Катон,
Він переможцем був Шекспіра!

Він все під сонцем розгадав,
Він вневажав жорстокий фатум,
Над сльвом генія крилатим
Він влади тьми не визнавав.
Лукава доля оголила
Облудні перед ним серця,—
Але палка душа співця
Осміяних не розлюбила.

Як у краю чужім упав
Він молодим на полі бою,—
Повитий чорною журбою,
Про нього скорбний грек сказав:
Свободі друзі і Елладі,
Ридайте нині від журби;
Лише тирані і раби
Його дочасній смерті раді.

ВІРІ МИКОЛАЇВНІ СТОЛИПІНІЙ

У розпач не вдавайсь огненний,—
Ти мати! Геть журбу з очей!
Знай: твій обов'язок священний
Прекрасних викохать дітей.
Хай бачать їх співгромадяни
Готових впасти у бою
За правди прапор полум'яний,
За щастя в рідному краю;
Щоб кожен з них, як витязь, ринув
На пострах гордим і лихим,
Щоб ми сказали: знайте, їм
Столипін батько, дід — Мордвинов.

ДЕРЖАВІН

М. І. Гнедичу

З дерев спадає жовтий лист,
І ліс мовчить, повитий сумом,
В полях осінніх вітру свист,
І хвилі плещуть в берег з шумом.
Над Хутинським монастирем
Вечірнє сонце погасало,
На банях золотим вогнем,
З-за хмар прорвавшись, трепетало.

Поблизу монастирських стін
Співець-юнак блукав самотній,
Та раптом зупинився він,
І зір його заграв скорботний.
«Як? у пустельних цих місцях,—
Він мовив,— у сумнім цім краї
Державіна священний прах
В спокої вічним спочиває?»

І сльози бризнули з-під вій,
Мов краплі чистої росиці,
І він в печалі мовчазній
Біля німої сів гробниці.
І довго мовчки він сидів
В підніжжі кам'яного муру

І, повен дивних почуттів,
Дививсь на пам'ятник похмуро.
Та враз він голосно сказав:
«Чому я марно тут сумую?»

Наш славний бард не умирав,
Він Русь оспівував святую!
Він вище благ усіх земних
Громадське благо завжди ставив
І в віршах огняних своїх
Чесноту непорочну славив.

Співця він подвиг розумів,
Як подвиг совісті людської,
І краю рідному дзвенів
Органом істини святої.
Душа його відважно йшла
Всім гоненим на оборону;
Непримиренний ворог зла,
Він говорив любимцям трону:

«Вельможу мають осявять
Чуття і мислі бездоганні;
Повинен приклад він давать,
Що у священному він сані,
Що він — знаряддя влади єсть,
Державних всіх будов основа;
Користь народу, слава, честь —
Мета й труда його, і слова».

Немає вищих верховин,
Ніж дар поета благородний;
Єдиній правді служить він,
Про щастя дбає він народне.
Обранець і слуга творця,
Нескованим іде він кроком;
Святе покликання співця
Він ділом стверджує високим.

Йому не знаний підлий страх;
Він смерть нещадну зневажає
І мужність в молодих серцях
Правдивим словом окриляє.

Хто може владу взять над ним?
Служить чесноті він лиш радий
І, вірний помислам своїм,
Ніде їй не готує зради.

Так наш співець Державін жив;
Весь вік боровся він з пороком,
Він суддям правду говорив
І зі святим гримів пророком:
«Ганьба на сильних вам зважать,
Без допомоги й оборони
Удів і сиріт залишать!
Шануйте правду і закони!

Давайте скривдженим покров,
Рятуйте від біди безвинних,
Звільняйте бідних від оков,
Від сильних бороніть безсильних!»
Поет іде на суд століть
З одкритим серцем, в чистим оком:
Ніколи він не осквернить
Своїх безстрашних уст пороком.

Усюди правди вірний жрець,
Борець за славу і свободу,
Повік не згодиться співець
Серця отруювать народу.
Прихильник чистого добра
Нічим себе не опорочить,
Свого священного пера
В нечесті буйнім він не змочить.

Коли в натхненні огнянім
Творцеві гімни він складає,
Словами він гримить, як грім,—
І світ йому відповідає.
Співцеві рівного нема!
Він хвален на землі і славен!
Чи й доля відніме сама
Безсмертя в тебе, наш Державін!

Так будеш, наш поете, жить,
Ти пам'ятник поставив вічний;

Його не зможуть сокрушити
Ні грім, ні вихор опівнічний».
Співець замовк — і тихо встав;
В нім серце билося. З зітханням
Він на відході проказав,
Високим повен хвилюванням:

«О, хай не буду в гімнах я,
Як наш Державін, громозвуким,
Та хай колись моє ім'я
Назве нащадок мій онукам:
«Літав він думкою в віках,
Не дбав про зиск і нагороду
І в молодих палив серцях
Огонь любові до народу!»

МУХА Й ПОДОРОЖНІ

У спеку, в літній день, в південну саме пору,
Піском розсипчастим, під гору,
Тяжкий, з родиною дворян
Вчотирикіль ридван
Ледь пхався.
Геть коні змучились; хоч кучер як старався,
Спинилися. Він з козел скік умить
І, коней злий мучитель,
Удвох з лакеєм їх нещадно батожить.
Усе дарма! Повзуть із брички мимохідь
Боярин, бариня, служниця, син, учитель.
Однак вантаж в ридвані ще лежить,
Та й не малий,— тож коні хоч смикнули,
Насилу зрушили і ледве-ледь тягнули.
Тут Муха трапилась. В пригоді як не стать?
На всю мушину міць взялась вона дзижчать,
Навколо брички прудко в'ється,
То наліта впритул на корінну,
То в лоб укусить припряжну,
То замість кучера на козла враз береться,
А то від коней відлетить
І посеред людей кружляє і дзвенить;
Ну, ніби той купець на ярмарку гасає,
І тільки скаржиться вона,
Що в праці тій — одна,
Ніхто не помагає!
Йдуть слуги, цвенькають, і горя їм нема,
Учитель з панею воркують тайкома,
Господар сам, хоч він про лад би мусив дбати,
Із наймичкою вдвох пішов грибів шукати,—
І Муха всім дзижчить, що вся заслуга їй
Належить в халепі тяжкій.
Тим часом коники з горба того крутого
Сяк-так на рівну вибрались дорогу.

«Ну! — Муха мовила,— тепера слава богу!
Сідайте на місця, і хай усім щастить!
Мені ж пора вже відпочити:
Мене насилу крила носять».

Чимало і людей ми зможемо знайти,
Які ладні себе усюди приплести
І сунуть поса скрізь, хоч зовсім їх не просять.

ЛЕБІДЬ, ЩУКА І РАК

Де згоди доброї в товаришів нема,
До діла братись там дарма,
Бо вийде, далєбі, не діло, тільки мука.
Раз якось Лебідь, Рак та Щука
Везти підводу узялись
І в неї трое всі мерщій впряглись.
Щосили смикають,— та ба, немає ходу!
Воно, здавалось би, і не який тягар:
Та Лебідь рветься аж до хмар,
Рак сунеться назад, а Щука тягне в воду.
Хто винен серед них, хто ні,— судить не пам,
А тільки віз і досі там.

ЦІКАВИЙ

«А, друже мій, здоров! Де був ти, що
робив»? —
«Годин ізо три я в кунсткамері ходив;
До всього приглядався, хотів усе
спізнати,—
І признаюсь, що й сам не знаю, брате,
Яких там лиш немає див.
Ну й правда, що чудес отам скарбниця!
Ох, і вигадлива ж природа-чарівниця!
Іптаство, й звірина з усіх тобі країн!
Які метелики, мурашки,
Бджілки, комарики, комахки,—
Одні немов смарагд, а інші — як рубін!
Йй-богу, кузька є химерна,
Дрібніша, не брешу, від макового зерна!» —

«А бачив ти слона? Ото так справді звір!
Подумав ти, мабуть, що із горою стрівся?» —
«Він там хіба?» — «Авжеж!» — «Ну, братику,
повір,

Я до слона й не додивився».

МИСЛИВЕЦЬ

Не раз ми чуємо: ще встигну, час я маю.

Та знаймо, що такі слова

Людині щоразу не розум навів,

А лінощі без краю.

Отож, як діло є, мерщій його кінчай

І виправдань собі ніяких не шукай,

Коли прогавиш час — на себе нарікай.

Для прикладу я вам сказати байку маю.

Стрелець рушницю взяв, патронницю й сакви

І друга вірного по вдачі та звичаю,

Гектора, та й пішов до гаю,

Рушниці ж не набив, з дурної голови,

Хоч радили зробити це вдома.

«Дурниці! — мовив він, — дорога нам відома,

На ній і горобця ніколи не знайти:

До місця ще годину йти,

Навіщо ж набивать без жодної мети!»

Та тільки він із хати

(Фортуна із людьми, бач, любить жартувати) —

По озерцю

Качки гуляють цілим стадом;

От нашому б тоді Стрільцю

Було з півдюжини зарядом

Убить

І цілий тиждень їсти й пити,

Коли б устиг в свій час рушницю він набить.

До ладівниці він, та хитрощі людини

Зна рід качиний!

Тож поки там вовтузивсь він,

Вони із криком піднялися

Та, ніби рівний шнур, за гай і подалися,

І зникли в синяві долин.

Даремне по лісах Мисливець наш тинявся,

Там навіть горобець йому не попадався.

В додаток бід отих
Ще й дощ застиг
У полі.
Отож вернувся в дім
Він мокрим ніби хлющ, сумним,
Та ще й з нічим,—
А нарікав, однак, лиш на недобру долю.

ПЛІТОЧКА

Хоч я і не пророк,
Та як метелика, що біля свічки в'ється,
Побачу, то мені пророцтво удасться:
Обпалить крильця він в найближчий строк.
Це приклад, друже мій, для тебе і урок:
Усім би згадувать про нього хоч і зрідка.
Невже вся байка тут? — питаєш; відповім:
Ні, це ще тільки приповідка,
А байка буде вслід за цим,
І я мораль її задалегідь розкрию.
Та сумнів твій новий я добре розумію:
Боявсь короткості, тепер же ти
Боїшся довготи.
Що ж, друже, потерпи і май надію!
Хоча не потаю,
Що я на старості базикалом стаю;
Густішають на осінь тучі,
А сиві люди — балакучі.
Але щоб не забудь важливих дуже справ,
Ти вислухай: я від людей чував,
Що, забуваючи малі провини,
За них себе прощає всяк
І каже так:
Це ж пустощі, як у дитини!
Та до падіння нас ті пустощі ведуть,
Стають нам звичкою, а далі, крок по кроку,
Зростають пристрасно і тягнуть до пороку,
І ми ступаємо на згубну путь.
Щоб ясно міг ти уявити,
Чим самопевність нам бува страшна,
Дозволь мені себе ти байкою розважить.
Тепер із-під пера сама іде вона,
І може стать в пригоді, як то кажуть.

Колись на березі ріки,
Гроза для царства водяного,
Притулок мали рибакки.
В воді, близесенько від берега крутого,
Весела Пліточка жила.

Моторна і на вдачу гриста,
Не боязка була та Пліточка сріблиста:
Круг вудочок воша крутилась, як бджола,
Отож не раз її, а з нею й чисті води,
Рибалка гнівно кляв, бо, ждавши нагороди
За довгий свій терпець, очей від поплавка
Не відриваючи, вже думав: О! береться!
Взялася! — Що ж? Смикнув — гачок без

черв'яка.

Пустунка, річ ясна, із рибака сміється,
Наживку з'їла, далі в'ється,
І, хоч би що, одурить рибака.
«Послухай,— каже їй Краснопірка-сестриця,—
Таке, їй-богу, не годиться!

Чи ж мало є тобі води,
Що ти все крутишся поміж вудками?
Боюсь, що скоро ти розлучишся із нами,
Що ближче до вудок, то ближче до біди.
Чи вийде завтра так, як поцастило вчора?»
Та умовлять дурних — це ж діло-бо пуста!

«Ет! — каже Пліточка на те,—
Чи я ж короткозора?
Хоч хитрі рибакки, але відкинь ти страх!
Читаю все я в їх очах.

Он бачиш вудку? Он і друга там, сестриці!
А он іще, іще! Тепер лише дивіться,
Свою вам спритність доведу!»

І круг вудок заметушилась;
Рвонула там і там, на третій зачепилась
І, ах, потрапила в біду!
Далось запізно їй дізнати,
Що краще б небезпек раніше уникати.

Федір Глінка

МОСКВА

Місто рідне, місто давнє,
Ти взяло в свої кінці
І посади, й села славні,
І палаци, і двірці.

Оперезане полями,
Ти ряснієш у садах:
Що за вежі, що за храми
На сімох твоїх горбах!

Велетепською рукою
Хтось, як хартію, розкрив
Над убогою рікою
Найбагатше диво з див!

На церквах твоїх високо
Вростають дерева;
Не охопить улиць око...
Це от — матінка Москва!

Хто, могутній, може зняти
Верх Кремля-богатиря?
Хто зіб'є злотисті шати
У Івана-дзвонаря?

Хто Цар-дзвона тут підійме?
Цар-гармату хто здвигне?
Шапки, гордий, хто не здіме,
Кремль без шани хто мине?

Ти повік не гнула шиї,
Не корилася журбі:
Тільки пасицки Росії
Не уклоняться тобі!

Ти, як мученик, горіла,
Не скоряючися,
І ріка в тобі кипіла,
Не смиряючися!

Ти під попелом лежала
Полоненою,
І із попелу ти встала
Нескоренною!

Процвітай же в світі слави,
Вічно юна і нова,
Серце рідної держави,
Білокам'яна Москва!

ВЕСНЯНІ ВОДИ

Лежать у полі ще сніги,
А води весняні шумлять.
І сонні будять береги,
Біжать, і грають, і дзвенять.

Вопи дзвенять на всі кінці:
«Іде весна, іде весна!
Весни ми юної гінци,
Вперед послала нас вона».

Іде весна, іде весна!
За нею ллється срібний спів,
То лине вслід юрба гучна
Травневих днів, веселих днів!

* *
*

Зимі настала мука,
Тому вона сумна —
Йй у віконце стука,
Жене її весна.
І все заметушилось,
Щоб зиму злу прогнать,
І жайворонки в небі
Тріпочуть і дзвенять.
Зима іти не хоче,
На весну все бурчить,
Але весна регоче
І молодод шумить!
Зима лиха почувала
Кінець свого життя,

Востаннє сніг шпурнула
У чарівне дитя.
Та що та вража сила!
Сніжком умилась тим
І лиш порожевіла
Весна в цвіту своїм.

ВЕСПІАНА ГРОЗА

Люблю я час грози весною,
Коли травневий перший грім,
Немовби тішачися грою,
Гуркоче в небі голубім.

Гримить відлуння голосисто!
От дощик бризнув, пил летить.
Краплин прозорчате намисто
На сонці золотом горить.

Біжать потоки вод прозорих,
Пташиний не змовкає гам,
І в лісі гам, і шум у горах,—
Усе підспівує громам.

Ти скажеш: пустотлива Геба,
Кормивши Зевсові орла,
Громокипучий кубок з неба
На землю з сміхом розлила.

* *
*

Іще горять в душі бажання,
Ще манить зір краса твоя,
Крізь любі спогади туманні
Іще ловлю твій образ я.
Твій образ милий та прекрасний
Всякденно видиться мені,
І недосяжний, і незгасний,
Немов зоря в височині.

Микола Некрасов

В ДОРОЗІ

Скучно! Скучно!.. Поштарю меткий,
Ти б розвіяв тяжку мою скуку!
Заспівай-по мені щось про вік молодий,
Про рекрутський набір і розлуку;
Чимсь химерним мене посміши,
Де що бачив чи чув, розкажи —
Веселіше, бува, мені стане!

«Ох, і сам невеселий я, пане!
Лиходійка зсушила, жона!
В домі папським зростала вона
І вивчала там, біс його зна,
Разом з данною різні науки:
Ну, сказати б то, шити й в'язать,
На варгані тім грати, читать,—
Всі дворянські химери і штуки,
Одягалась не так, як у нас
На селі сарафанниці наші.
А, приміром, у шовк та в атлас,
Їла вдосталь і меду, і каші,
Виступала мапіжливо так,
Як і панії, тобто, природні,
А не те вже, що брат наш кріпак,
Але сватав її й благородний
(Бач, учитель був ледь не здурів,
Каже кучер, Іванич Торонка),—
Ну, та щастя їй бог не судив:
Не потрібна в дворянстві холопка!
Наша панночка заміж пішла —
Та й до Пітера, вирване зілля!
Ну, а пац, одгулявши весілля,
Повернувся слабій до села
Та й віддав свою богові душу,
Сиротою zostавивши Грушу...

Через місяць приїхав зятьок —
Перебрав по ревізії душі,
Та й усіх посадив на оброк.
Ну, а далі добрався й до Груші.
Чи сказала, буває, йому
Щось навпроти, чи просто затісно
Разом жити в одному дому
Стало вдвох їм, — нам теє незвісно, —
Та вернув він її на село...
Знає місце своє хай мужичка!
Плаче дівка — ой, лихо прийшло!
Білоручка, мовляв, білоличка!

Як па гріх в дев'ятнадцятий рік
Увійшов я... Мене посадили
На тягло — та на ній і женили.
Ох, і лиха ж набравсь чоловік!
Ходить павою, бачиш, такою, —
Ні доїть, ні махати косою!
Гріх сказать, щоб ледача була,
Та усе, мовляв, з рук випадало!
Коли дрова чи воду несла,
Чи па панщину йшла — ну, бувало,
Жаль дивитися стане... куди!
І з обнови нема їй утіхи!
То патерли їй ногу коти,
То, мовляв, сарафан не до шмиги,
Ще нічого на людях, в сім'ї,
Ну, а потайки — сльози, як річка...
Загубило те панство її,
А була б хоч куди молодичка!

Все якийсь там патрет розгляда,
Все читання їй, бачиш ти, любе...
Страх бере мене, просто біда!
Приведе і сінка день при дні,
Миє, чеше його день при дні,
Вчить читати мужицьку дитину,
Бить не б'є — не дає і мені...
Та не довго їй пестить дитину!
Ніби тріска зробилась худа,
І ходити вже стало над силу,
Толокна ложок зо дві з'їда...
Доведеться покласти в могилу!..

А від чого?.. Та я ж не томив
На тяжкій, бідолаху, роботі,
Зодягав, годував, без пуття не корив,
Шапував, бачить бог, по охоті...
Ну, а бити — сливе і не бив,
Ну, хіба там під п'яну десь руку...» —

«Ну доволі, поштарю! Одвів
Ти від мене тяжку мою скуку!»

* * *

»

Їду я містом у тьмі непроглядній,
Слухаю вітру квиління сүмне,—
Друже бездомний, слабий, безпорадний,
Тїнь твоя раптом в очах промайне!
Стиснеться серце від муки й тривоги.
Змалку зазнала ти сліз і проклять:
Хмурий і злий був твій батько убогий,
Мусила з пелюбом шлюб ти узять.
Муж тобі випав недобрий на долю,
Мучена й бита не раз ти була;
Не покорилась — пішла ти на волю,
Але й мене не на радість найшла...
Ти пам'ятасш,— недужий, голодний,
Сили я тратив, з одчаю німів?
В нашій кімнаті, пустій і холодній,
Пару із уст наших вітер носив.
Згадуєш в ринвах, у комиші звуки,
Бризки дощу, напівсвітло, півтьму?
Плакав твій син, і холодні ті руки
Відігрівала диханням йому.
Він не змовкав — і нестерпного болю
Повен був крик той... Ставало темніш;
Вмерло маля, накричавшиися зволю...
Бідна! Свій плач нерозумний облиш!
З горя та з голоду поруч з тобою
Завтра так само навек я засну.
Купить хазяїн наш, повеє злобою,
Нам дві великі й маленьку труну.
В різних кутках ми сиділи й мовчали,
Смертно бліда ти була і слаба,
Думи в тобі потайні вистигали,

В серці твоєму ішла боротьба.
Я задрімав. Ти пішла мовчазливо,
Причепурившись, пемов до вінця,
І принесла за годину квапливо
Сину труну і їду для отця.
Голод нестерпний тоді вдовольнивши,
Ми засвітили — і в стінах німих
Сина поклали в труну, парядивши...
Зглянулась доля? Чи бог нам поміг?
Ти не спішила з печальним визнанням,
Я ні про що не спитав,
Тільки дивились обое з риданням,
Тільки одчай мені горло стискав...
Де ти тепер? Довелося сконати
З лихом-бідю в нерівній борні?
Чи на дорогу звичайну пішла ти
У невідклично роковані дні?
Хто ж захистить тебе? Сестри і браття
Словом жахливим тебе назовуть,
Тільки в мені ворухнуться прокляття —
І безнадійно замруть!..

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Гуляючи, розходиться
Враз вітер горовий:
Хитне густими вільхами,
Квітчаний пил підніме він,
Як оболочок: зелене все —
Повітря і вода!

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Тихенька в мене жіночка,
Наталя Патрикіївна,
Води не замутишь,
Та якось гріх світкав її,
Як літо жив я в Пітері...
Сама, дурнецька, визначалась,

Утяти б їй язик!
У хаті вдвох з лукавою
Зима заперла нас,
Мені у вічі дивиться,
Мовчить жона моя...
Мовчу... А дума лютая
Спокою не дає:
Убить... Так жаль сердешної!
Стерпів — так сил нема!
А тут зима розкошлана
Реве і день і ніч:
«Убий, убий зрадливицю!
Спокусника згуби!
А то весь вік промучишся,
Ні вдень, ні ночі довгої
Спокою не знайдеш.
У вічі злі сусідоньки
Плюватимуть тобі!..»
Під голос бурі-віхоли
Зміцніла дума лютая —
Припас я гострий ніж...
Та враз весна підкралася...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Як молоком облиті,
Стоять сади вишневі,
Тихесенько шумлять;
Пригріті теплим сонечком,
Шумлять по-молодечому
Соснові ліси;
А поруч юним листячком
Щебечуть пісні юної
І липа блідолистая,
І чистая берізонька
В зеленім убранні!
Шумить дрібна ялиночка,
Шумить високий клен...
Шумлять вони по-юному,
По-юному, весняному...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

І слабне дума лютая,
Ніж падає із рук,
І всюди пісня чується
Одна — в лісах, в лугах:
«Люби, допоки любиється,
Терпи, допоки терпиться,
Прощай, коли прощається,
І — бог тобі суддя!»

СЕЛЯНСЬКІ ДІТИ

Ізнов на селі я. Ходжу полювати,
Віршую потроху — і легко так жить.
Учора, по вловах, не йшовши й до хати,
На сіні в сараї я ліг відпочить.
Заснув та й прокинувся: у шпари широкі
Проміння веселого ллються струмки,
Воркує голубка; в блакиті глибокій
Кричать молоденькі граки,
Ще й інша майнула над стріхою птиця —
По тіні ворону я зразу пізнав;
О! Хтось там шепоче! У шпарах очиці
Мов хто на разок нанизав!
І карі, і сині блищать там, і сірі, —
Неначебто цвіт польовий.
В них спокій і воля, і радощі щирі,
І добрості відсвіт ясний.
Люблю я цей погляд дитячого ока,
Де фальшу немає й сліда!
Завмер я: душа схвилювалась глибоко...
О! Шепчуться знов!

Перший голос

Борода!

Другий

А пан, говорили!..

Третій

Та тихше, чорти ви!

Другий

Панам лише вуса годиться носити!

Першій

А ноги, бач, довгі, і сам уже сивий...

Четвертий

Дивися, на шапці годинник лежить!

П'ятий

От штука, так штука!

Шостий

Ланцюг золочений...

Сьомий

О, річ недешева!

Восьмий

Як сонце горить!

Дев'ятий

А онде собака — який здоровенний!
Вода з язика, бач, біжить.

П'ятий

Рушниця! поглянь-но: стволи які, нене!
Замочки різні!..

Третій

(перелякано)

Він не спить!

Четвертий

Нічого, мовчи! Ще постоїм хвилину!

Третій

Поб'є...

Налякались маленькі шпиги
І кинулись геть: так, зачувши людину,
Злітають меткі горобці над стоги!
Затих я, примружився — знову з'явилися

У шпарах очиці ясні.

На все біля мене вони роздивились

І винесли присуд мені:

— Куди вже такому бідасі охота!
Лежав би собі на печі!
І видно — не пан він: як їхав з болота,
Так поруч з Гаврилом...— «Почув, мовчи!»

О, милі плутяги! Хто з ними зазнався,
Той, вірю я, любить селянських дітей,
Та павіть коли б ти їх гордо цурався,
Читачу, як «роду низького людей»,—
Я все-таки мушу одверто сказати,

Що заздрю малятам отим:
В житті їх поезії так пребагато,
Що й пещеним дітям не знати твоїм.
Щасливий народ! Ні розкошів, ні книги
Не відають змалку вони.

Із ними ходив у грибні я набіги,
Розкопував листя, обшукував пні,
Грибну намагався затямить місцину,
А вранці нізащо не міг відшукать.
«Поглянь-но, Савосько, під ту деревину —
Обручка там, бачиш!» Пагнулись ми, хватъ —
Змію ухопили! Кусається, клята!

Савоська регоче: «Попався спроста!»
Та досить нам їх довелось повбивати
І класти на дошки моста.

Мабуть, ми за подвиги слави чекали,—
А в нас же дорога велика була,
Щоденно трудящі усякі снували
По ній без числа.

Канавокопач вологжапин,
Лудильник, кравець і кушнір,
А часом, бува, городянин
Молитися мчить в монастир.

Під наше зелене гілля берестове
Натомлений люд відпочити спішив.
Тут діти обступлять: почнуться розмови
Про Київ, про турка, про тисячі див.
Як інший хильне, тоді тільки держися —
Почне з Волочка, до Казані дійде!
Чухну передражнить, мордву, черемиса,
І казкою втішить, і притчу складе:
«Процайте маленькі! Старайтесь найпаче
На господа бога у всьому вважать:
У нас був Вавило, за всіх найбагатший,

Та здумав на бога якось нарікати, —
Відтоді і схуд, і збіднів наш Вавило,
Ні меду від бджіл, ні врожаю з лапів,
І тільки в одному, бідасі, щастило,
Що волос у носі довжезний чорнів...»
А то ремісник розкладе все знаряддя —
Рубанки, підпилки, долота, ножі:
«Дивіться, чортята!» А діти і раді,
Як лудиш, пиляш — усе покажи!
Під приказки власні зуспе перехожий,
Малята до діла — пиляти й стругати!
То пилку затуплять, що й глянуть негоже,
Чи свердла зламають — та й ну утікати!
Було так цілісінькі дні пролітали,
Що інша людина, то й повість нова...

Ух, жарко! Гриби до опівдня збирали,
А вийшли із лісу — ріка лугова
Синіє, мов стьожка, і в'ється у травах,
Всі скинули одіж на берег свою —
І стільки у річці голівок русявих,
Неначе грибів на поляні в гаю!
І сміху, і крику, і гомону повно,
Тут бійка — не бійка і гра тут — не гра...
А сонце їх літне пече невимовно.
Додому, малята! Обідать пора!
Вернулись. У кожного козуб чималний,
А скільки пригод! Той он зайця злякав,
Піймав їжака той... Були заблукали
Ще й бачили вовка... Ото настрахав!
І мушок дають, і комах їжакові,
Частує Корній молочком — не бере!
Той ловить п'явки у водиці ставковій
На лаві, де мати білизну пере,
Той бавить маленьку сестру на горбочку,
Той тягне жецеві відерце кваску,
А той, підв'язавши під горло сорочку,
Рисує узорі якісь на піску,
Хлопочеться та у густім баговицні,
А в тої новенькій віпок:
Там білі і жовті, червоні і сині,
Усяких багато квіток.
Ті сплять, ті танцюють собі без упину.
Он дівчинка ловить плоху конячшну,

Піймала і їде на ній у село.
Чи їй, що вродилась під сонцем, на волі,
Що мати її принесла у приполі,
Прийнятно б конячки боятись було?..

Пора грибобрання лише відлетіла, —
Дивися-но, губи вже чорні у всіх.
Набили оскому: чорниця поспіла!
А там і малина, брусниця, горіх!
Розкотистий гомін дитячої зграї
Від ранку до ночі гримить у гаю.
Тетеря, злякавшись, із трав вилітає
І виводку кличе пухнату свою,
Зайчатко сполохають — крику, содому!
Глухар полинялий з безсилим крилом
В кущі стрепенувся — ну, лихо старому!
Несуть на село його діти гуртом...

— Доволі, Ванюшо! Гуляв ти, дитятко,
Тепер до роботи ходім! —
Та навіть і праця до нього спочатку
Обернеться красним обличчям своїм:
Він бачить, як батько угноєє поле,
Як кидає зерно у землю пухку,
Як потім ланок зеленіє поволі,
Як повниться зерно в тяжкім колоску;
От збіжжя достигле підріжуть серпами,
В снопи перев'яжуть, до клуні звезуть,
Просушать, молотять-молотять ціпами,
А далі помелють і хліба спечуть.
От свіжим хлібцем поласує хлоп'ятко
І в поле з батьками охоче біжить.
Сінця наберуть: «вилізай, бісенятко!»
Ванюша на сіні мов цар той сидить.
Та заздрість, одначе, в дворянській дитині
Посіять було б мені жаль.
Отож ми тепер показати повинні
Із другого боку медаль.
Звичайно, що хлопець селянський на волі,
Нічого не вчившись, росте,
Та виросте він, як билина у полі.
Чи, може, й загине — нічого, пусте!
Він знає, звичайно, стежки всі у гаї,
Літа на коні, не боїтсья води, —

Та люта його мошкара заїдає,
Та рано хлопчині знайомі труди.

Раз якось зимою в холодную пору
Із лісу я вийшов; мороз так і гриз.
Дивлюсь — підіймається тихо під гору
Конячка, на санях вивозячи хмиз.
Статечно простуючи з нею додому,
Конячку під повід веде мужичок,
В чоботях великих, в кожусі тяжкому,
В старих рукавицях... а сам як грибок.
— Здоров, парубище! — «Ану, не чіпай-но!»
— Який же ти грізний, по правді скажу!
А відки дрівця б то? — «Із лісу, звичайно.
Там батько рубає, а я от вожу»
(Здалека у лісі сокира дзвепіла).
— А що, в твого батька велика сім'я? —
«Сім'я-то велика, та що в пій за сила,
Як два мужики лип: мій батько та я».
— А, оп воно що! А як звать тебе? —

«Власом!»

— Котрий тобі рік? — «Та вже сьомий пішов!
Ну, мертва!» — хлоп'ятко промовило басом
І далі з конячкою рушило знов.
Такий він малий був, хлопчак отой милий,
Так сопячний промінь його осявав,
Неначе те все із картону зліпили,
Неначе в дитячий театр я попав!
Та хлопчак був хлопчик живий, не ляльковий,
І хмиз, і гринджоли, і копик рябий,
І сяєво сонця холодне, зимове,
І злеглого снігу вздовж вікон горби —
Все справжнє, російське було перед мене
З тавром смертодайним лихої зими,
Що серце російське так любить, шалене,
Що думи російські вселяє в уми.—
Ті чесні думки, що немає їм волі,
Що жоден гнобитель їх ще не зборов,
Що в них так багато і гніву, і болю,
Що в них — безконечна любов!

Гуляйтеся ж, діти! Ростіть без тривоги!

На те і дитинство у вас розцвіло,
Щоб вічно любити це поле убоге,
Щоб вічно воно дороге вам було.

У правду народню ви вірте велику,
Шануйте свій хліб трудовий,—
І хай чарування дитячого віку
Осяє вам сонцем туман гробовий!..
Пора до початку вернутись настала.
Смілішає, бачу, гостей моїх рій.
— Злодії прийшли! — я гукнув до

Фінгала,—

— Вкрадуть нам усе! То ховай-бо мерщій! —
Фінгалко мій, скорчивши міну важливу,
Під сіно пожитки мої закопав,
Ретельно сховав дичину особливо,
В ногах мені ліг і сердито гарчав.
Собачої тої премудрість науки
Йому досконало відома була;
Узявся такі витворяти він штуки,
Що публіка з місця зійти не могла.
От сміху та дива! Вже тут не до страху!
Самі до команди: «Фінгалко, умри!»
— Не застуй, Сергію! Пусти-бо, Кузяхо! —
«Дявись — умирає». — З їх обої гри
Я сам милувався, розлігшись на сіні,
Та темно в сараї зробилось як стій:
На сцені так раптом згущаються тіні,
Як треба грозі зашуміти страшній.
І справді: над стріхою грім розкотився,
Ріка дощова у сарай потекла,
Актор мій розумний загавкав-залився,
А публіка драла дала!
Широкі ворота з рипінням розкрились,
Ударили в стінку, закрилися знов.
Я виглянув: хмара вгорі клубочилась,
І дощ на театр наш ішов.
Під зливою босі малята втікали
Швиденько до рідних дворів...
Ми з вірним Фінгалом грозу переждали
І вийшли шукать дунелів.

* * *

Жниво, напруга години робочої...
Ой же, від руської долі жіночої
Тяжчої серце не зна!

В'яне дочасно не з паду щасливого
Руського племені довготерпливого
Страдниця — мати сумна.
Не утекти від жароти недоброї!
Ниви, покоси та далі до обрію
Сонце палюче гнітить.
Жіпка бідашна із сил вибивається,
Хмара мушви коло неї гойдається.
В'ється, кусає, дзвенить.
Клавши снопи на тернисту доріженьку,
Гострим серпом закривавила ніженьку,
Ніколи кров тамувать.
Плач малюка з-під копи зачувається,
Бідна туди, — аж коса розвивається, —
Треба дитя колихать.
Чом же стоїш, як німа, над дитиною?
Пісню терпіння і туги невпинної
Треба терпляче співать!
Піт а чи сльози на віях гойдаються —
Не розпізнати ніяк!
В глечик, що чорним шматтям закривається,
Ринуть вони — хай і так!
Спрагло припавши устами-жаринами,
П'єш за ковтком ти ковток...
Добрий, голубко, з гіркими сльозинами
Змішаний навпіл квасок?

Афанасій Фет

* * *

*

В борні житейській згубивши надію,
Стомивши душу на герці нерівнім,
Так часом дивно я очі закрию
І прозріваю у захваті дивнім.

Як тьма осіння, де сполах погасне,
Буденний морок ще глибше чорніє,
І тільки в небі, мов зашклик прекрасний,
Сіяють зір озолочені вії.

Огні безмежні такі зрозумілі,
Така прозора безодня струмиста,
Що вічність я бачу крізь роки і хвили
І сонце світів пізнаю променисте.

І перухомо на розах багряних
Живий вівтар світотвору димиться.
В його диму, як в творчих оманах,
Вся сила тремтить і вся вічність смиться.

І що в етері безоднім розлито,
Душа і тлін, вогні і проміння —
Тільки твій відблиск, о сонце світу,
І тільки сні перемінні й хвилини.

Крізь повів мрій підіймаюсь я димом,
І тану, і вію, й пливу мимоволі,
І все невловиме стає мені зримим,
І легко жить, і втишаються болі.

* * *

»

Шепіт... Ніжний звук зітхання...
Солов'їний спів...
Срібна гра і колихання
Сонних ручаїв.

Ночі блиск... Тремтіння тіней...
Тіні без кінця...
Ненастанні, дивні зміни
Милого лица...

У хмаринках — пурпур рози.
Відблиск янтаря...
І цілунків пал, і сльози,
І зоря, зоря!

* * *

*

Встала хмарка пилу
Там, де небосхил...
Кішпий то чи піпий —
Закривас пил...
Бачу, вершинок лише
На баскім коні...
Друже мій далекий,
Вість подай мені!

КАЗКА ПРО ІВАНА-ЦАРЕВИЧА
ТА СІРОГО ВОВКА

Давним-давно жив у своєму царстві
Могутній цар, що називавсь Дем'ян
Данилович. Він царював премудро;
Було три сини в нього: Клим-царевич,
Петро-царевич і Іван-царевич.
Та ще була потіха у царя —
Чудовий сад; росла у тім саду
Предивна яблуня: все золоті
Родили яблука на ній. Одного разу
В тих яблуках царевих проявилась
Велика недостача; цар Дем'ян
Данилович так з того засмутився,
Що похудів, утратив апетит
І захворів безсонням. От нарешті
Всіх трьох синів до себе він закликав
І так сказав їм: «Друзі ви мої,
Сини мої кохані, любий Кліме-
Царевичу, царевичу Іване
І Петре мій царевичу, повинні,
Як діти добрі, ви мені зробити
Велику послугу: в мій царський сад
Западився вночі ходити злодій,
І золотих уже багато яблук
Пропало; а мені пропажа ця
Від смерті гірша. Слухайте ж, сини:
Тому із вас, хто упіймать зуміє
Під яблунею злодія нічного,
Півцарства я ще за життя віддам,
А як умру, то залишу і все
У спадщину». Коли сини почули,
Що їм сказав отець, то зговорились
Ходить по черзі в сад і вартувати
Там цілу ніч, щоб злодія піймать.
Настала ніч, і першим в сад пішов
Царевич Клим. Заліг він у густій
Траві під яблунею; півгодини

Пролежав там, тоді заснув так міцно,
Що аж опівдні очі він розплющив
І, позіхаючи, на ноги звівся.
Вернувшись до царя Дем'яна, він
Сказав, що злодій в ніч ту не приходив.
Настала друга ніч; Петро-царевич
Засів під яблунею чатувати;
Годину він перемагав дрімоту,
У темряву вдивляючись, — дарма!
Нічого він не бачив — і нарешті
Сон подолав його; він повалився
В траву і захропів на цілий сад.
Давно був день, коли прокинувся він.
Прийшовши до царя, йому сказав він
Так, як і Клим-царевич, що вночі
Ніхто до царських яблук не приходив.
На третю ніч пішов у сад Іван-
Царевич вартувати в час належний
Під яблунею; там він притаївся,
Слідів тихенько, пильно поглядав
І сон відгонив. От коли настала
Глибока північ, сад весь освітило
Щось наче блискавка; і що ж побачив
Іван-царевич? Прилетіла швидко
Жар-птиця в сад, немов зоря вогненна,
І сяйвом піч перетворила в день.
За яблуню сховавшись, Іван-
Царевич дивиться, мовчить, не динь,
Жде, що то буде. А жар-птиця сіла
На яблуню, вірвала із десяток
Тих яблук золотих. Іван-царевич,
Тихесенько підвівшись із трави,
Схопив за хвіст крадійку; а вона
Зропила яблука на землю і, рвонувшись,
Із рук царенка вирвала свій хвіст
І полетіла геть; проте лишилось
Одно перо в цареникових руках,
І сяєво таке лилось від нього,
Що сад увесь навколо вогняним
Здавався. До царя тоді Дем'яна
Прийшов Іван-царевич, доповів
Йому, що злодія найшов, і злодій
Був птах, а не людина; на ознаку,
Що правду він сказав, Іван-царевич

З пошаною подав царю Дем'яну
Перо оте, що він його з хвоста
В жар-птиці вирвав. З радості отець
Розділював його. Від того часу
Не крали яблук золотих, і цар
Розвеселився, потовщав і зачав
По-давньому і їсти, й пити, і спати.
Але бажання в нього загорілось:
Добуть злодійку, чарівну жар-птицю.
Тож він покликав старших двох синів
І мовив їм: «Кохані Климе й Петре
Царевичі, давно вже вам пора
Людей побачити, та і себе
Їм показати. З моїм благословенням
І з божою допомогою рушайте
На подвиги, собі здобудьте честь
І славу. А мені, царю, дістаньте
Жар-птицю; хто із вас її дістане,
Тому я за життя віддам півцарства,
А як умру, то залишу і все
У спадок». Поклонившись цареві,
Царевичі поїхали в дорогу.
Недовзі після того до царя
Прийшов Іван-царевич і сказав:
«Мій батеньку, великий царю пап
Дем'ян Данилович, дозволь поїхати
Мені услід братам. Пора й мені
Людей спізнати, себе їм показати
І честь собі нажити від них і славу,
Та догодити і тобі, цареві,
Оту впіймавши чарівну жар-птицю.
Тож батьківське мені благословення
Ти дай, дозволь у путь далеку рушити».
На те цар сказав: «Іване, любий,
Царевичу, ти падто молодий ще,
Твій час настане. А тепер мене
Не покидай; старий я вже, недовго
І проживу. А як помру я сам,
На кого ж бо тоді покину свій
Народ і царство?» Та Іван-царевич
Наполягав, отож нарешті цар,
Хоч нехотя, його благословив.
От вирушив у путь Іван-царевич;
Він їхав, їхав і прибув до місця,

Де розділялася на три дорога.
На роздоріжжі він побачив стовп,
А на стовпі такий був напис: *Хто
Поїде просто, буде всю дорогу
Голодний і холодний; хто праворуч
Поїде, буде жить, та кінь його
Помре; а хто ліворуч рушить, сам
Помре, та кінь його живим лишигься.*
Подумавши, звернув Іван-царевич
У правий бік; недовго їхав він,
Як вискочив із лісу сірий вовк
І кинувся шалено на коня;
Не встиг іще Іван-царевич взятись
За меч, як звір коня його загриз
І зник у лісі. А Іван-царевич
Понурих голову і далі пішки
Помащдував. Ішов недовго він,
Як знов із лісу вибіг сірий вовк
І голосом людським йому сказав:
«Жалію я, царевичу Іване,
Що я коня твого загриз. Та паппс
Ти ж бачив сам на тім стовпі. Що сталося,
Те статись мало. А проте забудь
Свою печаль, сідай на мене верхи;
Тобі служить я чесно обіцяю,
По вірі й правді. Та скажи мені,
Куди тепер ти їдеш і по що?»
І сірому Іван-царевич вовку
Все розповів. А сірий вовк йому
Так одказав: «Де розшукать жар-птицю,
Я знаю. Ну, сідай мерщій на мене,
Царевичу, і вирушимо з богом».
І сірий вовк прудкіш, ніж бистрий птах,
Помчався з вершником; настала північ,
І він спипивсь перед залізним муром.
«Приїхали, царевичу Іване! —
Сказав він. — Знай, у клітці золотій
За цею огорожею живе
Жар-птиця; ти її тихенько з клітки
Дістань, але нізащо не займай
Самої клітки: попадеш в біду».
Іван-царевич переліз ограду,
В саду побачив чарівну жар-птицю
В розкішній клітці золотій, і сад

Освітлений був, ніби сонцем. Вийняв
Жар-птицю з клітки царський син Іван
Та й думає: «А в чім її везти?»
Забув він вовка сірого пораду
І клітку взяв; та звідусіль до неї
Тяглися струни, і гучний навколо
Розлігся дзвін; прокинулася варта,
Біжить у сад, царевича Івана
Хапає і приводить до царя.
А цар (він звався на ім'я Далматом)
Так запитав його: «Ти відкіля?
І хто ти?» — «Я Іван-царевич. Мій
Отець Дем'ян Данилович царює
В державі славній та могутній; вапа
Жар-птиця ночами літатъ в наш сад
Занадилась, щоб красти золоті
Там яблука; за нею ж то й послав
Мене мій батько, славний володар
Дем'ян Данилович». На теє цар
Далмат сказав: «Царевич ти чи ні,
Того не знаю я; та коли правду
Сказав ти, то не царським ремеслом
Ти промишляєши; міг мені так просто
Сказать: віддай мені, Далмате-царю,
Жар-птицю,— я б тобі її віддав
На знак того, що ти царя Дем'яна
Даниловича, славленого всюди
За мудрість і величність, рідний син.
Та слухай, я тобі свою жар-птицю
Охоче відступлю, коли ти сам
Мені коня добудеш злотогрива;
Належить він могутньому царю
Афроніві. За тридевять земель
Ти в тридесяте царство вирушай
І випроси мені в царя Афрона
Чудового коня-злотогрива
Чи хитроцями роздобудь його.
Коли ж повернешся ти без коня,
То я розголошу по всьому світу,
Що ти не царський син, а злодій; буде
Тобі велика соромота й стид».
Понутив голову Іван-царевич
І почвалав туди, де сірий вовк
Чекав його. І сірий вовк сказав:

«Царевичу Іване, жаль, що ти
Моєї не хотів послухать ради;
Та діять нічого; рушати треба
За тридев'ять земель, в Афрона царство».
І сірий вовк прудкіш за бистру птицю
Помчався з вершником; вночі вони
В Афронову державу прибули
І біля входу у конюшню царську
Спинилися. «Царевичу Іване,
Послухай,— сірий вовк сказав,— ввійди
У стайню; конюхи сплять міцно; ти
Зі стайні легко виведи коня-
Золотогрива; тільки не бери
Його гнuzдечки,— буде знов біда».
В конюшню царську увійшов Іван-
Царевич, вивів із станка коня;
~~Але, на лихо, глянув на гнuzдечку~~
І так її вполював, що забув
Про все, що сірий вовк йому сказав,
І зняв з кілка гнuzдечку. Та й до неї
Тяглися звідусіль співучі струни;
Все задзвеніло; конюхи схопились,
Царевича Івана упіймали
І до царя Афрона привели.
І цар Афрон спитав суворо: «Хто ти?»
Іван-царевич те йому сказав,
Що і царю Далматові; а цар
Афрон повів йому: «Хороший ти
Царевич! Ну, чи ж до лица чинить
Таке царевичам? Чи царське діло
По ночах шпятися і красти коней?
Я міг би зняти голову тобі
З плечей; та жаль мені, юначе бравий,
Твої молодості; я віддам
Тобі свого коня-золотогрива,
Лише поїдь за тридев'ять земель
У тридесяту відсіля державу
І привези мені відтіль царівну,
Прекрасную Олену, кохана доню
Царя Касима; а коли мені
Не привезеш її, то я розславлю,
Що волоцюга, влодій ти й шахрай».
І знов понурив голову Іван-
Царевич і пішов до того місця,

Де сірий вовк чекав його. І вовк
Йому сказав: «Царевичу Іване!
Коли б тебе я не любив, і духу
Мого б тут не було. Ну, годі охкати,
Сідай на мене та й рушаймо з богом
У тридесяте царство до Касима;
Тепер мос, а не твоя вже діло».
І сірий вовк знов поскакав з Іваном-
Царевичем на спині. От вони
Проїхали всі тридев'ять земель
І в тридесятім царстві опишились.
І сірий вовк зсадив Івана з себе
Царевича та й каже: «Недалеко
Тут царський сад; я сам піду туди,
А ти чекай на мене ось під цим
Зеленим дубом». Сірий вовк пішов,
І переліз садову огорожу,
І заховався в кущ, і там лежав
Тихесенько. Аж от іде Прекрасна
Олена, з пею подруги-красуні
Та мамки й нянюшки. Царівна гожа
На прогулянку вийшла; сірий вовк
Того і ждав; уздрівши, що царівна
Від інших відокремилася, він
З куща плигнув густого, ухопив
Царівну, взяв її собі на спину
Та й геть чкурнув. Тоді зчинили крик
Страшений подруги її, красуні,
І нянюшки та мамки. Збігся весь
Касимів двір, міністри, камергери
І генерали; цар велів зібрати
Мисливців і спустити всіх хортів
І гончаків, та все було даремне:
Вже сірий вовк з царівною й Іваном-
Царевичем далеко був, і сліду
Не залишилось; тихо й нерухомо
Лежала у царевича Івана
Царівна на руках (так сірий вовк
Сердешку налякав). Та ось потроху
Отямлюватись почала вона,
Заворушилася і оченята
Розплющила прескрасні, а тоді,
Очутившись, звела їх на Івана-
Царевича і вся почервоніла,

Немов троянда пишна. Спалахнув
Іван-царевич теж, і в ту хвилину
Вопи одно одного покохали
Так сильно, що ні в казці розказать,
Ні описать пером того не можна.
Глибоко запечалився Іван-
Царевич: дуже, дуже не хотілось
З царівною Оленою йому
Розстатись, віддять її цареві
Афронові; боялась і вона
Того, як смерті. Сірій вовк помітив
Їх горе і сказав тоді: «Іване-
Царевичу, печалишся ти марно;
Я поможу твоєму горю; це
Не служба ще — півслужби: справжня служба
Настане ще». І от вони вже в царстві
Царя Афрона. Сірій вовк сказав:
«Царевичу Іване, треба мудро
Чинити пам: я обернусь в царівну;
Ти йди зо мною до царя Афрона,
Мене йому віддай, візьми у нього
Коня-золотогрива, і рушай
З царівною Оленою вперед,
І жди мене у місці потаємнім;
Вам ждять не буде нудно». Сірій вовк
Об землю вдарився і обернувся
Царівною. Іван-царевич здав
Його царю Афронові у руки,
Дістав у дар коня-золотогрива
І тим конем помчався, мов стріла,
У темний ліс, де справжня виглядала
Його царівна. У царя Афрона
Тим часом готувались до весілля,
І в той же день царівну під вінець
Повів Афрон; коли ж їх обвінчали
І молодий збирався молоду
Поцілувать, губами цар Афрон
Із вовчою пащекою зустрівся,
І паща та за ніс його вкусила,
І не дружину красну біля себе,
А вовка цар побачив. Вовк не дуже
Маніжився, а швидко збив хвостом
Царя Афрона з ніг та й стриб у двері!
Усі тоді у крик: «Держи, держи!

Лови, лови!» Куди там! Вже Івана-Царевича з Оленою-красою
Давно догнав проворний сірий вовк.
Зійшов тоді з коня-золотогрива
Іван-царевич, пересів на вовка,
І знову вже вперед вони, як вихор,
Летіли; от приїхали у царство
Далматове вони. І сірий вовк
Сказав тоді: «В коня-золотогрива
Я обернусь; а ти мене, Іване-Царевичу, віддай царю, жар-птицю
Візьми собі й з царівною удвох
Рушай вперед; я скоро дожену вас».
Так все зробилося, як сірий вовк
Улаштував. Коня-золотогрива
Велів цар осідлати і на ньому
На лови рушив із блискучим почтом;
І попереду всіх помчався він
За зайцем; всі придворці загукали:
«По-молодецьки скаче цар Далмат!»
Та враз із-під царя на всім скаку
Шмигнув кошлатий вовк, і цар Далмат
Беркицьнувся із вовкової спини
Ногами вгору, головою вниз
Додолу, увійшов по самі плечі
У землю зорану; пручався він,
Руками спершись об ріллю, та марно,
Ногами дригав тільки. Почет весь
До нього кинувсь, визволив царя,
Тоді усі страшенно закричали:
«Лови, лови! Бери його, бери!»
Та брати не було кого; на вовка
Ізнову верхи сів Іван-царевич,
А на коні сиділа злотогриві
Царівна, і під нею злотогрив
Пишався й басував. Отак вони
Великою дорогою тихенько,
Ступію їхали; отож чи довго
А чи недовго їхали вони,
Та прибули до місця, де Іван-Царевич
вовка сірого зустрів
Уперше; досі ще лежали там
Його коня прудкого білі кості,
І сірий вовк, зітхнувши, так Івану-

Царевичу сказав: «Пора, Іване-
Царевичу, тепер нам розлучитись;
Я вірою і правдою донині
Тобі служив і дякую за ласку
Твою до мене; доки буду жити,
Тебе я не забуду; дам тобі
Пораду на прощання: будь обачний,
Лихі є люди. І братам своїм
Не вір ти рідним. Бога я благаю,
Щоб ти прибув додому без біди
І радісною звісткою про себе
Мене потішив. Прощай, Іване-
Царевичу!» І зник по слові тім.
За другом потужив Іван-царевич
І з красною царівною в сідлі,
З жар-птицею у клітці за плечима
Поїхав на коні-золотогриві,
~~І їхали вони днів три, чотири;~~
І от, прибувши до границі царства,
Де царював премудрий цар Дем'ян
Данилович, побачили розкішне
Шатро, нап'яте на лужку зеленім.
І вийшли із шатра... та хто ж бо? Клім
З Петром-царевичем. Іван-царевич
Тій зустрічі був радий певнимовно,
Але братам його у серце задрість
Гадкою вповзла, коли жар-птицю
З царівною Оленою в Івана-
Царевича побачили в руках:
Була нестерпна думка їм — з'явнитись
Ні з чим до батька, як молодший брат
З жар-птицею повернеться до нього,
З Прекрасною Оленою й конем-
Золотогривом, то іще ж дістане
Собі півцарства, а коли помре
Отець, то й спадщину обійме всю.
І от вони задумали злочинство:
Удавши дружбу ніжну, запросили
В шатро своє Івана відпочити
Царевича з Оленою-красою
Після дороги. Увійшли в шатро
Ті без підозри. Стомлений Іван-
Царевич ліг на постіль та й заснув
Глибоким сном; брати того й чекали:

Ввіткнули лиходії гострий меч
Іванові у груди, серед поля
Його лишили, узяли царівну,
Жар-птицю та коня-золотогрива
І, наче добрі, вирушили в путь.
Тим часом нерухомий, бездиханний,
Облитий кров'ю, на широких полі
Лежав Іван-царевич. Так мишув
Весь день; уже хилитись починало
На захід сонце; у страшнім безлюдді
Уже над мертвим з чорним вороням
Ширяв і крякав, розпустивши крила,
Зловісний ворон — хижий птах. І враз,
Хто знає відкіля, з'явився сірий
Вовк: він, учувши, що біда настала,
Прибіг на допомогу: ще б хвилинка,
Було б запізно. Догадався вовк,
Що мав на мислі ворон, дав йому
На мертво тіло змогу опуститись,
І тільки опустився той, він хап
Його за хвіст; закрякав чорний злодій:
«Пусти мене на волю, сірий вовче!» —
Кричав він. «Не пущу, — той одказав, —
Аж поки воропя не принесе
Живої й мертвої води». І ворон
Звелів летіть своєму воропняті
По мертву воду та живу. І сип
Покірно полетів, а сірий вовк,
Гарненько батька відчухравши, став
З ним розмовляти чемно, — а старий,
Бувалий ворон розповів чимало
Про те, що бачив за свій довгий вік
Між птиць і між людей. Уважно слухав
Його оповідання сірий вовк
І дивувався мудрості великій
Його речей, проте держав за хвіст
Він цупко птаха; інколи, щоб той
Не забувався, м'яв його легенько
В кігтястих лапах. Сонце сіло; ніч
Настала і минула; зайнялась
Зоря; з живою й мертвою водою
В двох пляшечках з'явилось вороня,
І сірий вовк узяв ті пляшечки,
А батька ворона пустив на волю.

Тоді він з пляшечками підійшов
До тіла нерухомого Івана-
Царевича і мертвою водою
Спочатку збризнув,— за хвилину рана
Його закрилася, закостенілість
Покинула і руки, й ноги; враз
Рум'янець на щоках заграв; тоді
Живою бризнув сірий вовк водою,
Іван розплющив очі, встав, потягся
Та й мовив: «Як же довго я проспав?»
«І вічно спати б тут тобі, Іване-
Царевичу,— вовк сірий одповів,—
Коли б не я; сьогодні справжню службу
Я відслужив тобі; та знай, вона
Остання; ти від цього дня про себе
Сам дбати маєш. Тож прийми пораду
Від мене і вчини, як я скажу.

На світі вже братів твоїх злочинців
Немає; їм могутній чарівник
Кощей Безсмертний голови обом
Скрутив; а ще той чарівник пав'яв
На ваше царство сон; твій батько славний
І всі його підданці нині сплять
Сном непробудним; а твою царівну
З жар-птицею й конем-золотогривом
Украв лихий Кощей; вони всі тров
Заховані в його чаклунським замку.
Та за свою не бійся наречену,
Царевичу Іване: злий Кощей
Над нею влади жодної не має,
Бо дивовижно сильний талісман
Єсть у царівни; вийти ж їй із замку
Не можна; волю тільки смерть Кощея
Їй принесе: а як знайти ту смерть,
Не відаю; це знає тільки баба-
Яга єдина. Тож повинен ти,
Царевичу Іване, розшукати
Оту ягу; вона в дрімучім лісі,
У темному бору живе в хатині
На ніжках курячих; у праліс той
Ніхто ще сліду не проклав; у нього
Ні дикий звір не забігав, ні птиця
Не залітала; роз'їжджає баба-
Яга по світу цілому у ступі,

Залізним поганяє товкачем,
А слід міглою замітає. Ти,
Царевичу Іване, лиш від неї
Дізнаєшся, де можна смерть Кощея
Тобі знайти. А я тобі скажу,
Де можеш ти коня добути такого,
Щоб простою дорогою тебе
Привіз у ліс дрімучий він до баби-
Яги. Відсіль іди на сонця схід;
У луг зелений прийдеш; там ростут
Посередині три високі дуби,
Чавунні двері у землі між ними
З кільцем; за те кільце ти підійми
Ті двері і зійди униз по сходах;
Там за дванадцятьма дверми запертий
Кінь богатирський; сам із льоху він
~~До тебе вибіжить; того коня~~
Візьми і з богом їдь; він не зіб'ється
З дороги. Ну, прощай тепер, Іване-
Царевичу. Коли дозволить бог
Нам ще побачиться, то буде це
У тебе на весіллі, не інакше».
І сірий вовк побіг до лісу; вслід
Йому дививсь Іван-царевич сумно;
Під лісом вовк востаннє оглянувся,
Махнув царевичеві в знак привіту
Хвостом — і зник. Тоді Іван-царевич,
На сонця схід обличчям повернувшись,
Вперед пішов. Іде він день, іде
І другий, а на третій опинився
В зеленім лузі. Там росте три дуби
Високі; між дубів знаходить він
Чавунні із кільцем залізним двері;
Він підіймає двері, а під ними
Круті йдуть сходи: ними він униз
Спускається, і перед ним внизу
Ще другі двері, теж чавунні, міцно
Заперті на замок висячий. Враз,
Він чує, кінь варжав, і ржання те
Таке гучне було, що із завіс
Зірвались двері й з тріском повалились;
І бачить він, що разом з ними впало
Дверей ще одинадцять, теж чавунних;
За тими ж то чавунними дверима

Давно вже богатирського коня
Чаклун запер. Іван-царевич свиснув;
Почувши вершника, на молодецький
Свист богатирський кінь плигнув із стійла
І прискакав, легкий, могутній, красний,
Що очі — зорі, полум'яні ніздрі,
Мов хмара, грива в нього, — ну, не кінь,
А чудо. Щоб його спізнати силу,
Іван-царевич по блискучій спині
Повів рукою, — під могутнім тиском
Кінь захропів і сильно похитнувся,
Та встояв, тільки в землю копитами
Загруз. Він людським голосом Івану-
Царевичу сказав: «Юначе славний,
Царевичу Іване, я такого
І ждав їздця, як ти. Тобі я рад
І вірою і правдою служити;
Сідай на мене, та й рушаймо в путь;
Усі дороги я на світі знаю,
Тож тільки накажи мені, куди
Тебе везти, туди і привезу».
Іван-царевич в двох словах коневі
Все пояснив і, сівши у сідельце,
Гукнув на нього. Звивсь могутній кінь,
Від радості заржавши, на дибі;
По стегнах вершник б'є його крутих,
І кінь біжить, під ним земля дрижить,
Шугає вище від дерев стоячих,
Шугає нижче він од хмар ходячих,
Переліта через широкий яр
І застилає яр вузький хвостом,
Грудьми всі перепони пробиває,
Немов стріла, легкими копитами
Билинки до землі не пригинає,
Пилинки із землі не підіймає.
Отак пробігши цілий день, нарешті
Кінь утомився; біг із нього піт
Струмками, весь він оповитий був,
Неначе димом, парою. Царевич,
Щоб дати йому спочити, хід притишив,
Уже було надвечір; чистим полем
Іван-царевич їхав, милувався
Заходом сонця пречудовим. Раптом
Він чує дикий крик, — поглянув... що ж?

В гаю зчепились два лісовики,
Кусаються, хвицаються, рогами
Один одного тичуть. Їх Іван-
Царевич запитав: «За що у вас,
Друзяки, сварка йде?» — «А от за що,—
Сказав один; — три скарби нам дісталось:
Кийок-бийок, та шапка-невидимка,
Та скатерть-самобранка — нас же двох;
Як порівну нам розділитись? Ми
Засперечалися, і вийшла бійка.
Розумний чоловіче, ти порадь,
Що діять нам?» — «А от що,— їм Іван-
Царевич одповів,— пушу стрілу,
А ви біжіть за нею; з того ж місця,
Де упаде вона, біжіть до мене
Навзаводи; хто перший прибїжить
Сюди, той і візьме собі на вибір

Два скарби; другий же візьме один.
Чи згода?» — «Згода, згода!» — закричали
Лісовики і стали поруч. Лук
Тугий напруживши, стрілу пустив
Іван-царевич; вслід лісовики
Чимдуж метнулись, вирячивши очі,
А шапку, скатерть і кийок лишили.
Узяв Іван-царевич під пахву
Кийок і скатерку, надів спокійно
На себе шапку-невидимку, став
Незримим разом із конем — і далі
Поїхав, кинувши напризволяще
Рогатих дурнів, щоб хоч далі бились,
А хоч мирились. Богатирський кінь
Устиг до сонця заходу прибути
В дрімучий ліс, де проживала баба-
Яга. У лісі тім Іван-царевич
Дивується старим та величезним
Дубам і соснам, що зоря вечіря
Їх осявала тьмяно; все там тихо:
Дерева всі мов уві сні стоять,
Не колихнеться лист, не ворухнеться
Трава; нема нічого там живого
В гущавині безмовній, ані птаха
Серед гілок, ні гробака в моху;
Лунає тільки в тиші лісовій
Гримучий тупіт кінський. От Іван-

Царевич опинився біля хатки
На піжках курячих, сказав: «Хатино,
До лісу задом повернись, до мене
Стань передом». І перед ним хатина
Перевернулася; в неї віп ввійшов,
В дверях спинившись, перехрестився,
На всі чотири сторони, як слід,
Тоді вклонився низько і, очима
Хатину всю окинувши, побачив,
Що на долівці там лежала баба-
Яга, ногами впершись у стелю,
А головою в кут. Почувши стук
В дверях, вона сказала: «Ху! ху! ху!
От диво дивне! Руського тут духу,
Відколи світ, ні видом не видали,
Ні слихом не слухали, а сьогодні
Той дух аж б'є у ніс. Чого сюди,
Царевичу Іване, ти прибув?
Неволею чи волею? Донині
Тут не проходив ні дібровний звір,
Ані легка не пролігала птиця,
Ні витязь-молодець не проїздив;
Тебе як бог сюди заніс, Іване-
Царевичу?» — «Ах ти ж, безмозка відьмо! —
Так одповів Іван-царевич бабі-
Язі. — Спочатку нагодуй, нашій
Мене ти, молодця; та постели
Мені постелю, виспатися дай,
Тоді уже мене розпитуй». Баба-
Яга, на ноги звівшись, Івана-
Царевича обмила, як годиться,
І випарила в бані, напоїла,
Нагодувала і в постелю спати
Його поклала, проказавши так:
«Спи, добрий витязю; покаже ранок
За вечір краще; спи собі спокійно,
Відпочивай, а про свою потребу
Мені розкажеш завтра, поможу
Тобі як знаю». Помолившись,
Царевич ліг і скоро сном глибоким
Заснув і спав до полудня; уставши,
Умившись, одягшись, він бабі-
Язі докладно розказав, чого
Приїхав у дрімучий ліс, і баба-

Яга йому відповіла на те:
«Ох, взявся ти, царевичу Іване,
За справу нележку, та не журися,
Все з поміччю ми божою владнаєм.
Я научу, як смерть тобі Коцця
Безсмертного дістати; слухай тільки
Мене тепер: на морі-окіяні,
На острові великім, на Буяні,
Є дуб старий, під дубом тим старим
Зарито скриню, ковану залізом;
У скрині тій лежить пухнатий завць,
А качка сіра в зайці тім сидить,
А в качці тій яйце; в яйці ж тім смерть
Коццєва. Ти те яйце візьми
І з ним рушай негайно до Коцця.
Коли до замку ти його прибудеш,
Побачиш: змії дванадцятиголовий
Вхід в замок стереже; зо змієм ти

Не здумай битись, є на нього в тебе
Кийок-бийок, вгамує він його.
А ти, надівши папку-невидимку,
Йди навпростець до чаклуна Коцця
Безсмертного; одразу здохне він,
Коли при ньому ти яйце розчавиш.
Гляди лиш не забудь, коли пазад
Поїдеш, взяти й гуслі-самогуди:
Від їх лиш гри твій батенько Дем'яп
Данилович, вельможі всі його
І царство все, що разом з ним заснуло,
Прокинуться. Ну, прощавай тепер,
Царевичу Іване; бог з тобою;
Твій добрий кінь дорогу знайде сам;
Коли ж свій подвиг славний довершиш,
То і мене, стареньку, спом'яни
Не лихом, а добром». Іван-царевич,
Із бабою-ягою попрощавшись,
Сів на коня мерщій, перехрестився,
По-молодецьки свиснув; кінь помчався,
І скоро ліс дрімучий за Іваном-
Царевичем пропав з очей; і скоро
Мелькнуло попереду краєм синім
Під небосхилом море-окіян.
От прискакав до моря-окіяну
Іван-царевич. Оглянувшись, бачить

На березі морським рибальський невід,
А в неводі тім б'ється щука-риба,
Тріпочеться. І голосом людським
Та щука промовляє так: «Іване-
Царенку, визволь з невода мене
І в море кинь; тобі я знадоблюся».
Іван-царевич просьбу щуки-риби
Враз виконав; вона, хвостом плеснувши
На знак подяки, зникла в синім морі.
На море дивиться Іван-царевич,
Не знає, що чинить. У тому місці,
Де море з небом нібито злилося,
Він бачить, довгою стягою острів
Буян чорніє; він і недалеко,
Та хто туди перевезе? А кінь
І каже: «Ти, царевичу Іване,
Про що замислився? Як нам добратись
До острова Буяна? От біда!

Не клопочися! Я твій корабель,
Держися тільки добре на мені,
Не бійсь нічого, вмить перемайнемо!»
І в гриву кінську тут Іван-царевич
Рукою вплутався, ногами стиснув
Коневі боки; богатирський кінь
Розлютився, розбігся і стрибнув
З крутого берега в морську безодню;
На мить і він, і вершник в глибині
Пропали; потім з шумом розступилась
Широка хвиля, виринув із неї
Могутній кінь із вершником своїм;
І кінь почав грудьми та копитами
Бить по воді і хвилі пробивати;
Вода навкруг кипіла, й шумувала,
І пінилась, і розсипала бризки,
А кінь баский одважними стрибками
Під копита залізні загібав
Ревучу хвилю; ніби корабель
На парусах, що йде з попутним вітром,
Кінь линув уперед, і довгий слід
Шипучою позаду біг змією.
І скоро він до острова Буяна
Доплив і на його похилій берег
Із моря вибіг, піною покритий.
Не гаявся Іван-царевич; він

Коня пустив на луки прибережні
Гуляти і траву скубти медову,
А сам пішов квапливою ходою
До дуба, що при березі морським
На пагорбі підносився зеленим.
До дуба підійшов Іван-царевич,
Хитнув його могутньою рукою,
Та дуб міцний не похитнувся; він
Ізнов хитнув його — дуб скрипнув; він
Іще його хитнув, що сили мав,
Дуб похилився, і під ним коріння
Заворушило землю; тут Іван-
Царевич ще рвонув його — і дуб
Упав на землю; із землі коріння
Гадюками угору піднялося,
І там, де дуб у землю ним впивався,
Відкрилась яма глибочезна. В ній
Залізом кована стояла скриня;
Іван-царевич скриню ту із ями
Вмить витяг і висячий збив замок,
Узяв у скрині тій за вуха зайця
І розірвав його; та тільки встиг
Він зайця розірвати, як із нього
Враз випурхнула качка, піднялася
І швидко полетіла геть до моря.
Пустив стрілу Іван-царевич в неї
І влучно так, що качку пропизав
Наскрізь; закричала, тріпнулась качка,
А з неї раптом випало яйце,
І просто в море, і пішло, мов ключ,
На дно. Іван-царевич охнув. Миттю,
Хтозна-відкіль, з'явилась щука-риба,
У хвилі блиснула, тоді пірнула
На дно, хвостом плеснувши, потім знов
Сплила, до берега з яйцем у роті
Наблизилась і на піску яйце
Зоставила, а потім так сказала:
«Ти бачиш сам, царевичу Іване,
Що я в годину слушну знадобилась».
З тим словом щука попливла. Іван-
Царевич взяв яйце; і кінь могутній
З Буяна-острова на берег моря
Знов переніс його. І суходолом
Кінь поскакав, і скоро прискакав

Він до гори крутої, що на ній
Кощеїв замок був; її підніжжя
Стіна залізна вкруг оперезала,
А край воріт залізної стіни
Дванадцятиголовий змій лежав,
І із його дванадцяти голів
Шість завжди спали, шість не спали, вдень
Та уночі чергуючися двічі
На варті; біля тих воріт залізних
Ніхто не смів і здалека спипитись,
Бо підіймався змій, і від зубів
Його вже не було рятунку — він
Сам не боявся нічого, лиш від себе
Міг смерть прийняти; жодна інша сила
Йому завдати шкоди не могла.
Та кінь був обережний; він Івана-
Царевича підвіз не під ворота,

А з боку іншого, щоб змій його
Не міг постерегти. Іван-царевич
До змія тихо в шапці-невидимці
Під'їхав; шість голів потвори злої
Дивились пильно круглими очима,
Розкривши рот і вишкіривши зуби,
Шість інших на гадючих довгих шиях
Лежали нерухомо і хропли
В глибокім спі. Тоді Іван-царевич
Рукою підштовхнув кийка-бийка,
Що теліпався в нього на сідлі,
Шепнув йому: «Ну, починай!» Кийок,
Не довго думавши, з сідла плигнув,
На змія кипувся — і ну його
По головах і сплячих гамселити,
І по несплячих. Той як зашипить,
Як стрепенеться! А кийок-бийок
Усе його лущює та лущює.
Лиш тільки він одну роззявить пащу,
Щоб ухопить кийка,— еге, стривай,
Не квався надто, бо уже кийок
По іншій морді гатить; змій лихий
Усі дванадцять пащ розкриє, хоче
Кийка ввіймать,— а той по всіх зубах,
Оскалених, неначе б то на показ,
Гуляє, чистить зуби. Змія роти
Усі закриє, всі носи наморщить

І лапами схопить кийка-бийка
Попробує,— а той тоді його
По всіх дванадцяти шмагає карках;
Змій, розлютившись, немов скажений,
І кидався, і тіпався, і рвався,
І дихав полум'ям, і землю гриз,—
Дарма! Спокійно, рівно, неквапливо
Кийок над ним своєю роботу пильну
Продовжував і молотив його,
Неначе ціп невтомний. Змій нарешті
Озлився так, що гризти сам себе
Почав, і, кігті в груди запустивши
Собі самому, так рвонув шалено,
Що розірвавсь надвоє і додолу,
Заверещавши, впав і здох. Кийок
Над мертвим далі працювать хотів,
Як над живим. Але Іван-царевич
Сказав йому: «Доволі годі! буде!»
Кийок-бийок, неначе й не було
Нічого з ним, знов на сідло стрибнув.
Іван-царевич залишив копя
Біля воріт і скатерть-самобранку
У нього під ногами розіслав,
Щоб кінь натомлений міг підживитись,
А сам пішов у шапці-невидимці,
З кийком про всякий випадок, з яйцем
В Кощеїв замок. Хоч було тяжкенько
Йому на гору дертися круту,
Проте добрався він таки до замку
Кощеєвого. Там він раптом чує,
Що недалеко гуслі-самогуди
В саду дзвенять. У сад він увійшов
І бачить: гуслі на високім дубі
Висять і грають, і сама Олена
Прекрасна під тим деревом сидить
В задумі. Шапку-невидимку знявши,
До неї підійшов він і рукою
Подав їй знак мовчати, потім їй
Сказав на ухо пошепки: «Я смерть
Кощеєву приніс: ти почекай
Мене на цьому місці; я з ним скоро
Упораюсь і повернусь; і ми,
Не гаючись, поїдемо». Іван-
Царевич знову шапку-невидимку

Надів; шукати думав він Коцея
Безсмертного в його чаклунським замку,
Та він і сам до саду завітав.
Біля Прекрасної він став Олени
І дорікати їй почав, що все
Вона сумує. Він сказав: «Іван-
Царевич твій до тебе вже не прийде,
Не воскресити нам його. Та чим же
Я не жених тобі, скажи сама,
Моя царівна красна ще й прекрасна!
То годі ж опиратися дарма,
Твій опір з рук моїх тебе не вирве;
Вже я...» Кийкові тут шепнув Іван-
Царевич: «Починай!» Узявсь кийок
По спині тріпати Коцея. З криком,
Немов скажений, той почав стрибати,
Крутитися; Іван-царевич, шапки
Не знявши, примовляв усе: «Додай,
Додай йому, кийочку! Хай собака
Затямить, як дівчат від шлюбу красти,
Як пикою звірячою своєю
Та сватанням безглуздим докучати
Царівнам красним, називати сон
На царства! Бий, лупцюй його, кийочку!»
«Та де ти? Покажись! — кричав Коцей. —
Хто ти такий?» — «А ось хто!» — відповів
Іван-царевич, шапку-невидимку
Зняв з голови і саме в ту хвилину
Лйце об землю вдарив, і воно
Аж розлетілося; Коцей Безсмертний
Перевернувся швидко і подох.
Іван-царевич, вийшовши із саду
З царівною Оленою, проте
Взять не забув і гуслі-самогуди,
Коня-золотогрива і жар-птицю.
Коли ж вони зійшли з гори крутої,
На коней сіли й рушили назад,
Гора ж тоді, жахливо затріщавши,
Упала з замком, і на місці тім
З'явилося озеро, і довго чорний
Над ним крутився дим, на всю округу
Нестерпно смердячи. Іван-царевич
Додому коням їх везти звелів
Як знають; сам же з милою своєю

Веселий їхав. Скатерть-самобранка
По щирості в дорозі їм служила,
Готовий завжди був смачний сніданок,
Обід, вечеря — все було в свій час:
На мураві пахучій рано-вранці,
Опівдні під густим розлогим дубом,
Вночі — під голубим шатром шовковим,
Що з двох складався рівних половин
Розділених. При кожній їх трапезі
Дзвеніли гуслі-самогуди їм,
Жар-птиця їм світила, а кийок
Стояв біля намету на сторожі.
А коні здружені гуляли разом,
Качалися на оксамитних луках,
Або скубли траву, рососою вмиту,
Чи, голови на спини положивши
Один одному, тихо-мирно спали.
Так їхали вони не день, не два
І прибули нарешті в царство те,
Де царював старий отець Івана-
Царевича, премудрий цар Дем'ян
Данилович. І царство все, від самих
Кордонів аж до царського палацу,
Було повите непробудним спом.
Де тільки проїздили мандрівці,
Все спало; спали впряжені в соху
Воли на полі стоячи; при них
Із батогом, застиглим у повітрі,
Спав плугатар; на стовбовім шляху
Спав вершник із конем своїм, і пил,
Піднявшись, сонний, пасмом нерухомим
Стояв; був у повітрі мертвий сон;
На деревах німе дрімало листя,
І сонні на гілках птахи мовчали;
По селах, у містах було так тихо,
Як у труні; і люди по домах,
На вулицях, стоячі та сидячі,
І з ними все: коти, собаки, вівці
В кошарах, коні у своїх конюшнях
І дим у коминах, на стінах мухи,—
Все спало. Так у батькову столицю
Прибув Іван-царевич із дороги
З царівною Оленою удвох.
Як в'їхали вони на царський двір,

Побачили, що там лежить два трупи --
Були то Клим-царевич і Петро-
Царевич, що убив їх злий Кощей.
Іван-царевич, варту поминувши,
Що біля брами царської застигла
Вві сні, повів по сходах наречену
В покої царські. У палаці був,
Із нагоди повернення синів
Царевих старших, прегучний бенкет
В той саме час, коли убив обох
Царевичів і сон па весь народ
Навів Кощей; бенкет у ту хвилину
Увесь заснув, хто як сидів, хто як
Ходив чи танцював; і в тому сні
Так і знайшов усіх Іван-царевич;
Слав стоячи Данилович Дем'ян,
Біля царя міністр його двора
Хропів, розкривши рот, не докінчивши
Свої мови; всі вельможі царські
Заснули як стояли, до царя
Звернувши очі, нині незидючі,
З улесливістю на послулих лицах,
Із усміхом, що на губах застиг.
До батька підійшов Іван-царевич
З Оленою Прекрасною своєю
І мовив: «Грайте, гуслі-самогуди».
Тоді заграли гуслі-самогуди...
І все прокинулось, загомонило,
Затанцювало, заходило, ніби
Нічим не перебитий був бенкет.
Як цар Дем'ян Данилович побачив,
Що перед ним з царівною-красою
Стоїть його улюбленець Іван-
Царевич, то від радості він ледве
Не збожеволів: він сміявся, плакав,
Дививсь, очей не зводячи, на сина,
І цілував його, і милував,
І під кінець розвеселився так,
Що взявся в боки і в танець пішов
З Оленою Прекрасною. Стріляти
Звелів на radoщах він із гармат,
Дзвонити в дзвони і народ увесь
Оповістити, що вернувся додому
Іван-царевич, і йому півцарства

Тепер же відступає цар Дем'ян
Данилович, що буде спадкоємцем
Він повним, і що завтра шлюб його
З царівною Оленою у церкві
Відбутись має, і що цар Дем'ян
Данилович весь кличе свій народ
До сина на весілля, — військових,
Цивільних, генералів та міністрів,
Дворян великих і дворян дрібних,
Купців, міщан, простолюд весь і навіть
Всіх жебраків. Як другий день настав,
Повів у церкву молодят Дем'ян
Данилович вінчатись: а як їх
Перевінчали, то прийшли вітати
Вельможі й жони їх і молоду,
І молодого; а народ на площі
Біля палацу шумував, як море;
Коли ж із молодими вийшов цар
На ганок золотий, — тоді від крику:
*Нехай живе наш цар Дем'ян
Данилович з царевичем Іваном,
Нехай живе його невістка Красна
Олена!* — всі будови у столиці
Здригнулися, і полетіли вгору
Шапки з голів, аж білий день затьмивши.
От на обід покликані царем
Зійшлися гості — вся його столиця;
В домах недужі тільки залишились,
Та діти, та собаки, та коти.
Своє проворство скатерть-самобранка
Явила тут: на ціле місто враз
Розкинулась; сама собою площа
Заставилась столами, і столи
У два ряди вздовж улиць простяглися;
На всіх столах був посуд золотий,
Не просте скло — кришталь; а під столами
Шовкові килими були усюди
Розстелені; усім гостям служили
У золотих лівреях гайдуки.
Обід же був такий, якого в світі
Ніхто не бачив: юшка, мов янтар,
У величезних блискалах каструлях;
Тяжкі та жирні, в сажень довжиною,
Із Волги стерляді на золотих

Узорних блюдах; кулеб'яка пишна,
З гурждями гуси, каша до сметани,
Масні млинці до свіжої ікри,
Добірної, як перли; пироги,
На черені запечені, у маслі;
А для пиття шипучий квас у глеках
З кристалю, пиво шумовите, мед
Пахучий і вино з усіх земель:
Шампанське, і венгерське, і мадера,
І рейнське, і наливки розмаїті —
Коротше мовить, скатерть-самобранка
Предивне диво того дня створила.
Та часу і кийок не марнував:
Вся гвардія була за царський стіл
Запрошена, ба навіть і міська
Поліція,— кийок по-молодецьки
За всіх справлявся; у палаці він
Стояв на варті; він же по майданах
Та вулицях ходив, щоб пильнувати
Порядку: як йому стрічався п'яний,
Того в холодну прямо стусанами
Він заганяв; кого в порожнім домі
За кражею він заставав, того
Періщив так, що від злодійства той
Навіки відрікався і ставав
На путь чесноти,— словом, наш кийок
Нечувано цареві прислужився
Під час бенкету, і його гостям,
І всьому місту. А в палаці царським
Усе кипіло; гості так пили,
Так їли щиро, що з облич рум'яних
Котився піт; тут гуслі-самогуди
Своє мистецтво показали теж:
При них оркестр був непотрібен, гості
Наслухалися музики такої,
Яка ніколи навіть уві сні
Не снилась їм. Та от, коли, наливши
Вина у заздоровний кубок, цар
Дем'ян Данилович проголосить
Хотів «на многа літа» молодятам,
Суремний звук на площі залунав;
Всі здивувались, всі оторопіли;
Сам цар із молодими до вікна
Підходить,— що ж явилось їх очам?

Карета в вісім коней (в ній сурмач
З сурмою попереду) до палацу
Серед народу вулицею мчитьсья;
Уся карета золота, а кóзла
З подушкою, оксамитовим криті
Покровом; гайдуків позаду шість,
Шість скороходів по боках; лівреї
На них із сірого сукна, по швах
Басони; на каретних дверцях герб:
*В червленім полі вовчий хвіст і графська
Корона.* Зазирнувши у карету,
Іван-царевич закричав: «Та це ж
Мій благодійник сірий вовк!» Його
Стрічать він миттю вибіг. Аж і справді
Був у кареті сірий вовк; Іван-
Царевич до карети скочив, дверці
Сам відчинив, підніжку сам відкинув
І гостя висадив, а потім, з ним
Поцілувавшись, взяв його за лапу,
Ввів у палац і сам його цареві
Представив. Сірий вовк віддав уклін
Цареві, повагом на задніх лапах
Всіх обійшов гостей, мужчин і дам,
І всім по компліменту, як годиться,
Приємному сказав; був він чудово
Одягнений: на голові червога
Ярмулка з китичкою, а на шиї
Шовкова хустка; куртка в золотих
Зірках; блискучі з лайки рукавички
І шаллю оперезані тонкою
З червоного атласу шаровари;
На задніх лапах туфлі сап'япові!
І на хвості намітка срібна — так
Був сірий вовк одягнений; усіх він
Привітністю зачарував; не тільки
Дворяни прості і середні, — навіть
Вельможі царські і придворні дами
Та фрейліни — всі захопились ним
Безмежно. Гостя поруч із собою
До столу посадивши, цар Дем'ян
Данилович з ним цокнувся люб'язно,
Проголосив здоров'я молодят,
І грім гармат прославний заgrimів.
Бенкет царя й народу аж до ночі

Тривав; а як настала темна ніч,
Тоді жар-птицю на балконі царським
Поставили, і весь палац, і площа,
І вулиці, де веселився народ,
Ясніш, як день, жар-птиця освітила,
І йшло гуляння в місті аж до ранку,
Лишився почувати сірий вовк;
Коли ж уранці-рано він почав,
Зібравшись в путь, прощатися з Іваном-
Царевичем, його Іван-царевич
Став умовляти, щоб зостався він
У них назавжди, запевняв його,
Що почесні дістане він найвищі,
Що у палаці матиме квартиру,
Що буде він по чину в першій класі,
Що зразу всі дістане ордени
І все таке. Подумав сірий вовк
І лапу дав царевичу Івану
На знак, що згоден. І Іван-царевич
Так з того втішився, що вовчу лапу
Поцілував. Став у палаці жити
Та поживать по-царськи сірий вовк.
Пора настала — і по довгим славним
Урядуванні мудрий цар Дем'ян
Данилович скончався, на престол
Зійшов Іван Дем'янович; удвох
Із любою царицею своєю
Він довго жив; благословив господь
Їх дітками дрібними; сірий вовк
Душа у душу жив з царем Іваном
Дем'яновичем, пиянчився з його
Дітьми, сам, як дитя, із ними грався,
І меншеньким розповідав казки,
А старшеньких навчав читать, писати
Та арифметики і їм давав
Поради, вельми у житті корисні.
Почарювавши довго і премудро,
І цар Іван Дем'янович скончався;
За ним услід пішов і сірий вовк
В могилу. Та знайшлися в його паперах
Докладні записи про все, що він
У лісі й між людьми в житті побачив,
І ми тепер по записах отих
Правдиве це оповідання склали.

Петро Бршов

ГОРБОКОНИК

Казка

ЧАСТИНА ПЕРША

«Починається казка казатися»

За горами, за лісами,
За широкими морями,
Проти неба на землі
Жив дідусь в однім селі.
У старенького три сипи:
Старший — з розумом хлопчина,
Середульший — сяк-такій,
А найменший — геть дурний.

Хлопці сіяли пшеницю
Та й возили у столицю:
Бач, столиця та була
Недалеко від села.

Там пшеницю продавали,
Гроші добре рахували
І, набивши гаманця,
Повертались до отця.

От чи скоро, чи не скоро
Приключилося їм горе:
Хтось у поле став ходять
І пшеницю голочить.
Про таку лиху пригоду
Ще ніхто не чув ізроду;
Стали думать і гадать,
Як би злодія впіймать.
Та й надумали ходити
Уночі той лан глядіти,
Щоб його оборонить,
Лиходійника зловить.

Почало ж ото смеркатись,
Старший брат почав збиратись,
Він сокиру й вила взяв
Та й у поле почвалав.
Непогожа ніч настала;
Боясть парубка напала,
І сховався молодець
У кошару до овець.
Встало сонце із-за хмари,
Вийшов тихо він з кошари,
Із крипиці вид умив
Та й постукався до братів:
«Гей, прокиньтєся, тетері,
Відчиніть скоріше двері!
На дощі я весь промок
Аж до самих до кісток».
Хлопці двері відчинили,
Брата старшого впустили
Та й питаються його,
Чи не бачив він чого.
Старший брат перехрестився,
На всі боки поклонився,
Кашдянув і проказав:
«Цілу нічку я не спав;
А було ж мені, на лихо,
І не тепло, і не тихо:
Як звірюка, вітер вив,
Дощ холодний ливма лив,
Ох, намучивсь я доволі!..
Ну, та все гаразд у полі».
Похвалив його отець:
«Ну, Данило, молодець!
Послужив ти службу щирю.
Тобто, мовить до приміру,
Не ловив у полі гав,—
Лан як треба доглядав».

Почало ізнов смеркатись;
Середульпний став збиратись,
Він сокиру й вила взяв
Та й у поле почвалав.
Ніч холодна як настала,—
Туга парубка напала,

Зуб на зуб не попада;
Він навтьоки, бо біда!
«Лучче ніч повартувати
У сусідки біля хати!»
Непереливки було!..
Тільки ж сонечко зійшло,
Він братів почав будити:
«Гей, сплюхи, а відчиніте!
Був мороз вночі страшний,—
Ледь zostався я живий!»
Хлопці двері відчинили,
Середульшого впустили
Та й питаються його,
Чи не бачив він чого.
Він тоді перехрестився,
На всі боки поклонився
І кривъ зуби проказав:
«Цілу нічку я не спав,—
А заснути міг навіки,
Бо мороз був превеликий,
До костей мене дойняв;
Ніч до ранку я дрижав;
Проклинав нещасну долю...
Ну, та все гаразд у полі».
І йому сказав отець:
«Ти, Гаврило, молодець!»

Стало втретє знов смеркатись,
Час найменшому збиратись;
А пайменший не спішнить,
На печі собі сидить.
Та й реве з усії сили.
«Чорні очі, личко біле!..»
Стали браття дорікать,
В поле дурня виганяють,—
Та хоч як вони кричали,
Тільки голос утерали:
Що йому до тих розмов!
Ну, тут батько підійшов,
Каже: «Синку мій коханий,
Ти піди в дозор, Іване.
Я обнов тобі куплю,
Дам і кваші, й киселю».

Тут Іван злізає з печі,
Кобеняк бере на плечі,
Хліб за пазуху кладе,
Вартувати лан іде.

Ніч настала; місяць сходить;
Поле все Іван обходить,
На всі боки погляда
І під кущиком сіда:
Зорі лічить, мов читає,
Та окресць уминає.
Враз опівніч кінь заржав...
Вартовий швиденько встав,
Подививсь під рукавицю —
І побачив кобилицю.
Наче сніг була вона —
Чистобіла та ясна,
Грива хвилями спадала,
Щирим золотом сіяла...
«Еге-ге! так он який
Наш злодюжка!.. Ну, постій!
Жартувати я не вмію,
Сяду враз тобі на шию!
Подиви, яка прудка!»
Скинув він кобеняка,
До кобили підбігав,
За хвоста її хапає
Та й сідає на хребет —
Тільки задом наперед.
Стрененулася кобила
Ще й очима засвітила,
Шию лебедем звила
І зірвалася як стріла.
В'ється змієм над полями,
Висне птахом над ровами,
Мчитьсья скоком вище гір,
Лине чвалом через бір.
Хоче скинути Івана,
Щоб не став він їй за пана.
Та в Івана славний хист —
Цупко держить він за хвіст.

Натомилася кобила
І отак заговорила:

«На мені ти вмів сидіть,
Будеш мною володіть.
Дай лиш місце для спокою,
Та ходи як слід за мною,
Та щодня мене гляди,
В поле чистеє води,
Випускай гуляти в полі
На роздоллі ще й на волі.
Через три дні я заржу,
Коней двійко породжу —
Гриванів, яких донині
Не стрічалось людині;
Ще й копятко-малука,
Чверть аршина без вершка
На хребті з двома горбами
Ще й з предовгими ушами.
Більших двох, як хоч, продай,
Горбанька ж не віддавай
Ні за яхонт, ні за гроші,
Ні за царські розкоші.
В ясен день, у темі нічній
Він товариш буде твій:
У мороз тебе зогріє,
Влітку холодом обвіє;
В голод хлібом покріпить,
В спеку медом освіжить.
А мене, як час настане,
Знов гулять пусти, Іване!»

«Добре!» — думав Іван
І в пастуший балаган
Кобилицю заганяє,
Двері щільно затуляє,—
Скоро ж сонечко зійшло,
Повертається в село
Ще й співає як уміє:
«Ой, у полі вітер віє!..»

От на ганок він ступив,
Клямку бистро ухопив,
Двері торгає щосили,
Що аж стіни затремтіли,
І кричить на весь базар,
Ніби стався там пожар.

Тут брати попрокидались,
Дуже сильно полякались,
Закричали: «Хто такий?»
«Це ж бо я, Іван дурний!»
Хлопці двері відчинили,
В хату дурника впустили
І взялися дорікати,
Як він смів їх так лякати!
А Іван наш не зважає,
В постолах, у малахаї
На широку лізе піч
І таку заводить річ
Про нічну свою пригоду,
На утіху всьому роду:
«Цілу нічку я не спав,
Зорі в небі рахував,
А до місяця й байдуже, —
Заклопотаний був дуже.
Зирк — аж бачу сатану
На пшеничному лану;
Пика — зовсім як котяча,
Очі — вогники неначе!
От зачав той чорт скакати,
Колоски хвостом збивати!
Жартувати ж я не вмю,
Як плигну йому на шию!
Він носив мене, носив,
Мало в'язів не скрутив,
Ну, та сам я, брат, з усами, —
Цупко стис його ногами.
Довго, довго він брикав
І нарешті проказав:
«Відпусти мене, благаю!
Цілий рік я обіщаю
Не виходити на лан,
Не тривожити селян!..»
Ну, я й випустив чортяку,
Що аж трясся з переляку...»
Мову тут Іван урвав,
Повіхнув та й задрімав.
Тут брати, хоч і гнівились,
Од сміху аж покотились:
«От яку нам дивину
Дурень вигадав! Ну-ну!»

Сам старий не міг стриматись,
Щоб до сліз не посміялись,
Хоч старим воно вже й гріх
У такий вдаваться сміх.

Скільки часу проминає,
Хай цікавий не питає,
Бо про це нічого вам
Я б не міг сказати сам.
Та і що ж то нам за діло,
Рік чи два там пролетіло,—
Вже ж ми їх не доженем!..
Далі казку поведем.

Якось наш Данило в свято
Випив трохи забагато,
Що аж став в очах туман,
Та й заліз у балаган.
Що ж побачив він? — Красивих
Коней двох золотогривих
Ще й конятко-малюка,
Чверть аршина без вершка,
На хребті з двома горбами,
З аршиновими ушами.
«Ге! Тепер-то я дізнав,
Чом тут дурень ночував! —
Каже сам собі Данило.—
Хай же знає й брат Гаврило!»
До Гаврила він біжить
І говорить, аж тремтить:
«Глянь-по лиця, яких красних
Копей двох золотогривих
Дурень наш собі дістав:
Про таких ти й не чував!»
І Данило та Гаврило
В балаган отой щосили
Мчаться босі по траві,
По тернах і кропиві.

Тричі обертом пішовши,
Очі добре наколовши,
З синяками на лобах
Стали хлопці у дверях.

Коні ржали і хропіли,
Очі полум'ям горіли;
По широкому хвості
Грали хвилі золоті,
Копити ж сіяли разом
І сапфіром, і алмазом.
Глянеш — серце затремтить!
Лиш царю б на них сидіть!

Так на них брати дивились,
Що аж очі потомились.
«Де ж то він таких дістав?»
(Брат Гаврилові сказав).
«Та давно вже річ ведеться,
Що лиш дурням скарб дається,—
Ти ж, хоч би і лоб розбив,
Не найдеш і двох рублів.
Слухай! Коней цих візьмімо
І в неділю відведімо
До столиці на базар;
Візьмем грошики з бояр.—
А з грошима, сам ти знаєш,
І поп'єш, і погуляєш.
Перша в світі річ — гаман!
Ну, а дурень той, Іван,
Не спроможеться вгадати,
Де гостюють конешята;
Хай шука по всіх кутках!
Ну, друже, — по руках!»
Браття словом заручились,
Обнялись, перехрестились
Та й вернулись до села,—
А розмова в них ішла
Все про коней, про чарчинку
Та про дивну ту звіринку.

Час минає, час летить,
День за днем іде-біжить,
І в суботу, як годиться,
Їдуть браття до столиці,
Щоб товар там свій продать,
А до того ж розпитать:
Чи до міста кораблями
Не навезли німці краму,

Чи не рушив цар Салтан
Воювати християн.
От іконам помолились,
Батьку сивому вклонились
Та й майнули крадькома
З тими кіньми із двома.

Вечір з ніччю зустрівся,
На нічліг Іван зібрався;
Хліба кусень жуючи,
Довгу пісню ведучи,
В поле він іде широке,
Підпираючися в боки,
І поважно, ніби пан,
Увіходить в балаган.

Там нічого не змінилось,
Тільки коні десь поділись;
Горбоконики лиш до піг
До Іванових прибіг,
Ляскав з радості ушами
Та притоптував ногами.
Як затужить тут Іван,
Спершися на балаган:
«Ой ви, коні бурі-сиві,
Добрі коні злотогриві!
Я ж поїв вас, доглядав!
Та який вас чорт украв?
А бодай йому, собаці,
Десь іздохнути в байраці!
А бодай би, вражий син,
Впав із мосту в воду він!
Ой ви, коні бурі-сиві,
Добрі коні злотогриві!»

Горбоконики тут заржав:
«Не журися! — він сказав. —
При твоїй великій шкоді
Можу стати я в пригоді.
Коні взяв не сатана —
Це братів твоїх вина.
Та про що дарма молоти!
Треба братись до роботи!»

Ти на мене лиш сідай,
Та держися добре, знай!
Хоч малий собі я вдався,
А й в великими б зрівнявся:
Як зірвуся, як майну,
То й чортяку дожену!»

Коник спину підставляє,
Наш Іван мерщій сідає
На конячко-малюка,
Взяв за уші ще й гука:
«Гей, лети, щоб я незчувся!»
Горбоконики здригнувся,
Стрепенувся, захропів
І стрілою полетів;
Тільки чорними клубками
Вихор вився під ногами.
І за декілька хвилин
Наздогнав злодіїв він.

Хлопці дивом здивувались,
Непомалу налякались.
А Іванко їм кричить:
«Сором, братці, так чинить!»
За Івана ви мудріші,
Та Іван за вас чесніший:
Конею він у вас не крав!»
Старший брат тоді сказав:
«Дорогий ти наш Іване,
Звісно, діло це погане!
Та до розуму візьми,
Що бідуєм тяжко ми.
Хоч пшениченьку і сієм,—
Ледве-ледве животієм.
А як часом неврожай,—
Притьмом тут хоч пропадай!
Цілу нічку я й Гаврило
Проміж себе говорили:
Як би горю помогти?
Щастя-доленьку знайти?
От ми думали-гадали
Та й по всьому зміркували:
Цих продати гриванів
Хоч за тисячу рублів.

А за те ти б мав обнову —
Пишну шапку малинову,
Ще й на рипах чобітки,
Що аж дзвонять підківки!
Знов же й те: наш батько милний
Працювати вже безсилий,
Ну, а якось треба жити!..
Чи ж тобі не розуміть!»
«Ну, як так,— Іван мовляє,—
Ради іншої немає:
До купців конят ведіть,
Тільки-но й мене візьміть!»
Стало тут братам сердито,—
Та взяли! Бо що ж робити?

Ніч холодна надійшла;
Небо хмара облягла;
От, щоб часом не зблудитись,
Ухвалили зупинитись.
Прив'язали до дубків
Горбанька та гриванів,
Добули з хлібцем торбину,
Добру вишили чарчину —
І зайшла розмова в них
І про горе, і про сміх.

Враз Данило помічає —
Щось далеко ніби сяє.
До Гаврила він кивнув,
Лівим оком підморгнув
І, кахикнувни легенько,
Показав огонь тихелько;
Враз Данило догадав.
«Ех, і темно ж! — він сказав.—
Хоч би місяць на часину
Освітив оцю долину,—
Легше б нам! А так, брати,
Ми сліпі, мов ті кроти...
Та стривай... мені здається,
Що вогонь там ніби в'ється...
Там он, бачите?! Горить!..
От багаття б розпалить!
Ну, Івасику-братино,
Принеси-но нам жарину!

Я кресало з кремінцем
Загубив десь під кущем».
Сам же думає Данило:
«Щоб тебе там задавило!»
А Гаврило шепотить:
«Хто там знає, що горить!
Як розбійники там стали —
Згадуй лиш його як звали!»

А Івану не біда!
Він на коника сіда,
Б'є в круті боки ногами,
Підохочує руками,
Підійма страшенний крик...
Коник знявся — й миттю зник.
«З нами будь, господня сило! —
Закричав тоді Гаврило,
Хрестячись хрестом святим.—
Що за біс такий під ним?»

Огник світиться яспіше,
Горбаньок біжить скоріше,
До вогню добіг, стоїть.
Ніби вдень, усе блищить;
А тепла, проте, немає,
Дим угору не спливає.
Здивувався тут Іван.
«Що,— сказав він,— за шайтан?!
Ясно, хоч лови ти блохи,
А тепла нема нітрохи!
От так огник! Диво з див!»

Горбокопик відповів:
«То лежить перо жар-птиці
Із чертогів цар-дівичі.
Та для щастя для свого
Не бери собі його,
Бо багато неспокою
Принесе воно з собою».
«Говори! — Іван бурчить.—
Сам я знаю, що робить!»
Та й підняв він ту пір'їну,
Загорнув її в шматину,
В шапку добре заховав
І вертатися сказав.

До братів він під'їжджав
І таке їм повідав:
«То не огник там палав,—
Пень горілий дотлівав;
Довго з ним я морочився,
Та дарма лиш натомився;
Дмухав я на повен дух,
А триклятий пень — потух!»
Браття цілу ніч не спали
Та з Івана глузували.
А Іван під возом сів,
Цілу нічку прохропів.

Вранці коні запрягали,
У столицю приїжджали
І між кінських між рядів
Стали ждати покупців.

Був у тій столиці звичай:
Як не скаже городничий —
«Продавати й купувать» —
То нічим не торгувать.
Службу в церкві одслужили,—
Городничий посивілий
Вп'їжджав на коні,
Вколо — стражники ставні.
Поруч їде з ним глашатай
Довгоусий, бородатий;
В золоту сурму гуде,
До пароду річ веде:
«Гей! Крамниці відмикайте
Та купуйте, продавайте!
А сторожа хай стоїть,
Хай пильнує і зорить,
Щоб не сталося содому,
Ані тиску, ні погрому,
Щоб пройдисвіт не дурив
Добросердих покупців!..»
Тут купецтво виступає,
До людей кричить-гукає:
«Гей, панове, славний крам
Приготовано тут вам!
Ой шовки, ще й оксамити,

Ой же вибрать ще й купити!»
До крамниць народ біжить
Краму вибрати й купить,
А купці рублі складають
Та прикажчикам моргають.

От до кінського торжка
Іде варта городська.
Що за диво? Від народу
Ані виходу, ні входу;
Мов комахи ті кишать,
І сміються, і кричать.
Городничий здивувався,
Що народ так розгулявся,
І сторожі дав наказ:
«Путь мені прокласти враз!»
«Гей! Чортяки босоногі!
Геть з дороги! Геть з дороги!» —
Вусані кричать на страх
З нагаями у руках.
Весь народ заворушився,
Зняв шапки і розступився.

На копячому торжку
Пара коней у рядку —
Очі полум'ям палають,
Гриви золотом сіяють,
По широкому хвості
Грають хвилі золоті...
Городничий посивілий
Тільки охнув що є сили:
«От на світі є дива!
Аж п'яніє голова!»
Весь загін тут уклонявся,
Мудрій мові дивувався.
А старий служака враз
Пресуворий дав наказ —
Коней тих не продавати,
Не шуміти, не кричати;
Та й поїхав до царя,
Краю того владаря,
Розказать про дивну цару
Серед кінського базару.

До палацу він іде,
Сто поклонів там кладе,
На коліна упадає
І цареві промовляє:
«Не вели мене карать,
Слово дай мені сказати!»
«Говорити закортіло?
Говори, та тільки діло!»
«Як умію, розкажу:
Городничим я служу;
Щиро й вірно я справляю
Службу цю...» —

«Та знаю, знаю!»

«От, на кінському торжку
Бачу я юрбу людську.
Під'їжджаю — тьма народу!
Ані виходу, ні входу.
Тут загін я свій послав,
Щоб народ він розігнав.
Та і сталось, царю-пане!
Що ж за диво нечуване?
Між великих і малих
Двоє коней дорогих:
Очі полум'ям палають,
Гриви золотом сіяють,
По широкому хвості
Грають хвилі золоті...
Копити ж сіяють разом
І сапфіром, і алмазом!»

Цар, як ті слова почув,
Аж на місці підстрибнув:
«Хочу я за всяку плату
Чудо те собі придбати.
Гей, карету!» І стоїть
У дворі карета вмить.
Цар умивсь, причепурився
Та й поїхав-покотився;
За царем — стрільців загін.

От прибув на ринок він.
Всі навколішки упали,
«Слава, слава!» — закричали.
Цар вклонився — і за мить

На землі уже стоїть...
Ока з коней він не зводить,
Так і с'як до них заходить,
Шепче лагідно до них,
Мов до діточок малих,
Усміхається ласкаво,
Гриву гладить кучеряву
І питається у всіх,
У великих і в малих:
«Гей! Сажіть мені, хлоп'ята,
А чиї це коненята?
Хто хазяїн?»

Тут Іван

Руки в боки, ніби пан,
Поперед братів виходить
І поважну річ заводить:
«Пара це, сказать, моя,
Їм хазяїн, царю, я». —
«Їх купити я бажаю!
Продаєш ти?» — «Ні, міняю». —
«Що ж тобі на вимін дати?» —
«Срібла шапок п'ять та п'ять». —
«Тобто десять, люди кажуть». —
Срібла цар сказав одважить
І до того повелів
Ще додати п'ять рублів.
Отака була щедрота!

До конюшні у ворота
Коней слуги повели.
Слуги в золоті були,
З дорогими поясами,
Із шовковими бичами.
Та в дорозі, як на сміх,
Коні з ніг їх збили всіх,
Всі гнuzдечки обірвали,
Знов перед Іваном стали.

Із карети цар зійшов,
До Івана каже знов:
«Пара нашим не дається:
Певно, брате, доведеться
При дворі тобі служити.
Будеш в золоті ходити,

В шовк-оксамит одягатись,
У пивах-медах купатись.
Знай: конюшню всю мою
Я під власть тобі даю!
Царське слово в тім порука.
Що ж, ти згоден?» — «От так штука!
Я в палаці буду жить,
Буду в золоті ходити,
В шовк-оксамит одягатись,
У пивах-медах купатись!
Коні всі свої, як є,
Цар під власть мені дає!
Я, виходить, із горбда
Стану царський воевода!
Дивне діло! Що ж робить?
Буду я тобі служити,
Та гляди: мене не бити,
Без потреби не будити,
Бо втечу під сто чортів!»

Свиснув він на гриванів
Та й пішов поважно з ринку,
Заспівавши пісню дзвінку.
Як завів наш Іванець —
Бистрі коні у танець;
А Горбань його вухатий
Ну навприсядки стрибати,
Аж цокочуть копиті.

А Іванові брати
Гроші царські поховали,
В пояси позашивали,
Погуляли, попили
Та й додому потягли.
Вдома чесно поділились,
В день один вони женились,
Стали жить та поживать
Та Івана споминать.

А тепер ми їх лишімо,
Знову казку розпочнімо,
Щоб потішити мирян,—
Що накоїв наш Іван,
Живучи на службі царській,

При конюшні володарській;
Як він коней доглядав,
Як перо своє проспав,
Як то він зловив жар-птицю,
Як украв він цар-дівицю,
Як перстеника шукав,
Як на небі гостював,
Як добивсь у сонця-світа,
Щоб воно простило кита;
Як од лиха він одвів
Цілих тридцять кораблів;
Як в окропі не зварився,
Як він краснем ізробився...
Словом: річ ми поведем,
Як зробивсь Іван царем.

ЧАСТИНА ДРУГА

*«Скоро казка говориться,
Та не скоро діло робиться».*

Починаємо ж тепер
Від Іванових химер,
І від сивка, і від бурка,
І од віщого коурка.
Кози в море побрели;
Гори лісом поросли;
Золот-кінь з узди зірвався,
Геть у небо він подався;
Під ногою ліс шумить;
Збоку хмара клетотить,
Розсипає блискавиці,
Громом сипле, мов гнівиться...
Це ще приказка, а там
Буде й казка зараз вам.
Ой на морі-окіяні
Та на острові Буяні
Між деревами — труна,
В ній — красуня чарівна;
Соловей над нею свище;
У гаю реве вовчище...
Це ще приказка, та ось
І до казки вже дійшлось.

Тож ви бачили, миряни,
Православні християни,
Як наш славний молодець
Та потрапив у дворець;
При царській конюшні служить
І нітрохи він не тужить
Ні за батеньком старим,
Ні за братом тим і тим.
Та й нащо йому братове?
Носить одяг він шовковий,
Шиті золотом шапки
Ще й на рипах чобітки;
Їсть він тільки мед та сало,—
Кожне б жити так бажало!

Тільки ж тижнів через п'ять
Спальник став щось примічать...
А сказати вам — цей спальник
До Івана був начальник
Над конюшнями всіма,
Тож гнівивсь він не дарма;
От до вечора від рана
Він злоститься на Івана
І присягся — молодця
Якось вижити з двірця.
Задля того діла злого
Вдав німого він, глухого,
Ще й прикинувся сліпим
Перед ворогом своїм;
Сам же думав: «Постривай-по!
Будеш знати, невмивайло!»

Тижнів, може, через п'ять
Став той спальник примічать,
Що Іван весь день куняє,
Копиків не доглядає;
А тим часом — кінь в коня
Наче лялечка щодня:
Пильно чищені, обмиті,
Гриви в коси перевиті,
Чолки в китицях ясных,
Шерсть — неваче шовк на них;
Щоразу їм у корита
Аж по край ситá валита;

А пшениця золота
Ніби тут і вироста.
«Хто це чудо розгадає? —
Спальник сам собі зітхає.—
Чи не ходить домовик
До конюшні крізь душник?
Треба добре все дізнати!
Можу трошки я й збрехати,
Щоб пішов Іван од нас,
Де Макар телят не пас.
Занесу цареві в уші,
Що, мовляв, його конюший
Басурманин, еретик,
Лиходій і чарівник;
Що він з бісом хліб-сіть водить,
В церкву божую не ходить,
М'ясо їсти в піст навик,
Бусурмен і кателик».

Спальник той, як звечоріло,
У конюшню вліз несміло
І, коли поснули всі,
Заховався у вівсі.

Ніч до півночі звертає.
Він од страху завмирає:
З ніг тремтить до голови
Та шепоче молитви,
Дожида лихої сили...
Небо хмари застелили,
І на свій дозор нічний
Коновод іде новий.
Двері знову замикає,
Шапку бережно здійсмає.
Помаленьку розправля
І виймає відтіля
Тричі вгорнену в шматину
Жароптицину пір'їну.
Ніби день ясний заграв!
Спальник ледь не закричав,
З ляку так заворушився,
Що й овес той розкотився.
Коновод не догадав,
Він овес лиш позмітав,
Коней чистить починає,

Умиває, прибирає,
Гриви довгі завива,
Пісеньок собі співа.
А внизу під жолобами
Спальник ляскає зубами,
Розгляда домовика,
Прикусивши язика.
Що за бісова личица!
Мов не чорт він, а людина!
Ні хвоста, ні борода,
Парубійко хоч куди!
Каптанець — оксамитовий,
Поясок на нім — шовковий,
Чобітки — ясний сап'ян,—
Ну, чистісінько Іван!
Чудасія нечувана!
Глянув ще раз — і Івана
Наш підглядник упізнав.
«Е! Так он що! — прошептав.—
Завтра цар наш буде знати,
Що ти смієш тут ховати!
Зійде сонце лиш ясне,—
Пам'ятатимеш мене!»
А Іванко і не знає,
Хто в конюшні підглядає,
Гриви в коси він звива,
Парубоцької співа.
Мірку він бере дубову,
Налива сити медову,
Сипле в жолоб доповпа
Білоярого пшона.
Позіхаючи, в шматину
Знов загортує пір'їцу,—
І на шапку вухом ліг
Біля задніх кінських ніг.

Тільки блиснула зірниця,
Став наш спальник ворухитися
І, почувши, що Іван
Так хропе, як Єруслан,
Потихеньку вилізає,
До Івана підповзає,
Крадькома за шапку смик,
Ухопив перо — і зник.

Скоро цар від сну збудився,
Хитрий спальник із'явився,
Зразу в землю лобом стук
Та й говорить із-під рук:
«Царю, батьку милостивий,
Будь здоровий і щасливий!
Не вели мене карать —
Слово дай мені сказать!»
«Говори, та правду тільки,
Не брешти анінастільки,
Бо скуштуєш канчуків!» —
Цар півсонний одповів.
Спальник наш, зібравши силу,
Каже: «Царю мій! Помилуй!
От, їй-богу, далєбі,
Правду я кажу тобі!
Наш Іван, усяк те знає,
Від очей твоїх ховає
Найдорожчєє добро —
Жароптицине перо...»
«Жароптицине?.. Проклятий!
Як же сміє він ховати?!
Ну, мерзотнику, стривай!
Не минє тебе нагай!»
«Ще ж не тільки це він має! —
Далє спальник промовляє,
Сам зігнувшись, як дуга: —
Чорт Івану помага!
Що перо! Саму жар-птицю
Він в ясну твою світлицю
Похваляється дістать!
Зволь-но сам його спитать».
Те сказавши, він шматину
Розгорнув, подав пір'їну, —
Лоба ледве не розбив
І тихенько відступив.
Цар дивився, чудувався,
Гладив бороду, сміявся
І в шкатулі золотій
Заховав добуток свій.
А тоді, кулак піднявши
І придворцям показавши,
Крикнув: «Дурень тут чи ні?
А подать його мені!»

Тут метнулися дворяни
По дурного по Івана.
Кожен швидко так побіг,
Що сусіда збив із ніг,
Сам упав та ще й прослався...
Цар до сліз зареготався.
А дворяни ті прудкі
Та на вигадки меткі,
Щоб цареві догодити,
Знову впали нарочито.
Службу цар нагородив —
Всім по шапці наділив.
Тут посильні ті дворяни
Знов побігли по Івана,
Та минулося тепер
Без усяких там химер.

До конюшні прибігають,
Двері настіж одчиняють
І Івана штурх під бік
Та за чуба смик і смик.
З півгодини морочились,
А проте не добудились.
Вже там хтось із сторожів
Хлопця дрюком розбудив.
«Що воно за плем'я враже? —
Наш Іван спросоння каже. —
Батіжечком я як дам, —
Не охота буде вам
Без пуття будить Івана!»
«Цар, — відказують дворяни, —
Повелів, щоб без розмов
Ти до нього враз прийшов».
«Цар?.. Ну, добре! Одягнуся
І до нього я з'явлюся», —
Посланцям сказав Іван.
Тут надів він свій каптан,
Тричі вряд підперезався,
Добре вмився, причесався,
Батіжка під руку взяв,
До царя попростував.

До царя Іван явився,
Уклонивсь, підбадьорився,

Крякнув двічі та й повів:
«Ти пощо мене будив?»
Цар, моргнувши оком лівим,
З превеликим крикнув гнівом:
«Ще він сміє говорити?!
Ще й питає?! Дурню, цить!
Признавайся, задля чого
Ти від погляду мого
Заховав моє добро —
Жароптицине перо?
Що я — цар чи ні над вами?
Говори, не гайся, хаме!»
Здивувавсь Іван украй,
Каже: «Царю, постривай!
Розкричався, мов шалений!
Шапка ж ось моя, у мене, —
Відкіля ж ця новина?
Цар! Аякже! Все він зна!
Що ж! Замуч мене в колоді,
А нема пера та й годі!..»
«Говори, бо засічу!..»
«Та таки ж я й не мовчу:
І нема пера й не буде!
Звідки б мав таке я чудо?»
Цар запов ще в більший гнів
І шкатулку відчинив.
«Ну? Ти бачиш цю пір'їну?
Не бреш ж, превражий сину!
Бачиш? Га?» На те Іван
Затремтів, немов бур'ян,
Шапку випустив із ляку.
«Непереливки, друже! —
Крикнув цар. — Ще скажеш — ні?!..»
«Ох, пробач, пробач мені!»
І, закутавшись в полу,
Він простягся на полу.
«Ну, на перший раз, гультю,
Я провину вибачаю, —
Цар Іванові сказав, —
Ти ще, брат, мене не знав!
Можу, бач, в одну хвилину
З головою знять чуприну,
Як мене охопить гнів!
Та скажу без зайвих слів:

Перечув я, що жар-птицю.
В нашу царську світлицю
Похвалявся ти дістать,
Тільки б зволив я сказать.
Ну, гляди ж, не відрікайся,
В путь-доріженьку збирайся».
Тут Іван аж затремтів:
«Цього я не говорив!
Від пера не відрікаюсь,
Де здобув його — признаюсь,
А про птицю, далєбі,
Хтось брехню сказав тобі!»
«Торгуваться ще з тобою? —
Цар, затряси бородою,
Закричав йому: — Мурло!
Що сказав я — щоб було!
За три тижні жароптицю
Принеси в мою світлицю,
Бо інакше — розчавлю,
Посадить тебе звелю
У тюрму, в диби, на палю!
Геть!» Іван заплакав з жалю
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

Кінь, його почувши кроки,
Вдарив був веселі скоки,
Та як сльози він уздрів —
Мало сам не заревів.
«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха? —
Запитав Іваша він,
Притулившись до колін.—
Не ховай передо мною,
Що зчинилося з тобою!
Я ладен допомогти!
Запедужав, може, ти?
Чи попався лиходію?»
Горбоконики за шию,
Плачучи, Іван обняв.
«Ох, біда нам! — він сказав.—
Цар звелів добуть жар-птицю
У ясну його світлицю.
Що робить, пораду дай!»

Каже коник: «Постривай!
Справді лихо та й чимале;
Ну, та ще ми не пропали!
Треба слухатись було —
От і горе б не прийшло.
По дорозі до столиці
Ти знайшов перо жар-птиці,
Я сказав: «Покинь перо,
Бо воно не на добро,
Бо багато неспокою
Принесе воно з собою!»
От тепер ти бачиш сам,
Що із того вийшло нам.
А проте скажу я сміло:
Це ще півділа, не діло;
Діло буде ще колись.
До царя тепер явись
І таке йому скажи ти:
«Дай, мов, царю два корита
Білоярого пшона
Та заморського вина.
Та нехай там поспішають,
Нас у путь випроводжають,
Скоро займеться зоря».

От Іван наш — до царя,
Каже: «Царю! Повели ти
Дати добрих два корита
Білоярого пшона
Та заморського вина,
Та нехай там поспішають,
Нас у путь випроводжають,
Скоро займеться зоря.»
Повеління від царя
Зараз вийшло, щоб дворяни
Спорядили в путь Івана,
Цар його благословляв,
Молодцем його назвав.

Горбокони́к вранці-рано
Розбудив свого пана:
«Гей! Іване! Годі спать!
Треба діло зачинать!»
Наш Іван не зволікався,

В путь-доріженьку збирався,
Взяв корита, і пшоно,
Та заморськеє вино,
Ще й хлібину на дорогу;
Сів на коника свого,
Приодягшися як слід,
Та й подавсь на сонця схід —
Жароптицю добувати.

От на день аж на дев'ятий
Горбокони́к в темний ліс
Хлопця нашого приніс.
Каже коник до Івана:
«Зараз буде тут поляна;
А на ній — гора ясна,
Та не проста, срібляна;
От сюди-то до зірниць
Прилітають жароптиці
У потоці воду пить;
Тут ми й будем їх ловить».
Повістивши це Івану,
Вибіг коник на поляну.
Що за поле! Скрізь трава
Ізмарагдом одлива;
Вітерець над нею віє,
Так от іскорки і сіє;
А в траві квітки стоять,
Діамантами горять.
Ой на тій же на поляні,
Наче хвиля в окіяні,
Піднеслась гора ясна,
Та не проста, срібляна.
Із високості свої
Щедре сонце ллє на неї
Чисті промені свої,
Барвить золотом її.

В надвечірню теплу пору
Горбокони́к збіг на гору,
На горі спинився-став
І Іванові сказав:
«Ніч приплине незабаром,
То не гай же часу даром:
У корито лий вино

І з вином мішай пшоно.
А щоб бути тобі закритим,
Ти під другим ляж коритом,
Сам лежи та поглядай,
Потихеньку примічай.
Ще до ясної зірниці
Прилетять сюди жар-птиці
І почнуть пшоно клявувать
Та по-своєму кричать.
Ту, котра до тебе ближче,
За хвоста хапай, та швидше!
А як зловиш птицю-жар,—
Закричи, мов на пожар;
Зараз я тобі з'явлюся!»
«Ну, а що, як обпечуся? —
Каже коникові Йван,
Розстилаючи каптан. —
Треба взяти рукавички:
Певно ж, то гарячі птички!»
Тут Горбаник геть побіг,
А Іван, вітхнувши, ліг
Під дубовеє корито
Та й лежить там, як убитий.

О полуночній порі
Світло ллється по горі —
Ніби день уже сіяє:
То жар-птаство налітає;
Почало воно кричать
І пшоно з вином клявувать.
Наш Іван лежить закритий,
Поглядає з-під корита,
Аж сміється мимохить,
Сам до себе бубонить:
«Пху на вас, нечиста сило!
Ну й до біса ж налетіло!
Певно, що десятків з п'ять...
От би всіх перехопать,—
Був би радий тій поживі!
Мовить нічого, красиві!
Бач, лапки червоні в них;
А хвостица — просто сміх!
Ге! В курей таких немає!
Ну, а сяєво палає —

Мов у батька в хаті піч!»
На тому скінчивши річ,
Наш Іван повзе змією
Із-під схованки своєї.
І одну жар-птицю — хап
За хвоста, мов куролап.
«Горбоконику-братино!
Ой, та швидше прибіжи-но!
Я жар-птицю, бач, піймав!»
Так Іван дурний кричав.
Вибіг коник наш із гаю:
«Ну, хазяїне, вітаю!
Щоб не сталося біди —
У мішок її клади!
Зав'яжи мішка тугенько,
Та й збираймося скоренько
До царя в далеку путь».
«Ні-бо, дай їх сполохнуть! —
Каже дурень: — Розкричались!
Ач, який зчинили галас!»
І, схопивши багога,
Вздовж і впоперек шмага.
Наче полум'я шугнуло,
Жароптаство спалахнуло,
В огняне кільце звидось
І за хмари подалось.
А Іван услід за ними
Рукавицями своїми
Все махає та кричить,
Аж сусідній ліс дрижить.
В хмари птиці залетіли;
Подорожні попоїли,
Скарб уклали дорогий
Та й поїхали мерщій.

От приїхали в столицю.
«Що, дістав мені жар-птицю?» —
Запитав Івана цар,
Краю того володар.
Спальник тут-таки від муки
Геть погриз у себе руки.
«А відома річ, дістав!» —
До царя Іван сказав.
«Де ж вона?» — «Пощо спішити?»

Спершу вікна повели ти
У вітальні зачинить,
Щоб із дня нам ніч зробить».
Двораки попідбігали,
Вікна всі позачивляли.
От Іван бере мішка,
Жароптицю випуска:
«Киш, бабусю!» — примовляє.
Сяйво тут як засіяє,—
Аж гукнув од страху цар:
«Ох ти, матінко! Пожар!
Гей, пожежників скликайте!
Заливайте! Заливайте!»
«Це, дивись-но, не пожар,
Це сіяє птиця-жар,—
Каже хлопець, сам од сміху
Трясучися.— Ну й потіху,
Царю, я тобі привіз!»
Засміявся цар до сліз.
Каже потім: «Ну, друже,
Від царя прийми подяку.
От спасибі! Будь по цім
Збровносцем ти моім!»

Те почувши, хитрий спальник,
Що над кіньми був начальник,
Поки Йвана не було,
Каже: «Ну, стривай, хамло!
Не радій іще, мурмило,
Що тобі так пощастило!
Ще тебе я підведу,
Милий друже, під біду!»

Днів за десять після того
В кухні вечора одного
Позбирались кухарі,
Служники й воротарі;
Попивали мед із жбана
Та читали Бруслана.
«Ех! — один слуга сказав.—
От я квижечку дістав!
Є що, хлопці, почитати!
Сторінок в ній небагато,
І казок усього п'ять,—

Та одна в одну, сказати,
Не звичайні, а чудові!»
Звісно, всі по тому слові
Просять казку хоч одну,
Не звичайну, чарівну
З тої книжки розказати.
«Ну, з якої ж вам почати?
Перша казка *про царя*,
Друга — *про богатиря*;
Третя казочка... про того...
Про *князенка молодого*...
А четверта *про війну*.
П'ята... Дайте спом'яну...
П'ята казка... От і знаю,
А ніяк не пригадаю!
Геть забув, як на біду!»
«Про *царівну молоду*?»
«Одгадав ти! Просто дивно!
Про морську вона царівну.
Ну, яку ж тепер, брати,
Казку вам оповісти?»
«Про царівну! — всі гукнули.—
Про царів уже ми чули!
Про дівицю нам скоріш!
Слухати буде веселіш!»
Сів слуга тоді поважно
Та й розказує протяжно:

«Проти сонця, проти зір
Окіян розлігся вшир.
Знають путь до окіяну
Лиш погані басурмани;
З християнської ж землі
У човні чи кораблі
Не бували ще миряни
Серед того окіяну.
Та відомо добре нам,
Що живе красуня там,
І не проста, і не бідна:
Донька місяцеві рідна,
Сонцю красному сестра.
Як денна прийде пора,—
В кожушечку дорогому,
На човні на золотому

Виплива вона з хором,
Срібним граючи веслом;
Пісні любові співає
Ще й на гуслах ніжно грає...»

Спальник з печі все те чув.
Він зіскочив так як був,
До царя побіг швиденько;
Поклонивсь йому низенько,
В землю стукнувши чолом,
Та й лепече язиком:
«Преласкавий царю-пане!
Хай це в гнів тобі не стане!
Не вели мене карать,
Слово дай мені сказать!»
«Говори, та правду тільки,
Не брешти анінастільки!»
Цар з постелі закричав.
Хитрий спальник розпочав:
«Царю! В кухні ми сиділи,
Мед-горілочку хилили
За здоров'ячко твое.
Враз челядник устає
Та й розказує билицю
Про чудову цар-дівичку.
Зброєносець твій, Іван,
Заприсягсь на свій жупан,
Що місцину ту він знає,
Де красуня проживає,
І ладен подать її
Перед оченьки твої».
Тут у землю знов він ткнувся.
Цар мов зо сну стрепенувся,
Гучно крикнув до дворян:
«Гей! А де там мій Іван?»
Тут розбіглися дворяни
По дурного по Івана,
В сіні сонного найшли
І в сорочці привели.

Цар почав тоді: «Іване!
Повіли мені дворяни,
Що хвалився ти — для нас
За малий привезти час

Для утіхи іншу птицю —
З-понад моря цар-дівичю...»
«Що ти, що! Перехрестись!
Отака, мовляв, ловись!
Певно, зо сну ти чи сп'яна
Причепився до Івана!
Ти кажи, що хоч, мені —
Все це вигадки дурні!»
«Торгуватися з тобою?! —
Цар, труснувши бородою,
До Івана заревів. —
Як мені за двадцять днів
Не введеш ти до світлиці
Чарівної цар-дівичі,
То тебе — клянуся в тім! —
Ізвелю катам своїм
Посадить на гостру палю!
Геть!» Іван заплакав з жалю
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха? —
Каже коник. — Голова
Не болить тобі, бува?
Чи попавсь ти лиходію?»
Горбоконику за шию
Плачучи Іван обняв.
«Ох, біда нам! — він сказав. —
Цар велів, щоб цар-дівичю
Я привіз йому в світлицю.
Що робить, пораду дай!»
Каже коник: «Постривай!
Справді, лихо та й чимале,
Ну, та ще ми не пропали.
Треба слухатись було,
От і горе б не прийшло.
А проте скажу я сміло:
Це ще півділа, не діло;
Діло буде ще колись!
До царя тепер явись
І скажи, хай дві хустини
Дасть із гарної тканини,
Та шатро з легких шовків,

Та солодких пирогів —
На тарелях золочених —
Та заморських вин студених».

До царя Іван іде,
Річ таку в царя веде:
«Щоб царівну ту піймати,
Дві хустини треба мати,
Та шатро з легких шовків,
Та солодких пирогів —
На тарелях золочених —
Та заморських вин студених».
«От давно б, Іване, так!» —
Цар гукнув, немов юнак,
І велів, щоб для Івана
Все, що слід, знайшли дворяни
Молодцем його назвав,
Щастя-долі побажав.

Горбокони́к вранці-рано
Розбудив свого пана:
«Гей, Іване, годі спать!
Треба діло зачинать!»
Наш Іван не зволікався,
В путь-доріженьку збирався,
Взяв шатро з легких шовків,
Цілу гору пирогів —
На тарелях золочених —
Взяв удосталь вин студених,
Дві хустини теж узяв;
У мішок те все поклав,
Сів на коника свого
Та й поїхав у дорогу,
Приодягшись як слід,
На далекий сонця схід
Цар-дівичю добувати.

От на день аж на дев'ятий
Горбокони́к в темний ліс
Хлопця нашого приніс
Та й промовив так Івану:
«Ось і шлях до окіяну.
Тут красуня чарівна
Прожива сама-одна;

Двічі в рік на землю сходить
І тоді-то вже приводить
Довгий день на втіху нам.
От побачиш завтра сам».
Так промовивши Івану,
Коник збіг до окіяну,
Де об скелі кам'яні
Хвилі билися гучні.
Тут Іван з коня злізає,
А Горбаник промовляє:
«Став шатро з ясных шовків
І тарелі пирогів
На тонкі клади хустини,
Розставляй заморські вина.
Сам лягай біля шатра,
Та не спи, бо не пора.
Бачиш, човник он мелькає...
То царівна підпливає.
Як зайде в шатро твоє,
Хай поїсть вона, поп'є,
А на гуслах як заграє,—
Знай, що час твій настає:
У шатерце ти вбігай
І царівну вмиць хапай,
Та держи її міцніше,
Та поклич мене скоріше.
Я на перший твій наказ
Прибіжу до тебе враз;
Та й поїдем... Та, гляди-но,
Не пускай оту пташину,
Бо, як вирветься вона —
Буде нам біда страшна».
Коник тут відбіг хутенько,
А Іван почав тихенько
Ткань шовкову проривать,
Щоб царівну пильнувать.

Сонце гріє, сонце сяє,
Цар-дівця підпливає,
У шатерце увійшла,
Їсти-пити почала.
«Хм! Так ось та цар-дівця,
Та красуня білолиця! —
Наш Іван прошепотів.—

От і слухай казкарів!
Гнеться, в'ється, як лозина,
Ще й тонка, як соломина!
Молода-то молода,
А бліда ж яка, бліда!
Ну, а ніжка — сміх казати!
Пхі! Неначе у курчати!
Хай полюбиться кому,
Я ж і даром не візьму!»
Тут вона як заспівала
Та на гуслах як заграла,
То Іван, не знати як,
Похилився на кулак,
Слухав, слухав напочатку
Та й заснув, як те дитятко.

Вечір тихо погасав.
Раптом коник заіржав,
Копитом його торкає
І сердито промовляє:
«Спи, Іваночку, дрімай,
Лиха-горя дожидай!
Не мене ж візьмуть на палю!»
Тут Іван заплакав з жалю
І, ридаючи, просив
Щоб Горбань його простив:
«Ой, пробач, мій коню-друзе!
Винуватий я, ще й дуже!»
«Ну, хай бог тебе простить! —
Горбанець йому кричить. —
Все ще можна заладнати,
Тільки б знову не проспати;
Завтра вранці, на зорі,
Буде знову в цім шатрі
Молоденька цар-дівича:
Припливе медку напиться.
Та як знову ти заснеш,
То від смерті не втечеш».
Знов одбіг вухань горбатий;
А Іван почав шукати
Понад берегом цвяшків
Од розбитих кораблів,
Щоб під бік його кололи,
Щоб солодкий сон бороли.

Перейшла нічна пора,
Вранці-рано до шатра
Цар-дівця припливає,
Срібний човник примикає,
У шатерце увійшла,
Істи-пити почала...
Знов царівна заспівала,
Знов так солодко заграла,
Що Іванові уп'ять
Захотілося поспать.
«Ні, стривай же, зла личино! —
Каже стиха парубчина.—
Вже від мене не втекти!
Знай, моєю будеш ти!»
До шатра він убігає,
Косу русую хапає...
«Ой, мерщій сюди, мерщій,
Горбоконику ти мій!»
Вибіг коник наш із гаю:
«А, хазяїне, вітаю!
Ну, сідлай мене скоріш
Та держи її міцніш!»

Цар веселий у столиці
Вранці-рано стрів дівицю,
І за білу ручку взяв,
І «добридень» їй сказав,
І в палати мармурові
Тихо ввів по тому слові.
Там до столу посадив,
Ніжно так заговорив:
«Панно, вславлена красою!
Чесний шлюб візьми зо мною.
Скоро я тебе уздрів —
Враз коханням закинів.
Яснозорі твої очі
Гнати будуть сон щоночі,
Серце рвати день при дні...
Ох! І лишенько ж мені!
Ти скажи ласкаве слово!
До весілля все готове;
Завтра ж, ластівко моя,
Обвінчаться хтів би я.
Поцілуй мене, серденько!»

А царівна молоденька,
Прехороша, як зоря,
Одвернулась від царя.
Цар у гнів за те не вдавсь —
Ще сильніше закохався;
На коліна упадав,
Ручки ніжно потискав
І почав благати знову:
«Ти скажи ласкаве слово!
Чим тебе я прогнівив?
Може тим, що полюбив?»
«Ох, сумна я, а не гнівна! —
Промовля йому царівна.—
Будеш любий ти мені,
Як за три дістанеш дні
Перстень мій із окіяну».
«Гей! Покликати Івана!» —
Крикнув цар на слуг своїх,
Ледве сам був не побіг.

До царя Іван явився,
Цар із крісла аж підвівся,
Каже: «Братику Іван!
Вирушай на окіяни;
Скарб заховано там дивний —
Перстень красної царівни.
Я за нього золотих
Дам тобі червінців мих».
«Я ще з першої дороги
Волочу насилу ноги;
Ти ж ізнов — на окіяни!» —
Так відказує Іван.
«Як же можна тут баритись?
Бач — я хочу оженитись! —
Цар у гніві закричав,
Кулаками замахав.—
Ти гляди мені, роззяво!
У дорогу гайда! Жваво!
Швидше персня добувай!»
«Стій, Іванку, постривай,—
Каже красна цар-дівця,—
Завітай та уклонися
В самоцвітний терем мій,

Неньці там скажи моїй:
Доня, мов, її питає,
Чом лице вона ховає
По три ночі, по три дні
На печаль-журбу мені?
І чому мій брат коханий
Загорнувся у тумани,
Личко красне заховав,
Наче гнів на мене взяв?
Не забудь же!» — «Не забуду,
Як при пам'яті я буду;
Тільки знати хочу я,
Хто ж то — матінка твоя,
Брата як твого взивати».
«Сонце — брат мій, місяць — мати»,
Каже дівчина. «Гляди,
Повертай мерщій сюди!» —
Цар-жених докинув слово.
Наш Іван заплакав знову
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха?» —
Кінь Івана запитав.
«Ох, біда! — Іван сказав. —
Цар задумав одружитися,
Взять заморську цар-дівичю,
От і пле на окіян;
Ну й нещасний мій талан!
Мушу персня золотого
Я дістати з дна морського, —
Легко, конику, сказати!
Ще й веліла завітати
Та, мовляв, красна дівича
Десь у терем, уклониться
Сонцю з місяцем ясным
І сказати дещо їм...»
Коник тут: «Скажу я сміло —
Це ще півділа, не діло;
Діло буде ще колись!
Спать тепер ти укладись;
А зорею вранці-рано
Ми майнем до окіяну».

Наш Іван уранці встав,
Цибулинок зо три взяв,
Тепло вдягся на дорогу,
Сів на коника свого
І майнув до моря вмить...
Дайте, братчики, спочить!

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

*«Досі Макар городи копав,
А тепер Макар у вовводи попав»*

Тра-ра-ра-ра, тра-ра-ра,
Вийшли коні із двора;
От селяни їх піймали,
Міцно-міцно прив'язали.
Сів тут ворон на вербу
Та й заграв він у трубу;
Ой, у трубоньку він грає,
Людські душі звеселяє:
«Ой у полі, край села,
З мужем жіночка жила;
Як візьметься муж у боки,
То дружина піде вскоки,
І зачнесться в них тут пир
Та на весь хрещений мир!»
Це ще приказка, та буде
Вам і казка, добрі люди.
Біля нашого стола
Мушка пісню завела:
«Що дасте мені за звістку,
Як свекруха б'є невістку?
Ой свекруха та ще й зла
Мотузочка узяла,
Ручки-ніжки прикрутила
Та й на припік посадила:
Не ходи туди вночі,
Де гуляють паничі!»
Це ще приказка велася,
От і казка почалася.

То ж по персника Іван
Поспіша на окіян.

Мчитьсья, лине Горбокони́к,
Аж навколо вітер гонить,
Сиві хмари розвіва
І віде не спочива.

Близько вже до окіяну,
Каже коник наш Івапу:
«Ну, Івасю, не дримать!
От уже хвили́н за п'ять
Ми приїдем на поляну —
До шумного окіяну;
Там лежить, дивує світ
Чудо-юдо риба кит;
Десять років він страждає,
А до цього дня не знає,
Як прощення заслужить;
Він почне тебе просить,
Щоб у сонця ти ясного
Волю випросив для нього;
Поміч ти пообіщай,
Та, гляди, не забувай!»
От в'їжджають на поляну
До шумного окіяну;
Там лежить, дивує світ
Чудо-юдо риба кит.
Всі боки його пориті,
Частоколи в ребра вбиті,
На хвостищі ліс шумить,
На хребті село стоїть;
Сіє люд на губі жито,
Між очей танцюють діти,
І дівчата між усів
Розійшлись шукать грибів.

Коник наш біжить по киті,
Аж копита дзвонять биті.
Чудо-юдо риба кит
Мандрівцям склада привіт,
Рот широкий розкриває
І журливо промовляє:
«Хто, куди ви й відкіля?
Жде на вас яка земля?»
«Ми послали від цар-дівичі,

Їдем в города-столиці, —
Каже коник Горбанець, —
Аж до сонця навпростець,
В дивний терем пречудовий».
«Чи не можна ж там, братове,
Вам у сонця запитать:
Скільки ще мені страждать,
Чом я мучуся в неволі,
Де кінець нещасній долі?»
«Добре, ките, все зроблю!» —
Крикнув, сповнений жалю,
Наш Іван до риби кита.
«Ох, коли б мені дожити,
Щоб побачить вільний світ!
Я лежу вже десять літ...
Сам тобі в пригоді стану!..» —
Так говорить кит Івану.
«Все зроблю!» — Іван гука,
Стис ногами Горбанька,
Той стріпнувся, розігнався,
Плиг на берег та й подався,
Тільки видно, як пісок
Підліта аж до хмарок.

Їдуть темними борами
Ще й зеленими лугами,
А чи хто стрічався їм —
Я не відаю об тім.
Казка хутко пролітає,
Діло повагом чвалає.
Тільки, братики, я чув,
Що туди Іван прибув,
Де границею своєю
Небо сходиться з землею,
Де селянки, як прядуть,
То на небо льон кладуть.

Тут Іван не забарився
І на небі опинився,
Шапку набік заламав,
Розглядатися почав.
«От так чудо! От так диво!
В нашім царстві теж красиво, —

Каже коникові Йван
Між блакитних тих полян, —
А як з небом порівняти,
Не годиться, що й казати!
Що земля!.. Адже вона,
Звісно, й чорна, і брудна;
Ну, а тут земля блакитна,
Та весела, та привітна!..
Глянь-но, конику, отам
Щось блищить назустріч пам,
Ніби світиться зірниця...
Певно, сонцева світлиця...
Та й висока, ай-ай-ай!»
«Роздивляйся й примічай,
Це ж бо терем цар-дівичі,
Скоро нашої цариці! —
Коник так йому кричить. —
Уночі тут сонце спить,
А як день землі сіяє —
Місяць ясний спочиває».

Ідуть, бачать: сім стовпів
З найдорожчих кристалів;
Наче змійками, стовпи ті
Щирим золотом обвиті;
Ўгорі блищать зірки,
А круг терема садки;
Там на вітах срібноясих
В золотих клітках прекрасних
Птиці райські все сидять,
Душу співом веселять.
Терем той між теремами —
Як столиця над містами,
Весь у сяйві золотім —
Руський хрест горить на нім.

От наш коник зупинився;
Зліз Іван, причепурился
Та й до місяця іде
І таку там річ веде:
«Здрастуй, Місяць Місяцьович!
Я зовусь Іван Петрович,
Із далеких я сторін

І привіз тобі поклін».
«Сядь, Іваночку Петрович! —
Каже Місяць Місяцьович.—
Відкіля, скажи мені,
Ти у нашій стороні,
Із народу ти з якого,
Хто послав тебе й для чого,
Що ти бачив, що чував,—
Розкажи, та не лукав!»
«Я із земель із землянських,
Із країн із християнських,—
Одказав йому Іван,—
Переїхав окіян,
А прибув од цар-дівці
В ясний терем уклониться
І сказати так... стривай!
— Неньку ти мою вітай
І скажи: дочка питає,
Чом лице вона ховає
По три ночі, по три дні
На печаль-журбу мені,
І чому мій брат коханий
Загорнувся у тумани,
Личко красне заховав,
Наче гнів на мене взяв? —
Так либонь...— Дівця тая
Слів у торбі не шукає,
Сипле їх, як з рукава...
Де ж згадати всі слова?»
«Що ж воно така за птиця?»
«Це, сказати, цар-дівця».
«А! То ти забрав її
У землянські ті краї!» —
Скрикнув Місяць Місяцьович
А Іван йому Петрович
Каже: «Ну а звісно, я!
Служба вже така моя;
Цар велів її дістати
В золоті його палати;
Бо інакше,— він казав,—
До катів би я попав
І потрапив би на палю».
Місяць з радості, не з жалю,
Став тут голосно ридать

Та Івана цілувать.
«Ах, Іваночку Петрович! —
Мовив Місяць Місяцьович.—
Що за звістку ти приніс
Через гори, через ліс!
Так ми тяжко горювали,
Що царівну потеряли!..
Як же тут було мені
По три ночі, по три дні
В хмарах темних не ховатись,
В сум та сльози не вдаватись,
Світлом радісним світить,
Супокійно їсти й пить?
Так і мій синок коханий
Загорнувся у тумани,
Ясен промінь погасив,
Над землею не світив:
Сумував він по сестриці,
По прекрасній цар-дівичі.
Чи здорова ж там вона?
Чи не хвора, не сумна?»
«Прехороша, щире слово,
Та, здається, нездорова:
Наче сніг отой, бліда,
Ще й, як трісочка, худа.
От як зробиться жоною —
Буде, певно, і товстою:
Цар, бач, сватає її».
«Ох ви, людоньки мої! —
Крикнув місяць.— Що гадає!
Молоденьку взять бажає!
Що старий задумав хрін?
Та не дїжде того він!
Тільки здумать, що затїяв:
Хоче жати, де не сїяв!
Надто вже він ласий став!»
Знову тут Іван сказав:
«Хочу ще я попросити
За бідаху рибу кита...
Серед моря він лежить,
Мусить муки він терпїть;
Всі боки його пориті,
Частоколи в ребра вбиті...

Ревно він мене благав,
Щоб тебе я поспитав:
Чом він мучиться в неволі,
У такій нещасній долі?
Чи минеться та біда?»
Місяць тут відповіда:
«Він за те в такій неволі,
Що без божої без волі
Проковтнув серед морів
Три десятки кораблів.
Волю дасть він їм, Іване,—
І страждати перестане».

Тут Іванко наш піднявся,
З ясним місяцем прощався,
Міцно шию обійняв,
Тричі в щоки цілував.
«Ну, Іваночку Петрович,—
Каже Місяць Місяцьович,—
Я тобі з синком моїм
Щастя зичимо у всім.
Віднеси коханій доньці
Ти привіт од мене й сонця
І скажи на втіху їй:
— Не журися, сліз не лий,
Із тобою завжди мати!
Вже не довго сумувати —
І не сивий, не старий,—
Бравий красень молодий
На рушник з тобою стане! —
Ну, бувай здоров, Іване!»
Поклонившись як умів,
На коня Іванко сів,
Мов який князєнко, свиснув,
Горбаневі боки стиснув,—
І за два дні наш Іван
Знов побачив окіян.

Коник знов біжить по киті
Аж копита дзвонять биті.
Кит одразу їх пізнав
І, зітхнувши, запитав:
«Як там, батечки ви рідні?

Чи загину в долі бідній?»
Коник каже: «Постривай,
Дві години зачекай!»

До села він прибігає,
Там усіх людей скликає,
Крутить хвостиком своїм
І таке говорить їм:
«Гей, послухайте, миряпи,
Православні християни!
Як нема охоти вам
На обід піти сомам,
То відсіть тікайте скоро,
Бо збунтується тут море:
Чудо-юдо риба кит
Вгору виверне живіт!..»
Тут селяни ті, миряни,
Православні християни,
Закричали: «Що за страх!»
Та й побігли по домах.
Всі вози позапрягали;
В них пожитки поскладали
І покинули тоді
Рибу кита на воді.
Зірка з місяцем стрічалась,
А в селі вже не зосталось
Ні старих, ані малих,
Мов татари йшли на них.

Вибіг коник знов на кита
Та й кричить несамовито,
Прихилившись до ребра:
«Слухай, голово стара!
Ти тому в такій неволі,
Що без божої без волі
Проковтнув серед морів
Три десятки кораблів!
Тільки випустиш їх, брате,—
І не будеш муки знати,
Будеш жити-поживать,
Лиха-горенька не знать».
Цю промову закінчивши
І вудила прикусивши,

Він напружився — і вмиць
Знов на березі стоїть.

Чудо-кит поворухнувся,
Тяжко-важко повернувся,
Взявся море хвилювать
Та із пащі викидать
Кораблі за кораблями
З парусами й моряками.

Шум ізнявся тут такий,
Що збудився цар морський:
Із гармат тоді гриміли,
В сурми ковані трубили;
Флаги вгору підняли
І вітрила нап'яли.
Піп молебня тут відправив,
Кита доброго прославив;
А хлоп'ята молоді
Гучно вдарили тоді:
«Ой по мореньку, по морю,
По широкому роздоллю,
Що по сам кінець землі,
Вибігають кораблі...»

Хвилі в морі розгулялись,
Кораблі по них помчались.
Чудо-юдо риба кит,
Що побачив вільний світ,
Рот широкий розкриває,
Що є сил кричиць-гукає:
«Чим вам, друзі, відслужить?
Як за службу відплатить?
Може, раковин барвистих,
А чи рибок золотистих,
А чи перлів треба вам?
Все, що скажете, я дам!» —
«Ні, кит-рибо, з того всього
Не потрібно нам нічого!»
«Що ж тобі, Іване, даць?»
«З моря персника дістать,
Персня, знаєш, цар-дівиці,
Скоро нашої цариці».

«Добре, добре, для братка
Жодна праця не тяжка!
Відшукаю до світанку
Персня красної панянки», —
Кит Іванові сказав
І на дно морське упав.

От хвостом він ударяє,
Дужим голосом скликає
Всіх підвладних осетрів
І без довгих каже слів:
«Відшукайте до світанку
Персня красної панянки,
Що заховано на дні.
Хто подасть його мені,
Той піде від мене з чином:
Буде думним дворянином,
А вернетесь з нічим... —
Я вас!.. Я вам!.. Буде всім!..»
Осетри тут уклонились
І поважно віддалились.

От годинок через три
Два великі осетри
Знов до кита підпливають
І покійно промовляють:
«Царю, в гнів не западай,
Бідолашних не карай!
Обшукали все ми море,
Персня ж там нема, на горе...
Тільки йорш би міг сказати,
Де ту скриньку слід шукати:
Він по всіх морях гуляє,
То й про персня, мабуть, знає;
Та його, немов на зло,
Десь далеко занесло». —
«Одшукать його й прислати
В золоті мої палати!» —
Кит сердито закричав,
Усом гнівно захитав.

Осетри, як те почули,
В канцелярію майнули,

Писарям сказали враз
Написать грізний наказ,
Щоб гінців порозсилали
Та йорша щоб уіймали.
Лящ, найстарший з писарів,
Миттю грамоту зложив;
Сом (він радник називався)
Під наказом підписався;
Рак наказу вдвоє склав
І печатки там поклав.
Двох дельфінів тут зазвали
І суворо наказали,
Щоб для славного царя
Обшукали всі моря
І того йорша-гуляку,
Крикуна та розбишаку,
Будь-що-будь там, а знайшли
І до кита привели.
Тут дельфіни уклонились
І в дорогу спорядились.

Пропливли по всіх морях,
Пропливли по всіх річках,
Всі протоки обшукали,
Скрізь в озерах побували,—
Не найшли йорша ніяк,
Ані слуху, ні признак,
Аж заплакали дельфіни...

Раптом шум страшений лине
Із маленького ставка:
Хтось кричить там і гука.
До ставка вони майнули
І на дно його пірнули.
Зирк — в ставку, під комишем
Йорш скубеться з карасем.
«Тихо! Годі вам, чортяки!
Ач, які заводіяки!
Вже і справді, що бійці!» —
Закричали посланці.
«Ну, а вам яке ж то діло? —
Йорш кричить дельфінам сміло.—

Жартувать я не люблю,
Всіх як є переколю!»

«Ох ти, голово пропаша,
Забіяко і ледащо!
Тільки й знаєш ти гулять,
Всякі бешкети вчинять!
Чом би дома не сидіти?!
Ну, та що там говорити!
Ось тобі царів наказ,
Щоб ти плив до нього враз».

Тут йорша взяли дельфіни
За колючки, що із спини
У паливоди стирчать.
Він — пручатись та кричать:
«Ой панове, постривайте!
Трошки ще побитись дайте.
Розпроклятий цей карась,
Мов перекупка якась,
Розівлив мене брехнею
Неподобною своєю,
Що між людом розпускав...» —
Довго він отак гукав;
Та дельфіни не зважали,
Цупко йоршика держали —
І до кита притягли,
Хоч і стомлені були.

«Чом так довго не з'являвся,
Вражий сину? Де ти шлявся?» —
Кит у гніві закричав.
Йорш навколішки упав
І давай царя прохати
Лютим гнівом не карати.
«Бог з тобою! — каже цар,
Окіяну володар.—
Всі гріхи тобі прощу я,
Та зроби, що накажу я».
«Все ладен зробити вмиць!» —
На колінах йорли пищить.
«Ти по всіх морях гуляєш,

То, напевно, персня знаєш
Цар-дівичі?» — «Як не знать!
Можу, царю, відшукать».
«Ну, як так, то в путь збирайся
І без персня не вертайся!»

Йорш зігнувся скільки міг
І, склонившись, побіг;
Із лящем посперечався,
До пліток позалицявся,
На пічкуриків напав
І поси порозбивав.
Закінчивши тее діло,
У глибінь пірнув він сміло,
В тій підводній глибині
Скриньку викопав на дні —
Пудів так принаймі зо сто.
«Хе! Піднять її не просто!»
І давай тут йорш гукать,
Оселедців іскликать.

Оселедці прибувають,
Скриньку так і сяк хапають —
Кожен край утридцятьох.
Тільки й чути: «Ех!» та «Ох!»
Та хоч як вони кричали —
Скриньку й зрушить не змогли...
Йорш тоді запов у гнів
І покликав осетрів.

Ті швиденько припливають
І без крику підіймають
Із підводного піску
Скриньку з перснем претяжку.
«Ну, ви, братчики, не гайтесь,
До царя мерщій збирайтесь,
А мені пора спочить:
Голова чогось боляче,
Сон на мене налягає,
Так повіки і стуляє...»
Скоро тее він скінчив,
Круть хвостом до осетрів
І в ставок той знову плине,

Де взяли його дельфіни,—
Певно, бійку докінчить,
Карася як слід провчить.
Тут ми з ним і розпрощаймось,
До Івана повертаймось.

Тихо плеще окіян.
На піску сидить Івал,
Рибу кита жде із моря
Та під ніс курника з горя;
Горбокони́к на піску,
Мов дитина в сповитку,
Тихо, солодко дримає.
От і сонечко сідає;
Хмари грають золоті
У небесній висогі,—
А від кита ані знаку.
«Пху па тебе, на собаку!
Ач, який морський шайтан! —
Каже сам собі Іван.—
Обіцяв він до зірниці
Дати персня цар-дівичі,
А до вечора не дав.
Річ відома, що збрехав!
Бач, і сонечко вже сіло,
І...» Тут море закипіло;
Кит явився серед хвиль
І кричить-гука відтіль:
«Допоміг ти киту рибі,—
Ось тобі моє спасибі!—
І на берег кинув він
Скриньку, взяту із глибиц,
Що аж берег захитався.—
Ну, тепер я сквитувався.—
Як потрібен буду знов,—
Поможу я без розмов;
Пам'ятатиму довіку
Послугу твою велику...
Будь здоров!» І кит пірнув
У глибинь, відкіль прибув.

Горбокони́к пробудився,
Покачавсь, води напився,
На Івана позирнув
І, зрадівши, підстрибнув.

«Це-то славно, рибо ките!
Вмієш ти борги платити!
От спасибі! Молодець! —
Так гукав наш стрибунець.—
Ну, Іване, одягайся,
В путь-доріженьку збирайся;
Нам уже додому час:
Цар чекає там на нас,
З нетерплячки умирає».
А Іван одповідає:
«Рад я скриньку підійняти,
Тільки де ж то сили взять?!
Певно, в скриню цю трикляту
Цілу череду рогату .
Кит чортів напакував.
Сяк і так я міркував,—
Та куди! Даремна й мова!»
Не сказавши ані слова,
Горбоконики-стрибунець
Скриньку взяв, мов камінець,
Та й поклав собі на шию.
«Ну, в дорогу! Май надію
Все що хочеш осягнуть.
Хай щаслива буде путь!»

Проти ясної зірниці
Прибувають до столиці.
З ганку цар до них біжить:
«Де мій перстень?» — він кричить.
Тут Іван з коня злізає
І царю відповідає:
«Не турбуйся, персник є!
Клич-но військо ти своє,
Щоб підняти цю мороку.
Чуба я нагрів нівроку!»
Скликав цар своїх стрільців
І негайно їм велів
Скриньку внести у світлицю,
Сам побіг по цар-дівичю,
Каже: «Серденько мое,
Не турбуйся! Персник є!
От тепер без перепони
Шлюб ми візьмемо законний.
Завтра можем, серденья,

Повінчаться ще до дня.
Хочеш, може, пташенятко,
Персня бачити спочатку?
Ти подай-но тільки знак!»
А царівна каже так:
«Царю! Мушу я признатись —
Не годиться нам вінчатись».
«Чом же, ластівко моя?
Чим тобі не любий я?
Бач — нема чого таїтись —
Дуже хочу я женитись!
Можу вмерти, далєбі,
Буде гріх тяжкий тобі!»
«Чи тобі ж я, царю, рівня? —
Каже так йому царівна.—
Глянь на себе,— ти вже дід,
А мені ще жити слід.
Як же можна нам вінчатись?
Всі царі почнуть сміятись,
Скажуть: дід онуку взяв!»
Цар у гніві закричав:
«Хай-но тільки засміються,—
З переляку затрясуться:
Всі їх царства рознесу,
Потоцку і розтрясу!»
«Ну, не будуть хай сміятись,—
А не можна нам вінчатись,—
Взимку квітам не цвісти:
Я красуня,— ну, а ти?..
Чим ти можеш похвалитись?» —
Каже так йому дівця.
«Я старий, та ще бравець! —
Каже цар їй навпростець,—
Як візьму причепурюся,
В шори-вбори приберуся,
То заткну ще, сто чортів,
Всіх за пояс парубків!
Треба тільки одружитись!»
Каже знов йому дівця:
«Не хвалися, царю! Знай,
Що не вийду я та й край
За бридкого, за старого,
За беззубого такого!»
Цар подумав-погадав

І дівичі проказав:
«Ой, недобра ж ти дівича!
Страх як хочеться жениться;
Ну, а ти, як на біду:
«Не піду та не піду!»
«Я не хочу за старого,
Хочу я за молодого!
Стань, як перше, молодець,
То хоч зараз під вінець!»
«Панно красна ще й ласкава,
Це тяжка занадто справа:
Бог лиш творить чудеса!»
Каже дівчина-краса:
«Як себе не пожалієш,
Зразу ти помолодієш.
Слухай: завтра на зорі
У широкому дворі
Вірним слугам покажи ти
Три котли у землю врити
І багаття розпалить.
У котел один палить
Накажи води із річки,
В другий — теплої водички,
Ну, а в третій — молока,
Хай кипить, аж витіка.
От як хочеш ти женитись,
Гарним хлопцем ізробитись,—
То пірни одним стрибком
У котел із молоком;
Далі в воду скоч варену,
Після того — у студепу.
Із холодної води
Вийдеш красень хоч куди!»

Цар дворян своїх гукає,
По Івана посилає.
«Що там? Зпов на окіяна? —
Каже заспаний Іван.—
Годі вже, не підманити!
Бач, не можу я й ходити:
Геть розтрясся на коні!»
«Ні, Івасю милий, ні!
Завтра хочу я звеліти
Три котли у землю врити,

Вкруг багаття розпалить.
У котел один налить
По краї води із річки,
В другий — теплої водички,
Ну, а в третій — молока,
Хай кипить, аж витіка.
А тобі — легенька праця:
Задля спроби іскупаться
В молоці та у воді.
Влізу в них і я тоді».
«Ач, яке він замишляє! —
Наш Іван одповідає. —
Шпарять тільки поросят,
Та індиків, та курчат;
Я ж тобі не поросятко,
Не індик і не курчатко!
Ще холодної води
Не боюсь, пірну туди,
А почнеш її варити —
Ні! Мене не піддурити!
Годі, царю, мудрувать,
Щоб Івана ошукать!»
Цар, труслювши бородою:
«Торгуватися з тобою?! —
Закричав. — Ну, ну, мурло!
Все щоб зроблено було!
А як ні — гляди, гультяю,
Нагаями відшмагаю,
Розтерзатъ тебе звелю
І на сотню мук пошлю —
У тюрму, в дибби, на палю!
Геть!» Іван заплакав з жалю
Та й до стайні почвалав,
Де Горбаник спочивав.

«Що, Івасику-братухо?
Опустив чого ти вуха? —
Каже коник-малючок. —
Чи старий наш женишок
Знову вигдав затію?»
Горбоконики за пию
Міцно наш Іван обняв.
«Ох, біда нам! — він сказав. —
Цар не знає що витівас;

Здума́й сам, поведе́ває
Іскупа́тися в котла́х,
А в яких — сказа́ти стра́х!
Що в одні́м — вода́ студена́,
В другі́м, кони́ку, — варе́на,
В треті́м — моло́ко кипи́ть!»
Ка́же кони́к, не мовчи́ть:
«О́т оце́ уже́ так ді́ло!
Треба́ нам чини́ти вмі́ло.
Як тут ще́ раз не згада́ть:
Слі́д було́ пера́ не бра́ть;
Через ньо́го ти, Іва́не,
Встри́яв у ді́ло це́ погаве́...
Ну, не плач-бо́, не ри́дай!
Ще́ не всьо́му, дру́же, кра́й.
Я ско́ріше́ сам за́гину,
Ни́ж тебе́, Іва́не, кину́.
Слу́хай: за́втра на зорі́,
Роздя́гнувши́сь у дво́рі,
Попро́си ли́ше ца́ря ти,
Що́б по ме́не ві́н посла́ти
Преласка́вий дозві́л дав:
Попро́цати́ся, мовля́в,
Ти зо мно́ю хочеш ре́вно.
Ца́р погоди́ться, на́певно.
О́т, як я хвостом ма́хну,
Морду́ в воду́ обмокну́
Ще́ й на тебе́ двічі́ присну́,
Свистом го́лосно́ присви́сну, —
Ти ушей́ не розпу́скай:
В моло́ко о́те стри́бай,
Да́лі в воду́ у варе́ну,
А тоді́ вже́ у студе́ну.
Ну, тим ча́сом це́ жури́сь,
Та й на сон со́бі клади́сь».

Ні́ч мину́ла. Вранці́-ра́но
Буди́ть кони́к на́ш Іва́на:
«Гей, Іва́не! Го́ді спа́ть!
Треба́ ді́ло за́чипати́!»
То́й почухався́, потя́гся,
Позі́хаючи́ одя́гся,
Хлі́ба кусе́нь умо́лов
Та́ й на ца́рський дві́р пі́шов.

Там котли уже кипіли,
А навкруг котлів сиділи
Машталіри, кухарі,
Всякі слуги при дворі;
Дров сухеньких підкидали,
Про Івана міркували,
І не раз лунав між них
Потаємний, тихий сміх.

Скоро двері відчинились;
Цар з царівною з'явились,
Щоб поглянуть на бравця,
На Івана-молодця.
«Ну, Івасю, роздягайся,
В казаночках покупайся!» —
Цар Іванові сказав.
Наш Іван роздягся, став,
Як його вродила ньенька.
Тут царівна молоденька,
Звісно, пойнята стидом,
Вид закрила рукавом.
До котла Іван підходить,
Та в котел чомусь не входить.
«Ну, чому ж стовпом ти став? —
Цар у гніві закричав. —
Нам немає часу, брате!»
«А чи можна попрохати,
Щоб по коника мого
Ти послав там будь-кого?
Попрощатися годиться!»
Глянув цар на цар-дівицю
І Горбаника звелів
Привести до казанів.
Служка коника приводить
І швиденько геть відходить.

Коник наш хвостом махнув,
Морду в воду двічі ткнув,
На Івана двічі приснув,
Свистом голосно присвиснув.
Наш Іван, як те почув,
У казан мерщій пірнув,
Далі в другі два плигає —

І швиденько вилізає,
Та хороший став такий,
Чорнобривий і ставний!
Вдягся він, причепурився,
Цар-дівичі уклонився,
Уса чорного крутнув,
Гордовито позирнув.
«От так диво! — всі гукнули. —
Ми такого ще й не чули!
Молодець над молодців!»

Цар, підбігши до котлів,
Двічі вряд перехрестився,
Бух! Пірнув — і там зварився!

Цар-дівича устає,
Знак мовчати подає,
Ручку білу підіймає,
Челядинцям промовляє:
«Цар велів вам довго жити!
Правду ви тепер скажіть:
Люба вам я? Повідайте!
Коли так, то визнавайте
За володаря свого
Ви коханого мого!»
Мову тут вона урвала,
На Івана показала.

«Люба, любя! — всі кричать. —
Де вже кращої й шукать!
До вінця веди Івана!
Молодцям честь і шана!»

Цар Іван царицю взяв,
Білу руку їй подав
І до церкви до святої
Вряд пішов із молодюю.

Із семи гармат гримлять;
«Слава, слава!» — всі кричать.
Служба царська покотила
Із льохів з вином барила,
Поставцями люди п'ють,
Скільки сили є, ревуть:

«Слава Йванові з жоною,
Із красунею морською!»

А в палаці шум і гам:
Ллють вино річками там;
За дубовими столами
П'ють бояри із князями...
Серцю любо! Я там був,
Меду пінного хильнув;
По вусах вино стікало,
Тільки в рот не потрапляло.

ПРИМІТКИ

Максим Рильський увійшов у літературу не лише як оригінальний самобутній поет, що більш як за півстоліття своєї творчості видав понад п'ятдесят поетичних збірок. Значне місце в його літературному доробку займають переклади з російської та інших мов народів СРСР, із мов слов'янських (переважно польської), романо-германських і скандинавських.

Великий інтерес становлять його переклади з російської мови, зокрема переклади класичної та радянської поезії, до якої він звертався протягом усього життя і цим дав змогу українському читачеві рідною мовою читати поезію Пушкіна і Лермонтова, Некрасова і Кримова, Блока і Брюсова, Маяковського і Светлова, Прокоф'єва і Ушакова, сприяючи розвитку української національної культури. Окремі переклади М. Рильського з російської вперше надруковані в середині 20-х років (переклади В. Брюсова — 1925 р., О. Пушкіна — 1927 р.). Згодом вони стали невід'ємною частиною його творчості, так що вже виникла потреба в окремому виданні перекладів російської класичної поезії (*Рильський М. Поезії в трьох томах. К., 1949, т. 3; Рильський М. Вибрані переклади. К., 1952; Рильський М. Твори в десяти томах. К., 1961, т. 6*).

Даний том найповніше охоплює переклади М. Рильського російської класичної поезії, які подаються головним чином за останніми прижиттєвими публікаціями. Том побудовано за принципом, якого дотримувався М. Рильський у своїх прижиттєвих виданнях перекладів (із збереженням хронології в розміщенні творів одного автора).

Тексти супроводжуються історико-літературним коментарем. Примітки О. С. Пушкіна до творів «Мідний вершник» та «Євгеній Онегін» позначаються цифрами і подаються в кінці твору, примітки М. Рильського — у підрядкових виводах з ремаркою «М. Р.»; переклади іноземних текстів і виразів — у підрядкових виводах з ремаркою «Ред.» і позначаються зірочками.

ПЕРЕКЛАДИ ІЗ СТАРОРУСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ДОЖОВТНЕВОЇ ПОЕЗІЇ

Слово про Ігорів похід

Назва в оригіналі «Слово о плъку Игоревѣ».

Перші уривки перекладу М. Рильським «Слова про Ігорів похід» з'явилися у 1938 р., під час святкування 750-річного ювілею

славновісної пам'ятки. Уривок твору (близько 90 перших рядків) друкувався в різних київських газетах 24—26 травня 1938 р. Другий уривок (33 рядки), що починається словами: «Се вітри, виуки Стрибогові», вміщений у «Вістях Центрального Виконавчого Комітету...» від 26 травня 1938 р., № 118.

Повністю переклад було опубліковано 1939 р. окремою книжкою: Слово про Ігорів похід. Переклад М. Рильського. Текст «Слова о плъку Игоревѣ» за виданням 1800 р. Вступна стаття та пояснення проф. М. К. Грунського. К., 1939.

1950 р. у зв'язку із святкуванням 150-річчя першого видання «Слова о плъку Игоревѣ» М. Т. Рильський переробив свій переклад і включив його до збірника, виданого в 1950 р. Масовий тираж книги з рядом доповнень і поправок вийшов у 1952 р.: Слово о полку Ігореве. Фотокопія видання 1800 р. Переклад проф. М. К. Грунського. Переклад у віршах М. Т. Рильського. Стаття і коментар С. І. Маслова. К., 1952.

Перероблений текст перекладу Рильського ліг в основу академічного видання 1953 р.: «Слово о плъку Игоревѣ» в українських художніх перекладах і переспівах XIX—XX ст. Видання підготував член-кореспондент АН УРСР С. І. Маслов. Вид-во АН УРСР. К., 1953. За ним і подається текст «Слова про Ігорів похід» у даному томі.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі ІЛ), ф. 137, № 757, зберігається неповний варіант чорнового автографа з датою: 4 жовтня 1938 р.

Олександр Пушкін

Серед російських перекладів М. Рильського чільне місце посідають переклади творів О. Пушкіна. У своїй статті «З великим російським народом» він писав: «Я виріс в оточенні, де з безмежним пієтетом промовлялися імена Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Некрасова, Толстого, Тургенєва, Короленка, Щедрина. Коли я називав своїми літературними вчителями Шевченка, Пушкіна і Міцкевича, то не для того, щоб похвалитися, а для ствердження факту. Пушкінська ясність, пушкінська простота завжди непереможно вабили мене,— навіть тоді, коли я підпадав під впливи, скажімо, французьких чи російських символістів. Саме Пушкін у першу чергу й допоміг мені,— я в цьому певен,— ці впливи перебороти»*.

Роботі над перекладами творів О. Пушкіна М. Рильський видавав багато зусиль і хисту, глибоко усвідомлюючи величезне значення творчості російського поета для розвитку української національної культури. Він зазначав, що «творчість Пушкіна — факт історії не тільки російської, але й української літератури і, звичайно, літератури світової»**, що творчість кожного радянського українського поета так чи інакше пов'язана з подихом пушкінського генія, чи це стосується перекладів з Пушкіна, чи творів про нього. Рильський вважав переклади з російської та світової літератури на українську мову великим культурним надбанням.

* Рильський М. Твори в десяти томах. К., 1962, т. 9, с. 152—153.

** Рильський М. Твори в десяти томах, т. 10, с. 28.

Так, в одному з листів до читачів він пише: «Переклади з будь-якої мови, в тому числі із російської, робляться не тільки для того, щоб певні твори стали зрозумілими читачам, а й для витончення та збагачення рідної мови. Це добре знав О. Кундзіч, перекладаючи «Війну і мир» Толстого, це керувало і мною, коли я працював над українським перекладом «Євгенія Онегіна» (не лібретто опери, а роман у віршах) і «Медного всадника». Це прекрасно розумів і Аркадій Кулешов, коли перекладав на білоруську мову того ж «Онегіна» (ІЛ, ф. 137, № 2638).

Внесок М. Рильського в переклади творів О. Пушкіна надзвичайно великий, хоч сам він вважав, що цей титанічний труд під силу тільки колективу поетів. У статті «Проблеми художнього перекладу» він зазначав, що тільки в радянський час, як Шевченко на весь голос залунав по-російськи завдяки натхненній праці великого кола найвидатніших російських поетів і поетів-перекладачів, так і Пушкін заговорив добірною українською мовою лише внаслідок любовного ставлення до роботи багатьох українських майстрів поетичного слова. Коментуючи видання: Пушкін О. С. Твори, К., 1949, Рильський підкреслює, що в книжці «не тільки дано переважну більшість найвизначніших творів Пушкіна, а й показано пристрасну працю нашої поетичної громадськості над творами основоположника нової російської літератури»*. Поставивши вже тоді завдання — «Повний Пушкін по-українськи», М. Рильський багато працював над перекладами творів російського поета до чотиритомного видання, здійсненого у 1952—1953 рр. за його редакцією.

У цьому томі Рильський як перекладач Пушкіна представлений найповніше: сюди ввійшли переклади, що друкувалися у збірках творів Рильського, окремих виданнях поезій Пушкіна українською мовою, а також переклади, здійснені Рильським у різні роки, що лишилися поза збірками. Вірші Пушкіна подаються в хронологічному порядку, окремо виділено поеми, казки і роман «Євгеній Онегін» — принцип, за яким здійснено наукове видання творів Пушкіна Інститутом російської літератури (Пушкінський Дім): *Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в десяти томах. М., 1956.*

ВІРШІ

До друга віршика. Вперше надруковано у кн.: *Пушкин О. С. Твори в чотирьох томах. К., 1953, т. 1, с. 74—73.* Назва в оригіналі «К другу стихотворцу». У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі ІЛ) зберігається чорновий автограф перекладу з датою: 30.VII 1952 р. (ф. 137, № 716). Подається за першодруком.

Гробниця Анакреона. Вперше надруковано у кн.: *Пушкин О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 156—157.* Назва в оригіналі «Гроб Анакреона». Подається за першодруком.

Вода і вино. Вперше надруковано у кн.: *Пушкин О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 157—158.* Назва в оригіналі «Вода и вино». Подається за першодруком.

Слівець. Вперше надруковано у кн.: *Пушкин О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 182.* Назва в оригіналі «Певец». Подається за першодруком.

* *Рильський М. Твори в десяти томах, т. 9, с. 32.*

Елегія. Наслідування. («Я бачив смерть...»). Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 184—185. Назва в оригіналі «Елегія» («Я видел смерть; она в молчанье села»). Подається за першодруком.

Пробудження. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 189—190. Назва в оригіналі «Пробуждение». Подається за першодруком.

До Чаадаєва. Вперше надруковано в газ. «Прикарпатська правда» 5 червня 1949 р. Назва в оригіналі «К Чаадаеву». Подається за першодруком.

Бакуніній. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 236. Назва в оригіналі «Бакуниной». Подається за першодруком.

Село. Вперше надруковано в газ. «Комсомолец України» 10 лютого 1937 р. Назва в оригіналі «Деревня». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 237—238.

Перша й остання публікації мають незначні стилістичні різництв.

Нереїда. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 260. Назва в оригіналі «Нереида». Подається за першодруком.

«Поволі ріднає хмарок легкий туман...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 5. Назва в оригіналі «Редет облаков летучая гряда». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 260—261.

До Овідія. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори в двох томах. К., 1937, т. 1, с. 23—25. Назва в оригіналі «К Овидию». Подається за першодруком.

Приятелєві. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 277. Назва в оригіналі «Приятелю». Подається за першодруком.

Кинджал. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 6—7. Назва в оригіналі «Кинжал». Подається за виданням: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 283.

Перша й остання публікації мають різництв, які треба вважати варіантами перекладу.

Подається текст першого варіанта, надрукованого у виданні 1927 р.

КИНДЖАЛ

Лемноський бог тебе скував
Для Немезіди рук залізних,
Кинджале потайний, відплато вольних прав,
Останній судіє усіх тиранів грізних.
Де Зевсів грім мовчить, де сплять мечі законів,
Ти правую мету і правий суд несеш,
Таїшся ти в підніжжі тронів,
У блиску святкових одеж.

Мов кари меч, мов блискавка богів,
Ти в диких оргіях жахавш лиходія,—
І він тремтить і полотніє,
Сховавшись між рабів.

Ти скрізь його найдеш: в наметі бойовім,
На суші, на морях, за вірними замками,
На ложі пристрасті, у храмі,
В сім'ї і в натовпі людським.

Під гордим Кесарем шумує Рубікон,
Державний Рим упав, повалено закон,—
Та блиснув ти в руках завзятого:
І Кесар падає, і мармури колон
Його кривлею багряняться.

Стократ уславлений і проклятий стократ,
Бенкетом тішачись кривавим,
Над трупом вольності безглавим
Устав потворний, лютий кат.

Він жертви рокував похмурому Аїду
Во ім'я кривди, лжі і зла,—
Та вища воля принесла
Тебе і діву Евменіду.

О Занде праведний! Ти дні свої скіпчив
На сшафотові страшному;
Але безсмертний, чесний гнів
У трупі сховано німому.

В твоїй Германії щодень і кожну мить
Ти кару злій віщуєш силі —
І на пророчистій могилі
Кинджал без напису горить.

Подається текст другого варіанта, надрукованого у виданні
1952 р.

КИНДЖАЛ

Лемноський бог тебе скував,
Безсмертна Немезіди зброє,
Кинджале месницький, підпоро вольних прав,
Останній суді ганьби і кривди злої.

Де Зевсів грім мовчить, де сплять мечі законів,
Ти правий суд несеш і правий гнів,
Таїшся ти в підніжжі тронів,
У згортках дорогих шовків.

Мов кари меч, мов блискавка богів,
Ти в диких оргіях жахаєш лиходія,—
І він тремтить і полотніє
Між святкових огнів.

Ти скрізь його найдеш: в наметі бойовім,
На суші, на морях, за вірними замками,
На ложі пристрасті, у храмі,
В сім'ї і в натовпі людським.

Під гордим Кесарем шумує Рубікон,
Державний Рим упав, повалено закон,—
Та Брут постав во ім'я волі:

Ти Кесаря вразив, і мармури колон
 Він багрянить у смертнім болі.
 Син бунту дикого, ганьбований стократ,
 Бенкетом тішачись кривавим,
 Над трупом вольності безглавим
 Устав потворний, лютий кат.
 Апостол нищення, похмурому Аїду
 Перстом він жертви призначав,—
 Та правди вищій суд послав
 Тебе і діву Евменіду.
 О Занде праведний! Життя своє скінчив
 На ешафоті ти страшному;
 Але чесноти правий гнів
 У трупі сховано німому.
 Він у Германії, як вічна тінь, стоїть,
 Лихій погрожуючи силі,—
 І на осяяній могилі
 Кинджал без нанису горить.

«Хто бачив край, де розкішню природи...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 284—285. Назва в оригіналі «Хто видел край, где роскошью природы». Подається за першодруком.

«Я пережив свої бажання...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 9. Назва в оригіналі «Я пережил свои желанья». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади. К., 1952, с. 5.

Перша й остання публікації мають суттєві різництвання, які слід розглядати як різні варіанти перекладу:

* *
*

Я пережив свої бажання,
 Я розлюбив любов свою;
 Лиш для холодного страждання
 Порожнє серце оддаю.

Юнацькі квіти пов'ялило
 Жорстоким подихом життя,—
 І жду: коли мій день немилый
 Погасне в п'їтми небуття?

Так восени, як хижим свистом
 Зима з-за гаю засвистить,
 Один на дереві безлистім
 Листок запізнений тремтить.

«Повірнице моїх сердечних дум...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 286. Назва в оригіналі «Наперстница моих сердечных дум». Подається за першодруком.

Прикмети. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 8, під назвою «Ознаки». Ця назва зберігає-

тється і в наступних виданнях перекладу, зокрема в кн.: *Пушкін О. С. Вибрані твори в двох томах, 1937, т. 1, с. 26. У кн.: Пушкін О. С. Твори. К., 1949, с. 38, цей вірш має назву «Прикмети». Назва в оригіналі «Приметы» («Старайся наблюдать различные приметы»). Подається за вид.: Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 289.*

Перша й остання публікації мають незначні різночитання стилістичного характеру.

Десята заповідь. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 292. Назва в оригіналі «Десятая заповедь». Подається за першодруком.*

Царське село. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 315. Назва в оригіналі «Царское село». Подається за першодруком.*

«Щасливе юності незнання...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 318—319. Назва в оригіналі «Мое беспечное незнание». Подається за першодруком.*

Виноград. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 336. Назва в оригіналі «Виноград».*

Подається за першодруком.

Фонтанові Бахчисарайського палацу. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 337. Назва в оригіналі «Фонтану Бахчисарайского дворца». Подається за першодруком.*

До Язикова. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 350—351. Назва в оригіналі «К Языкову» («Издrevле сладостный союз»). Подається за першодруком.*

«В журнальну вдались тягину...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 352. Назва в оригіналі «Охотник до журнальной драки». Подається за першодруком.*

У відділі рукописів ІЛ є чорновий автограф двох варіантів перекладу початку вірша без дати (ф. 137, № 526).

Андре Шеньє. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 354—358. Назва в оригіналі «Андрей Шенье». Подається за першодруком.*

Сафо. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 371. Назва в оригіналі «Сафо». Подається за першодруком.*

«Під небом голубим, у рідному краю...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 387. Назва в оригіналі «Под небом голубым страны своей родной». Подається за першодруком.*

Аріон. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 13. Назва в оригіналі «Арион». Подається за вид.: Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 398—399.*

Перша й остання публікації мають незначні різночитання.

«В степу життя, сумнім та безбережнім...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С. Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 15, під назвою «Три джерела». Назва в оригіналі «Три ключа» («В степи мирской, печальной и безбрежной»). Подається за вид.: Пушкін О. С. Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 399—400.*

Перша й остання публікації мають істотні різночитання, які слід розглядати як інший варіант перекладу. Наводимо текст 1927 р.:

ТРИ ДЖЕРЕЛА

В степу життя, безкрайому й сумному,
Із трьох джерел судилося нам пить:
Літа безумні піняться в одному
І молодість хвилює і кишить;
У другому, під темний час вигнання,
Кастальський плин скрашає нам життя;
Та найсолодше джерело останнє...
Холодне і німотне забуття.

Соловей і троянда. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 400. Назва в оригіналі «Соловей и роза». У відділі рукописів ІЛІ зберігається автограф двох варіантів перекладу без дати з незначними різницями (ф. 137, № 738). Подається за першодруком.

«Чудова роза є...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 400. Назва в оригіналі «Есть роза дивная: она...» Подається за першодруком.

Княгині З. О. Волконській. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 406—407. Назва в оригіналі «Княгине З. А. Волконской при посылке ей поэмы «Цыганы». Подається за першодруком.

«В гаї карійськім...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 410. Назва в оригіналі «В роце карійской, любезной ловцам, таится пещера». Подається за першодруком.

Спомини. Вперше надруковано під назвою «Спомини» у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 416. Назва в оригіналі «Воспоминание». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 416.

«Дар порожній, випадковий...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах: т. 1, с. 416. Назва в оригіналі «Дар напрасный, дар случайный». Подається за першодруком.

«Жоання мова балаклива...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 422—423. Назва в оригіналі «Увы! Язык любви болтливый». Подається за першодруком.

«Місто пишне, місто бідне...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 424. Назва в оригіналі «Город пышный, город бедный». Подається за першодруком.

«В солодкім затінку фонтанів...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори. К., 1949, с. 70—71. Назва в оригіналі «В прохладе сладостной фонтанов». У відділі рукописів ІЛІ зберігається чорновий автограф перекладу з датою «18.IX 1948. Приморський курорт» і припискою: «ще опрацювати». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 427—428.

Як той, хто мислі мав крилаті...— Мова йде про Адама Міцкевича.

«Римо, друже повсякденний...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 435—437. Назва в оригіналі «Рифма, звучная подруга». Подається за першодруком.

«Чи серед вулиць гомінливих...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Вид. 2-е. Х.—К., 1930, с. 25. Назва

в оригіналі «Брожу ли я вдоль улиц шумных». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 438—439.

Кавказ. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 22. Назва в оригіналі «Кавказ». Подається за вид.: *Рильський М. Т.* Твори в десяти томах. К., 1961, т. 6, с. 268.

«Зима. Що на селі робити нам?». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 444—445. Назва в оригіналі «Зима. Что делать нам в деревне?» Подається за першодруком.

«Жив на світі рицар бідний...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 452—453. Назва в оригіналі «Жил на свете рыцарь бедный». Подається за першодруком.

Сонет. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Вид. 2-е. Х.—К., 1930 с. 36. Назва в оригіналі «Сонет». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 459—460. Перша й остання публікації мають незначні різництв.

Мадонна. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 460. Назва в оригіналі «Мадонна». Подається за першодруком.

Елегія («Безумних літ веселощі свавільні...») Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 27. Назва в оригіналі «Элегия» («Безумных лет угасшее веселье»). Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах. т. 1, с. 460—461. Між першою і останньою публікаціями є незначні різництв.

Отрок. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 476. Назва в оригіналі «Отрок». Подається за першодруком.

«Я тут, Інезільс...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 479—480. Назва в оригіналі «Я здесь, Инезилья». У відділі рукописів ІЛ зберігається автограф перекладу, датований 12.VIII 1952 р. (ф. 137, № 748). Подається за першодруком.

«Рум'яний критик, дотепнику пузатий...». Вперше надруковано под назвою «Жарт» у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Х.—К., 1927, с. 26, без двох останніх строф. Назва в оригіналі «Румяный критик мой, насмешник толстопузый». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 485—486.

«Перед гробницею стою...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 491—492. Назва в оригіналі «Перед гробницею святой». Подається за першодруком.

«Чим відзнача лицей частіш...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 493—494. Назва в оригіналі «Чем чаще празднует Лицей». Подається за першодруком.

Гнедичу. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 495. Назва в оригіналі «Гнедичу». Подається за першодруком.

«І далі ми пішли — і страх мене сбвив...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 495—497. Назва в оригіналі «И далее мы пошли — и страх обнял меня». Подається за першодруком.

Красуня. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в

чотирьох томах, т. 1, с. 498. Назва в оригіналі «Красавица». Подається за першодруком.

Осінь. (Уривок). Друкується вперше за автографом, який зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (далі — КЛІМР.), Р-878. Це досі не друкований уривок (перекладено V, VI, VII строфи) вірша О. С. Пушкіна. Назва в оригіналі «Осень».

Пісні західних слов'ян. I. Видіння короля. Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 512—514. Назва в оригіналі «Песни западных славян». Подається за першодруком.

«Час, милий друже, час!..». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 539. Назва в оригіналі «Пора, мой друг, пора!» У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий автограф перекладу (ф. 137, № 44), що розпочинається дещо інакше: «Час, друже мій, пора! Спокою серце просить» — і має різночитання в четвертому рядку. В іншому чорновому варіанті перекладу (ф. 137, № 732) вірш розпочинається: «Пора, мій друже, час! Душа жада спокою». Зошит з автографом перекладу датовано серпнем—вереснем 1944 р. Подається за першодруком.

«...Знов одвідав я...». Вперше надруковано в газ. «Прикарпатська правда» 5 червня 1949 р. Назва в оригіналі «...Вновь я посетил». Подається за першодруком.

«В осінні дні, коли готовий...». Вперше надруковано у кн. *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 556—557. Назва в оригіналі «В мой осенние досуги». Подається за першодруком.

«Отці пустинники і жони непорочні...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 1, с. 562—563. Назва в оригіналі «Отцы пустынные и жены непорочны». Подається за першодруком.

«Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. X.—К. Вид. 2-е, 1930, с. 50. Назва в оригіналі «Я памятник себе воздвиг нерукотворный». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 269.

ПОЕМИ

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ФОНТАН

Над перекладом поеми М. Рильський працював у Криму, в 1948 р. Зберігся чорновий автограф твору (ф. 137, № 558), датований 1.X 1948 р. Назва в оригіналі «Бахчисарайский фонтан». Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Твори. К., 1949, с. 213—228. Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 249—267.

БЕНКЕТ У ЧУМУ

Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори, X.—К., 1927, с. 59—67. Назва в оригіналі «Пир во время чумы». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 3, с. 365—375. Між першою і останньою публікаціями (1927 і 1953 рр.) наявні різночитання стилістичного характеру.

МІДНИЙ ВЕРШНИК

Вперше надруковано в кн.: *Пушкін О.* Мідний вершник. Петербурзька повість. Х.—К., 1930, та в кн.: *Пушкін О. С.* Вибрані твори. Вид. 2-е. Х.—К., 1930, с. 73—85. Назва в оригіналі «Мідний всадник». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 232—248, в якому текст має деякі відміни від усіх попередніх видань. Найбільш суттєве різночитання наявне у першій строфі:

Де вод пустинних обolonь,
Стояв він; гордих дум огонь
Чоло світив. Поперед нього
Котилась річка. З вольних тонь
Плив човен, зладнаний убого.
Сусіди вогким берегам,
Хати чорніли тут і там,
Житло убогого чухонця,
І ліс, повік чужий огням
у млі закованого сонця,
Кругом шумів.

В статті «Проблеми художнього перекладу» (1954 р.) Рильський, дбаючи про звукову сторону вірша, зауважував з приводу перекладеного початку поеми: «В українській мові звукосполучення «олл» нема. Є «овн», але і з ним тут нічого не зарадиш.

Мені хотілося dokonче зберегти хоч би звуки «о» і «н», і я переклав:

Де вод пустинних обolonь,
Стояв він; гордих дум огонь,
Чоло світив.

Ладел визпати, що «оболонь» тут трохи «притягнене за волосся», а «гордих дум огонь» не зовсім відповідає словам «дум великих полн»,—адже йдеться саме про великі задуми Петра,—але краще зробити я не міг, не вмів. І досі не вмю»*.

Як бачимо, пошуки найвдалішого адекватного перекладу не прийнялися у Рильського, а пропонуваний у тексті варіант, напевне, і є той «кращий», знайдений пізніше.

КАЗКИ

КАЗКА ПРО ПОПА І НАЙМИТА ЙОГО БАЛДУ

Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Казки. Харків—Одеса, 1934, с. 3—11. Назва в оригіналі «Сказка о попе и о работнике его Балде». Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 2, с. 331—338.

КАЗКА ПРО ЗОЛОТОГО ПІВНИКА

Вперше надруковано у кн.: *Пушкін О. С.* Казки. Х.—О., 1934, с. 12—21. Назва в оригіналі «Сказка о золотом петушке». У фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського збе-

* *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 9, с. 102—104.

рігається автограф перекладу з датою: 14 травня 1932 р. (Р-439).
Подається за вид.: *Пушкін О. С.* Твори в чотирьох томах, т. 2,
с. 395—402.

ЄВГЕНІЙ ОНЕГІН

Роман у віршах

Назва в оригіналі «Евгений Онегин».

Готуючи видання двотомника вибраних творів Пушкіна, яке вийшло у 1937 р., Рильський натхненно працював і над перекладом «Євгенія Онегіна».

Вперше уривки твору друкуються в газеті «Вісті», починаючи з 12 травня 1936 р. по 30 березня 1937 р., а також в інших періодичних виданнях. Переклад одержав високу схвальну оцінку громадськості.

У відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 718, 719, 556) збереглися чорнові автографи п'ятої та шостої глав з датою: після двадцять дев'ятої строфи п'ятої глави «19 серпня 1936 р.», після тридцять четвертої строфи п'ятої глави — «20 серпня 1936 р.» та уривки з десятої глави, датовані жовтнем 1936 р.

Чорнові й чистові варіанти автографів перекладу зберігаються у музеї М. Рильського (глави третя, четверта, п'ята, шоста і восьма). На окремих автографіях зазначені дати: після четвертої строфи третьої глави — «15 травня 1936 р.», після п'ятої строфи — «16 травня 1936 р.»; після двадцять сьомої строфи четвертої глави — «7 серпня 1936 р.»; після тридцять третьої строфи — «8 серпня 1936 р.», після сорок першої строфи — «9 серпня 1936 р.» (КЛМР, Р-28-39, 47, 876).

Судячи з відгуків у пресі, весь переклад роману був завершений у жовтні 1936 р., а окремим виданням вийшов у двотомнику вибраних творів О. С. Пушкіна, який з'явився у 1937 р.

Про шанобливу роботу М. Рильського над перекладами О. С. Пушкіна може свідчити його стаття «Творча радість» (1936) та вірш, датований 30 березня 1937 р. «Напис на українському двотомнику О. С. Пушкіна»:

Тобі, дружино, друже милий,
Двотомник Пушкіна несу.
Ми всі чимало доложили
Свого уміня, хисту й сили,
Щоб передати, як уміли,
Величчу пушкінську красу.

Учитель наш не прогнівисься
На наші хиби і грішки:
Несміло, як воно й годиться,
Тремтіла в кожного правиця,
Щоб перевтіляти рядки ці,
Твір геніальної руки.

Нехай тут помилко без ліку —
Їх переважує любов.
За щирість пушкінську велику,
Без гromу, галасу і крику,

За гордих слів його музику
Підношу слово знов і знов*.

Переклад цей є на сьогодні єдиним українським перекладом, хоч вірші та поеми Пушкіна перекладали ще в дожовтневий час чимало поетів, починаючи з Л. Боровиковського, Є. Гребінки, М. Старицького й С. Руданського і кінчаючи І. Франком, а також чимало радянських письменників. «Мне принадлежит, к сожалению, единственный, перевод на украинский язык таких крупных вещей, как «Евгений Онегин», «Пан Тадеуш», «Орлеанская дева»; Миколі Бажану переклад «Витязя в тигровой шкуре». — писав Рильський 22 травня 1958 р. в листі до групи керівних осіб. — Й я, и Микола Бажан были только рады, если бы еще кто-нибудь взял на себя труд перевести на украинский язык эти произведения. Ведь существует же на русском языке четыре перевода бессмертной поэмы Шота Руставели. Новые переводы безусловно обогатили бы нашу культуру, продвинули вперед переводческую технику, способствовали обогащению языка» (ф. 137, № 2604).

Оскільки існує детальний коментар Л. Н. Бродського, перевиданий уже вгяте, відповідає потреба в реальному коментуванні цієї поеми Пушкіна (див.: *Бродский Н. Л.* «Евгений Онегин». Роман А. С. Пушкіна. Пособие для учителя. Издание пятое. М., 1964).

Між першим (1937) і останнім (1961) виданням «Євгенія Онегіна» є незначні різночитання, викликані редагуванням окремих рядків або прагненням наблизитися до сучасного правопису.

Подается за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 7—231.

Михайло Лермонтов

Велетнем світової поезії називав М. Рильський М. Ю. Лермонтова. Готуючи в 1950 р. видання його вибраних творів, до якого поет написав вступну статтю і здійснив загальну редакцію, він переклав близько двадцяти поезій, причому окремі його вірші перекладав і раніше.

Для розуміння ролі й місця Лермонтова в перекладацькій і творчій біографії Рильського цікавою є відповідь на «Лермонтовську анкету» редакції журналу «Вопросы литературы», заповнену Рильським незадовго до смерті — 17 квітня 1964 р. (ф. 137, № 2733).

«1. Місце, яке займає Лермонтов в долі не лише російської літератури, а й літератури всіх народів Радянського Союзу, — величезне. Титанічний геній Лермонтова справив безсумнівний вплив на пайбільших поетів ХІХ століття, в тому числі на Шевченка. Безсумнівним видається мені зв'язок з Лермонтовим геніального російського поета ХХ століття — Олександра Блока.

2. Давня «гімназична» суперечка на тему «Хто вище — Пушкін чи Лермонтов?» — тепер, звичайно, відпала. І Пушкін, і Лермонтов, як і Байрон, і Гейне, і Гюго, і Міцкєвич, і Петефі, і Словацький, і Шевченко, — наші сучасники, поети, чия творчість на багато віків увійшла в світову скарбницю культури. Це — «вічні супутники».

3. В юності я захоплювався Лермонтовим, а в зрілому віці знову «відкрив» його для себе, що й намагався показати в своїй

* *Рильський М.* Іскри вогню великого. К., 1965, с. 89—90.

статті до зібрання творів Лермонтова в українськму перекладі і вміщеній також в деяких збірниках моїх статей, в тому числі в збірнику на російській мові «Классики и современники».

Перекладав ліричні вірші Лермонтова, серед цих і таку складну для перекладу річ, як «Тучки небесные, вечные странники». Редагував переклади, здійснені товаришами. Написав невеликий вірш про автора «Мцирі». Про безпосередній вплив Лермонтова на мене як на поета говорити не беруся.

Не втрачаю надії висловитись коли-небудь ширше про великого поета на сторінках «Вопросов литературы».

17.IV 1964 р.

Максим Рильський.

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 137) зберігаються чорнові автографи закінчених перекладів поезій Лермонтова (сімнадцять одиниць) та уривки з поеми «Демон», датовані умовно 1950 р. Ця дата й береться за основу визначення часу перекладів, які були вперше опубліковані у виданні: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*. К., 1951.

Поет. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 25. Назва в оригіналі «Поэт». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*. К., 1952, с. 57.

Пророцтво. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 29—30. Назва в оригіналі «Предсказание». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 271.

Воля. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 36—37. Назва в оригіналі «Воля». Подається за першодруком.

Ангел. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 40. Назва в оригіналі «Ангел». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 272.

«Люблю я пасама синіх гір...». Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 42—43. Назва в оригіналі «Люблю я цепи синих гор». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 270.

Смерть гладіатора. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 51—52. Назва в оригіналі «Умирающий гладиатор». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*, с. 59—60.

Сусід. Вперше надруковано в кн. *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 63—64. Назва в оригіналі «Сосед». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*, с. 60.

«Коли хвилюється злотоколося пива...». Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 64. Назва в оригіналі «Когда волнуется желтеющая нива». Подається за вид.: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 273.

Дума. Вперше надруковано в кн. *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 70—71. Назва в оригіналі «Дума». Подається за вид.: *Рильський М. Вибрані переклади*, с. 61—62.

Не вір собі. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 73—74. Назва в оригіналі «Не верь себе». Подається за першодруком.

Три пальми. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю. Вибрані твори*, с. 75—76. Назва в оригіналі «Три пальмы». Подається за виданням: *Рильський М. Твори в десяти томах*, т. 6, с. 274—275.

Дари Терека. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори, с. 77—79. Назва в оригіналі «Дары Терека». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 276—278.

Журналіст, читач і письменник. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори, с. 89—94. Назва в оригіналі «Журналист, читатель и писатель». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 67—71.

Рицар у полоні. Вперше надруковано в журн. «Колгоспниця України», 1939, № 19, с. 20. Назва в оригіналі «Пленный рыцарь». Подається за першодруком.

О. О. Смирновій. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори, с. 99. Назва в оригіналі «А. О. Смирновой». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 71.

Хмари. Вперше надруковано у «Літературному журналі», 1940, № 11-12, с. 94. Назва в оригіналі «Тучи». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 72.

Виправдання. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори, с. 109. Назва в оригіналі «Оправдание». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 72.

«З-під тасмичої, холодної півмаски...». Вперше надруковано у «Літературному журналі», 1940, № 11-12, с. 93—94. Назва в оригіналі «Из-под таинственной холодной полумаски». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 73.

Бескет. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори, с. 113. Назва в оригіналі «Утес». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 74.

«На дорогу йду я в самотині...». Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори, с. 123. Назва в оригіналі «Выхожу один я на дорогу». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 278—279.

Морська царівна. Вперше надруковано у кн.: *Лермонтов М. Ю.* Вибрані твори, с. 123—125. Назва в оригіналі «Морская царевна». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 75—76.

Кіндрат Рилєєв

Відомо п'ять творів К. Ф. Рилєєва, перекладених М. Рильським.

У відділі рукописів ІЛ (ф. 137) зберігаються чотири чорнових автографи. Один з них — переклад вірша «Державін» — датований: «13.V 1950 р. Ірпінь». Цей рік умовно можна вважати датою перекладу інших поезій.

О. П. Ермолову. Вперше надруковано у кн.: *Рилєєв К. Ф.* Вибрані твори. К., 1955, с. 32. Назва в оригіналі «А. П. Ермолову». Подається за першодруком.

До К-го. Вперше надруковано у кн.: *Рилєєв К. Ф.* Вибрані твори, с. 33—34. Назва в оригіналі «К К[осовско]му. В ответ на стихи, в которых он советовал мне навсегда остаться на Украине». Подається за першодруком.

На смерть Байрона. Вперше надруковано у кн.: *Рилєєв К. Ф.* Вибрані твори, с. 39—41. Назва в оригіналі «На смерть Байрона». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 280—282.

Вірі Миколаївні Столипіній. Вперше надруковано у кн.: *Рильсєв К. Ф.* Вибрані твори, с. 46. Назва в оригіналі «Вере Николаевне Столыпной». Подається за першодруком.

Державин. Вперше надруковано у кн.: *Рильсєв К. Ф.* Вибрані твори, с. 84—87. Назва в оригіналі «Державин». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 283—286.

Іван Крилов

Відомо, що М. Т. Рильський переклав п'ять байок І. А. Крилова.

У відділі рукописів ІЛ зберігається два чорнових автографи перекладів байок «Лебідь, Щука і Рак» та «Цікавий», які, хоч і не датовані, але на зошиті з цими автографами стоїть дата: серпень — вересень 1944 р. (ф. 137, № 44, № 647).

Муха й Подорожні. Вперше надруковано в журн. «Перець», 1950, № 4, с. 4—5. Назва в оригіналі «Муха и Дорожные». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади. К., 1952, с. 78—79.

Лебідь, Щука і Рак. Вперше надруковано в газ. «Правда України» 21 вересня 1944 р. Назва в оригіналі «Лебедь, Щука и Рак». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 288.

Цікавий. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво» 15 листопада 1944 р. Назва в оригіналі «Любопытный». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 80.

Мисливець. Вперше надруковано у кн.: *Крилов І. А.* Байки. К., 1950, с. 261. Назва в оригіналі «Охотник». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 287.

Пліточка. Вперше надруковано у кн.: *Крилов І. А.* Байки, с. 262. Назва в оригіналі «Плотичка». Подається за першодруком.

Федір Глінка

Москва. Вперше надруковано у кн.: *Рильський М.* Вибрані переклади. К., 1952, с. 87—88. Назва в оригіналі «Москва». У чорновому недатованому автографі (ІЛ, ф. 137, № 640) як заголовок взято перший рядок вірша («Місто рідне, місто давнє...»). Подається за першодруком.

Федір Тютчев

Автографи віршів «Весняні води», «Зимі настала мука...» та «Весняна гроза» зберігаються у відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 632). Один з них — «Весняна гроза» — має дату: «28.II 1946 р.», два інші — недатовані.

Весняні води. Вперше надруковано у кн.: *Рильський Максим.* День ясний. К., 1948, с. 30. Назва в оригіналі «Весенние воды». Подається за першодруком.

«Зимі настала мука...». Під пазвою «Весна» вперше надруковано у кн.: *Рильський Максим.* День ясний, с. 32. Назва в оригіналі «Зима недаром злітиса». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 289.

Весняна гроза. Вперше надруковано в журн. «Барвінок», 1946, № 5-6, с. 22. Назва в оригіналі «Весенняя гроза». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 290.

«Ще горять в душі бажання...». Вперше надруковано в статті: *Янченко В.* Нам світить Тютчев — у газ. «Прапор комунізму», 1980, 19 березня. Назва в оригіналі «Еще томлюсь тоской желаний». Подається за першодруком.

Микола Некрасов

У відділі рукописів ІЛІ (ф. 137, № 679) зберігаються чорнові автографи перекладу поезій Некрасова «Іду я містом...», «В дорозі» та «Селянські діти» з датою: «18.VII 1946 р. Ірпінь», а також автограф перекладу поезії «Зелений Шум», датований 17.I 1946 р.

В дорозі. Вперше надруковано у кн.: *Некрасов М.* Вибрані твори. К., 1946, с. 25—27. Назва в оригіналі «В дороге». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади. К., 1952, с. 91—93.

«Іду я містом у темі непроглядній...». Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 12, с. 5. Назва в оригіналі «Еду ли ночью по улице темной». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, т. 6, с. 293—295.

Зелений Шум. Вперше надруковано у кн.: *Некрасов М.* Вибрані твори, с. 90—91. Назва в оригіналі «Зеленый Шум». Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в десяти томах, с. 6, с. 291—293.

Селянські діти. Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1946, № 12, с. 78—84. Назва в оригіналі «Крестьянские дети». Подається за вид.: *Рильський М.* Вибрані переклади, с. 97—103.

«Жниво, напруга години робочої...». Вперше надруковано в газ. «Пролетарська правда» 8 березня 1935 р. Назва в оригіналі «В полном разгаре страда деревенская». Подається за першодруком.

Афанасій Фет

«В борні житейській згубивши надію...». Вперше надруковано у кн.: Антологія російської поезії в українських перекладах. К., 1925, с. 98. Назва в оригіналі «Измучен жизнью, коварством надежды». Подається за вид.: *Рильський М.* Гомін і відгомін. ДВУ, 1929, с. 66—67.

«Шепіт... Нижній звук зітхання...». Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ» 4 грудня 1970 р. Назва в оригіналі «Шепот, робкое дыханье». Автограф перекладу зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (Р-44) з датою «28 березня 1958 р.». Подається за першодруком.

«Встала хмарка пилу...». Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ» 4 грудня 1970 р. Назва в оригіналі «Облаком волнистым»... Автограф перекладу зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (Р-44) з датою: «28 березня 1958 р.». Подається за першодруком.

Василь Жуковський

КАЗКА ПРО ІВАНА-ЦАРЕВИЧА ТА СІРОГО ВОВКА

Вперше надруковано у кн.: *Жуковський В. А.* Казка про Івана-царевича та сірого вовка. К., 1955. Назва в оригіналі «Сказка о Иване-царевиче и Сером Волке». Автограф перекладу зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею М. Рильського (Р-436). Подається за першодруком.

Петро Єршов

ГОРБОКОНИК

Вперше надруковано у кн.: *Єршов П.* Горбоконики. Казка. Х., 1938. Назва в оригіналі «Конек-горбунок». Подається за вид.: *Єршов П.* Горбоконики. Казка. К., 1955.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Максим Рильський. 1936. Фроптиспів
2. Максим Рильський. За роботою. Друга половина 40-х років 128—129
3. Максим Рильський і Остап Вишня в Ленінграді. 1945. 128—129
4. Максим Рильський виголошує слово про Олександра Пушкіна. 1949 144—145
5. Обкладинка видання перекладу «Євгенія Онегіна». 1956 144—145
6. Максим Рильський виступає на пушкінських торжествах у колгоспі «Жовтень» с. Кам'янки на Кіровоградщині 144—145
7. Обкладинка видання перекладу казки В. Жуковського. 1956 144—145
8. Автограф Максима Рильського. Фрагмент перекладу роману «Євгеній Онегін» О. С. Пушкіна 193
9. Автограф Максима Рильського. Переклад вірша М. Лермонтова «Хмари» 305

ЗМІСТ

ПЕРЕКЛАДИ ІЗ СТАРОРУСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ДОЖОВТНЕВОЇ ПОВЕЗІІ

Слово про Ігорів похід 7 432

Олександр Пушкін

ВІРШІ

До друга віршника	26	434
Гробниця Апакреона	28	434
Вода і вино	30	434
Співець	30	434
Елегія. <i>Наслідвання</i>	31	435
Пробудження	32	435
До Чаадаєва	32	435
Бакушій	33	435
Село	33	435
Нереїда	35	435
«Поволі рідшає хмарок легкий туман...»	35	435
До Овідія	35	435
Приятеліві	38	435
Кинджал	38	435
«Хто бачив край, де розкішно природи...»	39	437
«Я пережив свої бажання...»	40	437
«Повірице моїх сердечних дум...»	40	437
Прикмети	41	437
Десята заповідь	41	438
Царське село	42	438
«Щасливе юності незнання...»	42	438
Виноград	43	438
Фонтанові Бахчисарайського палацу	43	438
До Язикова	44	438
«В журнальну вдавшись тяганину...»	45	438
Андре Шеньє	45	438
Сафо	50	438
«Під небом голубим, у рідному краю...»	50	438
Арїон	51	438
«В степу життя...»	51	438
Соловей і троянда	51	439
«Чудова роза є...»	52	439
Княгині З. О. Волконській	52	439
«В гаї карійським...»	52	439
Сюмми	53	439
«Дар порожній, випадковий...»	53	439
«Рохання мова балаклива...»	53	439
«Місто пшине, місто бідне...»	54	439
«В солодкім затінку фонтанів...»	54	439
«Римо, друже повсякденний...»	55	439

«Чи серед вулиць гоміпливих...»	56	439
Кавказ	57	440
«Зима. Що на селі робити пам?..»	58	440
«Жив на світі рицар бідний...»	59	440
Сонет	61	440
Мадонна	61	440
Елегія («Безумних літ веселощі свавільні...»)	62	440
Отрок	62	440
«Я тут, Інезілье...»	63	440
«Рум'яний критику, дотепнику пузатий...»	63	440
«Перед гробницею стою...»	64	440
«Чим відзнача лицей частіш...»	65	440
Гнедичу	66	440
«І далі ми пішли — і страх мене обвив...»	66	440
Красуня	68	440
Осінь (<i>Уривок</i>)	68	441
Пісні західних слов'ян. 1. Видіння короля	69	441
«Час, милий друже, час!..»	72	441
«...Знов одвідав я...»	72	441
«В осінні дні, коли готовий...»	73	441
«Отці пустинники і жопи непорочні...»	74	441
«Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...»	75	441

ПОЕМИ

Бахчисарайський фонтан	76	441
Бенкет у чуму. <i>Уривок з Вільсонової трагедії</i>	91	441
Мідний вершник. <i>Петербурзька повість</i>	99	442

КАЗКИ

Казка про попа і паймита його Балду	112	442
Казка про золотого півника	117	442
Євгеній Онегін. <i>Роман у віршах</i>	123	443

Михайло Лермонтов

Поет	287	445
Пророцтво	287	445
Воля	288	445
Ангел	289	445
«Люблю я пасма сніж гір...»	289	445
Смерть гладіатора	290	445
Сусід	291	445
«Коли хвилюється золотоколоса нива...»	292	445
Дума	293	445
Не вір собі	294	445
Три пальми. <i>Східний переказ</i>	295	445
Дари Терека	297	446
Журналіст, читач і письменник	299	446
Рицар у полоні	303	446
О. О. Смирновій	304	446

Хмари	304	446
Виправдання	306	446
«З-під таємничої, холодної півмаски...»	306	446
Бескет	307	446
«На дорогу йду я в самотині...»	307	446
Морська царівна	308	446

Кіндрат Рилєєв

О. П. Ермолову	310	446
До К-го (<i>У відповідь на вірші, в яких він радив мені на- завжди залишитись на Україні</i>)	310	446
На смерть Байрона	312	446
Вірі Миколаївні Столипіній	314	447
Державін	314	447

Іван Крилов

Муха й Подорожні	318	447
Лебідь, Щука і Рак	319	447
Цікавий	319	447
Мисливець	320	447
Пліточка	321	447

Федір Глінка

Москва	323	447
------------------	-----	-----

Федір Тютчев

Весняні води	325	447
«Зимі настала мука...»	325	447
Весняна гроза	326	448
«Ще горять в душі бажання...»	326	448

Микола Некрасов

В дорозі	327	448
«Йду я містом у темі непроглядній...»	329	448
Зелений Шум	330	448
Селянські діти	332	448
«Жниво, напруга години робочої...»	338	448

Афанасій Фет

«В борні житейській згубивши надію...»	340	448
«Шепіт... Ніжний звук зітхання...»	341	448
«Встала хмарка пилу...»	341	448

Василь Жуковський

Казка про Івана-царевича та сірого вовка 342 449

Петро Єршов

Горбокопик. *Казка* 370 449

Примітки 431

Список ілюстрацій 450

Академия наук Украинской ССР
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

*

МАКСИМ РЫЛЬСКИЙ

Собрание сочинений в двадцати томах

Художественные произведения

Томы 1—11

ТОМ ПЯТЫЙ

ПОЭТИЧЕСКИЕ ПЕРЕВОДЫ

*

Составитель и автор примечаний
ДИЯ ТОДОРОВНА ВАКУЛЕНКО

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку вченою радою
Институту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР*

Редактор *О. Я. Безпальчук*
Художній редактор *Р. К. Пахолок*
Оформлення художника *Б. Й. Бродського*
Технічний редактор *Б. М. Кричевська*
Коректори *В. М. Семенюк,*
Н. О. Луцька

Информ. бланк № 6083

Здано до набору 20.12.83. Підп. до друку 15.05.84.

Формат 84×108/32. Папір друк. № 1.

Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 14,25 + 0,19 вкл.
Ум. друк. арк. 24,26. Ум. фарбо-відб. 24,26. Обл.-вид. арк. 24,91,
Тираж 15 000 пр. Зам. 3—3183. Ціна 2 крб. 90 к.

Видавництво «Наукова думка».
252601 Київ 4, вул. Рєвіна, 3.

Віддруковано в матриць Головного підприємства
республіканського виробничого об'єднання «Поліграфвінига»,
252057 Київ, вул. Довженка, 3
в обласній книжковій друкарні, м. Львів,
290000, вул. Стефаніка, 11. Зам. 3556.

